

PRZEWODNIK

== PO ==

Litwie i Białejrusi

ZEBRAŁ I OPRACOWAŁ

= N. ROUBA. =

WILNO.

Wydawnictwo „Kurjera Litew.” ————— Nakład Edmunda Nowickiego.

Część I. Ogólna.

Granice „Przewodnika”

Nasz „Przewodnik” ma służyć źródłem podręcznym dla skromnych wiadomości, dotyczących Litwy i Białejrusi świadomości historyczno-geograficznych. I nawet nie dla Litwy i Białejrusi, jeno dla sześciu guberni, wchodzących w skład Państwa Rosyjskiego, które są przecież, lubo nie w całości, i powyżej wymienionymi dzielnicami, etnograficznie odrębnymi. Boć chyba nie potrzeba dowodzić, że nie może tu być mowy o całości Litwy, gdyż do tego należałoby jeszcze zająć część Prus Książęcych oraz spory szmat guberni suwalskiej z Królestwa Polskiego. Jak niemniej i z tej Białejrusi trzeba by wykreślić spore wycinki, np. z Podlasia, na rzecz ziem etnograficznie polskich. O badania etnograficzne nam w danym razie nie chodzi, więc bierzemy jednostki administracyjne, jak one są obecnie i na tym tle kreślimy tkankę zgromadzonych wiadomości.

Z powyższych sześciu gub. trzy pierwsze, t. j. wileńską, kowieńską i grodzieńską nazywamy zazwyczaj Litwą, trzy zaś ostatnie t. j. mińską, Witebską i mohylowską - Białorusią. Dla wszystkich jednak sześciu Wilno jest niewątpliwie środowiskiem, gdzie się skupiają wszystkie nici życia Litwy i Białejrusi.

Przewodnik tedy ma służyć dla 6 guberni: wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i mohylowskiej.

Przeszłość Litwy i Białejrusi

W ogólnym składzie Rzeczypospolitej od czasu Unii lubelskiej (1569 r.) ziemie, zamieszkałe przez tubylcze ludy litewski i białoruski, stanowiły Wielkie Księstwo Litewskie, prowincję autonomiczną, posiadającą własnych dygnitarzy i własne prawodawstwo, złączoną węzłem federacyjnym z Polską.

Kraj ten około sto mil, od granic ziemi Pskowskiej na północy do Wołynia na południu i tyleż od granic ziemi Smoleńskiej na wschodzie do Połogi nad Bałtykiem długi i szeroki, przecięty ukośnie szerokim pasem gęstych jezior, przecinają cztery wielkie rzeki: Niemen, Dźwina Zachodnia, Dniepr i Prypeć. Z tych trzy pierwsze znane już były w starożytności pod nazwami: Chronos (Niemen), Rubon (Dźwina) i Borysthene (Dniepr).

Główną jednak arterią Litwy jest Niemen, biorący początek w powiecie ihumeńskim, a wpadający do morza Bałtyckiego już w granicach Prus. Z dopływów, do systemu wodnego Niemeńskiego należących, rzeka Berezyna (mniejsza od Berezyny, wpadającej do Dniepru) zaczyna się w okolicach Bohdanowa w pow. oszmiańskim i, przecinając lasy Wiszniewskie, wpada do Niemna między Mikołajewem a Delatyczami. Szczara wypływa z bagien poleskich i wyżej Mostów łączy się z Niemnem; Merecz, rzeka bystra i przezroczysta, wynurzwszy się z lasów Wialbutowa w pow. oszmiańskim, wpada do Niemna pod miastem Mereczem; Strawa, ukazując się blisko jezior Trockich, krótkim swym biegiem skrapla żywniejsze okolice powiatu trockiego i niknie w Niemnie między Rumszyszkami i Dorsuniszkami; wartka Wilja (Neris po litewsku) ma swoje źródło w bagnistych lasach, ciągnących się od Borysowa wzdłuż Berezyny pod wsią Szylińcami i w Kownie łączy się z Niemnem. Za Kownem Niemen przyjmuje do siebie Niewiażę, która, wypływając z żyznych równin powiatu Wilkomirskiego, oddziela Żmudź od województwa Trockiego, Dubisę, zaczynającą się w pow. Szalewskim, Szeszupe, Mitwę i Jurę, które wpadają doń blisko już granicy pruskiej.

Dźwina Zachodnia, zaczynając się po za granicami województwa Witebskiego, płynie środkiem jego i województwa Potockiego, a następnie, rozgraniczając Inflanty Polskie od Litwy, a Księstwo Kurlandzkie od dalszych Inflant, wpada pod Rygą do morza Bałtyckiego. Piękna ta rzeka, rybna i spławna, przybiera do siebie w różnych miejscach liczne strumienie, z których znaczniejsze są: Widźba, łącząca się z Dźwiną pod Witebskiem, Łuczosa, Uła, Oboła, Połota, wpadająca do Dźwiny pod zamkiem Połockim, Dzisna, Dryssa, Druja.

Dniepr, w głębi Rosji biorąc swój początek, przepływa przez, dawne województwa Mścislawskie i Mińskie i toczy dalej swe fale przez żyzne równiny Ukrainy. Znacznym jego dopływem z lewego brzegu w obrębie W. Ks. Litewskiego jest Soż, równoległe prawie płynący od Mścislawia przez powiaty mohylowski, rohaczewski i rzeczyccki. Z prawej strony wpływa do Dniepru powyżej Rzeczy Berezyna, mająca swe źródło w lasach Borysowskich opodal miasteczka Berezyny. Dalej łączy się z Dnieprem jedna z najznaczniejszych rzek W. Ks. Litewskiego, Prypeć, która swą wielkość i obfitość dopływów, zdaje się, tworzyć osobny system wodny. Na początku nazywana Strumieniem, wysączywszy się z błot ziemi Chełmskiej pod miastem Hołownem, niedaleko Lubomli, zabiera z lewej strony rzekę Pinę i odtąd przybiera nazwę Prypeci, następnie zagarnia z tegoż boku Jasiołdę, Słucz i Prut, z prawej zaś strony Turję, Styr i

Horyń. Zaczynając od Ratna do Pińska i dalej do Mozyrza, przepływa Prypeć całą tę płaszczyznę, która od północy Litewskim, a od południa Wołyńskim Polesiem się nazywa i poniżej Czarnobyła wpada do Dniepru. Ostatnia wielka rzeka, która od granic Małopolski sam kraniec prowincji Litewskiej w województwie Brzesko - Litewskim przecina, jest Bug. Źródła jego są aż w Rusi Czerwonej. Pod Brześciem Bug przyjmuje do siebie wody Muchawca, a pod Serockiem wpada do Narwi.

Obfitość rzek i jezior od dawna zachęcała przemysłnych obywateli W. Ks. Litewskiego do kopania spławnych kanałów wodnych. Istnieje dotąd kanał z jeziora Sporowskiego do m. Bezdziela w Kobryńskim. Za Stanisława Augusta wykopany został kosztem skarbowym za 40.000 dukatów kanał, zwany Królewskim, Brzeskim lub Rzeczypospolitej, 10 mil długi, który połączył Pinę, wpadającą do Prypeci, z Muchawcem, dopływem Bugu, a tym samym Bałtyk z morzem Czarnym. Prawie jednocześnie Michał Ogiński, hetman wielki litewski, przez wykopanie własnym kosztem siedmiomilowego kanału (zwanego kan. Ogińskiego), połączył Jasioldę, dopływ Prypeci, ze Szczarą, uchodzącą do Niemna. Był jeszcze i czwarty stary kanał, zwany Balowym lub Publicznym, z jeziora Turskiego od źródeł Prypeci do Mochawca kierowany. Wreszcie do najmłodszych należy kanał Windawski, rozpoczęty w r. 1826 i w pięć lat później zaniedbany. Miał on połączyć Niemen z Bałtykiem, z pominięciem Królewca.

Chociaż Ruś południowa wcześniej, bo od czasu Gedymina i Olgierda, hołdowała Litwie, a dzielnice: kijowska, wołyńska, braclawska i inne, już w dobie Rzeczypospolitej rządziły się statutem litewskim, to jednak w skład terytorium W. Ks. Lit. wchodziło tylko 11 prowincji, mianowicie województwa: wileńskie, trockie, mińskie, nowogródzkie, brzeskie, mścisławskie, smoleńskie, witebskie, połockie, inflanckie i księstwo Żmudzkie. Wszystkie one zajmowały przestrzeni mniej więcej 9.900 mil kwadratowych.

Niezależnie od nazw urzędowych weszły do mowy potocznej nazwy z charakterem etnograficznym. Tak np. województwa: połockie, witebskie, mścisławskie i część mińskiego, zaczęto w wiekach ostatnich nazywać Białorusią. Województwo zaś nowogródzkie i strony grodzieńskie, po Podlasie, nazwano Rusią Czarną. Bagniste dorzecze Prypeci, zajmujące większą część województwa brzeskiego, część wschodnią nowogródzkiego, południową mińskiego i północną wołyńskiego, zowie się Polesiem. "Część południowa księstwa Żmudzkiego, położona w klinie między Niemnem, Prusami i Szeszupą, zwała się traktem Zapuszczańskim".

Herb W. Ks. Lit., zwany "Pogonią", przedstawia w polu czerwonym, pod mitrą księżęcą, jeźdźca w zbroi i hełmie, z mieczem do cięcia podniesionym, i tarczą, na której dwa krzyże złote w jeden spojone. Koń pod nim biały, rozpędzony, okryty czaprakiem czerwonym, długim prawie do kopyt, z potrójną złotą frendzlą. Prócz tego był jeszcze inny herb Litwy, a właściwie domu Jagiellonów, zwany Kolumnami, przedstawiający trzy żółte słupy z podstawą, w czerwonym polu.

Województwo Wileńskie, rdzenna dzielnica Litwy, ustanowione od r. 1413, czyli od pierwszej unii horodelskiej, graniczyło na północy i półn-zachodzie z Semigalią i województwem trockim; na zachodzie z woj. trockim; na południe z woj. nowogródzkim, przypierając do Niemna; na wschodzie z woj. mińskim i połockiem. Liczyło powiatów 5: wileński, oszmiański, lidzki, wiłkomierski i brasławski. Miało herb Pogoń białą w polu czerwonym. Miastem stołecznym było Wilno; inne znaczniejsze: Oszmiana, Lida, Wiłkomierz, Brasław i Żołądek.

Województwo Trockie miało początek razem z woj. Wileńskim w r. 1413, od pierwszej unii; herb: biała Pogoń w czerwonym polu. Graniczyło na północy z Semigalią, na zachodzie z ks. Żmudzkiem, Prusami i woj. Podlaskiem, opierając się o rzekę Narew i województwo Brzeskie; na wschodzie z wojew. Nowogródzkim i Wileńskim. Miało powiatów 4: trocki, grodzieński, kowieński i epicki. Miasta ważniejsze: Grodno, Kowno, Troki, Upita, Białystok, Świsłocz, Skidel, Lipsk, Merecz, Olkieniki, Olita, Choroszcza, Wigry.

Województwo Mińskie, ziemia Krywiczajska, zhołdowana Litwie za Gedymina, powstało w r. 1569, czyli od unii lubelskiej. Miało herb: Pogoń cielistego koloru w polu białym. Graniczyło na północ z woj. Połockim i Witebskim, na zachodzie z woj. Wileńskim i Nowogródzkim, na południu z woj. Brzeskiem i Kijowskim, na wschodzie z Ukrainą moskiewską, opierając się o Dżisnę i woj. Mścisławskim. Miało powiatów 3: miński, Mozyrski i Rzeczycki. Ważniejsze miasta: Mińsk, Radoszkowicze, Kojdanów, Ihumeń, Borysów, Raszów, Doktryn, Mozyrz, Rzeczyca.

Województwo Nowogródzkie, niegdyś dzielnica księstwa wołyńskiego, do r. 1500 była namiestnictwem, odtąd przybrało miano województwa. Miało herb: Pogoń białą w polu czerwonym. Składało się z 3 powiatów: Nowogródzkiego wraz z księstwem Słuckim, Słonimskiego i Wołkowyskiego. Graniczyło na północy z województwami Mińskim i Wileńskim; na zachodzie z pow. grodzieńskim woj. trockiego, na południu z pow. pińskim woj. brzeskiego, na wschodzie z powiatami Mozyrskim i Rzeczyckim woj. mińskiego, zajmowało przestrzeni około 900 mil kw. Ważniejsze miasta: Nowogródek, Słuck, Nieszwież, Kopyl, Hłusk, Mir, Lubcz, Kleck, Zdzięcioł, Słonina, Różana, Wołkowysk, Wołpa.

Województwo Brzesko-Litewskie, dawna dzielnica księstwa wołyńskiego, zagarnięta przez Gedymina około 1316 r., ukonstytuowane od unii lubelskiej, miało herb Pogoń białą w polu czerwonym z rycerzem, przybranym w barwy błękitne. Dzieliło się na 2 powiaty: brzeski i piński. Graniczyło od północy z pow.

Mozyrskim w. Mińskiego, z ks. Słuckim, woj. Nowogródzkim, oraz pow. Grodno, woj. Trockiego; od zachodu z ziemiami: bielską, drohicką i mielnicką woj. Podlaskiego i woj. Lubelskiem; od południa z ziemią chełmską i woj. Wołyńskim; od wschodu z pow. Owruckim wojew. Kijows. Ważniejsze miasta: Brześć Lit., Wysokie Lit., Pruzana, Kobryń, Biała, Włodawa, Kodeń, Pińsk, Dawidgródek, Kozangródek, Lachwa, Lunin, Turów.

Województwo Mścisławskie, niegdyś dzielnica kniazów Rurykowiczów, za Olgierda już Litwie hołdująca, utworzone w r. 1569, miało herb: Pogoń biała w polu czerwonym na żółtej chorągwi. Od północy graniczyło z województwem smoleńs., z pow. orszańs. wojew. witebskiego; od zachodu i południa z powiatami: mińskim i rzeczyckim woj. mińskiego; od wschodu z gub. białogrodzką, należącą do posiadłości Moskwy. Znaczniejsze miasta: Mścisław, Mohylów, Gzeryków, Bychów.

Województwo Połockie, część dawnego obszernego księstwa połockiego, zhołdowanego Litwie w w. XIII, graniczyło na północy z posiadłościami W. Ks. Moskiews., od zachodu z Inflantami i woj. wileńs., od południa z w. Mińskim, od wschodu z woj. Witebs.; miało zawierać około 1.000 mil kw. Województwem już było w 1500 r., lecz pewniej się ukonstytuowało od r. 1569, miało herb: Pogoń w białym polu.

Województwo Witebskie. dzieliło się na 2 powiaty; Witebski i Orszańs., od woj. Smoleńs. w r. 1667 dołączony; graniczyło na północy z ziemią pskowską, na wschodzie z ziemią smoleńską i woj. Mścisławskim, na południu z pow. Mińskim woj. Mińs., na zachód z województwami: Mińskim i Połockiem.

Województwo Smoleńskie, niegdyś dzielnica książąt ruskich, zhołdowana Litwie przez Witolda, miało herb: złotą łaskę na chorągwi czerwonej w pola smarem. W r. 1667 zostało ustąpione na mocy traktatu Andruszewskiego Moskwie w znacznej części, mianowicie, oprócz okręgów siebieskiego, newelskiego i orszanskiego. Województwo składało się z powiatów: smoleńskiego i starodubowskiego.

Księstwo Żmudzkie, dolna kraina historycznej Litwy, niegdyś obszerne i posiadające udzielnych książąt, w w. XIII .już zhołdowane władcom pokrewnej sobie Litwy; jako dzielnica całkiem uporządkowana występuje od r. 1569; miało herb; Pogoń białą z jednej strony, a z drugiej Czarnego Niedźwiedzia w polu czerwonym. Graniczyło od północy z ks. Kurlandzkim, od wschodu i południa z woj. trockim, dosięgając źródeł rzeki Lepony, za Wierzbołowem; od zachodu z Prusami elektoralnymi po rzece Szeszupie i dalej Hnją ku Memłowi, oraz paromilową przestrzenią z morzem Bałtyckim. Zawierało 23 powiaty, mianowicie: borzariski, berzyniński, dyrwiariski, ejragolski, goderiski, jaszwojński, korkleński, korszewski, kroski, pojurski, poługowski, płotejski, retowski, rosieński, szadowski, twerski, telszewski, uwencki, wendziagolski, wieszniński, widuklewski, wiklijski i wieloński. Stołecznem miastem były Miodniki, późniejsze Wornie z rezydencją biskupią. Inne ważniejsze miasta: Wierzbołów, Władysławów, Wielona, Ejragoła, Kiejdany, Rosienic, Widukle, Twery, Ketów, Szawle, Pługiany, Uwenta, Telsze, Kretynga, Połoga, Płotcie i inne. Terytorium obecnej Żmudzi po zaborze w r. 1795, przechodząc rozmaite rozgraniczenia i zawarłszy się od r. 1845 w gub. kowieńskiej, całkiem się zmieniło przez dołączenie do niej z jednej strony części dawnych województw trockiego i wileńskiego i odcięcie do Królestwa Kongresowego, mianowicie do województwa augustowskiego (dziś gub. suwals.) całej przestrzeni po rzece Niemen, prawie od Kowna aż po za Jurborg, do granicy pruskiej.

Województwo Inflanckie. Kraj, przez Polaków nazywany Inflantami, po łacinie Livonia, po niem. Liefland, po łotew. Widzemme, obejmował przestrzeń mil kwadr. 1.092 i graniczył na północ z położoną przy zatoce Fińskiej Estonią, na wschód z jeziorem Pejpus, ziemią Pskowską i woj. połockiem, na południe z Kurlandją i Semigajją, na zachód z morzem Bałtyckim. Granicę Inflant południową od Kurlandii, począwszy od Drui, stanowiła na długości około mil 30 rzeka Dźwina. Lud tej krainy, zwłaszcza ku południowi nad rzekami Dźwiną i Jej dopływem Ewiksztą, jest szczepem litewskim i nosi "nazwę łotyszów".

Inflanty były przedmiotem ciągłych wojen pomiędzy Rzeczypospolitą a sąsiednimi mocarstwami, przechodziły też rozmaite koleje. Dnia 28 listopada 1561 r. w Wilnie, mistrz Kottier aktem uroczystym poddał dobrowolnie Inflanty królowi Zygmuntovi Augustowi.

W czasie podziałów Rzeczypospolitej i później, granice pojedynczych dzielnic ciągle się zmieniały, stosownie do woli nowego rządu; to też i województwa litewskie podlegały także nieustannym przemianom terytorialnym, póki się nie ustaliły granice guberni takie, jakie dziś widzimy. W r. 1795, zaraz po ostatnim zaborze, cesarzowa Katarzyna kazała utworzyć z województw: wileńskiego, trockiego, nowogródzkiego i księstwa Żmudzkiego dwie gubernie: wileńską i słonimską. W skład pierwszej wchodziło całe księstwo żmudzkie, z częścią województwa wileńskiego, a stolicą było Wilno; słonimską zaś gubernię składały ziemie, odcięte od województw; nowogródzkiego, brzeskiego, wileńskiego i trockiego, mianowicie powiaty: słonimski, nowogródzki, wołkowyski, lidzki, brzeski, kobryński, prużański i grodzieński, a stolicą jej był Słonim. W r. 1796, na mocy ukazu cesarza Pawła II, dn. 12 grudnia, obie te gubernie złączono w jedną, pod nazwą guberni litewskiej; atoli 5 lat tylko trwały jej granice, gdyż w r. 1801 cesarz Aleksander I rozkazał ją rozdzielić znów na dwie: wileńską i grodzieńską, jednak z zostawieniem im tytułu guberni litewskich. Słonim wówczas, stawszy się miastem powiatowym, przeszedł do gub. grodzieńskiej, a Grodno zamianowano gubernialnym. Jakkolwiek do r. 1840 zachodziły nieznaczne zmiany terytorialne, istniały

wszakże dwie powyższe gubernie litewskie, lecz w tym czasie z woli cesarza Mikołaja I odjęto im nazwę litewskich, a w r. 1843 zmieniły się nawet zupełnie ich granice przez utworzenie gub. kowieńskiej z księstwa Żmudzkiego i rozmaite dokonano zmiany graniczne w innych guberniach byłego W. Ks. Lit.

Nieco statystyki oraz danych porównawczych

Źródła urzędowe dostarczają nam następujących danych, dotyczących przestrzeni i zaludnienia 6-ciu gub. Litwy i Białorusi:

	Przestrzeń.	Ilość ludności.
Gub. Wileńska	37371.3 w	1842346
kowieńska	35711.9 w	1707558
grodzieńska	33979.0 w	1734695
mińska	78502.0 w	2626294
witebska	39708.0 w	1740700
mohylowska	42218.0 w	2099417
W 6-iu gub.	267491.0 w	11746010 osób.

Rosja Europejska obejmuje na ogół przestrzeni 5,047,297 D w. Zatem Litwa i Białoruś w stosunku do całości państwa stanowią niewiele więcej nad 5%.

W rządzie zaś czterech odrębnych pod względem etnograficznym dzielnic Państwa, Litwa i Białoruś zajmują przedostatnie miejsce, bo;

Kaukaz	4115890	w.
Finlandia	286042	w.
Litwa i Białoruś	267491	w.
Królestwo Polskie	111554	w.

Litwa i Białoruś tedy, przy rozległości nieledwie dwa i pół raza większej od Królestwa Polskiego, mają ludność prawie tę samą, co najlepiej świadczy o wyższości kultury i zamożności Królestwa Polskiego.

A teraz wyrażmy tę przestrzeń ogólną Litwy i Białorusi w kilometrach kwadrat., abyśmy mogli zrobić kilka porównań z państwami Europy Zachodniej.

Litwa i Białoruś, mają 305,704 km. kwadrat.

	Obszar	Ludność.
Anglia Europejska	314339	- 41976827
Prusy	348658	- 34472509
Włochy	286682	- 33476117

Widzimy tedy, iż Litwa i Białoruś obszarem są bardzo zbliżone do powyższych trzech państw pierwszorzędných, lecz z drugiej strony jakże bardzo im ustępują pod względem gęstości zaludnienia, zamożności i wysokości kultury.

Lecz wróćmy ponownie do źródeł urzędowych. Źródła te podają następującą ilość polaków:

W gub. Wileńskiej	152911	osób.
- kowieńskiej	153684	osób
- grodzieńskiej	175205	osób
- mińskiej	78636	osób
- witebskiej	59184	osób
- mohylowskiej	20994	osób

Zatem na Litwie i Białorusi 640,614 polaków

Jednocześnie te same źródła urzędowe podają na ogół ludność żydowską na Litwie i Białorusi w liczbie 1 650 000 osób, czyli że żydów jest tu przeszło dwa i pół raza więcej, niżli polaków.

Lubo ilość polaków wydaje się nam znakomicie za małą, to przecież zestawienie obu ilości powyższych daje jeden i nader ważny efekt: oto wyjaśnia w sposób jaskrawy straszną niemoc ekonomiczną żywołów polskich we wszystkich gałęziach gospodarki krajowej, przemysłu i handlu.

Drogi komunikacyjno-ładowe i wodne

Litwa i Białoruś są, względnie do całego obszaru Rosji, znakomicie lepiej uposażone w komunikacje łądowe, więc przede wszystkim w koleje żelazne. Mniejsza o przyczyny, co się na to składają: owe strategiczne koleje żelazne służą przecie, choć ubocznie, sprawom handlu i przemysłu krajowego. Zarówno w stosunku do obszaru jak i zaludnienia Litwa i Białoruś o wiele lepiej tedy są opatrzone w koleje żelazne, niżli olbrzymie przestrzenie północne, wschodnie, a nawet i południowe państwa.

Nie masz tu więc kolei lokalnych, krom jednej jedynej, tzw. podjazdówki Poniewież-Święciany- Berezwezc, liczącej 255 wiorst, natomiast przecinają olbrzymie magistrale, na większej lub mniejszej przestrzeni. Tak na przykład najstarsza z kolei Warszawsko-Petersburska bieży przez Litwę i Białoruś w linii głównej od st.

Łapy do Korsówki na przestrzeni 520 wiorst, a krom tego daje bocznice od Wilna do Kowna w kierunku do granicy pruskiej. (Wierzbołowa). Kolej Libawo - Romeńska przecina Litwę i Białoruś od północn. wschodu na zachód na olbrzymiej przestrzeni 791 wiorst, łącząc od st. Łusza do st. Terechówka. Koleje Poleskie z odnogami ciągną jeszcze na większej przestrzeni, wreszcie ostatnia duża linia kolejowa, Siedlce - Bologoje wkracza w granice Litwy już od stacji „Platerowo” (g. grodz.) i przecina kraj cały, wybiegając aż po za Nowel (gub. Witebsk.).

A tym się bynajmniej jeszcze nie wyczerpuje spisu kolei, przecinających Litwę i Białoruś; wystarczy choćby wspomnieć takie linie jak: Rysko - Smoleńska, Windawsko-Moskiewska, Brzesko - Moskiewska i Żłobin-Petersburg.

Gorzej znakomicie przedstawia się sprawa dróg bitych na Litwie i Białorusi. Mamy tu do zanotowania tylko dwie większe linie, a mianowicie: szosę z Petersburga do Warszawy, która przecina Litwę i Białoruś od st. Miralki na pograniczu gub. pskowskiej do Kowna; i drugą, wiodącą od Brześcia na Słuck i Bobrujsk do Mohylewa. Po za tym jest nieco więcej dróg bitych w gub. kowieńskiej na pograniczu z Kurlandią, zaś w ostatnich czasach podjęto robotę kilku szos w okolicach Wilna; co przecież jest kroplą w morzu. Stan zaś naszych tzw., gościńców i dróg bocznych pozostawia jeszcze bardzo wiele do życzenia, zarówno w gub. (trzech), gdzie już od lat kilku jest wprowadzone ziemstwo, jak i w trzech pozostałych (w generalgubernatorstwie).

Natomiast Litwa i Białoruś mają olbrzymią sieć wód na całej przestrzeni, stąd więc i nader liczne, lubo niezbyt stale, komunikacje wodne. Lecz i tu są braki i braki nader poważne; wszystkie większe rzeki, krom Dniepru i jego dopływów, a więc Dźwina, Niemen i Wilja mają w swych korytach bądź to zawały kamienne, „rapami” zwane (rafami), bądź to pojedynczo sterzące, ogromne i liczne głazy, a obok tego bywają i mielizny. Skutkiem tego ruch parowców jest względnie mały, a spław coraz bardziej ogranicza się do materiałów leśnych i odbywa się najpospoliciej na tratwach (płytkach).

To wszakże, co jest złem i niewyzyskaniem dzisiaj, może się stać dobrem i bardzo użytecznym jutro, przy nieco zmienionych na lepsze warunkach i to stanowi poważny atut dla Litwy i Białorusi. To bogactwo wodnych dróg komunikacyjnych może w najbliższej przyszłości stać się źródłem znacznych korzyści ekonomicznych zarówno w stosunkach wewnętrznych jak i na zewnątrz-eksportowych.

Przyrodzone bogactwa kraju i drogi kultury

Pod względem bogactw kopalnych Litwa i Białoruś stanowczo należą do rzędu krajów najuboższych. Brak węgla kamiennego przesądza sprawę przemysłu fabrycznego, który tu tylko w wyjątkowych warunkach i gałęziach może się rozwijać; obok tego brak również wielu innych kopalin. Do niedawna jeszcze znane i funkcjonujące huty żelazne, jak w Wiszniewie, Nalibokach i in. zostały zamknięte z przyczyny wyczerpania rudy. Na olbrzymich przestrzeniach błotnistej Polesia jest wprawdzie i dziś ogrom żelaza, lecz w postaci takiej, iż jego wytapianie nie opłaciłoby kosztów przerobu.

Sama tedy przyroda niejako zakreśliła granice rozwoju kulturalnego Litwy i Białorusi, poniekąd nawet kreśli drogi na przyszłość. A odczytać je i poznać nie trudno.

Litwa i Białoruś mają obszaru 29.691.524 dziesięcin

Na tej olbrzymiej przestrzeni ziem, względnie pozbawionej tak zdecydowanych nieużytków, jakie mają Prusy w pasach nadmorskich lub Anglia wśród gór Szkocji, spotykamy najróżnorodniejszy dobór przestrzeni bardzo żyznych, średnio-żyznych i wreszcie mało urodzajnych lub też nawet, uważanych za nieużytki. Do tych ostatnich należą na przykład olbrzymie przestrzenie błot, porośnięte osiką, trzciną i wierzbołozą, wytrzebione puszcze leśne z gruntem lekkim i piaszczystym, wreszcie olbrzymie przestrzenie wód w postaci jezior, rzek i strumieni, nie przynoszących żadnego lub dostatecznego dochodu, skutkiem zupełnego zaniedbania w kraju gospodarki rybnej.

Z drugiej strony dotąd z Litwy i Białorusi czerpano pełnymi garściami z najpewniejszej tych krajów i najzasobniejszej spizami z puszczy leśnych. Czerpały tysiące rąk i przez wieki całe, to też i tu już dno puste ostro przyświeca.

Gdy przeto trudno marzyć na Litwie i Białorusi o wielkim przemyśle fabrycznym, należy całe siły skierować na gospodarstwo rolne, na hodowlę koni i bydła, na urządzenie lasów, na osuszanie błot, na kulturę łąk, na zarybienie wód, na wieloliczny wreszcie przemysł mniej wytwórczy, jak raczej przerabiający. To krótki i istotny program.

Litwa i Białoruś mogą i powinny wyzyskać swe korzystne stanowisko, pomiędzy wewnętrznymi i wschodnimi przestrzeniami Rosji Europejskiej, z jednej strony, a sąsiednimi Prusami z drugiej strony. Powinny one eksportować za granicę nie materiały surowe, lecz ich przetwory: więc nie zboże, lecz masło, konserwy, konie; nie całe kłocę odwiecznych sosen i dębów, nie tratwy całe, lecz już gotowe materiały, wyrobione zgodnie z potrzebami rynków zachodnich itd., itd.

Podobnież i w stosunku do wschodu. Tam zawsze pewny rynek będzie dla wszystkich rozplodników w dziedzinie hodowli, dla nasion zbóż, roślin pastewnych i przemysłowych, dla całego mnóstwa drobnych wyrobów przemysłu przerabiającego, a opartego na wzorach z zachodu.

Nie tak źle jest tedy z Litwą i Białorusią, lecz przede wszystkim należy wszystkim dobrze poznać swój kraj, a więc poznać jego warunki, jego ludzi i jego potrzeby.

Nasz „Przewodnik” robi pierwszy krok skromny w tym kierunku.

- A -

Abele (lit. Abelai), miasteczko w pow. jezioroskim, blisko stacji kolei tejże nazwy - 1300 mieszkańców. Kościół parafialny. Zarząd gminny Abelski.

Abramowsk, wieś i dobra z pięknym domem rezydencjonalnym oraz prześlicznym ogrodem i obszernymi cieplarniami, własność Wilh. hr. Platera, w pow. trockim, gub. wileńskiej. Do st. kol. Jewje 10 w. i do Trok 21 w.

Adamaryn, folwark w guberni mińskiej, w pow. Mińskim - miejsce urodzenia w roku 1834 znakomitego przyrodnika, Benedykta Lybowskiego.

Agiona, m-ko pow. dyneburskiego, gub. witeb. o 9 mil od Dyneburga, o 4 i pół od Krasjawia, blisko Ruszony. Miasteczko maie, z kościołem i klasztorem Dominikanów. W kościele ołtarz loretański z obrazem Matki Boskiej, łaskami słynącym i zupełnie do trockiego obrazu podobnym. Kościół ten założony był pierwotnie w lesie jodlowym (po łotewsku: aglenia); i stąd nazwę otrzymała cała osada. Parafia katolicka dekanatu dolnodyneburskiego, dusz 4,327. Kaplice w Abenmujzy i Laudaniszkach. Od 1826-36 zjeżdżali się do Agiony chorzy dla picia wody siarczanej, której źródło potem straciło własności lecznicze.

Anciszki, m-ko p. poniewieskiego, gub. kow. 176 mieszkańców, przeważnie żydów. Anciszki - należą w całości do majątku Pousiów Rossochackiego. Kościół drewniany, fundowany w roku 1783 przez Kozakowskiego, w r. 1814 spalił się, a w r. 1839 został odbudowany przez Kaliksta Rossochackiego i parafian. Anciszki dawniej w XVI wieku majątek i miasteczko Ancewiczów, później Biusiów i na koniec Kozakowskich. Po eksdywizji Kozakowskich w r. 1832 przeszło do Domejków, a od tych do Rossochackich. Łączone telefonem z Poniewieżem, od którego 30 wiorst. Najbliższa stacja kolejowa Kiejdany o 28 wiorst, a pocztowa Remigoła o 6 wiorst, Parafian około 2000.

Annopol, piękne dobra ziemskie nad rzeką Pityczem, powiat miński, o 25 wiorst od Mińska-litewskiego, niegdyś Chaleckich, od połowy XIII wieku przez wiano Anny Roleckiej przeszedł do książąt Radziwiłłów, obecnie jest własnością spadkową succ. Adama hr. Krasieskiego, ordynata Opinogórskiego. Do roku bieżącego 1908 był tu starożytny, bodaj z wieku XII kościół drewniany w stylu barokowym, z grobami-późniejszych dziedziców książąt Radziwiłłów. Świątynia ta obecnie została rozebrana, i buduje się nowa z muru kosztem dziedzica, okolicznych obywateli i parafian, pod dyrekcją gorliwego proboszcza ks. Józefa Zelby.

Antopol, m-ko w pow. Kobryńskim gub. grodz., w odległości 29 w. od Kobrynia przy trakcie do Pińska. Kiedyś była tu kaplica katolicka, należąca do parafii w Horodcu. Urząd gminny i mieszczkański, cerkiew, kilka garbarni i olejarni. Ludność w części żydowska, dość zamożna.

Aukaim (Onkajm lub Aukeu), odwieczna warownia nad Dubissą w pow. rosiec. gub. kowieńskiej, na wyniosłej górze (pilkalni). O warownię tą daremnie kusily się kilkakrotnie zastępy krzyżackie, i poprzestaly na paleniu i lupieniu miasteczka Betugoły, leżącego poniżej, w wiekach XIII i XIV. Dziś pozostały tylko nieznaczne ślady.

Aula, gub. Witebska, pow. dyneburski, osada. Dawne dobra koronne. Kościół parafialny pod wezw. Maryi Magdaleny, fundowany w 1626 r. przez Al. Gąsiewskiego, wojewodę smoleńskiego.

- B -

Babinowicze, m-ko nadetatowe, pow. orszańskiego, gub. mohyl., o w. 31 od Orszy i 117 od Mohylova, w okolicy płaskiej i piaszczystej nad rzeką Werchitą. Ma przystań rzeczną. Mieszkańców przeszło 2 tys., kościół katolicki pod wezw. Św. Trójcy, został zbudowany przez Trynitarzy z Orszy, do których należało i miasteczko samo wraz ze znaczną przestrzenią ziemi naokoło.

Bajewo, m-ko w pow. horeckim, gub. mohylowskiej, nad rzeką Miereją położone, niegdyś pograniczne między Polską i Rosją. Cerkiew, zarząd gminny, młyn wodny i folusz, ludności około 1500, w czem żydów. Dobra ziemskie tejże nazwy wraz z lasami należą do ks. Lubomirskich.

Baranowicze, miasto, silnie wzrastające w ostatnich czasach z przyczyny, i, leży w kącie na skrzyżowaniu się dwóch kol. żelaznych: Brzesko-Moskiewskiej i Lib. - Rom. Są dwa dworce kolejowe w odległości 3—4 wiorst od siebie położone. Obok tego są tu forty wojenne i dość znaczna ilość wojsk wszelkiej broni. Jest piękna cerkiew. Kościół ma by wzniesiony kosztem właściciela Baranowicz, hr. Rozwadowskiego, według zatwierdzonych już planów przez władze. Ludność mieszana, przeważnie żydowska, około 9 tysięcy. Jest już wiele domów murowanych i dostatnio opatrzonych sklepów. Okolice wszakże Baranowicz są ubogie, ziemie nieurodzajne, piaszczyste, miejscami nawet szczyrki. W niedalekiej przyszłości zapowiadana jest trzecia linja kolei żelaznej na Kleck, Cimkowicze, Romanyw, Szłuck i Urzecze do Bobrujska.

Barbarów, m-ko i obszerne dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, nad rz. Prypecią przy drodze do Czarnobyła. Własność rodziny Horwattów. Wspaniały pałac i park w rezydencji. Lasy i błota, porosie trawą, stanowią główne źródła dochodowe, grunta liche, piaszczyste. Ludność miasteczka trudni się drobnym przemysłem leśnym i rolnictwem, oraz chętnie szuka zarobku przy wywózce materiałów leśnych.

Bejsagola, m-ko i dwór w pow. szawelskim gub. kowieńskiej, nad rzeką Kirszyną, otrzymało prawo miejskie w r. 1791 od Stanisława Augusta. Ludności około 4 tysięcy. Kościół parafialny Św. Trójcy, przytułek i szkoła elementarna. Jest również w pobliżu miasteczka stacja tejże nazwy kolei Lib. - Rom., między Datałowem i Radziwiliszkami. Własność p. Wł. Komara.

Belweder, piękna siedziba rodziny Burbyw na wyniosłym brzegu prawym Niemna w pow. rosiec. gub. kowieńskiej, w odległości 1.5 w. od m. Średnika. Mieszkańcy dworu z pośród pięknego parku mają stale przed oczyma prześliczny widok na Niemen i jego ruch ożywiony, zwłaszcza w lecie.

Bereza Kartuska, m-ko w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej, położone nad rz. Jasiołdą. Mieszkańców przeszło trzy tysiące. Stacja koi. z. Brzesko - Moskiewskiej. Niegdyś był tu Wspaniały klasztor Kartuzów z kościołem pod wezwaniem Św. Krzyża; jedyny na Litwę cała, założony przez Lwa Sapiechę w r. 1648 i bogato uposażony w dobra ziemskie okoliczne. Klasztor skasowany w r. 1831, a i kościół po r. 63 został zamknięty.

Berezecz, m-ko w powiecie dziśn. gub. wileńskiej, nad jeziorem tejże nazwy położone. Był tu niegdyś klasztor Bazyljanów, fundowany przez Józefa Korsaka, zaś w r. 1782 została założona szkoła 6-io klasowa dla młodzieży szlacheckiej, która została po r. 1830 zamieniona na duchowną, prawosławną, a kościół zamieniony w cerkiew. Berezecz leży tylko o kilka wiorst od m. Głębokie tegoż powiatu i dziś silnie się ożywił skutkiem przeprowadzonej kolei Siedlce - Bologoje, która tu ma stację.

Berezyna, m-ko i dobra, nad rzeką tejże nazwy w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej położone, o 49 w. od Ihumenia i 63 od Borysowa odległe. Około 3350 mieszkańców, w czym 2/3 żydów. Ożywiony handel drzewem budulcowym i towarowym. Na mocy przywileju Jana Kazimierza z r. 1667 miasteczko korzysta z prawa dorocznego kiermaszu 6 -y sierpnia. Stary drewniany kościół parafialny, jeden z pięciu w powiecie, fundowany w r. 1641 przez ks. Leona Sapiechę. Dziedzictwo dość niedawne Potockich, obszaru 167,000 morgów. Przy ubóstwie gruntów, mocno piaszczystych, całe bogactwo dóbr w ogromnych lasach i olbrzymich łąkach. Zwierzostan dóbr do niedawna jeszcze był świetny. Prom na rzece i za miasteczkiem pałac Wspaniały z parkiem właściciela. W pobliżu kopalnia wapna na przeciwległym brzegu.

Berezyna Mniejsza, rz. Wypływa z okolic Bohdanowa w powiecie oszmiański, przepływa lasy Wiszniewskie i pada do Niemna, między Mikołajewem i Delatyczami.

Berezyna Większa rz. jest dopływem z prawej strony Dniepru, uchodząc do niego ponad m. pow. Rzeczcą. Początek swój bierze w lasach Borysowskich gub. mińskiej, około m-ka Berezyny. Na rzece tej odbył się bodaj ostatni akt tragicznego odwrotu z pod Moskwy w r. 1812, kiedy ją musiały przebywać pod Studzianką wojska francuski" wraz z polskimi.

Berzygai, gub. Witebska pow. rzeżycki, osada. Dawne dobra koronne. W 1468 r. przeszły do Jakuba de Koch od 1687 r. do 1830 r. były w ręku baronów Manteufflyw, obecnie należą do Wejtkow. Kościół parafialny pod wezwaniem Św. Anny zbudowany w 1737 r. przez barona Fr. vel. Manteuffla (Szoego).

Berżany, osada, kowieńska gub., pow. szawelski, 23 w. od stacji Kurszany Libawo - Ronicc. dr. z., poczta międzynarodowa, telegraf (Berżany). Przy tem folwark Sioboda o 3 w. Dwór Berżany własność St. hr. Czapskiego. Berżany były dawniej miastem powiatowym z katolickim i kalwińskim kościołami, zburzone doszczętnie podczas wojen szwedzkich, zostały tylko cmentarze obok kościołów.

Betygoła, m-ko z kościołem parafialnym w pow. rosieńskim gub. kowieńskiej, leży na dwóch wyniosłych Górach, rozdzielonych strumieniem Wewirsa, uchodzącym do Dubissy. Przechowało się w pamięci ludzi starych, iż poprzedni kościół, również drewniany. był cały zbudowany z modrzewiu, co daje wskazanie, iż modrzewie były niegdyś na Litwie, a dziś doszczętnie wyginęły Betygoła była jednym z tych miejsc, gdzie najpierw zostały zbudowane kościoły w 1416 r., wnet po chrzcie Żmudzi, dokonany przez Witolda i Jagiełłę.

Bezdzież, m-ko w pow. kobryńskim, gub. grodzień, położone, o 6 w. Od Chomska, nad błotami ciągnącymi się dokoła jeziora Sporowskiego. W pobliżu rzeki Jasiołda, Osownica, Linijka i Dowianica. Pod Bezdzieżem d. 8 września r. 1771 stoczył bitwę ks. Michał Ogiński z gen. Albiszewem.

Białogórna, dobra ziemskie, obszaru 1600 dziesięcin, o 33 w. Od Sionima w pow. słonimskim gub. grodzieńskiej. Własność p. Adama Jelskiego. Młyn wodny i gorzelnia, Gospodarstwo rolne w wysokiej kulturze. Od stacji Mołczadz 10 wiorst.

Białowieża, wieś rządowa, w powiecie prużańskim gub. grodzieńskiej położona. Myśliwstwo Cesarskiej Puszczy Białowieskiej i pałac myśliwski drewniany leży przy trakcie z Grodna do Brześcia Litewskiego, nad rzeką Narewką. Ludność zamożna i mająca jakiś swoisty, miejscowy charakter, który ją bardzo wyróżnia wśród obcych przybyszów. Puszcza Białowieska wraz z puszcza Świsiocką, niegdyś należąca do Tyszkiewiczów, oraz znacznymi odcinkami leśnictw rządowych wymienionych z Zarządem dóbr Cesarskich, stanowi dziś w całej Europie największą, jednolitą przestrzeń leśną i służy z dawien dawna dla polowań monarszych, zrazu królom polskim, a następnie cesarzom rosyjskim.

Puszcza obejmuje dziś 114,820 dziesięcin ogólnej przestrzeni i stanowi całkiem odrębny świat sama w sobie, wraz ze swą nader bogatą florą i fauną. Zachowanie swe w postaci obecnej puszcza zawdzięcza właśnie tej opiece monarszej, dzięki której stale korzystała z poważnych przywilejów, opieki i - co najważniejsza - nie mogła się sta terenem łupiestwa lub lekkomyślnego marnotrawstwa pojedynczych jednostek. Kroniki wspominają, iż Jagiełło w r. 1409, przed wyprawą na Krzyżaków, zjechał do puszczy tej wraz z Witoldem i „kilka niedziel" strawili na polowaniu dla zaprowiantowania swych wojsk w zapasy mięsiv solonych i wędzonych, które następnie splawiano

wodą do Gdańska. A głównym celem tych polowań były leśne stada przebywających tu żubrów, łosi i jeleni. Dziś atoli żubry w Europie znajdują się już tylko w puszczy Białowieskiej i to stanowi jej charakter swoisty. Wśród puszczy i na jej kresach leży pięć miasteczek i dwadzieścia kilka wsi, zaścianków i osad. Miasteczka te są: Szereszów, Kamieniec-Litewski, Orla, Narew i Kleszczcie. Od osady puszczańskiej Hajnówka w r. 1894 została przeprowadzona wąskotorówka do miasta powiatowego Bielska, a oprócz tego w r. 1903 kolej żel. Siedlce - Bologoje przecięła puszcze na przestrzeni kilkunastu wiorst. Ilość żubrów stale się zmniejsza, cho polowanie na nie jest najsurowiej wzbronione i stanowi przywilej jedynie Monarchy i jego gości. Ze sztuk tu zabitych na polowaniach różnymi czasy największa liczyła do 38 pudów wagi. Obecnie żubrów jest w puszczy około 450 i łosi około półtora tysiąca. Sosny z puszczy białowieskiej również słyną ze swych zalet, jako to: gonności, smolistości i grubości.

Białynicze, miasteczko mohylowskiej gub., nad rzeką Drucią, o 45 w. od Mohylewa. Słynny był tu kościół na całej Białejrusi z cudownym obrazem Matki Boskiej, po 63 roku kościół zabrany na cerkiew, o obrazie rozmaite nieprawdopodobne wieści krążą, że jakoby obraz cudowny zginął z kościoła bez śladu żadnego. Dobra te z kolei należały do Sapiehów, Ogińskich, Radziwiłłów i ks. Wittgensztejna. Po śmierci tego ostatniego zostały sprzedane przez ks. Hohenlohe, nabywcy rosjaninowi.

Białystok, miasto powiatowe gub. grodz. Powiat białostocki w zachodniej części gub. grodzieńskiej zajmuje przestrzeń 255.1 w. kw. czyli 265,812 dz. Powierzchnia powiatu białostockiego cała prawie równa i niska, szczególnie w części południowej. Rzeki Narew i Biebrza odgraniczają całą zachodnią część powiatu od Królestwa Polskiego. Narew toczy swoje nurty wśród łąk rozległych, niskich, błotnistych. Z dopływów Narwi najważniejszą jest Supraśl, rzeka spławna, przyjmująca także dopływy: rzeki Białą, Piaską i Niewoduzsk. Dla powiatu nierównie ważniejszą jest Biebrza z dopływem swoim z prawej strony Netta. Z jezior w powiecie najznaczniejsze: Augustowskie czyli Czechowskie w pobliżu Knyszyna i Nersel. Błota i moczary ciągną się wzdłuż rzek; na jesieni zalane wodą, latem zaś można je przebyć, oprócz zakątka przy ujściu Narwi i Biebrzy, prawie całkiem niezaludnionego. Część północno-zachodnia pomiędzy Narwią i Biebrzą zwana była dawniej „traktem zatykockim”. Gleba kamienista, ale urodzajna. Łąki uważane są za najlepsze w całej guberni. Ludność w r. 1907 (oprócz miasteczek) wynosiła 138,052 osób płci obojg. Z miasteczek znaczniejsze są: Knyszyn (4573 mieszk.), Goniądz (4069 m.), Suraś (2029 m.), Choroszcza, Supraśl, Trzecianna, Janopol, Grodek, Zabłudów. W powiecie rozwinięty jest w wysokim stopniu przemysł: fabryk i zakładów przemysłowych liczono w r. 1907 na ogół 374, w tym młynów - 159, tkackich - 79, garbarni - 36, kortowni - 24, przędzalni - 20 etc. Białystok leży nad rzeką Białą, dopływem Supraśli, w odległości 74 wiorst na poł.-zach. od Grodna, 120 od Brześcia, 162 od Warszawy i 226 od Wilna, przy zbiegu pięciu linii kolejowych. Białystok zbudowany; został przez Gedymina w r. 1320. Jan Kazimierz nadał go jako wieś wraz z innymi dobrami Stefanowi Czarnieckiemu, po zgonie którego przeszedł w drodze sukcesji do wnuka jego po córce, Klemensa Branickiego. Branicki w połowie XVIII wieku obrał tu sobie rezydencje, odbudował pałac i wieś zamienił w miasteczko. Było to jedno z najokazalszych miast polskich; z powodu wspaniałego pałacu, pięknych i wielkich ogrodów, wielkich kamienic, zwane Wersalem podlaskim. Sukcesorowie Branickiego Potoccy sprzedali dobra białostockie królowi pruskiemu, ponieważ jednak hetmanowa Branicka, mając dożywocie, przeżyła rządy pruskie, sukcesorowie w r. 1809 sprzedali dobra białostockie Aleksandrowi I. Po pokoju tylżyckim Białystok został przyłączony do Rosji i do r. 1842 był miastem obwodowym, a odtąd powiatowym. Ulice dawniejsze są zabudowane dosyć porządnie, mianowicie: Warszawska, Lipowa, Niemiecka, zaś nowo wznoszone są krzywe i ciasne. Parafialny kościół katolicki Wniebowzięcia N. M. P., założony został w r. 1584 przez marszałka Piotra Wiesołowskiego. Zaś w latach 1900-1905 został on, dzięki inicjatywie bp. Zwierowicza i staraniom ks. kac. Szwarcza, znakomicie powiększony i przebudowany. Ludność w r. 1907 wynosiła 76.865 osób.

Białystok jest najbardziej przemysłowym miastem na całym obszarze Litwy i Białejrusi, W r. 1907 liczono w mieście 334 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających przeszło 5800 robotników. Produkcja wynosiła przeszło 6 mil. rb. Najwięcej jest fabryk tkackich, bo aż 175 z produkcją roczną 2,373.400 rubli, następnie przędzalni - 51z produkcją roczną 856,700 rubli, fabryki sukna - 18 z prod. roczną 669.200 rubli, garbarni - z prod. roczną 125.400 r. i.t.d.

Z ogólnej sumy produkcji całej guberni czyli z 17681 tyś. rubli wypada na Białystok 6007 tyś. rubli i na powiat 3845 tyś. rubli, a więc razem 9352 tyś. rb., czyli przeszło połowa produkcji całej guberni. Białystok posiada szkołę realną, prywatne gimnazjum, szkołę handlową, instytut żeński w byłym pałacu Branickich, gimnazjum żeńskie i czteroklasową szkołę miejską.

Biebrza rz., bierze początek z błot w pobliżu Nowego Dworu w g. grodzieńskiej i od wsi Syruciovice stanowi aż do ujścia swego do Narwi granicę Królestwa Polskiego od Cesarstwa. Długość Biebrzy wynosi około 150 wiorst. Wyróżnia się tem śród innych rzek, iż w lecie staje się nader płytką, a natomiast szeroko i silnie wylewa na wiosnę. Jest spławna od osady Lipsk dla mniejszych statków i od Dębowa dla większych, na przestrzeni 68 w. i wtedy to z Biebrzą łączy się kanał Augustowski. W ten sposób, Biebrzą należy do systemu wód, łączących Niemen z Wisłą.

Bielica, miasteczko na prawym brzegu Niemna w powiecie lidzkim, gub. wileńskiej, przy ujściu rzeczułek Mołczadki i Niemenka, 116 w. od Wilna, i 28 od Lidy. Mieszkańców liczy oko tysiąca. Przystań na Niemnie i posterunek obserwacyjny. Bielica była niegdyś własnością Radziwiłłów, następnie przez ks. Hohenlohe została sprzedaną. Kaplica katolicka.

Bielicze, dobra i wieś w gub. mińskiej, w pow. słuckim położone, przy trakcie ze Starobina do Słucka Własność Naruszewiczów, wysoka kultura gospodarza, obszar około 700 dziesięcin.

Bielsk, miasto pow. gub. grodzieńskiej. Powiat bielski zajmuje 3130,1 wiorst kw. czyli 326.052 dzies. Powierzchnia powiatu w północnej części nad Narwią i ku półn.-wsch. od Bielska - jest falista. Na prawym brzegu Joknicy na północ od wsi Mięksiz jest wyższa, zwana „Wałem”, na lewym zaś brzegu tej samej rzeki tzw. góry Książące. Niziny zajmują południową część powiatu, koło Ciechanowca i Drohiczyzna. Rzeki główne Bug i Narew, z dopływami: Joknicą, Orlanką, Lizą i Nurcem. Jezior większych nie ma. Łąki najlepsze nad Narwią, Bugiem, Orlanką, Białą, Josekną i Bronką. Gleba najlepsza na pograniczu Królestwa. Ludność składa się z polaków (przeważnie) i rusinów. W roku 1907 (z wyjątkiem miast) liczone w powiecie 142.301 mieszkańców. Znaczniejsze miasteczka: Drohiczyn (1840 mieszkańców), Narew (3653 mieszk.) Kleszczcie (3868 m.), Mielnik (2774 m.), Brańsk, Ciechanowiec, Siemiatycze i inne.

Bielsk położony jest nad rzeką Białą i Lubczą, w odległości 122 w. od Grodna przy kolei Brześć-Grajewo. Bielsk założony został przez Jarosława I. Następnie zawładnął nim Włodzimierz, ks. wołyński. Pod panowaniem polskim Bielsk znosił częste napady tatarów i krzyżaków. R. 1430 Witold nadał miastu pierwsze przywileje, a Aleksander rozszerzył je, obdarzając Bielsk prawem magdeburskim i utworzył okrąg, zwany potem ziemią Bielską, złożony z trzech powiatów: brańskiego, tykocińskiego i suraskiego. Po drugim rozbiorze, Bielsk dostał się Prusom. W roku 1707 przeszedł pod panowanie Rosji, wcielony do obwodu białostockiego, a w r. 1842 do gub. grodzieńskiej, w której wówczas do powiatu bielskiego włączono też pow. drohiczyński. Kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia N.M.P. i Św. Mikołaja został wzniesiony z muru w r. 1780 przez parafian. Ludność miasta, w r. 1907 wynosiła 8163 osób pici obojaj. Są tu zakłady naukowe: jedno progimnazjum męskie i dwa progimnazja żeńskie. Tow. Wz. Kredytu i Tow. Pożyczkowo-oszczędnościowe wystarczają w zupełności dość ograniczonym potrzebom nielicznej ludności.

Bienica, m-ko w pow. oszm. gub. wileńskiej położone; o 94 w. Od Wilna i 53 od Oszmiany. Niegdyś były tu klasztory Bernardynów i Karmelitów, dziś - cerkiew. Zarząd gminny. Własność Szwykowskich.

Bieszenkowicze, miasteczko handlowe na lewym brzegu Dźwiny, w powiecie lepelskim, guberni witebskiej, liczące do 3000 mieszkańców, przeważnie ludności żydowskiej. Posiada pocztę, telegraf, urząd policyjny i mieszczanski, lekarza, aptekę, 2 cerkwie i kościół katolicki drewniany (dekanat). Miasteczko leży przy trakcie pocztowym między Lepieni i Witebskiem, z którym, jak również i z Rosją najlepsza latem komunikacja statkami parowymi po Dźwinie. Najbliższa odległość do stacji „Sierocin” kolei Dyneburgo - Witebskiej wynosi 5 mil niespełna. Bardzo głośnie były tu niegdyś jarmarki, w dniu 20 lipca, na św. Eljasza, ale obecnie całkiem prawie straciły swe znaczenie. Miasteczko niegdyś należało do Sapiehów, z których Kazimierz-Leon, podkanclerzy W. L., w połowie XVII wieku zbudował tu kościół famy, - następnie zaś przeszło na własność książąt fińskich. Wojewoda Wileński Michał Ogiński - w końcu XVIII wieku darował Bieszenkowicze Joachimowi Chreptowiczowi, kanclerzowi W. L., który był żonaty z siostrzenicą wojewody, Przeździecka. Obecnie miasteczko i cały klucz „Bieszenkowicki”, wyróżniający się bardzo wysoką kulturą rolną, przeszły w drodze spadku na hrabiego Konstantego Chreptowicza - Buteulewa, który się rodzi z Maryi Chreptowiczówny, wnuczki kanclerza.

Bijuciszki, dobra w pow. oszmiańskim gub. wileńskiej, niegdyś miejsce zamieszkania słynnego humanisty i kalwina, Andrzeja Wojana. Następnie własność Wańkowiczów, ostatnio zaś rodziny Wojtkiewiczów. O wiorst 6 od m-ka Boruny.

Biniakonie, m-ko w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, własność Rymszów, od Wilna w. 47, od Lidy 43. Kościół parafialny nowy - Św. Jana Chrzciciela, założony niegdyś w r. 1634 przez Jana Czaplińskiego, filia w Butrymańcach. Zarząd gminny, Kółko rolnicze, znaczny sklep chrześcijański.

Birsztany, m-ko rządowe i zakład zdrojowy w pow. trockim gub. wileńskiej, na prawym brzegu Niemna położone, o wiorst 78 od Wilna i 31 od Kowna. Niegdyś był tu zamek wielkich książąt litewskich, a następnie dworzec myśliwski królów polskich. Odwieczny kościół katolicki, odnowiony z gruntu przed dwunastu laty. Prześliczne okolice: Zwierzyniec na drodze do Pren, Góra Zamkowa i piękny las sosnowy za Niemnem, już w granicach Królestwa Polskiego.

Zakład zdrojowy w Birsztanach został założony w drugiej połowie w. XIX. Źródła miejscowe, dzięki swym własnościom leczniczym, przenoszą wszystkie inne w kraju i wiele zagranicznych. Leczyć z jednej strony niezbyt dogodna komunikacja, albo karetką pocztową lub powozem najętym po szosie z Kowna lub statkiem parowym po Niemnie, zaś z drugiej - by może - wadliwa administracja i brak poważniejszych nakładów na zastosowanie wielu koniecznych reform i udogodnień, są przyczyną, iż Birsztany cieszą się względnie nieznaną frekwencją kuracjuszków, w sezonie kuracyjnym. Jeszcze przed kilku laty zakład zdrojowy był dziedziczną własnością, p. Michała Kwinty, dziś zaś należy do p. Millerowej, żony gubernatora kowieńskiego.

Birzaol, gub. Witebska, pow. dyneburski, osada. Dawne dobra koronne, kościół parafialny pod wezwaniem Św. Wawrzyńca i Stefana, zbudowany w 1751 r. przez Sokołowskiego.

Birże, niegdyś siedziba potentatów W. X. Litewskiego, książąt Radziwiłłów, dziś miasteczko pow. poniewieskiego, gub. kow. (63 w. od Poniewieża i 42 w. od stacji Subocz Libawo - Romeńskiej kolei żelaznej), zamieszkują w połowie żydzi, a zatem polacy, litwini, lotysze, niemcy i rosjanie urzędnicy - na ogół przeszło 5000 głów. Miasteczko przerywa 17 ulic: (Wileńska, Zamkowa, Zborowa, Dyrwańska, Krzywa, Popielska. Pozagumienna, Kalitka, Psiarska (dawniej Sobacza), Mostowa, Oclimańska, Kirchowa, Szkolna, Karaimska, Kwaśna-dziura, Siobodzka, i Przywilańska, dwie rzeki Oposzcza i Agłona i z północnej strony omywa brzeg jeziora Szyrwany. Podług wskazywek, znajdujących się w monografii Birż, wydanej przez hr. Eust. Tyszkiewicza w 1869 r., już w roku 1415 Birże musiały być znaczną osadą, gdyż tu przebywał król Władysław Jagiełło. Dobra birzańskie, po wygaśnięciu rodu Fiedkonisów, w 1492 r. przeszły do Radziwiłłów, lecz ci ostatni tytułu książąt jeszcze nie mieli.

Dopiero w r. 1547 Radziwiłłowie od cesarza Karola V, za staraniem szwagra ich Zygmunta Augusta, otrzymali tytuł państwa Rzymskiego i poczęli pisać się: u jednej linii „na Birzach i Dubinkach” i w drugie „na Olycie i Nieświeżu”. W roku 1701 w Birzach stanął traktat pomiędzy Augustem II i Piotrem Wielkim skierowany przeciwko Karolowi XII, i monarchowie tu przeszło dwa tygodnie bawili. Obecnie tu na wałach zamkowych wskazują lipy ręką ludzką sadzone. Lecz już 28-go września 1704 r. szwedzki generał Loewenhaupt miasto spalił i zamek wzniesiony w r. 1589 przez Krzysztofa I Radziwiłła, podstępem do kapitulacji skłonił i złupiwszy je, prochami rozsądził. Odtąd zamek po dziś dzień leży w ruinach i oczaruje umiejętnego badacza, gdyż podziemia jego są nietknięte. Do tych ruin lud przywiązuje liczne legendy, a okrążające go fosy i nad nimi wyniosłe wały służą miejscem rozrywek, tak jak dla Wilna Góra Zamkowa.

Ziemia birżańska jest przesiąknięta krwią, przelaną w walkach, które tu staczały się w najściach Szwedów i w latach 1812, 1831 i w 1863. W okolicach Birz nie rzadkie i dziś wyorywane oręża z wieku kamiennego, brązowego, lub kul spiszowych od armat większego i mniejszego kalibru. Dobra birżańska od roku 1811 od księcia Dominika Radziwiłła, nabyli hr. Tyszkiewiczowie. Odtąd Birze wraz z wielu folwarkami stają się ordynacją w tej rodzinie. Hrabio Tyszkiewiczowie na jednej z wysp jeziora Szyrwany wzniesli Wspaniały zamek pod nazwą Ostrów, mieszczący cenne muzeum i bibliotekę.

Świątynie parafialne murowane. Kościół katolicki fundacji hr. Jacka Tyszkiewicza w r. 1860, zbór kalwiński, wzniesiony staraniem parafian w 1869 r., kościół luterański (dawniej saski) i roku 1638 i cerkiew prawosławną, wzniesioną w r. 1866 z czynszów, wyegzekwowanych od mieszczan, ofiarowanych przez hr. Michała Tyszkiewicza. Synagoga izraelka okazała powstaje po pożarze w roku 1878. Ratusz birżański posiada bardzo dużo cennych autografów w tak zwanych przywilejach królów polskich i nadto „wilkierz” prowadzony od roku 1589, to jest od nadania miastu herbu (orzeł czarny na białej chorągwi) i praw magdeburskich. Nadto przechowują się insygnia sędziowskie: miecz katowski, pieczęcie, chorągwie i inne.

Obecnie w Birzach są, kamery: sędziego śledczego, ziemskiego naczelnika i kantor notarialny, policyjny rewir (stanowoj przystaw), zarząd mieszczański, pocztowa, telegraficzna i telefoniczna stacje, koedukacyjna 4 klasowa szkoła miejska, dwuklasowa szkoła ludowa, cerkiewno - prychodskaja szkoła, 4 chedery, księgarnia, lecznica na 16 łóżek, 3 doktorów, apteka, 2 składy apteczne, 2 hotele, herbaciarnia, spółka spożywcza, wolna straż ochotnicza, browar piwny, parowy młyn, 5 wiatraków, fabryka izolatorów telefonicznych, garbarnia. Ulice i plac targowy brukowane. Rzeki i jeziora obfitują w ryby raki, podług podań ryba wynurza się z podziemi, ciągnących się na Poswol, o 28 wiorst odległy. Okolice o glebie żyznej, w południowej stronie, bogatej w gipsowe, alabastrowe i skaliste pokłady, dotąd dla braku odpowiedniej komunikacji nie eksploatowane, gipsowe pokłady co rok dają zawały do 20 sążni głębokie (przypuszczalne są podziemne olbrzymie grotty), to zupełnie suche, tu z wodą słodką, przepelnioną rybami, to z siarczaną (Smordenie), używaną do kąpieli leczniczych.

Bionie (Bioc), gub. mińska, pow. Ihumenski. Dobra i wieś nad Swisioczą o milę od stacji Marina - Gyrka Libawa - Romeńskiej dróg niegdyś rodziny polskiej Osowskich obecnie baronów - Osmołowskich (rosjan). Znany Jezuita ks. Józef Baka, fundował tu w wieku XVII rezydencję i misję zakonną. Kościół w roku 1748 drewniany, do dziś dnia parafialny.

Bóbr, m-ko nad rzeką tejże nazwy w pow. siecinkim, gub. mohylowskiej, przy gościńcu z Borysowa do Orszy, o w. 100 od Orszy. Własność rządowa. Parafialny kościół katolicki murowany, fundowany przez Ign. Ogińskiego w r. 1760, pod wezwaniem imienia N. M. P. Mieszkańców około 1400, w dwóch trzecich żydów. Prawo magdeburskie było nadane przez Augusta III w r. 1762 mieszkańcom.

Bobrujsk, m. powiatowe gub. mińskiej. Powiat bobrujski graniczy od północy z ihumeńskim, od wschodu z gub. mohylowską, od południa z pow. rzeczycyckim i mozyrskim, od zachodu ze słuckim i ma 10721 wiorst kw. obszaru. Powierzchnia gruntu, równa, błotnista i lesista. Berezyna dzieli powiat na dwie części nierówne. W części zachodniej płynie też rzeka Ptycz, a wszelkie wody bieżące w powiecie są dopływami, bądź Berezyny, bądź Ptyczą. Jezior w powiecie około 30, a największe z nich jezioro Wieczory. Część południowa nosi wszelkie cechy Polesia, ku północy trafiają się przestrzenie piasku; w ogóle piaszczystymi są brzegi Berezyny. Ludność w r. 1907 wynosiła (oprócz Bobrujska) 280.141 osób.

Bobrujsk położony jest na prawym brzegu Berezyny, przy ujściu Bobrujki, przy kolei Libawa - Romny w odległości 139 w. od Mińska i 110 wiorst od Mohyłowia. Początki Bobrujska sięgają zaledwie XVI wieku. W r. 1795 Bobrujsk zaliczony został do rzędu miast powiatowych gub. mińskiej. Twierdza, założona tu w r. 1810, ma podrzędne znaczenie strategiczne i obecnie stanowi skład materiałów artyleryjskich. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, murowany, wzniesiony został w r. 1615, przez starostę Piotra Tryznę, obecnie został pięknie odnowiony. W r. 1907 miasto liczyło 3932 mieszkańców.

Jest tu gimnazjum męskie rządowe i żeńskie oraz prywatne gimnazjum męskie i prywatne progimnazjum żeńskie. Skutkiem niezbyt dawnych jeszcze przenosin samego miasta, z powodu fortecy na nową siedzibę (do nowego miasta) Bobrujsk z powierzchni ma wygląd niemal miasta amerykańskiego. Jest nader rozległy, i ma ulice wytknięte pod sznur i szerokie, lecz jednocześnie jest pozbawiony bruków. Dwa duże i malownicze przedmieścia, Mińskie i Słuckie, jeszcze się przyczyniają do ogromu miasta.

Bobryk, dwór i wieś, nad rzeką tegoż imienia, w pow. pińskim, gub. mińskiej położone. Własność rodziny Bortnowskich. Gościniec pocztowy z Nieświeża do Pińska, w odległości 19 w. Od m-ka Chotynicz. Dobra obejmują głównie lasy i łąki błotniste obszaru 6670 dziesięcin.

Bobty, m-ko rządowe, nad Niewiażą na lewym brzegu położone, w pow. i gub. Kowieńskiej przy gościńcu, niegdyś pocztowym z Szawel, przez Kiejdany do Kowna, o 4 mile od Kowna, a o 3 mile od Kiejdan Bobty stanowią punkt na Niewiaży z pierwszą przystanią dla statków parowych, które tu kursują w górę Niewiaży od Niemna. Parafialny kościół św. Piotra i Pawła, murowany. Mieszkańców około 1300.

Bobynicze, m-ko pow. lepelskiego, gub. witebskiej w odległości 8 wiorst od stacji „Zahacie” Bołogoje-Sirdleckiej k. z., miasteczko niewielkie, ludność mieszana, w okolicy bardzo wiele drobnych folwarków i zaścianków, należących przeważnie do polskiej szlachty. Spalona cerkiew, nowa nie buduje się, zarząd gminny, okolica oczekuje odkrycia rządowej poczty w miasteczku.

Bożki, m-ko w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, 17 w. od Bielska, nad rz. Nurem, założone w wieku XVI przez Jana Sapiechę, następnie przeszło do Branickich, a wreszcie do hr. Potockich. Parafialny kościół katolicki Św. Józefa i Antoniego z Padwy, murowany. Ludności biednej około 1400 głów. Względną sławę zawdzięczają Bożki niegdyś tu uprawianym wyrobom rymarskim nahajów lub harapów (bożkowce „monitory bożkowskie”).

Boczejkowo, m-ko nad rzeką Ullanką położone, przy trakcie pocztowym z Lepią do Witebska, należy razem z majątkiem tegoż imienia do rodziny Ciechanowickich. Ludność przeważnie żydowska, trudni się drobnym handlem i rzemiosłem. Zarząd gminny i szkoła elementarna. Poczta i telegraf. Gorzelnia w majątku, młyn parowy i przewóz na rzece. Przy drodze kaplica.

Bohdanów, dobra prywatne i miasteczko, w pow. oszm., gub. wil., o 6 wiorst od Wiszniewa położone, o dwie wiorsty od st. Wojgiany kol. z. Siedlce - Bołogoje. W miasteczku kościół filialny do parafii w Holszanach. Dwór wraz z atynencjami stanowi dziedzictwo i siedzibę znanego artysty malarza, Ferdynanda Ruszczyca, niedawnego dyrektora szkoły sztuk pięknych w Warszawie i Krakowie.

Bohdany, dwór w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, o wiorst cztery od miasteczka Bejsagoły. W rękach właściciela, p. St. Baniewiczza, znajduje się znaczny zbiór dokumentów starożytnych (począwszy od w. XV), przywilejów królewskich, ksiązek, map i monet.

Bohic jeź., w pow. Dziśnieńskim gub. wileńskiej, z wsią na brzegu tejże nazwy. Wieś ta niegdyś należała do znanej z piękności na dworze St. Augusta hr. Manuzzi (ur. Jadwigi Strutyńskiej). W następstwie wieś przeszła we władanie literata ówczesnego, Juliusza Strutyńskiego, pisującego pod pseudonimem Berlicza Sasa, w końcu została nabytą przez rodzinę Platerów. Kaplica filialna do parafii w Raźnie Jezioro Bohic mierzy 6 w. długości i 3 szerokości.

Bohusiawiszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, zaledwie 300 mieszkańców liczące, o w. 5 od Gielwan położone. Murowany kościół parafialny pod wezw. Św. Krzyża, fundowany w r. 1787 przez obywatela Ignacego Szwykowskiego.

Bordzie, dobra prywatne w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, niegdyś własność Dionizego Paszkiewicza, poety i folklorysty litewskiego. W ogrodzie stał tu sławny dąb, batblis, wspominany przez Mickiewicza. Dziś własność rodziny Wolmerów. Dębu już niema, lecz ze szczątków jego jakoby się dotąd przechowuje zrobiona altana-muzeum.

Borejkwoszczyzna, niewielki był to folwarczek za życia Wł. Syrokomli, który mu wynaleźli przyjaciele, jako cichy a malowniczy wiejski zakątek. Należy do klucza Niemieżańskiego dóbr Ben. hr. Tyszkiewicza z Czerwonego Dworu (gub. kowieńska). Za Syrokomli liczył 2 i pół włóki roli i łąk oraz 2 poddanych, dziś - 0 włók. Leży przy trakcie oszmiańskim, na 14 wiorście wprawo od gościńca z Wilna. Od śmierci „Lirmika” folwark stale pozostaje w rękach pp. Narkiewiczów, dzierżawców, którzy są z prawdziwą czcią dla pamięci zasłużonego poety. W r. 1897 grono wielbicieli talentu Syrokomli wzniosło tu, w Borejkwoszczyźnie, swoim kosztem stół pamiątkowy z granitu z odpowiednim napisem. Przechowuje się również w ogrodzie oryginalny stół z kamienia młyńskiego, przy którym, jak niesie tradycja, Syrokomla rad siadywa i pracowa w cieniu gruszy.

Borkowszczyzna jeź, pow. lepelskiego, witebskiej gub., przy trakcie z Połocka do Lepią, nie daleko miasteczka Uszacza. Jezioro posiada mineralne źródło, siarczano - żelaziste; w latach 30 wieku XIX był tu zakład kuracyjny, dziś jeszcze są ruiny drewnianych łaźni i domu. Jezioro ma brzegi wyniosłe, pokryte lasem iglastym.

Borywka, miejscowość i źródło w pow. lepelskim; woda tego źródła posiada ma własności lecznicze, wobec czego umieszczono tam ikonę i zbudowano cerkiew, dokąd corocznie w dzień św. Piotra i Pawła odbywają się procesje, gromadzące pielgrzymów i kaleki. Lasy okoliczne należą do dóbr Babcze - Przesiekich.

Boruny, m-ko w pow. oszm., gub. wileńskiej, o 3 mile od Oszmhiny i 10 od Wilna, nad rz. Żyławką położone. Niegdyś piękny kościół murowany, z cud. obr. N. M. P., następnie zamieciony na cerkiew. Znany klasztor Bazylianów, a przy nim szkoły, które kształciły wielu zasłużonych następnie ludzi na Litwie i Białejrusi, jako to: dwaj Chodźkowie, Ignacy i Leonard, Ant. Edw. Odyniec i in. Tu był czas jakiś profesorem znany uczyony Wyrwicz. W pobliżu kościoła jest mała kaplica z cudowną figurą Pana Jezusa i ona to wystarcza musi pobożnym katolikom. Dziś jest mała i uboga miejscina, której nie ożywia nawet i to, iż leży przy dość znacznym gościńcu z Wołożyna do Oszmiany.

Borysów, m. pow. gub. mińskiej. Pow. borysowski zajmuje północny kraniec gub. mińskiej i graniczy z gub. wileńską, witebską, mohylowską oraz powiatami: ihumeńskim i mińskim. Obszar powiatu wynosi 8,904, a wiorst kw. Powierzchnia gruntu w powiecie jest wyniosła: tutaj przypada, rozgraniczenie wód Niemna i Berezyny, które pod wsią Daleszkowice sięga 945 stóp nad p. m. Na tym wyniesieniu glebę stanowi czarnoziem z piaskiem i gliną. Wschodnia a miejscami i północna część powiatu pokryte są lasami i błotami; część zachodnia, górzysta, niewiele ma lasów. Główna rzeka - Berezyna, która ma w powiecie 14-cie dopływów z prawej strony i 13 z lewej. Prócz nich w powiecie borysowskim mają swoje źródła, Klewa i Wilja - dopływy Niemna, Ilja, Dźwinosa - dopływy Wilji, Omniszewa i Esa. Jezior liczą 30, najważniejsze z nich Pławię, Berezta i Lepelskie. Głównie kwitnie w pow. borysowskim przemysł leśny. W r. 1907 ludność wynosiła 266288 osób. Z miasteczek zasługują na wyróżnienie Dokszyce - będące w początku XIX wieku głównym miastem pow. dokszyckiego, dziś już nie

istniejącego (4,229 mieszkańców) oraz Johojsk, własność hrab. Tyszkiewiczów.

Borysów położony jest na lewym brzegu rzeki Berezyny, niedaleko od ujścia do niej rzeki Schy, o pięć wiorst od st. kolejowej „Borysów” na linii Brześć-Moskwa. Od Mińska odległy jest o 140 wiorst. Miejscowość, w której miasto zbudowane, jest płaska i pochyła ku Berezynie; na północ tylko wznoszą się lekkie wzgórza zasłaniające miasto. Kościół murowany pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. wzniesiony został w początku XIX wieku. Miasto jest dosyć starożytne i posiadało zamek warowny na wyspie rzeki Berezyny, gdzie dziś się wznosi wieżenie. W r. 1812, podczas wkroczenia Napoleona do Rosji, przez Borysów przechodziły wojska francuskie i Borysów był ogłoszony głównym miastem departamentu borysowskiego. Podczas odwrotu Napoleona z Moskwy, Borysów był widownią zaciętej bitwy pomiędzy gen. Dąbrowskim i Czyczagowem. W r. 1907 Borysów liczył 18.055 mieszkańców.

Borysów jest ważną przystanią na rzece Berezynie, i prowadzi dość ożywiony handel z południem, wysyłając Berezyną i Dnieprem głównie znaczne transporty materiałów leśnych na sumę 3 mil. rubli rocznie. Dwa stałe i dość znaczne jarmarki, noworoczny przez dni osiem i w piątek dziesiątego tygodnia po Wielkiej nocy.

Brahic, m-ko w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, o 75 w. od Rzeczczycy i 352 od Mińska, przy drodze z Jowowa do Czarnobyła. Ludność około 3200 osób; zarząd gminny i policyjny. Dwie cerkwie prawosławne, przerobione z kościołów niegdyś bazylikańskich, przy klasztorach męskim i żeńskim. Starożytne to miasto wraz z ogromnymi dobrami było zrazu własnością księżęcą, następnie zaś przeszło w ręce ks. Wiśniowieckich. Okolice odznaczają się wyboryniami gruntami. Dobra Brahic należą do rodziny Rokickich.

Brańsk, miastu nadetat, w pow. ielskim, gub. grodzieńskiej, na prawym, wyniosłym brzegu rz. Kurca przy b. trakcie handlowym z Grannego do Bielska, wiorst 22 do Bielska, 130 od Grodna. Ludności przeszło 7 tysięcy osób. Parafialny kościół murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Marji. Miasto b. stare; był tu niegdyś zamek książęcy na sztucznej górze nad Nurcem. K. 1493 Aleksander. ks. lit., nadał miastu prawo magdeburskie. Po upadku Rzeczypospolitej Brańsk był miastem pow. do r. 1807. Duża garbarnia, Młyn, tkalnia i.t.p.

Brasław, m-ko rządowe m pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, nad jeziorem Dryświałą i rz. Nowiatą, o w. 58 od Jezioroski położone. Niegdyś miasto powiatowe. Kościół parafialny N. M. P. murowany, fundowany przez w. ks. lit. Aleksandra, około roku 1500. Za czasów Rzeczyposp. starożytna ta osada była stolicą obszernego starostwa grodowego i płaciła kwarty 8 968 zł.p.

Brażoła (Gaiwe) największe z kilku jezior, które otaczają m. Troki dokoła i zwą się jez. Trockimi. Wody jezior odznaczają się przedziwną przezroczystością, co pozwala w dzień pogodny i słoneczny widzieć dno jeziora na znacznej głębokości. Zaś ruiny zamku odwiecznego na wyspie, widok na miasto i jego okolice, oraz na rezydencję w Zatroczu i na drobniejsze wysepki, daje oku nader wdzięczny obraz. Ryby z tego jeziora odznaczają się różnorodnością i wyborynym smakiem; sielawy trockie znane są przecie szeroko po za Litwą. Lecz gospodarstwo rybne jest beznadziejnie rabunkowe. Długość jeziora wynosi 6 w. i szerokość 2 w., a głębokość dochodzi do 25 sążni. Przekopanie kanału z jeziora Brażoła do jeziora Lantwarowskiego (dokonane przed 50-ciu laty przez hr. Józefa Tyszkiewicza) obniżyło wody jeziora niemal na cały sążec. Prawo rybołówstwa we wszystkich jeziorach Trockich stanowi własność miasta Trok. Gdy jednak ludność miasta jest bardzo niezamożna, trudno oczekiwać, ażeby się zdobyło na zaprowadzenie porządnej hodowli ryb w jeziorach, a to właśnie mogłoby być w przyszłości źródłem bardzo pewnego dochodu. **Brześć-Lit.** M. pow. gub. grodzieńskiej. Powiat brzeski zajmuje zachodnią część gub. grodzieńskiej. Powierzchnia powiatu wynosi 4299,7 wiorst kw. czyli 447885 dziesięcin. W roku 1908 liczono w powiecie (z wyjątkiem Brześcia) 187,010 mieszkańców.

Brześć -Litewski, zwany tak dla odróżnienia od Brześcia Kujawskiego, leży nad Bugiem, przy ujściu rzeki Muchawca i Szlajerki, o 203 wiorsty od Grodna i 200 w. od Warszawy, przy zbiegu 6 linii kolejowych. Jest to miasto nie tylko wybitne pod względem strategicznym i ekonomicznym, ale zarazem jedno z nader starożytnych w kraju. Było to rozgraniczenie plemienia Bużan, zajmującego obydwie brzegi Bugu, od jego źródeł i Jaświeży, siedzącej poniżej w stronę Narwi. Była tu niewątpliwie wczasach zamierzczych osada lub nawet gród obronny. Następnie Brześć stał się przedmiotem ciągłych walk pomiędzy książętami ruskimi i polskimi. Ostatecznie objęli go w posiadanie kniaziewie wołyńscy. W początku XIV wieku Brześć przeszedł pod panowanie Litwy. Witold przyłożył się bardzo do podniesienia tego miasta. Położony na pograniczu Polski i W. ks. Litewskiego, Brześć był często miejscem wzajemnych obrad obu narodów, a jednocześnie wzrastał w znaczenie. Zygmunt I i Zygmunt August obdarzają miasto przywilejami, lecz najbardziej się przyczynił do pomyślności miasta Mikołaj Radziwiłł Czarny. Jako gorliwy kalwin, założył on tu zbór kalwiński i wyborną drukarnię, z której w r. 1563 wyszła słynna biblia Radziwiłłowska. Za czasów Zygmunta III wpływ jezuitów dał się wznosić jeden za drugim wspaniałe klasztory: Bernardynów, Jezuitów, Trynitarzy. Kolegium jezuickie ze szkołami wznosił tu sławny Lew Sapieha, kanclerz litewski.

Rozgłosu historycznego nabył Brześć najbardziej dzięki odbytym w jego murach trzech synodach duchowieństwa greckiego w latach 1590, 1594 i 1596, których skutkiem była pamiętna unia dwóch obrzędów, wschodniego i zachodniego, znanego pod imieniem unii brzeskiej. Dla utwierdzenia tej unii metropolita Rudzki założył tu w r. 1629 klasztor Bazylianów. Za Jana Kazimierza, po wojnach szwedzkich powstały tu nowe klasztory: Bernardynek, Brygidek i Dominikanów. Za czasów Rzplitej, Brześć stanowił w hierarchii łacińskiej sufraganię biskupstwa łuckiego, w greckiej zaś biskupstwa włodzimierskiego. Ukaz z r. 1797 ustanowił diecezję brzeską, unicką, która przetrwała do r. 1839. Brześć był stolicą obszernego województwa brzesko-litewskiego.

W r.1831 przetworzono Brześć na pierwszorzędną fortecę. Powstała ona na miejscu dawnego miasta, na prawym brzegu Muchawca. Kościół i klasztor Bernardynów i Bernardynek przerobiono na korpus kadetów, Augustianów - na kancelarię inżynierów fortecznych, Trynitarzy, Brygidek, Jezuitów i Bazylianów na rozmaite inne ubikacje forteczne. Kościół fany, trzy cerkwie unickie, klasztor prawosławny i kościół kalwiński zostały zupełnie

zniszczone. Pozostał tylko były kościół Dominikański, jako jedyny ślad dawnego Brześcia, przeznaczony odtąd na farę. Po takim przekształceniu na twierdzę starego Brześcia, o ćwierć mili od niego powstało nowe przedmieście Kobryńskie, z drugiej zaś strony przedmieście Wołyńskie.

Nowe miasto ulegało kilkakrotnym pożarom, ale po każdej klęsce odbudowywało się szybko. Dzięki swemu położeniu, jako stacji węzłowej sześciu linii kolejowych oraz jako punktu, łączącego komunikację wodną Wisły z Dnieprem, Brześć pod względem handlowym zajmuje jedno z pierwszych miejsc w kraju. Jednocześnie rozwija się przemysł. Fabryk i zakładów przemysłowych liczone tu w r. 1907 - 78, zatrudniających około 600 robotników, z produkcją roczną 354.720 rubli. Ludność w roku 1907 wynosiła 46.181 osób płci obojaj. Z zakładów naukowych istnieją tu: gimnazja rządowe, męskie i żeńskie, tudzież dwa progimnazjum żeńskie sześć i pięcioklasowe. Z instytucji społecznych: Tow. Dobroczyńności, Tow. Wz.Kred., Mosk. Bank Międzynarodowy, Brzeskie Tow. Rolnicze.

W. Brzostowica, m-ko w pow. I gub. grodzieńskiej, o w. 56 od Grodna, o 30 od Sokółki, przy b. trakcie handlowym z Grodna do Swisiochy. Około 3 tys. ludności. Niegdyś własność Chodkiewiczów, potem Mniszchów, dziś należy do rodziny hr. Kossakowskich. Dwie cerkwie murowane. z których jedna przerobiona po r. 1866 z kościoła, (tu się przechowywało serce Jana Karola Chodkiewicza). W pobliżu są dobra Brzostowica Mała, należące do rodziny Sołtanów.

Bubie, majątność bogata hr. D. Zubowa na 14-ej wiorście od Szawel do Taurog, jest tu most Wspaniała na Dubisie, murowany z głazów ciosanego granitu, oraz Młyn wodny na rzece. Wzorowe gospodarstwo leśne i folwarczne.

Budslaw, miasteczko kościelne w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, z ludnością polsko-żydowską, świeżo złączone szosą z jednej strony ze stacją Budslaw dr. ż. Bołogoje - Siedleckiej, a z drugiej szosą z mias. Doihinowem; dalej kolej projektuje się przez miasto. Krajsk do Mińska Litewskiego.

Bujnowicze, wieś i ogromne dobra, iście poleskie, nad rzeką Piotnicą (dopływ Prypeci) w pow. mozyrskim gub. mińskiej. Miejscowość wśród puszczy niemal dziewiczych i błot przez 3/4 roku nie do przebycia; nadzwyczaj mało zaludniona. Zarząd gminny. Dobra obszaru około 50 tys. dziesięcin, należą do p. Bołotowa.

Bujwidziszki, dobra, o milę od Wilna na północno - wschód położone, niegdyś własność marszałka Jappy, dziś p. Buturlina. W ostatnich czasach założony duży sad owocowy i gospodarstwo rybne w stawach naturalnych i sztucznych.

Bujwidy (Bujwidze), m-ko w pow. i gub. wileńskiej, na lewym brzegu Wilji, o wiorst 24 od Wilna. Parafialny kościół drewniany św. Jerzego, w r. 1785 przez kolatora Radziszewskiego fundowany. Około 350 mieszkańców.

Butrymańce, m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, od Trok w. 54, od Wilna 115. Kościół parafialny drewniany (w projekcie murowany), pod wezw. Zbawiciela. Ludności około 3000 osób. Własność Józ. lir. Tyszkiewicza.

Nowy-Bychów, miasteczko, a właściwie dość duża wieś ze znaczną domieszką ludności żydowskiej, trudniącej się drobnym handlem. Szkoły; cerkiewno - parafialne, elementarna, nauczycielska. Nowy Bychów w w. XVI należał do Chodkiewiczów, w w. XVII stał tam zbór kalwiński, zbudowany przez jednego z Chodkiewiczów. Później należał do Sapiarów i był miejscem obronnym. Dziś własność Emanuela Bułhaka. W r. 1654 zdobyty przez Iwana Żołotorenko, który stąd czynił wycieczki i napady na Bychów Stary. W r. 1812 miejsce przeprawy przez Dniepr wojsk ks. Bagratjona. 1825 w podróży do Taganrogu nocował tam u Sapiary Cesarz Aleksander I. .Wówczas to Sapiara usnął na łąkach dnierzańskich wysoką groblę, na resztkach której spoczywa grobla dzisiejsza (zbudowana w r. 1905). Odległość od Bychowa 21 w. Stacja statków na Dnieprze. Urząd gminny.

Stary-Bychów, miasto powiatowe, gub. mohyl., 7513 mieszkańców (3758 mężcz. i 3755 kob., Podług wyznań: prawosławnych 3744, żydów 3684, katolików 84, protestant I. Na wysoko wzniesionym brzegu Dniepru. Miasto niegdyś obronne. Stary zamek Sapiarów (dziś własność min. wojny), przy którym zachowały się dwie baszty. Stare też mury poklasztorne (dziś własność paraf. katol.), synagoga XIII w. Posiada kościół katol. i 2 cerkwie praw. Dekanat rohaczewsko - bychowski. Szkoła miejska 3-klasowa z sześcioletnim kursem, niższa szkoła rzemieślnicza, szkoła elementarna dla chłopców i także dla dziewcząt wydziału ministerium oświaty, także dwie szkoły cerkiewno-parafialne. Szpital ziemski. Stacja kolejowa odnogi Witebsk - Żiobin (kolej Rygo - Orłowska). Stacja statków parowych. Zarząd miejski t. z. „uproszczony" (starosta miejski i „pełnomocnicy", władzę sądową sprawuje naczelnik ziemski). Pod względem ekonomiczno-handlowym miasto z każdym rokiem chyli się do upadku. Ludność w znacznej części włościańska., rolnicza. 1,25 godz. jazdy koleją od Mohylewa.

Bychów (Stary) znany od XIV wieku. Jest o nim wzmianka w akcie o wstąpieniu Świdrygiełły na tron litewski. W roku 1568 darował, go Zygmunt-August Jan. Hieron. Chodkiewiczowi, w czasach późniejszych przeszedł na własność Sapiarów. W r. 1620 ufortyfikowany przez Karola Chodkiewicza według wymagań wiedzy ówczesnej, po czym był uważany za jedną z najsilniejszych twierdz Białej Rusi. W r. 1648 kozacy kilka razy silili się opanować Bychów, lecz byli odparci dzięki komendantowi Sosnowskiemu i waleczności mieszkańców. Miasto pograniczne według ugody Zborowskiej (1649). W r. 1656 długo, lecz bez skutku oblegał go Żołotorenko, gdyż mieszkańcy; pomni postępków Z. w Homlu, nie zaufali jego obietnicom, za co Jan Kazimierz aktem z dn. 31 maja 1655 r. uwolnił Bychów od podatków na lat dwadzieścia. W r. 1659 w ciągu 30 tygodni oblegany i wreszcie dzięki zdradzie niektórych mieszkańców zdobyty przez wojewodów: Dołgorukiego, Jobanowa i Żnujewa, w r. 1660 znów wrócił do Rzplitej. Wyniszczony przez nieustanną wojny został znowu uwolniony od podatków przez Sejm z r. 1676 na lat dziesięć. Szarpany i wydzierany z rąk do rąk w czasie wojen w pierwszych latach XVIII w.; nie mógł Bychów osiągnąć ekonomicznego rozkwitu i jako miasteczko, został wcielony do Rosji w r. 1772. W r. następnym

został miastem powiatowym, jakim z przerwą 1796--1802 r. jest dotąd. W r. 1830 na mory konfiskaty przeszedł z rąk Sapienhów na własność państwa. Ślady wałów fortyfikacyjnych istnieją dotąd. Zachowało się też dziesięć armat: sześć z nich spoczywa przed b. zamkiem, a cztery formują słupki u wejścia do dawnych budynków klasztornych; a dziś parafialnych. Przed ćwierć wiekiem istniały jeszcze typowe bramy, później rozebrane i rozciągnięte przez mieszkańców na rozmaity użytek.

Bystrzyca, m-ko w pow. wilejskim gub. wileńskiej, na lewym brzegu Wilji, 38 w. od Wilna, 14 od Wornian. Niegdyś kościół murowany, fund. w r. 1523 przez Zygmunta I, w r. 1865 został przerobiony na cerkiew. Odwieczna osada litewska. Zarząd gminny, szkoła elementarna.

Bytec, m-ko w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Szczarą wśród lasów położone, o 28 w. od Słonima i o 20 od Żyrowic. Niegdyś gniazdo Tryznow. Był tu również klasztor Bazylianów z bogatym nadaniem dóbr, ale później dobra Bytec z folwarkami podskarbi Antoni Tyzenhauz w drodze procesu Bazylianom odebrał. Cerkiew prawosławna. Ludności około 2500 dusz. Zarząd policyjny i przystań na rzece.

- C -

Chalcz, m-ko i dobra nad Sożem w pow. homelskim, gub. mińskiej, niegdyś własność możnej na Białejrusi rodziny Chaleckich, obecnie należy do Sianorzękich. Chaleccy fundowali tu klasztor dla Jezuitów z kościołem; klasztor zamknięty w r. 1829. Stacja koi. Lib.-Rom. Ludności około 1500 osób.

Chojniki, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim gub. mińskiej, przy gościńcu pocztowym z Jurewicz do Brahinia yw. 70 od Rzeczyca z jednej, a Mozyrza z drugiej strony. Niegdyś własn. ks. Wiśniowieckich, potem Szujskich, wreszcie dostało się Prozorom. Wspaniała rezydencja, dobra wraz z atynencjami olbrzymie (12550 dziesięcin). Dwa Młyny wodne i przed laty huta żelazna., Stacja pocztowa i szkoła ludowa. Kościół filialny do Ostrohiadowicz został skasowany przed dwudziestu kilku laty.

Cholawszczyzna, wieś i dobra w pow. i gub. mińskiej do Tyszkiewiczów należące, o 4 w. od Gródka, rezydencji, leżące. W r. 1864 był tu zbudowany kościół murowany kosztem hr. Tyszkiewiczowej, o dwóch wieżach w stylu gotyckim w malowniczej miejscowości na wysokiej górze, teraz zabrany na cerkiew. Cholawscy parafianie 3 próby podawali o zwrot, lecz im odmawiano. W roku 1905 otwarto w Cholawszczyźnie cmentarz rzymsko - katolicki, na którym parafianie cholawscy w tym samym roku spotykali arcybiskupa Szembeka podczas wizytacji w Gródku, a w roku 1908 na cmentarzu cholawskim ksiądz kanonik Kazimierz Michalkiewicz, obecny wikariusz Apostolski i Rządca diecezji wileńskiej, poświęcił niewielką kapliczkę.

Choimecz, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej położone, z przystania nad Dnieprem, o w. 30 od Rzeczyca i 300 od Mińska. Po pierwszym rozbiórce, tu w r. 1775 d. 4 lipca był podpisany akt rozgraniczenia Polski od Rosji. Siedziba niegdyś Wołłowiczów, następnie Rokickich; obszar dóbr do 10000 dziesięcin.

Zarząd gminy, szkoła elementarna. Ludność dość zamożna, handel wre tu z pewnym ożywieniem.

Cholopienicze, m-ko i dobra w pow. borysowskim, gub. mińskiej, o 56 w. od Borysowa, przy trakcie handlowym z Borysowa do Witebska. Ludności około 1806 osób; niegdyś własność Chaleckich, potem Chreptowiczów. Miasteczko dużo zawdzięcza w swym rozwoju podkanclerzemu Joachimowi Chreptowiczowi i jego świetłej a rządnej gospodarce. Kościół parafialny po-Dominikański, fundowany przez Chaleckich w r. 1703. Dobra liczą obszaru 7,500 dziesięcin i należą obecnie do rodziny Wilkenów.

Istnieją jeszcze do dziś ruiny byłego klasztoru, a niedawno zostały zniesione szczątki XIX stulecia 7-mio klasowe gimnazjum z polskim językiem wykładowym i szkoła niższa polska z wykładem podług metody Lankastra.

Choluj, wieś i m-ko w pow. ihumeńskim gub. mińskiej, nad Świsioczą, o w. 50 od Ihumienia. Licha miejscina; ludność włościańska trudni się wyrobem rohoży z włókna lipowego, a żydowstwo handluje tym towarem. Mieszkańców około 500. Drewniany kościółek filialny Chrystusa Ukrzyżowanego do parafii w Swisioczy. Dobra niegdyś stanowiły własność Niezabutowskich.

Chomsk, m-ko i dobra w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Jasludą, w pobliżu jez. Sporowskiego, o w. 20 od Drohiczyzna, przy b. trakcie handlowym z Pińska do Pruzany. Ludności około 1,800 osób. Była tu niegdyś (w r. 1815) fabryka sukna z dobrą marką, założona przez Wandalina Pusłowskiego. Stacja pocztowo-telegraficzna.

Choroszcza, m-ko w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Choroszczanką i Narwią. Parafialny kościół pod wezw. św. Jana, Chrzciciela w r. 1709 przez bisk. Paca. Był tu niegdyś klasztor Dominikanów, dobrze uposażony, który był obowiązany utrzymywać szkołę i uczniów z niej wysyłać do uniwersytetu w Krakowie. O trzydzieści staj od Choroszczy leży Góra zwana Switkowizna i dziś jest ona porośnięta karłowatymi dębami, tradycja zaś miejscowa wskazuje, że tu, za czasów pogańskich, oddawano cześć Światowidowi. W Choroszczy jest znana i ceniona fabryka sukna Moesa, która zatrudnia około 300 robotników.

Chosiawicze, m-ko w pow. mścisiawskim, gub. mohylowskiej, o 33 w. od Mścislawia, ma Słynny jarmark na całą Białoruś. Położona nad Sożem, który tu jest jeszcze nie splawny. Za czasów Rzeczypospolitej było siedzibą starostwa niegrodowego, następnie dostało się w ręce rodziny hr. Sałtykówów.

Chotajewicze, m-ko i dobra w pow. borysowskim, gub. mińskiej, położone przy drodze z Ziembina do Moiodieczna. Był tu niegdyś klasztor Dominikanów, skasow. w r. 1832. Parafialny kościół św. Ducha, drewniany, wzniesiony w r. 1803. Dobra obszaru około 400 dziesięcin stanowią własność rodziny Reklewskich.

Chotimsk, mała wieś z dobrami w pow. Klimowickim gub. mohyłowskiej, niemal na samym pograniczu z gub. smoleńską. Dobra stanowią odwieczną własność rodziny Hołyńskich.

Chotyńcze, wieś i dobra w pow. pińskim gub. mińskiej, o wiorst 70 od Pińska i 14 od Kaczajki, przy drodze z Mińska do Pińska położone, wśród ogromnych błot i lasów, w których jeszcze można spotkać dość liczne okazy grubszego zwierza. Stacja pocztowa, cerkiew i zarząd gminny. Dobra stanowią własność rodziny hr. Potockich.

Chożow, m-ko o 7 wiorst od st. Mołodeczno d. ż. Lib-Rom., posiada cerkiew parafialną, przerobioną z kościoła katolickiego, i kaplicę katolicką pod wezw. św. Antoniego, urządzona staraniem pp. Chelchowskich, właścicieli Chyrowa.

Chwałojnie, m-ko w pow. szawelskim gub. kowieńskiej, o w. 50 od Szawel, położone w ślicznej miejscowości przy drodze z Użwent do Wora, nad rzeką Wentą. Kościół parafialny Zwiastowania N. M. P. od r. 1864 zamieniony na cerkiew. Był tu również klasztor Karmelitów, fundowany przez kolatora Adamkowicza i niezmiernie bogato uposażony w dobra ziemskie. Klasztor ten został skasowany i zamknięty w r. 1863; Od r. 1817 była tu szkoła 6-klasowa, przeniesiona z Kroż, zamknięta z rozkazu rządu w r. 1835. Ziemie przy miasteczku z czasem zostały podzielone na oddzielne folwarki i te, w liczbie trzech, należą do rodzin Francuzowiczów i Bichalewiczów.

Ciapiń, dobra i wieś, pow. lepelski, g. witeb., o 10 w. od Czasznik, o 25 od Lepla. Ładna rezydencja. Był tu kościółek murowany przez marszałka Paulina rozebrany na cegłę. Młynek wodny. Grunta urodzajne. Kiedyś własność Siuszkóyw - Ciapińskich. Przez Krzysztofa Stuszkę sprzedany w 1601 r. Kniaziom Świrskim, następnie własność Świrły, Samuela Starosielskiego, Przędzieckich, Zenowiczów, Sulistrowskich, Okuszków, a wreszcie Korsaków. W ostatnich czasach własność Mikołaja, Paulina, po śmierci którego nabyty przez Adolfa Kustera. Obszar ziemi użytecznej 465 dzies., lasu 160 dzies., nieużytków 10 dziesięcin.

Ciechanowiec, - miasto w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Nurcem, o 9 w. od ujścia, tej rzeki do Bug. Od Grodna w 168, od Bielska 47, od Drohiczyna 30, od Nura 14 odległe. Niegdyś własność Kisków, potem Bremerów a Bryttmar (holendrów), wreszcie Ciecierskich. Miasto leży po obu brzegach Nurca, na lewym Stary, na prawym Nowy Ciechanowiec, który już należy do gub. łomżyńskiej, o w. 18 od Czyżewa st. kol. Warsz.-Petersb, Ludność St. Ciechanowa wynosi około 5,000 osób. Kościół parafialny murowany, parafianie przeważnie drobna szlachta (zagonowa). Dwie cerkwie murowane. Jest tu olbrzymi posąg znakomitego przyrodnika polskiego, ks. Krzysztofa Kluka, fundowany przez kolatorów Ciecierskich, roboty Jakuba Tataskiewicza (ucznia Thordwalsena) z piaskowca.

Był tu niegdyś szpital dla ubogich przy kościele w specjalnych i licznych budynkach murowanych umieszczony, wraz z przytułkiem dla dziewcząt i szkołą elementarną. Dziś zabudowania te stanowią własność prywatną. Z zamku obronnego ocalały jeno nieliczne resztki, a najlepiej zachowała się brama z wieżą. Kilka fabryk sukna, 2 Młyny, 3 folusze, cegielnia, browar. Dobra stanowią własność rodziny Ciecierskich.

Ciechonicze, m-ko i dobra w pow. rohaczewskim, gub. mohyłowskiej, yw. 18 od Rohaczewa, dawne dziedzictwo Oskierków. Kaplica pod wezw. N. M. P. wzniesiona przez Rafała Oskierkę. Zarząd gminny, ludności 1 000 osób.

Ciepiec, wieś i dobra w powiecie ihumenskim, guberni mińskiej, dawniej dziedzictwo starej rodziny Uniechowskich, o wiorst 45 od Mińska. Rozległość dóbr przeszło 100 włók.

Cimkowicze, m-ko i dobra w pow. słuckim, gub. mińskiej, o w. 48 od Słucka. i 28 od Nieświeża. Dziedzictwo Chodkiewiczów, następnie Sapiarów. Paraf, kościół św. Michała drewniany.

Citwa, znaczne dobra i wieś w powiecie ihumenskim, gub. mińskiej, o 4 w. od stacji Rudzieńsk Lib.-Rom. dr. żelaznej nad rzeką Ptycz, dawne dziedzictwo rodziny Janiszewskich. Gmina w miejscu, cerkiew po-unicka.

Cudzeniszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, o w. 30 od Wilna przy granicy pow. ormiańskiego. Niegdyś kościół parafialny został przerobiony następnie na cerkiew. Ludność miasteczka nie przenosi 400 osób.

Cyrma, dobra w pow. Lucyńskim gub. witebskiej, położone nad jeziorem tegoż nazwania, obszaru 580 dziesięcin, własność p. Zyger - Korszowej.

Cyrn, licha wieś i wieś w samym środku pow. nowogródzkiego nad rz. Serweczem. Zarząd gminy, cerkiew parafialna i szkoła gminna. Od Nowogródka 36 wiorst. Ludność 700 osób. Niegdyś starostwo w rękach Niesiołowskich.

Cytowiany, miasteczko w pow. rosieńskim, gub. kow., położone na trakcie pomiędzy Rosieniami (25 wiorst) a Szawlami (40 w.). 1,400 dusz ludności, w tym żydów 400, katolików 900, a 100 luter. i praw. wyzn. Położone w suchej miejscowości wśród lasu sosnowego ściąga latem z okolicznych miast powiatowych licznych letników (w r. 1908 - 80 rodzin) na letniska. Kościół murowany, w 1614 r. Przez Andrzeja Wołowicza fundowany, przy nim klasztor Bernardynów, skasowany po 1863 r., przy czym chwilowo zamknięty był także kościół, potem jednak na skutek prośby parafian oddany. Stary kościółek drewniany Św. Jerzego, zagarnięty przed 10 laty przez miejscowego popa i dotąd parafianom nie zwrócony, trzy murowane kaplice katolickie; murowana cerkiew prawosławna, przy niej szkoła cerkiewna, chociaż prawosławnej ludności w okolicy prócz poljeji i urzędników nie ma. Szkoła ludowa. Poczta. Towarzystwo spożywcze, należy do gminy szydłowskiej, powiatu rosieńskiego. Resztki biblioteki klasztornej względnie uporządkowane, cenniejsze jednak rzeczy zabrane przy kasacji klasztoru. O 7 wiorst znany z cudownego obrazu Matki Boskiej Szydłowej. O kilka wiorst w lesie miejsce potyczki w 1863 r., w której pobity został i zabity Cytowicz Zygmunt przez pułk. Kosicza. Dobra obszaru około 6 tys. dziesięcin dziś stanowią własność rodziny Roemerów.

Czabiszki, m-ko i dobra, na prawym brzegu Wilji w pow. i gub. wilen. położone, w odległości w. 48 od Wilna. Prześliczna rezydencja nad samą Wilją, z parkiem, podług planów Wawrzyńca Gucewicza. Parafialny kościół murowany św. Jana Chrzciciela, fundowany przez kolatora Piłsudskiego w r. 1810. Przewóz na rzece Wilii przy drodze do st. Kolejowej Zosle o w. 14. O trzy wiorsty od Czabiszek na lewym brzegu Wilji zostały pochowane zwłoki pułkownika Valentin de Hauterive, szefa sztabu korpusu gen. Chłapowskiego w r. 1831, który tu utonął. Młyn wodny. Czabiszki z dawna stanowią własność rodziny Piłsudzkich. Obszar ich wynosi niespełna 2000 dziesięcin.

Czadosy, m-ko i dobra w pow. jezioroskim gub. kowieńskiej, o w. 86 od Jezioros na granicy Kurlandji. Kościół parafialny N. M. P. zbud. w r. 1784 przez Marję Górską. Dobra stanowią własność rodziny Komarów.

Czarna, rzeka, prawy dopływ Niemna, uchodzi doń pomiędzy Szczorsami a Lubczem. Poza tym są jeszcze na Litwie i Białejrusi aż trzy drobne rzeczulki teje nazwy, którym atoli nie warto poświęcać uwagi.

Czasznicki Kanał, 570 sążni długości, należy do systemu Bereżyńskiego, łączącego Dniepr z Dźwiną. Przy pomocy służy w kanale i w rz. Ullance (vel Ulle) podnoszą wodę, co ułatwia spławianie tratw z pod Lepla i wyżej z leśnych miejscowości w powiecie borysowskim.

Czaszniki, miasteczko w pow. lepeleskim gub. Witebsk., dawniej w województwie Połockim. Mieszkańców jest 6130 głów, z nich izraelitów 4,276, a chrześcijan tylko 1,854. Zamieszkali w obrębie miasteczka włościanie stanowią wieś pod nazwą „Slobody Czasznickiej” lub też „Nowej Slobody”, liczącej 121 gospodarzy. Jest tu Zarząd mieszczański, szpital włościański, a przy nim lekarz, apteka, dwie szkoły ludowe, kantor pocztowo-telegraficzny, kasa oszczędnościowo - pożyczkowa i przeszło sto kramów. Odległość od Witebska, 90 w., od Lepla 32 w., od Bieszenkowicz (Nad Dźwiną, gdzie chodzą parostatki) 30 wiorst, od stacji Jowsza (Rygo - Orłowskiej kolei) 67 wiorst, od stacji Bobr (Moskiewsko-Brzeskiej kolei) 65 wiorst. Handel leśny i zbożowy z Rygą po Ulle i Dźwinie. Mieszczanie trudnią się spławianiem tratw, a zimą wyrębem lasu. Jest paru garncarzy, farbiarzy, kilku wyrobników łyżek, wrzecion, skrzyń i.t.p. Większe doroczne targi (kiermasze) na św. Mikołaja 9 maja i 6 grudnia, oba na konie, których czasem w ogromnej bywa ilości. Przed Bożym Narodzeniem, tak zwany „Krasnik”, duży targ na sadło i nierogaciznę, mniejsze targi odbywają się każdej niemal niedzieli. Dawniej, zgodnie z przywilejem Stanisława Augusta z roku 1782, jarmarki były na świętego Ducha, świętego Jana, Narodzenie św. Jana, w dzień Matki Boskiej Różańcowej, na św. Michała i na św. Barbarę. Drugi większy kościół, wzniesiony przez Stanisława Bykowskiego Łopotta, wraz z klasztorem, dokąd przeniesiono Dominikanów około roku 1750. Konwent Dominikanów zniesiono około 1842 r. odkąd parafią zarządzali świeccy księża, aż do jej skasowania w 1868 r. Zabraną kościół stał około dwudziestu lat zamkniętym, bez użytku. W kościele tym była słynąca z cudów figura Pana Jezusa, zrobiona przez włościanina z Przystój około 1705 r., w większe doroczne festy zbierały się tłumy pielgrzymów z dalekich nawet stron. Kościół odznaczał się wykończeniem wewnętrznym, a część pięknych fresków dotąd się jeszcze zachowała. W 1565 r. wojska litewskie pod dowództwem hetmana Mikołaja Radziwiłła odniosły w pobliżu Czasznik na polach iwańskich walne zwycięstwo nad wojskiem cara Iwana Groźnego, dowodzonym przez kniazia Piotra Szujskiego, który poległ na polu bitwy. W 1567 r. Roman Sanguszko rozbił w okolicy Czasznik tatarów, dowodzonych przez Amurata. W roku 1580 król Stefan Batory zatrzymał się tu z wojskiem i przyjmował posła carskiego. W 1708 r. feldmarszałkowie Mieński i Szeremietjew odbyli tu naradę wojenną. W 1812 r. Czaszniki, tudzież cały szereg sąsiednich wiosek uległy spaleni w bitwach 19 października i 2 listopada, które były wywołane przez francuzów dla odwrócenia uwagi od przeprawy przez Berezynę. Pierwotnie Czaszniki należały do książąt Jukomskich. W końcu 16 wieku były już własnością Kisków przeszły do Sapiehów, następnie do Adama Kazanowskiego, marszałka nadwor. koron. który zapisał całe hrabstwo Czasznickie żonie swej Halszce ze Siuszków 2-do voto Radziejowskiej. Po jej śmierci odziedziczyli te dobra Siuszkowie. Potem posiadali Czaszniki Potoccy. Łopotowicze, a wreszcie Wołodkowicze, do których dotąd należą.

Czausy, m-ko pow. gub. mohylowskiej. Powiat czauski zajmuje przestrzeń 2168 wiorst kw. Grunta po większej części piaszczyste, usiane kamieniami, tylko mały wschodni zakątek na pograniczu mścisiawskim, w okolicach Rasny, ma grunta urodzajne. Z rzek - głównie Pronia i wpadająca do niej pod Czausami Basia. Powiat ma dużo zaścianków szlacheckich, zwłaszcza dokoła Rasny i Radomia. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), których kancelarie mieszczą się: 1-go - w Czausach, 2-go - w Rasnie i 3-go - w Drybinie oraz 9 gmin, podzielonych na 3 rewiry ziemskie. Czausy leżą nad rzeką Basią, przy trakcie pocztowym z Mohylowa do Czerykowa, w odległości 48 w. od Mohylewa, na dość wzniosłym wzgórzu. Za czasów Rzeczyposp. istniał tu wspaniały kościół i klasztor Karmelitów, fund. Mikołaja Podbipęty w r. 1653. Nadane prawo magdeburskie przez Władysława IV.

Czeczersk, m. pow. rohacz: g. min. stare i ładnie położone nad rzeczką Czeczorą, blisko od jej ujęcia do Soża. Stacja żeglugi parowej na Sożu. Odległość od Rohaczewa około 60 wiorst. Stacja pocztowa i telegraficzna. Szkoła minister, ośw. dla chłopców i także dla dziewcząt. Kroniki wspominają o Cz. w r. 1157, stanowił on własność rodową książąt czerujhowskich. W r. 1501 oddany przez króla Aleksandra w dożywocie małżonce jego Helenie. W roku 1511 otrzymał przywilej opłacania podatków bezpośrednio do skarbu. W r. 1621 nadany przez Zygmunta III, jako starostwo, Aleksandrowi Sapieżu. W r. 1654 zapłacił kontrybucję Złotarence. Po powrocie do Rzplitej znowu stał się królewskością. W r. 1774 otrzymał go od Katarzyny II hr. Czernyszew - Kruglikow, który wymurował kościół katolicki (proboszczowi nadał folwark) oraz trzy cerkwie prawosławne. Na początku w. XIX hrab. Anna Czernyszewa założyła 2 szpitale, (dla mężczyzn i dla kobiet) bezpłatne, które istniały do czasu zniesienia poddaństwa, oraz bezpłatna - pensję dla ubogich szlachcianek, którą zamknięto po śmierci fundatorki.

Czekisyki, wieś z kościołem parafialnym w pow. ros. gub. kow., nad rz. Dubissa leżącą po obu stronach traktu pocztowego. Kościół drewniany bardzo starożytny.

Czereja, m-ko i dobra w pow. sieńskim, gub. mohylewskiej, nad jeziorem położone, o w. 38 od Sienna. Niegdyś olbrzymie hrabstwo Sapiehów. Ludność miasteczka wynosi przeszło 3 tys. osób. Miasteczko dość handlowe, najbliższa stacja kolejowa Krupka kol. Mosk.-Brzeskiej w. 35. Materiały leśne i wyroby drzewne - główny przedmiot zbytu. Parafialny murowany kościół z cudownym obrazem św. Michała Apostoła, zarząd gminy, szkółka, apteka, urząd akcyzowy. Obecnie dobra główne, obszaru około 6 tyś. dziesięcin stanowią własność rodziny Młószów. Ziemie gliniaste, urodzajne.

Czeressa, m-ko i dobra w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o w. 33 od Dzisny. Własność rodziny Ś. p. Adolfa Jełowickiego. Cerkiew św. Mikołaja fundacji Radziwiłłów i zarząd gminy.

Czemawczyce, m-ko w pow. brzeskim gub. grodzieńskiej, o w. 15 od Brześcia i 200 od Grodna, przy b. trakcie handlowym brzesko -grodzieńskim. Ludność wynosi około 1,000 osób: Niegdyś kościół parafialny, wzniesiony w r. 1585 przez Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. W pobliżu miasteczka zamek Radziwiłłowski, zwany Tura, wzniesiony w r. 1761.

Czerniawka, osada na lewym brzegu Berezny, w pow. borzowskim, gub. mińskiej, niedaleko ujścia rzeki Bobra, naprzeciw wsi Murawa. Ludność nie przenosi osób 200, wyjątkowo żydów. O wiorstę od osady nad rzeką Bobrem leży fabryka żelaza, założona przez ks. Leona Radziwiłła i huta z 2 piecami, walcownia i tokarnia. Fabryka nieczynna. W pobliżu tartak parowy. Czerniawka słynie ze swych wyrobów garncarskich.

Czerstwiaty jez. i wieś tejże nazwy w pow. lepelskim, gub. witebskiej, wieś. stanowiła niegdyś własność arcybiskupów połockich. Jezioro ma 6 i pół wiorst długości i do 3 w. szerokości, przy głębokości do 5 sążni. Cały obszar wynosi 11 wiorst kwadratowych. We wsi zarząd gminny.

Czerwony Dwór, wspaniała rezydencja na wyniosłym brzegu Niewiaży, a przy ujściu rzeki tej do Niemna, w pow. i gub. kowieńskiej, o w. 7 od Kowna położona. Niegdyś był tu zamek i warowny i pałac obecny został wzniesiony na jego fundamentach. W wieku XVIII były to dobra Zabiełłów i od nich przeszły do marszałka kow. Benedykta hr. Tyszkiewicza, który wznosił tu pałac i prześliczny o wiorstę kościół z parkiem naokół pod wezw. Wniebowstąpienia Pańskiego. Kościół jest parafialny i wewnątrz odznacza się pięknem i kosztownym urządzeniem. Pomniki marszałka i jego żony stanowią także niemałą ozdobę.

Czerzków, m-ko pow. gub. mohylewskiej. Powiat czerykowski zajmuje 4,864 wiorst w. przestrzeni. Grunta w ogóle dosyć urodzajne, z wyjątkiem pogranicza czauskiego i bychowskiego, gdzie grunta są zwirowate i płonne. Główna rzeka powiatu - Soż, przepływa w kierunku od północy na zachód. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), których kancelarie mieszczą się: I-go okręgu - w Czerykowie, II-go - w Krzyczewie i, III-go - w Krasnopolu, oraz 16 gmin, podzielonych na 5 rewirów ziemskich. Miasteczka znaczniejsze: Krzyczew, Krasnopol, Malatycze i Studzieniec. Czeryków położony jest na prawym brzegu Soża w odległości 87 wiorst od Mohylewa przy szosie warszawsko - moskiewskiej, liczy około 5 tyś. mieszkańców i jest stosunkowo miastem nowym bez wspomnień, Kościół w stylu romańskim wzniesiony został w r. 1865. Poważniejszy przemysł fabryczny w powiecie nie istnieje; są jednak fabryki pomniejszych, nie a mianowicie: młyny, garbarnie (z tych aż 4 w Krzyczewie, który z wielu względów przenosi miasto powiatowe.

- D -

Dagda, gub. witebska, pow. dyneburski. Miasteczko. Poczta. Szpital. Kościół pod wezwaniem Przenajśw. Trójcy zbudowany w 1743 r. Przez księdza M. Rotha zwanego apostołem Łotwy. W kościele tablica pamiątkowa na grobie wojewodz. Jana Augusta Hylyena.

Daniuszew, majątek, niegdyś należący do Jezuitów, później oddany przez St. Augusta. Klimanskim, drogą sukcesji przeszedł do obecnych właścicieli Kiersnowskich. Daniuszew znajduje się nad Wilją w pow. święc., g. wilen. o 7 wiorst od st ac. kolej. Smorgonie i 7 wiorst od Żodziszek. W majątku jest parowa fabryka gontów. W pobliżu dworu jest parafialny kościół, przy kościele herbaciarnia i kramik.

Darewo, wieś kościelna w powiecie nowogródzkim, mińskiej gub., kościół drewniany Wniebowz. N. M. P., zbudowany w połowie XIX wieku. Parafian liczy z górą 11 tysięcy. W Darewskiej parafii i w przeciągu dwóch ostatnich lat otwarto 4 filie kościelne i pobudowano nowe kościoły: w Lachowcach, Lipsku, Swojatykach i Snowie. Oprócz tego wszyscy katolicy w Baranowiczach należą do Darewskiej parafii. Z Darewa do kolei, poczty i telegrafu 8 wiorst do Baranowicz. W Darewie - gmina (wolost.)

Daszkówka, (pow. bychowski) wspomniane w spisie miasteczek w r. 1794. Odległość od Mohylowa 20 wiorst, od Bychowa 25.

Datnów, kow. gub. i pow. stacja i poczta kolei L. R., o 4 wiorsty od stacji miasteczko Datnów z kościołem i murami po - bernardyńskimi; kościół odrestaurowany został w 1907 r. z funduszów parafian, robotami kierował energiczny i dzielny ks. prob. Zoris. Mury klasztorne też tego roku zupełnie przerobione zostały. Skarpy zewnętrzne zwalono, poprzeczne mury też. Z frontu zrobiono plebanię, a z drugiej połowy urządzono przytułek dla starców i biednych, fundusz na to zapisał ś. p. biskup Zdano wież. Kościół murowany wybudowany został podobno pod koniec X.YIII st. W miasteczku jest monopol, herbaciarnia i szkoły rosyjskie dla dziewcząt i chłopców, ludowe. Ludność przeważnie polacy, litwinów mało, i w okolicy dużo szlachty zagrodowej.

W pobliżu stacji jest parę wsi z mieszaną ludnością białoruską, kilkanaście bowiem rodzin przed 60-ciu laty sprowadził tu p. Chwapów. Zachowali oni tylko swój język i to przeważnie tylko starsze pokolenie, młodzi mówią po polsku. Nazywają ich tu „gudami”. Przez dwór i miasteczko przepływa rzeczka Datnówka, niezdatna do żeglugi. Miejscowość niska, błotnista trochę, gleba dobra-czarnoziem z gliną.

Daugi, m-ko rządowe w pow. trockim, gub. wileńskiej, nad jeziorem tejże nazwy, w odległ. 56 wior. od Trok, 22 w. Od stacji koi. Olkieniki, 80 od Wilna i o 12 w. od stacji pocztowej w Hanuszyszkach. Parafialny kościół murowany w końcu XIV w. przez Witolda pod wezw. Opieki N.M.P., odbudowany na nowo w 1862 r.

Daugieliszki, m-ko w pow. świeciańskim, gub. wileńskiej, nad jeziorem Wirksztys, o 24 w. Od Świecian. Ludności około 450 osób; zarząd gminny, szkółka wiejska. Drewniany kościół parafialny, fundowany w r. 1526 przez Gasztolda, odnow. w r. 1822 przez Izabelę hr. Platerową, ma trzy filie w Przyjaźni, Sieniszkach i Cejkiniach i jedną kaplicę w Kaczergiszkach. Miasteczko wraz z dobrami należało niegdyś do Gasztoldów, lecz następnie jako wiano weszło w dom królewski i stało się starostwem. Ostatnim starostą był hr. Plater, kanclerz litew., potem zaś starostwo przeszło na własność rządu.

Dawidgródek, starożytna osada na wyspach rz. Horynia (prawego dopływu Prypeci), przy trakcie z Mozyrza do Pińska, m-ko i dobra w pow. mozyrskim, gub. mińskiej. Jest to już od r. 1586 dziedzictwo ks. Radziwiłłów i należy do ordynacji w Nieświeżu. Ludności ogółem jest około 4,500 głów. płci obojej, dość zamożnej. Dobra zawierają obszaru do 7000 dziesięciu i są dobrze zagospodarowane, a zaś lasy grubego zwierza, jako to: dziki, łosie i sarny. Ziemia tu wyjątkowo żyzna wśród olbrzymich a jałowych przestrzeni Polesia.

Dąbrowa, m-ko w sokólskim powiecie, grodzieńskiej gub. Mieszkańców żydów i katolików 2500. Poczta i telegraf. Do stacji kolejowej Nowa Kamienna 7 w. (Zaniemeńskiej kolei); do przystanku platforma Krasnostocka 3 wiorsty. Kościół nowy murowany przez ks. Fordona 1902 r. na miejsce drewnianego, starego fundowanego przez króla Zygmunta III w XVII wieku; kościół obecny wielkością i pięknnością przewyższa wszystkie w powiecie sokólskim. W wielkim ołtarzu umieszczony krzyż z rozpiętym na nim Zbawicielem. Krzyż ten jest zabytkiem z dawnego klasztoru O.O. Dominikanów w Rożanymstoku, obecnie przerobionym na monaster prawosławny żeński. Krzyż przykuwa ku sobie wszystkich widzów. Figurą Zbawiciela ukrzyżowanego jest tak precyzyjnie, tak artystycznie, misternie wykonana i przedstawia konającego Boga Człowieka

Dekszniany, powiat wilejski, gub. wileńska, o 3 wiorsty od Radoszkowicz. o 7 wiorst od Olechnowicz (kolei Libawo - Romeńskiej). Grunta silnie faliste, piękna miejscowość. Dawne dziedzictwo Wołodkowiczów.

Delatycze, licha mieścina, wieś i dobra nad Niemnem, nieco powyżej ujścia doń Berezyny, przy drodze z Lubczy do Mikołajewa. Niegdyś własność Radziwiłłów, następnie Wittgensteinów i Hohenlohe. Obszar dóbr około 5700 dziesięcin gleby wyborowej pow. nowogródzkiego, gub. mińskiej. Sprzedane pod przmysłem w r. 1891 nabywcom jedynie rosjanom.

Dereczyn, m-ko i pocztowa stacja. grodzieńskiej gub., słonimskiego pow. Ludność: żydów wraz z chrześcijanami 2 tysiące. Od stacji kolejowej dr. z. Poleskiej Zelwa wiorst 11- do m. Slonima 32 wiorsty, do m. Wołkowyska 39 wiorst, do m. Mosty 5 mil, do Zdzięcioła 5 mil, do Różany 5 mil - szosy niema żadnej. W miasteczku poczta wraz z telegrafem, przeprowadzonym z Zelwy, apteka, doktor i lecznica gminna. Jedna, garbarnia. Przemysł - przeważnie produkta domowe. Lud biedny, zarobków blisko niema, podzieleni na drobne kawałki. I tylko murarstwo (murarzy w miasteczku 33) i kamieniarstwo chronią od zupełnej nędzy.

Parafia katolicka dereczyńska utworzona zaledwie przed 2 laty, co do obszaru dosyć duża, w promieniu sięga od 18 wiorst do 24. O 18 wiorst od Dereczyna, w stronę Zdzięcioła, przepływa rzeka Szczara czyli Szara, wpadająca do Niemna, z drugiej zaś strony o 8 wiorst rzeka Zelwianka. Ludność: Białorusini, prawosławni, z małymi wyjątkami zamieszkują 32 dużych wsi, a tylko w Dereczynie i we wsi „Starawieś” zamieszkują katolicy pojedynczo, zmieszani często, rozsypani po całej parafii. Ogółem dziś katolików liczą 1205 dusz. Sadząc z nazwisk ludności, zamieszkującej Dereczyn i wsie, są to emigranci w znacznej części, za czasów Sapieżyńskich z rozmaitych stron, przeważnie z Polski. Szkólek 11, za wyjątkiem jednej cerkiewnej.

Dereczyn to dawne dziedzictwo książąt Sapiehów. Z powodu pięknego parku, pysznego pałacu, kościoła o dwóch wieżach, z zegarem i klasztoru Dominikańskiego, imponującego swoim ogromem, a najwięcej może z powodu życia książąt na szeroką skalę - nazywano Dereczyn Małym Wersalem. Ostatnim żył w Dereczynie książę Franciszek, którego pamiątkową tablicę do dziś posiadają, wraz z herbami rodzinnymi, wrytymi na karraryjskim marmurze. W roku 1831 klucz Dereczyński wraz z ziemiemi klasztornymi przeszedł na własność rządu. W roku 1867 nieszczęśliwym trafem spaliła się wieża i chór kościelny, ta na pozór drobnostka posłużyła powodem kasaty parafii dereczyńskiej i kościoła Dominikanów rozpedzono jeszcze w roku 1831). W parę lat po kasacie kościół został zburzony doszczętnie, a cegła rozprzedana żydom. Klasztor i pałac przerobiono na koszary, w których wojsko mieściło się aż do roku 1906. Dziś okna klasztorne zabite deskami i tylko w dalszym pałacu, czyli praw. w oficynie, bo, jak powiadają, pałac zburzono dawniej, mieści się „ochrona” z 20 żołnierzy. Dziś z parku, który obejmował przestrzeń 18 dziesięcinową, pozostało niespełna 3 tylko i tylko tarasy, szerokie aleje kasztanowe i topolowe i stawy zarośnięte świadczą o jego piękności.

Do Sapieżyńskich pamiątek, oprócz parku pałacu i klasztoru, należą prochownia, Jak nazywają, a może piwnica, ogromna, budowana z cegieł, starożytna, pokryta ziemią, na której wznoszą się 4 ogromne lipy. W centrum miasteczka na rynku stoi duży, wysmukły i kształtny słup pamiątkowy, taki sam słup pamiątkowy tylko znacznie wyższy i więcej zachowany, z krzyżem u góry, znajduje się o 0,5 wiorsty od Dereczyna w drodze ku wiosce Aleksiczy. W miasteczku pozostało jeszcze sporo domów, należących do Sapieżyńskiej administracji, dziś zamieszkałych przeważnie przez żydów i sporo piwnic tak zwanych Sapieżyńskich, potężnych a wielkich. W parafii dereczyńskiej są przerobione na cerkwie 2 kościoły: w Kotezynie o 2 wiorsty od Dereczyna i w Szczarze. Cerkwi samych jest ze 20 kilka. Dziś parafianie dereczyńscy posiadają skleconą z desek szopę-kaplicę a z wiosną r. b. już przystąpią do budowy nowego kościoła; materiał najbardziej potrzebny już zebrany. Dawnego miejsca pokościelnego, nie bacząc na starania, parafianom nie oddano.

Dereszewicze, dobra i wieś w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, na lewym brzegu Prypeci, przy drodze z Leskowicz do Petrykowa. Gleba tu urodzajna i typowo obfita we wszystkie dary Polesia Litewskiego. Dobra te niegdyś stanowiły własność O. O. Jezuitów, od końca zaś w. XVIII są własnością rodziny Kieniewiczów. Na ogół mają obszaru około 7 tysięcy dziesięcin.

Derewna, jest to obecnie liche miasteczko, przed wiekami zaś stanowiło jedną całość z Nalibokami, należąc do rodziny i książąt Radziwiłłów. W roku 1594 Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” nabył Derewnę w części od Mikołaja Rusieckiego, a w części otrzymał w darze od żony Halszki z Wiśniowieckich. Majętność ta, sięgająca granicami swymi w powiat miński, miała w obrębie swoim: miasteczko Derewna, folwarki: Derewna, Bryniczów, Balewicze, Ostrów, oraz wsie: Ogrodniki, Zarzecze, Dzieraźni, Zabrodzie, Brzuchacze, Starżyna, Słuboda, Siemiakowo, Słoboda Naduiemeńska, Białomosze, Humienowszczyzna, Zykowszczyzna, Zuborowiec, Bielica, Skrudczyzna.

Wówczas Derewna, mająca 39 domów, nosiła szumną nazwę „miasta”. Dziś dawnych porządków ani śladu. Folwarki dawniej książęce, potem obywatelskie, zatraciły zupełnie swój charakter osad kulturalnych, z chwilą rozparcelowania ich między i drobnych właścicieli. Dobra Derewna przed kilku laty kupił były ober-policmajster m. Warszawy Klejgels. Lasy padły pod siekierną kupców, a grunta zostały rozparcelowane pomiędzy miejscową ludność. I dzisiaj z przykrością się patrzy na zabagnione i porośnięte krzakami łąki, na których jeszcze widnieją ślady dawnej kultury.

Lud tu biedny. Przysłowiowa ciemnota szlachty zaściankowej i chłopów nie należy jedynie do przeszłości. Grunta są przeważnie piaszczyste. Urodzaje, z po od u lichej uprawy, marne, zaledwie wystarczają na własne potrzeby. Przemysłu żadnego, oprócz drobnych wyrobów z drzewa, jak beczułki, wiadra, niecki i t.p. Jedyny zarobek daje las, gdzie gospodarują kupcy leśni, ale to źródło dochodu wyschnie za lat kilka. Rozumieją to dobrze miejscowi włościanie i już, acz bardzo niedowierzająco, wprowadzają drobne zmiany i ulepszenia w swym gospodarstwie. Główną ozdobą całej Derewieńszczyzny jest kościół, fundowany w roku 1590, jak świadczą akta kościelne, przez księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Styl kościoła, o jednej wieży z krążankiem, całkiem odrębny, mający coś wspólnego z gotykiem ze względu na łukowe sklepienie; to też akta kościelne dają mu nazwę starego gotyku. Cały kościół murowany z cegły, w stanie dobrym, otoczony wiankiem wyniosłych Jaworów. Plebania przy kościele nie duża, lecz pomimo, że zbudowana w r. 1785, trzyma się dobrze. Hojność fundatorów uposażyła dobra kościelne wspaniałomyślnie. Dawniej należało do kościoła kilką wsi i 80 włók ziemi. Rachunki plebanialne świadczą o skrzętnym gospodarstwie rolnym proboszczów. Jeszcze w r. 1840 ekonoroja plebanji Derewieńskiej sprzedała 9,400 garnicy gorzałki, a w r. 1830 płaciła podatku monarszego 1,000 złotych, a cały dochód z krestencji folwarcznej wynosił 2,500 złotych. Dziś plebania korzysta tylko z 30 dziesięcin obszaru, rozrzuconego działkami między gruntami włościan. Wszystkie zaś dobra rząd przyjął pod swoją opiekę. Młyny i gorzelnie z braku ziarna straciły swoją rację bytu i znikły z widowni.

Cała parafia Derewieńska liczy około 7,000 dusz. Lud wyłącznie katolicki, pobożny; modli się z książki polskiej i po polsku odmawia pacierze. W domowym życiu używa języka białoruskiego; tą samą gwarą posługuje się także szlachta zaściankowa, która zresztą niczym się od włościan nie różni, gdyż tak jedni, jak i drudzy, pełni fałszywych ambicji, jakichś dawnych wspomnień, nie licujących z obecnym ich położeniem, stronią od ciężkiej pracy, i od służby na folwarkach, gdzie by się mogli nauczyć lepszego gospodarowania na roli. Następstwem tego jest bardzo niska kultura rolna i ogólna bieda.

Typów prawdziwie ludowych, włościańskich nie spotyka się tu wcale, gdyż wszyscy ubrani modnie, a choć się spotka samodziół, to będzie skrojony na marynarkę. W najbliższej przyszłości ma się zawiązać kółko rolnicze.

Dniepr rz., starożytny Boristhenes z wielkości jest trzecią rzeką w Europie (po Wołdze i Dunaju), przebiega część gub. mohylowskiej i odgranicza na wschód gub. mińską. Przy samej granicy gub. mińskiej z kijowską, łączy się z dopływem swym prawym. Prypecią. Od Dorohobuża Dniepr staje się żeglownym, pod Orszą w łożysku spotykamy skały. Dopływy Dniepru z prawej strony, a więc Druć, Prypec i Berezyna, stanowią jego największe źródła, zasilające z nizin Litwy i Białejrusi. Dniepr jest przez geografów zwany „Sarmackim Renem”.

Dniepro - Buski kan., służy za połączenie Morza Czarnego z Bałtykiem. Jest to cały system wodny, który obejmuje: Dniepr, Prypec, Pinę, kanał Dniepro - Buski, Muchawiec i Zachodni Bug.

Dobejki, m-ko w pow. wilkomierskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Oknistą, o 60 w. od Wilkomierza, przy trakcie z Wizun i Uszpoła do Wilkomierza. Parafialny kościół św. Jana, w r. 1660 wzniesiony z drzewa przez Józefa Kuszelewskiego. W roku 1771 obyw. Huszcza fundował tu cerkiew. Ludność m-ka wynosi około 320 osób. Zarząd gminny i szkółka elementarna.

Dobikinie (Wielkie), dobra w pow. szawelskim, gub. kow. o parę wior. od Oszmiany położone, przy wielkim trakcie z Rygi. Obszar przeszło 100 włók. Niegdyś własność Gruzewskich, następnie Przeciszewski marsz, sprzedał je Heratymowi Sawinowi w r. 1865. Wyborna gleba, wspaniałe budowie murowane.

Dobośnia, duże dobra. Mińska gub., pow. bobrujski, od dość dawna dziedzictwo rodziny Bułhaków. Jest tu pałac murowany o stu pokojach, zawierający liczne dzieła sztuki i pamiątki. Dojeżdża się do stacji Rynia Libawo - Rom. dr. żel.

Dobrowlany, majątek, święc, pow. g. wileń., o wiorst 6 od Wilji i 45 w. od st. Lyntup kolei wąskotorowej i st. Smorgonie kol. ż. Lib. - Rom. Niegdyś Dobrowlany należały do hr. Gruntherów, znanych z troskliwości o dobrobyt ludu. To też do dziś pamiętają jeszcze ludzie, iż za czasów pańszczyzny uczono we dworze: felczerstwa, snycerstwa, stolarstwa, rymarstwa i in. rzemiosł użytecznych, obok nauki elementarnej. Więc też ludność miejscowa zachowała aż do dziś ślady jednako większej od sąsiadów kultury, jak również i większej zamożności.

Dobra, skonfiskowane po r. 63, dostały się następnie ówczesnemu gubernatorowi w Wołodzie, Chomińskiemu, i aż do dziś pozostają w rękach jego następców.

Dobrusz, wieś i osada fabryczna i powiatu homelskiego, gub. mohylowskiej, położona nad spławną i rybną rzeką Iput, wpadającą pod Homlem do Soża, dopływu Dniepru, oddalona od Homla 23 wiorsty koleją. Mieszkańców liczy do 6,000, przeważnie rodzin robotników, zatrudnionych w dobruskiej papierni księżny Ireny Paskiewiczowej, wdowy po synie znanego feldmarszałka za czasów Mikołaja I-go. Ludność, za wyjątkiem kilkunastu rodzin polskich, oficjalistów papierni i kilkunastu robotników - polaków - małoruska, z nieznacznym procentem białorusinów - prawosławna (są i starowiercy). We wsi jest rządowa szkoła ludowa oraz dwuklasowa (3 nauczycieli i 2 nauczycielki) szkoła bezpłatna dla dzieci robotników fabrycznych. Uczęszcza 300 dzieci. Cerkiew prawosławna, sklep spożywczy udziałowy z jatką, młyn motorowy, kilkanaście sklepów i niestety... sklep monopolowy (świetnie prosperujący). Dobruska papiernia, oddzielona od wsi groblą, zatrudnia 1,250 robotników (830 mężczyzn i 423 kobiet), pracujących w 3 zmiany po 8 godzin na dobę. Przy 6-ciu maszynach parowych o łącznej sile 1,190-ciu koni parowych, jednej turbo-dynamo maszynie o sile 680 koni p. (32 motorach), trzech turbinach wodnych o sile 150 koni p. każda -- papiernia na 5-ciu wielkich maszynach papierniczych, wytwarza rocznie z górą 500,000 pudów papieru kancelaryjnego, listowego, książkowego, gazetowego i t.p. powyżej średniego gatunku. Przy fabryce wzorowo urządzone szpital z apteką, doktorem, dwoma fелczerniami i akuszerką, łaźnia parowa z wannami, straż ogniowa ochotnicza, dom zebrań towarzyskich (klub) z czytelnią, salą bilardową, fortepianem i kręgielnią--dla robotników kasa wkładowo-oszczędnościowa z kapitałem rb, 45,000 i dla urzędników kasa wkładowa - emerytalna z kapitałem rb. 31,500, poczta i telegraf, połączenie telefoniczne z Homlem, Fabryka i osada fabryczna oświetlone są elektrycznością. Do odległej o 2 wiorsty stacji Poleskich dróg żelaznych Dobrusz, prowadzi fabryczna kolejka podjazdowa dla ruchu towarowego i osobowego. Okolica przeważnie lesista, na ogół malownicza. W otaczających pięknych lasach trafia się dużo, dotąd niezbadanych kurhanów. Dobrusz, jako część składowa byłego księstwa Homelskiego, należał niegdyś do ksiąząt Rumiancewycych. Do roku 1870 istniały tu nieznaczne hamernie i młyny kaszane (krupiarnie). Rozwój papierni i osady datuje się od roku 1878, t. j. od czasu objęcia zarządu papierni przez fachowo wykształconego i dzielnego dyrektora; inżyniera technologa p. A. Stulgińskiego, polaka, który w stosunkowo niedługim czasie postawił fabrykę papieru pod względem technicznym i administracyjnym w rzędzie wzorowych tego rodzaju zakładów. W najbliższym sąsiedztwie jest tartak parowy i obok niego na folwarku Choroput - fabryka krochmalu z dość znaczną produkcją. Zamieszkałi tu polacy, przeważnie z Litwy i Królestwa. Kościół i parafia -w Homlu.

Dojlidy, wieś i dobra w pow. białostockim, gub. grodz., o 3 w. od Białegostoku. Fabryka kortów E. Hazbacha, browar parowy i fabryka wyrobów lnianych. Skutkiem powyższego ludność wiejska nosi się z miejska i jest zamożna.

Dokszyce, miasto w pow. boryrowskim, gub. mińskiej, niedaleko od źródeł rz. Berezyny: o 115 w. od Borysowa i 162 w. od Mińska. Parafialny kościół fundowany w r. 1608 przez biskupa Stan. Kiszkę. Cerkwi 2, z których jedna ponicka, druga zaś zbudowana po r. 1863. Zarząd gminny, ożywiony handel wyłącznie w rękach żydowskich. Ludność miasta przeszło 6 tys. osób płci obojg.

Dokudowo, m. i dobra w p. lidzkim gub. wileńskiej, na północ od prawego brzegu Niemna, niedaleko ujścia do Dzitwy, o 28 w. od Lidy i 116 w. od Wilna, położone na wyniosłym wzgórzu wśród błotnistych przestrzeni. Cerkiew parafialna, zarząd gminny i szkoła elementarna. Ludności około 400 osób. Długowieczne dziedzictwo Radziwiłłów, następnie Wittgeusteinów, sprzedane pod przymusem przez ks. Hohenlohe w r. 1892.

Dolce (Wielkie), dobra J wieś w pow. boryrowskim (przy granicy z gub. Witebska pow. lepelskiro), gub. mińskiej, stare dziedzictwo Wańkowiczów, obszar przeszło 4800 dziesięcin. Tartak, szkoła elementarna i cerkiew parafialna.

Dolsk - stary, dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 18 w. od Lubieszowa położone za rzeką Prypecią, ów. 56 od Pińska. Starożytna osada niegdyś kniazów Dolskich. Od r. 1843 własność Paleologów. Dobra mierzą obszar około 4100 dziesięcin.

Dolhe, dobra i wieś w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej, o milę od Prużany, z dawien dawna dziedzictwo Kraszewskich, gdzie Józef Ignacy i Kajetan przy rodzicach zamieszkiwali. Okolica jest obszernym płaskowzgórzem, gdzie jakby rozdział wód się zaznacza ku Muchawcowi z jednej, a więc do Bałtyku, i ku Jasioldzie z drugiej strony - do morza Czarnego. Kaplica z cudownym obrazem M. B. do parafii w Prużanie. Obecnie Dolhe jest własnością Bogusława Kraszewskiego (ociemniałego), synowca wielkiego powieściopisarza, który z wielką czcią i staraniem gromadzi i przechowuje pamiątki po stryju.

Dolhinów, m-ko nieco większe, o 18 wiorst na wschód od Krzywicz, w pow. wilejskim, gub. wileńskiej. Posiada kościół, cerkiew, pocztę, telegraf i aptekę. Główną przyczyną rozwoju miasteczka w przyszłości będzie szosa, wykończona w r. b., a wiodąca do st. Budślów, odległej o wiorst 4. Stacja ta leży tuż przy miasteczku tejże nazwy. Na wschód od Dołhinowa idzie droga do Dokszyc (gub. mińska pow. borys.) i do Szklanów przez Milcz, ze Szklanów zaś do Witunicz; wszystko to są małe miasteczka z cerkwią, monopolem i szkołą, których ludność rolniczą stanowią białorusjni prawosławni. Dołhinów niegdyś był własnością ks. Druckich - Sokolińskich. W pobliżu leżą źródła rz. Wilji.

Dorsuniszki, m-ko w pow. trockim, gub. wileńskiej, położone na prawym brzegu Niemna nad rz. Strawą, o 21 w., od Żyżmor i o 28 w. od st. k. ż. Koszedary. Murowany kościół Wniebowzięcia N. M. P. parafialny, wzniesiony w r. 1848; do r. 1864 była jeszcze kaplica w Kroniach. Niegdyś była tu warownia obronna. Za Rzeczypospolitej było tu starostwo, opłacające kwarty 1719 złp., dziś zaś dobra są własnością skarbu.

Dowgierdziszki, wieś i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 13 w. od Trok i 5 w. od m-ka Sumieliszek położone. Wieś leży nad jeziorem t. n., zaś dwór ze wszystkimi zabudowaniami na wyspie śród jeziora, połączony z lądem za pomocą grobli murowanej z mostem (niegdyś zapewne zwodzonym). Dobra te od r. 1733 pozostawały w ręku Roemerów, zaś w r. 1867, dzięki przywilejowi wyjątkowemu, zostały nabyte przez Józefa hr. Tyszkiewicza i dotąd pozostają w ręku jego sukcesorów. Lasy zostały doszczętnie wycięte, a wszędzie znać opuszczenie i zaniedbanie. W dużym jeziorze poławia się doskonała sielawa.

Dowiattowo, majątek i miasteczko z kościołem, gub. Kowieńska pow. szawelski, poczta, telegraf, telefon i stacja kolejowa: Radziwiliszki -14 wiorst (zimą 9) od majątku odległa, do przystanku Szylany 13 wior. do pow. miasta. Szawel 21 wiorst. Dowiattowo przed dwoma wiekami „Pałeczkami” zwane, jeszcze do dziś pod tą nazwą gdzieś niegdzie między ludem jest znanem. Od wieków pozostaje w rękach tej samej rodziny. Obszar 2,005 dziesięcin - własność pana Włodzimierza Dowiatta. Miasteczko Dowiattowo nadaje się na ożywione centrum, gdyż schodzi się tu kilka większych dróg i jest otoczone licznymi wioskami i wieloma zaściankami, oddalonymi od większych miasteczek, dla tego też buduje się obecnie szkoła i robią się starania, aby utworzyć spółkę spożywczą.

Drohiczyn, nad Bugiem, miasteczko dzisiaj niewielkie, (gub. grodz., pow. bielski), liczące parę tysięcy mieszkańców. Posiada Drohiczyn kościół, cerkiew, aptekę, pocztę, 2 cerkiewne szkoły i rynek z kilkunasto żydowskimi sklepikami. Przez Drohiczyn przechodzi też szosa, łącząca Sokołów (powiatów, miast. siedl. gub.) z Wysok. Litewskim. Najbliższa stacja kolejowa Sokołów 28 wiorst. Oto i wszystko, co można powiedzieć o dzisiejszym Drohiczynie, bo więcej chyba niczym nie może się poszczycić; no chyba świetną kąpielą w Bugu i malowniczą dość, okolicą. Dawniej, jak świadczy o teru historia, Drohiczyn był i jednym z głównych miast Podlasia, a w odległej przeszłości j służył stolicą Jadźwingom. Posiadał aż 4 klasztory: Pijarów, Franciszkanów, panien Benedyktyn, Bazylianów. Pijarski klasztor miał ongi ogromną bibliotekę i utrzymywał szkoły, do których uczęszczała podówczas młodzież z dalekiej nawet okolicy. I dzisiaj jeszcze stoi tu przy kościele pijarskim opuszczony dwupiętrowy gmach, niegdyś szkoła polska. Przed kilku laty był projekt, aby jakoś zużytkować ten stary gmach murowany i odkryć ministerialną szkołę realną, lecz projekt ten do dziś dnia pozostał tylko projektem. Gmach tymczasem coraz więcej się psuje, a ruine jego przyspieszają niegodziwi i ludzie, wypilowując belki, wydzierając z murów cegły i kafle z pieców. Innym znów zabytkiem dawnych czasów jest góra i Zamkowa, tuż nad Bugiem położona. Jak mówią ludzie, jest to góra królowej Bony, od niej idzie podziemny loch do takiej samej góry zamkowej w Mielniku (miasteczko nad Bugiem również, 14 wiorst od D.). Opowiadają, że „w lochu Zamkowej góry zachowane były ogromne bogactwa i złożone w wielkiej skrzyni, na niej siedziała zaklęta jakaś niewiasta i pilnowała skarbów. Otóż jednej nocy zjawia się ona we śnie pewnemu człowiekowi i rzecze: Cierpię za moje grzechy tu na ziemi, a za karę muszę pilnować skarbów. Jeżeli chcesz wybawić moją duszę z męki, przywołaj księdza, niechaj przyjdzie tu do mnie i odprawi nabożeństwo, pamiętaj tylko, żeby były wszystkie przedmioty, potrzebne dla odprawienia modłów, jeżeli choć jedna rzecz będzie zapomniana - przyprawisz mię o większe stokroć męki. Człowiek ów opowiedział księdzu, co i jak mu się śniło. Niewiele myśląc, wybrał się ksiądz do lochu, ale będąc już na miejscu, zauważył, że nie ma kropidla, więc musiał wrócić. Drugim razem też czegoś zapomniał. Za trzecim razem już nie znaleziono ani skrzyni ani pokutującej niewiasty--zapadła się w ziemię”.

Bug podmywa każdego roku górę i obrywa coraz to jej brzegi. O autentyczności historycznej góry świadczą niektóre przedmioty, jakie sin ciągle znajduje u jej podnóża, lizanego nieustannie falą. Są to paciorki, dawne monety, cegielki polerowane o formie kwadratowej (znaleziono ich przed paru laty kilkaset sztuk), starożytne medaliki, bransolety i.t.p. rzeczy. Jest nawet osoba (p. K-i), która prawie że wyłącznie utrzymuje sin z tego, odsyłając znalezione przedmioty do Kijowa, Warszawy i innych miast.

Powracamy jeszcze do kościołów. Z 4-ch pozostał tylko jeden (jak się zdaje po - Pijarski), w którym po dziś dzień odprawia się nabożeństwo. Kościół Benedyktyn został skasowany podczas zawieruchy 63 r. Oddano go dzisiaj ruskim „monaszkom” z Wirowa; obszernym przyległym ogrodem od lat kilkunastu włada miejscowy paroch. Kościół Franciszkanów też stoi pustką, klasztor przy nim przerobiony został na dwuklasową cerkiewną szkołę. Bazylianie zobaczyliby dzisiaj (gdyby mogli powstać z grobu), że kościół ich przerobiony został na cerkiew prawosławną, a klasztor na mieszkanie dla służby cerkiewnej.

Druć rz., prawy dopływ Dniepru, na dużej przestrzeni przecina Białoruś i uchodzi do Dniepru pod Rohaczewem. Nad jej brzegami są miasteczka: Kruhłe, Białynicze i Stary Bychów, gdzie są mosty. Corocznie spławia się Drucią mnóstwo budulcu i drzewa opałowego oraz nieco towarowych sosen. Rzeka jest spławną od Białynicz; długość cała jej wynosi 21,5 mili.

Druja (Sapieżyn), m. nadtatowe w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, na lewym brzegu Zachód. Dźwiny, przy ujściu rz. Drujki, o 56 w. od Dżisny i 13 w. od Balbinowa, st. kol. z Dynebursko - Witebskiej. Magistrat miejski, sąd opiekuńczy, sąd pokoju, zarząd gm., szkoła elementarna, urząd policyjny i śledczy. Niegdyś parafialny kościół św. Trójcy, fundowany przez Lwa Każ. Sapiechę w 1646 r., po r. 1863 zamieniony na cerkiew, jak również i trzy inne cerkwie, katolickie zaś trzy kaplice. Mieszkańców około 5,500, z liczby których żydzi stanowią 75%. Na przeciwko za Dźwiną, w g. witebskiej, leży m. Przydrujsk; ruchliwa przystań w Druju na Dźwinie. Były tu niegdyś klasztory Bernardynów, Dominikanów. Druja za Rzeczpospolitej była własnością Sapiechów, potem Massalskich, dziś zaś rodziny Miłoszów.

Drujka rz., lewy dopływ Dźwiny Zachodniej, wypływa z jeziora Niedrowo przy m-ku Stobódka, poniżej m. Brasławia.

Druskieniki, zakład kąpielowozdrojowy, którego początek datuje się od czasów Stanisława Augusta. Jako osada ludzka jest prastarą, co być może należy przypisać jej szczęśliwemu położeniu na prawym brzegu Niemna, śród

niegdyś olbrzymich lasów, w cichym a malowniczym zakątku, kędy wdzięczna Rotniczanka spływa w jego objęcia. Druskieniki leżą właściwie w gub. grodzieńskiej, lecz na jej skraju, tak iż przejście do gub. wileńskiej jest tylko spacerem, jak ni mniej i wycieczka za Niemen, czyli do gub. suwalskiej. Od lat trzech, dzięki doskonałej szosie na przestrzeni 18 w. do st. Porzecze, kolei Warsz.-Petersburskiej, stały się nader licznie i chętnie odwiedzonym miejscem kąpielowym uzdrowiskiem nie tylko na Litwie i Białejrusi, lecz i wśród innych ziem polskich. Wody druskienickie (bromojodowa solanka) są nader pomocne w wielu cierpieniach wewnętrznych, zaś doskonały i łagodny klimat, obok balsamicznych tchnień lasów najbliższych, zapewniają tu główne warunki tak pożądanego miejsca wychnienia dla wielu ludzi, szukających jedynie wypoczynku po usilnej pracy umysłowej. Zakład zdrojowy obecnie już jest postawiony na stopie urządzeń w podobnych zakładach europejskich i cieszy się frekwencją około 20 tysięcy gości w sezonie od 15 maja do 15-go września. Po za tym jest sanatorium prywatne, otwarte przez rok cały i zostające pod pieczę lekarzy-specjalistów.

Druskieniki z dawną cieszyły się sympatią wśród literatów i artystów, którzy tu szukali cichego odosobnienia i uroczej natury na miejsce zgiełkowego i denerwującego życia w większych środowiskach życia miejskiego. To też .przechowały się tu tradycyjne wspomnienia o tak popularnych postaciach jak Wł. Syrokomla, Teodor Narbut, znany dziejopis Litwy i Białejrusi, J. L. Kraszewski, Stanisław Moniuszko, sławny prof. chirurg Girsztowt i innych wielu. Obecnie w Druskienikach już od lat szeregu spędza letnie miesiące Eliza Orzeszkowa, oraz chętnie i również niemal stale bawi literatka Emma Jeleńska-Dmochowska. Przepiękne wybrzeża Niemna i Rotniczanki, (w poszumie swych prastarych drzew, kryją zazdrośnie od lat już tylu toczone tu ciche rozhowory, porywy, natchnienia i artystyczne, porywające wybuchy. Leczą się tedy w Druskienikach zarówno dusze, jak i zbolełe ciała. Miasteczko ma piękny kościół, kolonie letnie dla biednych dzieci oraz ochronkę parafialną, gdzie się dzieci uczą nader dobrze zastosowanych drobnych robót, które znajdują zawsze chętnych nabywców wśród przyjezdnych kuracjuszków.

Godnym jest zanotowania, iż z jednej strony popularność Druskienik, jako stacji leczniczej, z drugiej ta sympatia wybitnych jednostek z inteligencji, zdziałały to, iż in gratiam Druskienik wychodziło specjalne polskie pismo balneologiczne pod nagłówkiem „Ondyna”, w czasie 1844--1846 r. w Grodnie pod redakcją K. Wolfgauga i przy udziale sił takich, jak: Narbut, Wacław Maciejowski, Ossorja, Zenon Fisch, Kaź. Bujnicki, Jan Czczcott i In. wielu.

Drybin, m-ko w pow. czauskim, gub. mohyl., nad Pronią i Hołyszą, o 30 w. od Czausów. Zarząd gminny. Wraz z dobrami stanowi z dawien dawna własność rodziny Ciechanowieckich. M-ko liczy około 1,200 głów ludności płci obojej.

Drycany, pow. rzeżycki. gub. witebska, osada, gmina, kościół parafialny pod wezwaniem Szymona i Judy App. Zbudowany w 1779 r. przez barona Manteuffla. Obecnie należą do księcia Liena.

Dryssa, m-ku pow. w g. witebskiej. Powiat drysleński leży w zachodniej części gub. witebskiej i zajmuje przestrzeń 2649, i wiorst kw. Z rzek ważniejsze: Dźwina Zach. i Dryssa; z jezior, których na ogół jest 95, znaczniejsze są: Oswiejskie, Lisno, Długie i Białe. W powiecie jest 7 miasteczek: Wołurice, Kochanowice, Arikolajów, Oswiej, Przydrujsk, Rosice Uchowicze.

Dryssa leży przy ujściu rzeki Dryssy do Dźwiny, przy kolei Ryga - Smoleńsk, w odległości 176 wiorst od Witebska. Kiedy i przez kogo Dryssa została założona--nie wiadomo. W XV wieku stanowiła osobną gminę, należącą do Połocka. Kościół parafialny pod wezwaniem Opatrzności Boskiej, jest świeżej daty. Handlu w Dryssie niema prawie żadnego; jest to jedno z najmniejszych miast powiatowych w gub. witebskiej. Ludności liczy Dryssa około 4,200 osób płci obojej. Browar, parę cegielni i trzy garbarnie wyczerpują głównejsze gałęzie przemysłu w mieście. Jest tu stacja k. ż. Dynebursko - Witebskiej. Całkiem świeżej daty jest Dryssięńskie Tow. Rolnicze.

Dryssa rz., prawy dopływ Dźwiny, wypływa z jez. Dryssa w gub. witebskiej. Długość biegu wynosi 128 w., szerokość od 8--12 sążni; łączy się z wielu jeziorami i cztery z nich przepływa. Spławia się nią dość licznie drzewo opałowe i budulec, a obok tego do siola Derniewicz kursują po niej t. zw. Łajby, naładowane zbożem, siemieniem lnianym i olejem. Między Borkowiczami a Swolnią rzucony jest przez Dryssę żelazny most kolejowy.

Dryświaty (Trzy światy), m-ko i dobra w pow. jezioroskim, o w. 36 od Jezioros, nad jeziorem t. n. położone. Parafialny kościół katolicki św. Piotra -i Pawła, wzniesiony przez króla Zygmunta w r. 1514, następnie przebudowany przez ks. Rudominę. Na cmentarzu kaplica murowana św. Jana Chrzciciela. Ludności około 250 osób. Niegdyś starostwo, należące do ekonomii wileńskiej. Dobra kolejno należały do Ogińskich i Łopacińskich. W r. 1863 ostatniej właścicielce Annie Łopacińskiej rozkazano sprzedać dobra te w 24 godziny. Sprzedała August. Ettingerowi, gubernatorowi ryskiemu.

Dryświaty jez., położone w pow. nowoaleks., gub. kow., mierzy 9 w. długości i około 10 i pół szerokości, a przestrzeni 41,2 wiorst kwadratowych, dość rybne. Z południowej strony jeziora wypływa rz. Dryświatyca, która uchodzi do Dżisny. Na wyspie, leżącej wśród jeziora, był niegdyś zamek, jak wiele innych zamków, także jakoby zbudowany przez królową Bonę.

Dubinki, miasteczko w malowniczej okolicy nad jeziorem. Na pobliskiej górze są ślady okopów, gdzie niegdyś znajdował się zamek Radziwiłłów. Do niedawna były również malownicze ruiny na wyspie wśród pięknego jeziora, lecz, jak fama niesie, rozebrali i rozkupili te resztki żydzi z miasteczka na piece. Obecnie wł. Ben. hr. Tyszkiewicza.

Dubissa rz., dopływ Niemna, niegdyś była granicą Litwy właściwej od Żmudzi; poniekąd na przedłużeniu Dubissy, lecz w kierunku wprost przeciwnym, płynie Wenta, uchodząc do Bałtyku. W r. 1824 zostały wszczęte roboty około przekopania kanału, łączącego obie te rzeki i trwały, przy olbrzymim nakładzie, lat sześć z górą, a potem nagle przerwane. Odtąd kanał Windawski porzucony nigdy już nie miał zostać skończonym; czego

przyczyną, jak się zdaje, były nie tyle rozruchy w kraju r. 1831, co intrygi niemców. Kanał Windawski połączył by bezpośrednio cały ruch spławny Niemna i Wilji z Bałtykiem i w ten sposób Prasy ze swym Królewcem pozostałyby na lodzie.

Długość Dubissy na ogół wynosi wraz z zakrętami około 130 w., jest spławną dopiero na 70 w. i tylko na wiosnę, ma bieg bystry i wody zdrowe, nawet lecznicze, dzięki domieszce procentu żelaza. Źródła Dubissy nie są wyraźne, początek jej stanowi rzeczka Szwentupis, która wchodzi do dość obszernego jeziora Rauzgie i dopiero po wyjściu przybiera nazwę Dubissy. Kanał Windawski, a pospoliej zwany Dubiskim, około trzech mil idzie obok Dubissy; wicie śladów robót podjętych pozostało aż do dziś dnia, łączy się z Wentą pod wsią Tułucie.

Dubissa przepływa żyzną część guberni kow., mianowicie części powiatów szawelskiego i rosieńskiego, stąd więc na obu jej brzegach skupiają się odwieczne osady ludzkie, dziś w postaci wsi, miasteczek i zamożnych dworów, z których bardzo wielu właśnie to położenie i nazwę nadało „Podubisie”, tak jak nad brzegami Muszy jest cały szereg nazw „Pomusze”.

Duboja, wieś i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 3 mile od Pińska, nad rz. Piną położone, obszaru 6,489 dz. Niegdyś własność jezuitów, następnie rodziny Kurzenieckich. Cerkiew parafialna i stacja pocztowa. Tu trakt pocztowy dzieli się na dwie odnogi; jedna prowadzi do Równego na Wołyn, druga do Kobrynia. W rezydencji dóbr kaplica katolicka i obszerny park, w którym przed laty były słynne cieplarnie i oranżerie, następnie opuszczone i zniszczone.

Dubrowna, duże m-ko i dobra na lewym brzegu Dniepru w pow. horeckim, gub. mohylowskiej, 38 w. od Horek i 17 w. od Orszy. Ludności przeszło 6 tyś. Kościół parafialny murowany i także kaplica cmentarna i 6 cerkwi (3 murowane). Zarząd polic., urząd gminny, szkoła żyd. (rządowa), szkoła ludowa, st. pocztowa, apteka, 2 młyny wodne, 2, garbarnie, 4 fabryki „talesów”. Dobra, mające obszaru 5,639 dz., stanowią własność ks. Lubomirskich. Niegdyś Dubrowna należała do Hiebowiczów, z których Mikołaj wznosił tu kościół i klasztor Bernardynów. Od Hleb. dobra z m-kiem przeszły do Sapiehów, a następnie do ks. Potemkina, który tu na miejsce Bernardynów osadził Pijarów; od Potemkina zaś zostały nabyte przez ks. Lubomirskich.

Dubrowy, miasteczko i dwór w powiecie i gub. mińskiej, o wiorst kilka od st. Zastaw kolei żel. Lib.-Rom. odległe. Starodawne gniazdo możnej rodziny Hlebowiczów, znanej w swoim czasie, j z wyższego po nad ogół wykształcenia i zasług na polu pracy publicznej. W r. 1453 Hlebowicze fundowali tu kościół, poczerni zwrócili się do kalwinizmu, ale wracając w 1625 r. na łono kościoła Rzymskiego, wzniesli w Dubrowach klasztor Bernardynów. Ostatnia z rodu Hlebowiczów, Krystyna; wniosła tę posiadłość w dom Sapiehów. W r. 1790 nabył Dubrowy Adam Chmara, wojewoda miński, dziedzic Słomkowa, który wznosił kościół murowany. Kościół i klasztor uległy konfiskacie. Dubrowy należały następnie do Sulistrowskich, potem do Lubańskich, a dziś stanowią własność p. Wańkowicza, który w celach dzwignięcia rolnictwa, wznosił tu świeżę gorzelnie.

Dudy, wieś kościelna, o 6 wiorst od Iwja, powiatu oszmiańskiego, z kościołem filialnym, drewnianym, założonym przez biskupa Zienkowicza w 1712 r. Parafia liczy 4 tysiące katolików.

Dudzieze, dobra i wieś w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, nad rzeką Ptycz, o 40 wiorst od miasta powiatowego. Gmina w miejscu, parafia katolicka Annapol. Miejscowość historyczna, wspominana już w wieku IX; w wieku XVI należały D. do możnej rodziny Odachowskich, z kolei do Bychowców, Zaranków, Prozorów i Jelskich, zaś przez wiano Zofji Jelskiej, córki jedynej Michała J.. znanego kompozytora i skrzypka, przechodzi do ro dziny Uniechowskich. Dwór starożytny z wieku XVIII, w którym rezydował Józef Prozor, wojewoda Witebski, stoi dotychczas, lecz się chyli ku upadkowi; w roku 1812 w komnatach dworu miał chwilowo kwatery książę Józef Poniatowski.

Dukora, m-ko, wieś i piękne dobra w powiecie ihumeriskim, gub. mińskiej, nad rz. Swisłoczą, o 40 w. od Mińska i 35 od Ihumenia. Własność niegdyś Sapiehów, potem Zawiszów, wreszcie Ogińskich, z których ostatni właściciel hetman Mich. Ogiński zmarnował fortunę całą i z podziału dóbr po jego śmierci Dukora dostała się w ręce b. administratora Osztorpa (prost. żołn. szwedzkiego). Piękny kościół parafialny murowany, wzniesiony przez Moniuszkę (dziada sławnego kompozytora). Syn tego Osztorpa, Leon, był przez czas długi marszałkiem guber. i wiódł w Dukorze niemal królewskie życie we wspaniałym pałacu. W r. 1851 Osztorp utonął, jadącym swej karocy, załamawszy się na własnym lichym moście na rz. Swistoczy. Od roku 1874 Dukora stała się własnością rodz. Hartingów, W pałacu mieści się piękny zbiór dzieł sztuki i piękna biblioteka. Obszar dóbr wynosi około 2,500 dz., są one dobrze zagospodarowane i w dobrej glebie. Kościół został pa r. 1864 skasowany i przerobiony na cerkiew, oprócz tego są dwie inne cerkwie w m-ku, a obok tego zarząd gminny i szpital okręgowy z lekarzem.

Dukszty, drobna miejscina w pow. i gub. wileńskiej, na prawym, wyniosłym brzegu Wilji położona. Dziś posiada ona wspaniałą cerkiew parafialną, zamienioną z kościoła, zamkniętego w lat kilka po jego wzniesieniu; lecz jest to cerkiew bez parafian gdyż ludności prawosławnej tu prawie zupełnie niema. Kościół ten został wzniesiony przez ks. Dębińskiego, ostatniego prowincjała pijarskiego na Litwie w r. 1859, ze składek całego kraju i przy dużej pomocy parafian. Plan opracował i robotami kierował Tomasz Tyszecki; jest to prześliczna świątynia gotycka. Na cmentarzu są groby znanych w nauce pijarów: Gdańskiego, prof. uniw. wł., Sieradzkiego, Daniłowicza i Głogowskiego. Przed kościołem rosną tu prześliczne życiodrzewy (thuje), ci zaś dokoła cmentarza rosną piękne topole włoskie, zasadzone przez pijarów.

Dukszty, m ko i dobra w pow. jezioroskim, gub. kow., o 2 w. od st. koi. t. d., linii Warsz.-Petersburg., o 28 w. od Jezioros. Kościół filialny Podwyższenia św. Krzyża, fundowany w r. 1601 przez Jana Rudominę. Niegdyś własność (od r. 1573 do 1813 nieprzerwana) rodziny Rudominów, następnie Biegariskich. Przy miasteczku jest jezioro Pereswit. Zarząd gminny. Obszar dóbr wynosi 2340 dziesięcin.

Dugsztygal Szadurskich, wieś i dobra w pow. rzeżyckim, gub. wit. nad jeziorem Ražno położone, o w. 18 od Rzeżycy. Dobra obszaru 1800 dzies., stanowią własność rodziny Pruszyńskich (w drodze wiana od Szadurskich). Ubogi kościółek parafialny pod wezw. Narodzenia N. P. M. liczy śród parafian niemal samych łotyszów.

Duksztygal Stary, wieś i dobra niegdyś rozległe w b. Inflantach polskich, obecnie w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, nad jeziorem Ražno położone, o 14 w. od Rzeżycy. Przez wieki całe posiadłość dziedziczna Manteuflów. Kościół parafialny pod wezw. Świętej Trójcy nad jeziorem zawiera cudowny obraz Matki Boskiej, w wielkiej czci zostający u ludności miejscowej, przeważnie łotewskiej. Obecnie dobra stanowią własność rodziny Wereszczyńskich, po wielu obciążeniach i podziałach.

Dunilowicze, m-ko i dobra w pow. wilejskim gub. wileńskiej, nad jez. Siridoo położone, przy trakcie z Wilna do Połocka, o v. 84 od Wilejki i w. od st. poczt. w Głębokiem. Stacja pocztowa, urząd policyjny, zarząd gminny, szkoła elementarna i murowana cerkiew parafialna. Parafialny kościół, drewniany śś. ap. Piotra i Pawła i kaplica na cmentarzu. Niegdyś dziedzictwo ks. Holszańskich, następnie dobra królewskie. W r. 1683 Elżbieta Białozorowa fundowała tu murowany kościół i klasztor Dominikanów, który następnie został zajęty na cerkiew. Dziś dobra stanowią własność Józ. hr. Tyszkiewicza.

Dusiaty, m-ko i dobra rządowe w pow. jezioroskim, gub. kow., o 30 w. od Jezioros, nad rz. Świętą i jeziorem Dusiaciem. Ostatnio dobra te stanowiły własność hr. Platerów i po r. 1831 zostały skonfiskowane przez rząd. Parafialny kościół pod wezw. św. Trójcy został wzniesiony w r. 1520 z drzewa, a w r. 1774 przez hr. Platara przebudowany prócz tego dwie kaplice. Miejscowi właściciele cieszą się istotnym dobrobytem.

Duszków, wieś i dobra w pow. i gub. mińskiej, przy drodze z Wołny do Rakowa, w prześlicznym położeniu. Do końca w. XVIII własność Sanguszków, następnie Ryłskich, z których Franciszek ozdabiał i zagospodarowywał swą siedzibę nader starannie. W pierwszej ćwierci w. XIX Duszków przeszedł w ręce Karola Morawskiego, którego ojciec Ignacy, generał, był szwagrem ks. Panie-Kochanku i tu w Duszkowie zgromadził istne skarby archiwalne i pamiątkowe z rozproszonej fortuny radziwiłłowskiej. Atoli te skarby przeszły następnie w ręce niegodne i zostały najokropniej zniszczone. Od r. 1862 Duszków należy do Bulhaków. Z pamiątek pozostał tu tylko w pobliżu dworu grobowiec Morawskich, bardzo kosztownie przybrany w urny rzeźbione i piękny obraz Wieczery Pańskiej.

Nowy Dwór, m-ko w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, przy drodze z Grodna do Zabtocia, o w. 52 od Lidy i 28 od Szczuczyna--liczy ludności około 800 osób. Prawo miejskie od Augusta II w r. 1720. Parafialny kościół drewniany pod w. Wniebowzięcia N. P. M. i kaplica na cmentarzu. Okolice nizinna i zroszona mnóstwem drobnych rzeczulek. Niegdyś część dóbr królewskich, potem starostwo, wreszcie własność rządu.

N. Dwór, m-ko rządowe nad dopływem rz. Bobra w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, o 20 w. od Grodna, 26 od Sokółki i 16 od Kuźnicy, o ludności wynoszącej około 1700 osób płci obojej. Parafialny kościół pod w. Jezusa Chrystusa murowany i kaplica cmentarna, cerkiew i szkoła elementarna. Za czasów Rzeczypospolitej Nowy Dwór należał do grodzieńskiej ekonomii królewskiej.

Nowy Dwór, m-ko nad rz. Miedziołanką w pobliżu źródeł Rosi, w pow. wotkowyskim, gub. grodzieńskiej, z ludnością około 1400 osób, przy drodze z Prużany do Wolkowyska. Miejscowość smutna, piaszczysto - błotnista i uboga, cerkiew parafialna.

Dworzec, m ko i dwór w pow. słonimskim, nad rz. Mołczadką, w gub. grodzieńskiej położonej Ludność m-ka liczy około 800. Okolice górzysta i kamienista, lecz malownicza. Parafialny kościół drewniany, pierwotnie wzniesiony przez Mikołaja Kieżgajłę w r. 1516, pod wezw. Bożego Ciała i kaplica cmentarna. We dworze śliczny pałacyk rezydencjalny właściciela.

Dworzec, wieś i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, niegdyś własność możnej rodziny Kieżgajłłów, następnie wianem przeszły do domu Zawiszów i w ich ręku dotąd pozostają. Tu mieszkał znany archeolog Jan Zawisza.

Dworzec Nowy, wieś i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, niemal nad granicą pow. mozyrskiego, nad rz. Cną. Stare dziedzictwo rodziny Szczyttów. Obszar dóbr wynosi około 9 tyś. dz. jest to typowa kraina poleska z całym jej bogactwem przyrodzonym, o czysto miejscowym kolorycie.

Dyneburg (Dźwińsk), m. powiatowe w gub. witebskiej. Pow. dyneburski (dźwiński) stanowi jądro dawnych Inflant Polskich. Zajmuje przestrzeń 3985 wiorst kw., tem jeziora -- 124,7 w. kw. Miasteczek w powiecie jest 7: Wyszki, Grtazmanka, Dagda, Krastaw, Kreuzburg, Liewenhof i Prele. Rozległość pow. wynosi 3973 w. kwadr.

Dyneburg (Dźwińsk), leży na prawym brzegu Dźwiny o 244 wiorst od Witebska i 161 w. od Wilna. Jest to miasto wielkiej wagi pod względem handlowym, a zarazem jedno ze starożytnych w kraju. Około r. 1277 mistrz prowincjonalny krzyżaków Ernest Rassburg zbudował tu silny zamek, z którego obecnie zaledwie ślady pozostały. Do składu Rzeczypospolitej Dyneburg wszedł w latach 1561--1569. W XVII wieku i pierwszej połowie XVIII wieku Dyneburg miał niemałe znaczenie, jako rezydencja diecezjalnych biskupów inflanckich, mających tu swoją katedrę, tudzież jako gród stołeczny najprzód województwa, a od r. 1678 księstwa inflanckiego. W r. 1788 Dyneburg przeszedł pod panowanie Rosji. Na rozkaz Aleksandra I w r. 1811 rozpoczęto roboty około dzisiejszej twierdzy, które ukończono dopiero w r. 1829. Dyneburg wskutek swej rozległości, szerokich ulic, licznych ogrodów oraz ożywionego ruchu nad Dźwiną robi wrażenie wielkiego miasta. Składają je: 1) twierdza, wzniesiona na niezbyt obszernej równinie, 2) właściwe miasto Dyneburg, niegdyś miano Nowego przedmieścia noszące, oddalone o ćwierć mili od twierdzy i przedmieście, zwane przez Rosjan „Dumowka”. Wszystkie te dzielnice położone są na prawym brzegu Dźwiny, w nisko położonej dolinie, zabezpieczonej wszakże potężnymi tamami od

wiosennych wylewów. Na lewym zaś brzegu Dźwiny rozciąga się żyzna Kurlandja z miasteczkiem Grzywka, wchodzącym w skład dóbr kawkuskich. Położenie Dyneburga nad Dźwiną i przy zbiegu pięciu linii kolejowych, rozchodzących się w kierunku Petersburga, Wilna, Rygi, Witebska i Libawy, sprzyja ogromnie rozwójowi ekonomicznemu miasta. Jedyne bliskość fortecy stoi pod tym względem na zawadzie. Niemniej przeto zakłady przemysłowe Dyneburga są dość poważne, a głównie garbarnie. Według ostatniego spisu ludności Dyneburg liczył 69.675 mieszkańców. W r. 1893 Najwyżej rozkazano przemianować Dyneburg na Dźwiósk. Latem 1908 r. straszliwy pożar obrócił w perzynę przedmieście Dyneburga, zwane Gaikiem. Kościół parafialny, pod wezwaniem ś. Piotra, wymurowany został dopiero w r. 1848, gdyż dawny kościół jezuicki przerobiono na cerkiew. Dyneburg posiada także 2 zbory ewangelickie, dwie synagogi i kilkadziesiąt izraelskich domów modlitwy. Z instytucji społecznych godne są zanotowania: Tow. Op. Nad zwierz., Tow. rat. od utonięć, Kat. Tow. Dobroczynności, Tow. pom. biedn. uczn., Tow. Pożyczkowo-oszczędnościowe, filja Rysk. Banku Handl., filja Mosk. Banku Handl. i Bank Miejski.

Dywin, m-ko rządowe w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, przy trakcie z Kobrynia do Kowla, o 30 w. od Kobrynia i 245 od Grodna położone. Niegdyś Kościół parafialny, dziś z niego cerkiew i druga obok tego. Zarządy policyjny i gminny. Około 3 tys. mieszkańców. Okolice płaska, bagnista, lecz dość żyzna.

Dziakowicze, wieś i dobra w pow. mozyrskim, niedaleko sławnego jeziora Kniaź w gub. Mińskiej położone, o 20 w. od st. k. ż. Poleskiej Żytkowicze. Cerkiew parafialna, szkółka elementarna i zarząd gminny. Dobra wchodziły w skład t. zw. leśnictwa Dziakowickiego i liczyły około 100 tys. dzies. przeważnie lasów i należały do Radziwiłłów, następnie Wittgensteinów, wreszcie uległy cząstkowej rozprzedaży, gdy się stały własnością ks. Hoheillohe w r. 1893. Pełno tu było zwierza grubego, jak niedźwiedzie, łosie, a nawet i bobry. Jezioro Kniaź również należało do tego leśnictwa. Przed laty była we wsi kaplica katolicka.

Dziedziłowicze, dobra w pow. borysowskim, g. miń. dawne dziedzictwo Podberezkich, od wieku XII-go Ślizieniów nad rzeką Mraj. Kościół zbudowany z drzewa w roku 1798, parafian około 2500 dusz. Obszar dóbr przeszło 11,000 morgów, głównie w lasach; miejscowość malownicza, rezydencja piękna, zawiera pamiątki.

Dziewieniszki, miasteczko, pow. oszmiańskiego, położone nad rzeczką Gawją, w miejscowości piaszczystej, pokrytej dosyć gęsto sosnowymi lasami. Nazwę swą prawdopodobnie biorą od słowa litewskiego: „dzieveniszki”, co znaczy: pokład czerwonego piasku. Dziewieniszki były niegdyś starostwem, obecnie należą do większych miejscowych miasteczek, liczące około 3000 mieszkańców, przeważnie żydów. Odległe są od powiatu, m. Oszmiany o 35 wiorst, od stacji zaś kolejowej Biniakoń (Polesk. koi.) o 20 wiorst. Posiadają mały drewniany kościół, przedtem tiljały, od roku zaś 1906 parafialny, fundowany w r. 1474 przez księcia lit. Al. Gasztolda, urząd gminny, szkołę ludową i filię pocztową. Fabryk i zakładów przemysłowych niema. Handel drobny zostaje w ręku żydów. Odbywają się tu cztery razy do roku większe jarmarki, przeważnie na konie i bydło. Ludność tutejsza należy do narodowości litewskiej, mówiącej gwarą tak zwaną „dżuków”. Trudni się przeważnie rolnictwem. Z powodu piaszczystych gruntów i niskiej kultury ziemi, lud jest biedny i dosyć ciemny. O cztery wiorsty od Dziewieniszek po drodze do m. Konwaliszek, jest grobla, która się nazywa „szwedzką”. Koło tej grobli w lesie jest masa dosyć wysoko usypanych kopców. Podanie ludowe głosi, że kiedyś tu była bitwa ze Szwedami, którzy i usypali wyżej wspomniane kopce i groblę.

Dziewiętnia, wieś i folwark, dawna własność zasłużonej w literaturze rodziny Chodźków, w pow. święciańskim, g. wileńskiej, położone nad rz. Wilją, o 79 w. od Wilna. Obecnie Dziewiętnia należy do wnuków ostatniego Chodźki -- Ignacego, rodziny Święteckich. W domu do dziś istniejącym urodził się Ignacy Chodźko.

Dziszna, m. powiat, gub. wileńskiej. Powiat dziśniejszy obejmuje północno-wschodnią część guberni i graniczy: na północy i wschodzie z gub. Witebska, od zachodu z Kurlandją, gub. kowieńską i pow. święciańskim, od południa z powiatem wilejskim i gub. mińską. Zajmuje przestrzeń 5,184,8 wiorst kw. Powierzchnia ziemi przedstawia wyniosłą równinę, dochodzącą przy wsi Kowale do 753,3 stóp nad powierzchnią morza. Z rzek najważniejsze są: Dźwina Zachodnia i dopływ jej Dziszna, zabierająca wszystkie prawicze rzeki powiatu. Błotniste miejscowości grupują się przeważnie w pół. zachodniej części powiatu, pomiędzy dopływami Dziszny. Jeziora rozsypane są po całej przestrzeni: jest ich 27; znaczniejsze: Akla i Perebrodzie w północnej części, Plisa i Sito w pół. wschodniej i Bohińskie w zachodniej. Grunta na ogół urodzajne, łąki wyborne, uprawa lnu znaczna. Ludność powiatu wynosiła w r. 1907--229,256 osób płci obojga. Miasteczka znaczniejsze: Druja (5.513 mieszkańców). Głębokie, Postawy, Szarkowszczyzna i Łużki. Powiat dziśniejszy został utworzony w r. 1795 z wschodniej części powiatu brasławskiego województwa wileńskiego i z pół. zachodniej części wojew. połockiego, które, jak wiadomo, nie było podzielone na powiaty.

Miasto powiatowe Dziszna położone jest na lewym brzegu Zachodniej Dźwiny, przy ujściu Dziszny. W odległości 300 wiorst od Wilna. 16 wiorst od st. Borkowicz koi. Witebsk-Dyneburg. Dziszna została wyniesiona do rzędu miast przez Zygmunta Augusta po utracie Połocka w roku 1563. W czasie wyprawy Batorego na Moskwę, Dziszna była ważnym stanowiskiem wojennym. Parafię katolicką fundował w Dziśnie Stefan Batory w r. 1583, powierzając ją Jezuitom połockim. W r. 1630 Krzysztof Malchewicz Chełchowski osadził tu Franciszkanów. Oni tu w r. 1773 wzniesli istniejący do dzisiejszego dnia murowany kościół, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. M. P. Ludność w r. 1907 wynosiła 7138 osób płci obojga. Pow. dziśniejszy liczy stosunkowo największą ilość mieszkańców prawosławnych w guberni. W Dziśnie na jeden kościół jest aż sześć cerkwi prawosławnych.

Dziszna rz. jest lewym dopływem Dźwiny. Długość jej biegu wynosi 21 mil, szerokość 7 do 70 sążni, przy głębokości 8--12 stóp, lecz żegludze przeszkadzają kamienie, zawały i mielizny. Bierze w siebie wody wielu strug i rzeczek, oraz przepływa kilka jezior, lecz obok tego i odlewa kilka mniejszych jezior, jak np. pod wsią Bogdanowem i pod Kużardyszkami, oraz w okolicy Michaliszcz.

Dźwina Zachodnia, bierze początek w gub. twerskiej z jeziora Dźwińca, z wyżyny Wałdajskiej tylko o 2 mile od źródeł Wołgi. Najważniejszy dopływ lewy Dźwiny, rz. Uła, za pomocą kanału Herezyńskiego łączy się z wodami Dniepru. Brzegi jej niekiedy są bardzo wyniosłe i skutkiem tego tworzą nader malownicze widoki; najpiękniejsze pomiędzy Stablisten i Kokenhauzen, dzięki ruinom starożytnego zamczyska. I na Dźwinie są również porogi, tak jak na Dnieprze, to też strugi z trudnością tylko mogą je przebywać. W Jakobsztacie jest specjalne stowarzyszenie sterników do przeprowadzania statków przez porogi. W korycie Dźwiny, jest dużo ogromnych głazów, a niektóre z nich z napisami, co, jak się zdaje, stwierdza, iż były to niegdyś znaki graniczne. Długość biegu Dźwiny wynosi 70 mil, szerokość w lecie nie więcej niż 300 sążni.

- E -

Ejragoła nad rz. Dubissą, w pow. kowieńskim, na trakcie pomiędzy Rosieniami a Kownem, jeden z większych handlowych punktów. Kościół, urząd gminny, asesor; poczta, telegraf i szpital.

Ejsymonty (Wielkie), wieś w pow. i gub. grodzieńskiej. Parafialny kościół pod wezw. M. B. i św. Jana Nepomucena, wymurowany w r. 1849.

Ejszyszkj, m-ko pow. lidzkiego, gub. wileńskiej, od Lidy w. 35, st. koi. Pol. Bastuny i Biniakonie w. 22. Ks. Erdziwił po zawojowaniu r. 1246 Rusi Czarnej nadaje jednemu z wodzów swoich Ejkszowi „Ostrów, który po niem nazwał jest Ejkszyszki i wsio przyłączając ko powietu .Ejkszyskomu". Za czasów Olgerda posiada E. Sudemunt, co się podpisał na umowie Witolda z krzyżakami r. 1384: Sudemont de Vesisken. R. 1392 i 1402 nawiedzają je krzyżacy, a w r. 1433 - Swidrygiełło. R. 1553 powietrze morowe. Już za czasów Jana Sobieskiego rządzi się prawem magdeburkim, które Stanisław August r. 1792 odnawia. R. 1696 - 1796 przysadek ziemski lidzki. R. 1791 - 1796 miasto powiatowe. R. 1868 mieszkańców ma 1250, domów 250, sklepów 37, karczm 15, gorzelnię, browar piwny, garbarnię i młyn. Pożar r. 1895 niszczy 204 domy; w nim ginie osób 12. Pożar r. 1908 niszczy ul. Raduńską 63 d. Kościół paraf., r. 1413 od Witolda fundowany, r. 1506 przez Aleksandra, a w r. 1522 przez Zygmunta I uposażony. W r. 1852 murowany staraniem ks. Pawła Kalinowskiego-Pawłowicza. Dawniej E. na trakcie wielkim z Wilna do Krakowa najwięcej uczęszczanym; już najmniej trzy wieki sławią się swoimi targami co czwartek i jarmarkami. Przedmiot handlu bydło i nierogaczyna, a dawniej przeważnie konie. Ten ostatni artykuł zwabiał do m-ka cyganów, którzy tu w w. XVIII tłumnie się roili. W ten sposób Ejszyszki stały się niejako stolicą cygańską i czas niejaki służyły za miejsce pobytu starszego cygańskiego, zwykle nazywanego królem. „Królem" cygańskim w r. 1780 - 1795 był szlachcic miejscowy Jakub Znamierowski, a w r. 1795 - 1799 również szlachcic Miłośnicki. Miasteczko ruchliwe. Ma synagogę, zarząd mieszczański i włościański, szkołę ludową (od r. 1864), stan, aptekę, szpital wiejski, pocztę, telegraf, towarzystwo kredytu drobnego, kasę pożyczkową; r. 1872 -1903 sędzia pokoju i sędzia śledczy (od r. 1907 w Biniakoniach), leśniczy skarbowy Koniawski. Mieszk. w r. 1897- 3196, dziś według danych urzędowych 2448. Z okolic ozywiona emigracja do Ameryki. Od IX w. od m-ka dawne Horodyszcze podobno zabytek chorąstwa Ejszyskiego, co w r. 1568 do pow. lidzkiego zostało przyłączone.

Erżwilki, m-ko rządowe w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Szaltoną, o 30 w. od Rosień. Kościół parafialny św. Jerzego fundacji biskupa zmudź księdza Krzysztofa Kirhensteina i kaplica cmentarna. Miasteczko niegdyś należało do biskupów żmudzkich. Zarząd gminny.

Esza jeź. w b. Inflantach polskich, dziś w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, przy trakcie handlowym z Oswieja do Rzeżycy położone, przeszło milę ma długości i obszaru 865 dziesięcin. Przełiczone brzegi wyniosłe oraz dużo wysepek i wysp z pięknymi gajami. Dobra nad Jeziorem przez czas długi zostawały w dziedzicznym władaniu Hykenów.

Ewersmujła, gub. Witebska, pow. ludyński. Kościół paraf., pod wezwaniem Andrzeja ap., zbudowany w 1771 r. przez M. Karnickiego.

- F -

Fejmany, gub. Witebska, pow. rzeżycki. Kościół paraf., zbudowany w r. 1751 przez Bergów. Dawna siedziba Szadurskich - dziś należy do Szyszki.

Florjanów, dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, kędy żył i umarł znakomity myśliciel chrześcijański i autor dzieł filozoficzno-moralnych Florjan Bochwic. Syn jego Otton B., weteran z roku 1863, jeden z wybitnych obywateli Mińszczyzny, założył tu wzorowe gospodarstwo i olbrzymie ogrody owocowe, którym równych niema bodaj w całym kraju. Syn Ottona Tadeusz, dziś tu pracujący, wzorowo gromadzi zbiory pamiątkowe i bibliograficzne. W r. 1908 Florjanów był zaszczycony letnim pobytami znakomitej autorki i obywatelki: Elizy Orzeszkowej.

Frankowo, dobra w pow. trockim, gub. wileń., na południe od traktu między Żyżmorami i Rumszyszkami przy Niemnie i uchodzącej doń Strawie położone. Dobra te wraz z folw. Bortkuny stanowią własność p. J. Górskiego. Na gruntach tutejszych stykają się gubernie wileńska i kowieńska, mając za Niemnem, suwalską.

- G -

Galany, gub. Witebska, pow. rzeżycki, osada, gmina. Kościół parafialny pod wezw. św. Ducha w 1769 r. zbudowany przez Jana lir. Borchę, obecnie własność generała Engelhardta.

Giedrojcje, m-ko i dwór przy trakcie z Wilna do Malat, 6 mil od Wilna, nad jeziorem. Kościół parafialny, poczta. W okolicy Giedrojc zasła jedna z większych potyczek w 1863 r. Giedrojcje (Okrniana) dwór przed laty 35-u był

rezydencją wraz z kilku innymi majątkami słynnego agronoma i przemysłowca, Rudolfa Jasińskiego. Po jego śmierci wszystko aż do dziś dnia pochyliło się ku ruinie, lubo nie wyszło z rąk jego spadkobiercy.

Giegrany, dobra w pow. telsz., g. wileńskiej, nad rz. Wardawą, która bierze początek w okolicy Szarnele gminy olsiadzkiej. Niegdyś własność rodziny Węśławskich; dobra po r. 1863 zostały skonfiskowane i sprzedane Niemcowi, a właściciel wysłany na północ Rosji. Obecny pręż. Wilna (pierwszy polak na tym stanowisku od wprowadzenia samorządu miejskiego), p. Michał Węśławski jest synem ś. p. właściciela Giegran.

Giegużyn, m-ko i dwór w pow. trockim, gub. wileńskiej, położony na lewym brzegu Wilji. 67 w. od Wilna, a 39 od Trok. Parafialny kościół: został wybudowany przez kolatorkę Zaleską w r. 1852 pod wezw. N. M. P. Dwór, położony nad brzegiem Wilji, był miejscem zamieszkania znanego przed laty rysownika i ilustratora, Antoniego Zaleskiego. Obecnie dobra pozostają w rękach kilku właścicieli rosyjskich.

Giejstuny, folwark, w pięknym położeniu w pobliżu Borun i Bijuciszek, w pow. oszrojańskim, niegdyś miejsce urodzenia i ulubiona siedziba zasłużonego poety Ant. Edw. Odyńca. Po jego śmierci został sprzedany przez córkę p. Marję Chomentowską właścicielom miejscowym, którzy rolę i łąki podzielili na oddzielne kolonie, a ogrody zniszczyli. Dwór pamiątkowy poety spalił się doszczętnie, w 1895 r. W rękach rodziny Odyńców pozostał już tylko mały folwark w pobliżu, Kumelany.

Giesztooty, pow. lidzki, gub. wileńskiej, nad rzeką Dzitwą, wpadającą do Niemna i rzeczką Upiastnią, wpadającą do Dzitwy, położone, zamieszkałe do dziś przez ród Giesztootów vel Giejstowtów. Ród ten, jak niesie tradycja litewsko-pruska (od litewskiego słowa „Gieja” - śpiewać, - wajdelota), i uchodząc mordów krzyżackich po różnych kolejach losu, uzyskawszy przywilej W. Ks. Litewskiego, osiedlił się nad Mereczanką w późniejszym czasie, przyjąwszy herb, „giejsz” wskutek koligacji z Giedygołdami, część takowego osiedliła się w dzisiejszej swej posiadłości przeszło lat 500 temu, o czym świadczą dokumenty. Reprezentując stany na sejmie Horodelskim, nie zgodzili się zmienić swego nazwiska na polskie. Podczas najazdów szwedzkich, za Jana Kazimierza, szwedzi, obwarowawszy się od Radunia, przy wsi dziś zwanej Horodyszczem, czego są ślady dotąd, a także od Pielosy na kamiennej grobli, znaleźli się w niedostępnej miejscowości i rozłożyli się obozem w zamożniejszej posiadłości, Giesztooty, jednak, będąc ciągle napastowani przez szlachtę pod przewodnictwem tychże Giesztootów z błot dztitwiańskich przez Dzitwę, musieli uchodzić po specjalnie zrobionych mostach, a na błotach ślali groble budowlami Giesztootów w kierunku na Ołtuski, co zachowało się w dztitwiańskich błotach do dziś na arszyn głębokości; podobnemu losowi uległy wojska Chowańskiego, tylko te przeprowały się w kierunku na okolicę Smolaki, czego ślady zachowały się na błotach do tego czasu. Potwierdzają to zaniesione manifesty o spaleniach i zrabowaniu dokumentów na ziemię, zapisane przez tych właścicieli w grodzie lidzkim. Z ostatniego napadu Szwedów, jeszcze za pamięci starych ludzi egzystował i duży spichrz Giesztootów, który był przerobiony przez Szwedów na kirkę. Okoliczne wsie: Gudele, Narkuuy i inne mówiły tylko po litewsku, także kobiety i dzieci nie rozumiały nawet po polsku, a dziś wynarodowiły się i są liczeni jako białoruskie.

Giejyszyski, wieś i dwór w pow. i gub. wileńskiej, o w. 33 od Wilna i wraz z folw. Europa, w pięknej glebie położone, za czasów Rzeczypospolitej stanowiły dziedzictwo Białtozorów. Ostatnio były w rękach ks. Giedroyciów. Ostatni właściciel Cezary ks. Giedroyc zmarnował ten piękny kawał ziemi i sprzedał go w ręce obce. We wsi cerkiew murowana.

Gielgudowski zam., w ruinie już obecnie będący, leży na prawym brzegu Niemna w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej. Od r. 1686 była to niegdyś własność i rezydencja Gielgudów, których smutnej pamięci generał Gielgud okrył się tu właśnie hańbą w r. 1831 i o mil kilka nad granicą pruską został zastrzelony przez podwładnego sobie oficera - rodaka Ruiny zamku w czworobok zbudowanego świadczą o jego niegdyś przepychu i obszerności. Podanie wskazuje, iż był to niegdyś obronny zamek, który bądź to należał do Żmudzinów, bądź też pozostawał w ręku krzyżaków. Pod ruinami ciągną się obszerne lochy. Obecnie zamek ten jest objęty inwentarzem posiadłości rodziny Puśłowskich, a największe skrzydło w nim zostało jako tako przerobione na spichrz i składy. Z góry zamkowej, silnie zarośniętej, gdzieś tam ma się piękny widok na Niemen.

Gielwany, miasteczko, ludności 1400 dusz, w tej liczbie katolików 300 dusz, reszta izraelici; miasteczko ładne, schludne, w niem. kościół murowany z cegły i kamienia ciosanego ułożone ściany w formie mozaiki, kościół duży bez wieży z ładnym frontem, zaczęty budować po spaleniach drewnianego kościoła w 1894 roku, z powodu zatargów pomiędzy parafianami w kwestji narodowościowej polsko-litewskiej, pozostał nieskończony aż do naznaczenia na proboszcza księdza Antoniego Szymeluna w 1905 roku, który umiejętnie i mądrze pogodził powaśnione tu dwie narodowości i przez dwa lata wydawszy na dokończenie kościoła 12,615 rubli, doprowadził do końca budowę tej pięknej świątyni. Paratja Grielwańska liczy blisko 6000 dusz, w niej polaków około 4000, a litwinów około 2000, ludność bogata, bo grunta mają bardzo dobre prawie w całej parafii. Na cmentarzu znajduje się ładna murowana kaplica ze stopą cudowną Matki Boskiej na kamieniu pod mensą ołtarza umieszczona, stopa cudowna w oprawie srebrnej, długa ośm cali, szeroka trzy i pół cala. O pół wiorsty od miasteczka znajduje się piękny pałac hr. Gustawa Platara, Od Grielwan do Wilna 9 mil drogi końmi, do kolei najbliższa stacja Zosie. Gielwany w powiecie i gub. wileńskiej. W miasteczku niema ani poczty ani telegrafu, jest zarząd gminny, żydowska synagoga i cerkiew prawosławna drewniana w zupełnej ruinie z 8 parafianami. W miasteczku w r. 1908 zbudowana i zaprowadzona szkoła dwuklasowa dla chłopców i dziewcząt. Główne zajęcie mieszkańców rolnictwo. Podanie miejscowe mówi, że gdzie obecnie miasteczko był wielki las, w tym lesie zabłądziła jakaś pani ze swoją służącą, dążąc do Wilna na święto Narodzenia Matki Boskiej, a gdy błądzące zaskoczyła noc w lesie, musiały zanocować w nim przy wielkim kamieniu, na którym objawił się Matka Boska i zostawiła ślad swej stopy. Na tym miejscu została wymurowana kaplica do dziś istniejąca i posiadająca tę cudowną stopę.

Dopiero w późniejszym czasie został zbudowany drewniany kościół i wielki dwupiętrowy klasztor Franciszkański, który został zabrany 1872 r. i oddany dla parocha prawosławnego, w którego rękach stałemu ulegał zniszczeniu.

Gieranony, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o w. 70 od Wilna i 42 od Oszmiany. Przed wiekami siedziba z zamkiem możnych na Litwie Gasztoldów, następnie starostwo, które kolejno przechodziło w różne ręce, aż w końcu dostało się jako dobra dochodowe pod władzę artylerji litewskiej w r. 1670. Parafialny kościół św. Mikołaja wznosił tu Albrycht Gasztold w r. 1519. Tu w latach 1538-1542 zamieszkiwała Barbarii Radziwiłłówna jako żona Gasztolda. W r. 1796 Gierauny dostały się darem ks. Bezborodko, a po tem już szły z rąk do rąk drogą kupną, aż w końcu dostały się w ręce Samuela Łaniewskiego - Wołka i do dziś pozostają w rękach jego spadkobiercy Ignacego hr. Korwin - Milewskiego. Piękna rezydencja. W pałacu jest nader cenna galeria obrazów mistrzów starych i współczesnych, zwłaszcza zaś nader bogaty zbiór płócien doborowych współczesnych wybitniejszych malarzy polskich. Miasteczko liczy około trzystu mieszkańców.

Gierwiaty, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, na lewym brzegu rz. Losy, o 61 w. od Wilna. Murowany kościół parafialny św. Trójcy, fundowany pierwotnie w r. 1526 przez Jana, biskupa wileńskiego. Ludność m-ka wynosi niespełna 200 osób; dobra były niegdyś własnością Odachowskich, następnie przeszły w ręce rodziny Domeyków.

Gile, dobra pow. sieńskiego, jest tu gorzelnia, młyn parowy, niegdyś własność ksiąząt Łukomskich, dziś Zdrojewskich. W dawnych aktach: „Hile”.

Głębokie, m-ko pow. dziśnieńskiego położone jest między dwoma jeziorami: Kahalne (nazwa „Kahalne” widocznie pochodzi od tego, że na jednym z brzegów pobudowane są żydowskie bożnice) i Berezweckie. Pierwsze obszaru ma wiorstę w kwadracie, drugie zaledwie wiorstę długości i miejscami pół wiorsty, a miejscami sążni 50 szerokości. Na przeciwległym brzegu ostatniego, t. j. Berezweckiego jeziora leży „Berezwecz”, były klasztor i kościół Bazyliński, fundowany przez ś. p. Józefa Korsaka, wojewodę; obecnie tu osadzono mniszki prawosławne. Miasteczko Głębokie rozdziela na dwie części niewielka rzeczka, która płynie z jednego do drugiego jeziora. Jedna część ongiś należała do ks. Wittgenstejna, zamieszkała przeważnie przez żydów, druga zaś do klasztoru Karmelickiego. Na tej drugiej stronie były dwa kościoły, fundowane przez tegoż Józefa Korsaka; jeden tamy, niewielki kościółek (obecnie rozszerzony na wielki kościół staraniem ks. Józefa Zero), drugi Karmelitański, wielki kościół z ogromnym dwupiętrowym klasztorem, wszystko zabrano na prawosławie, klasztoru ostatnia część sprzedana na cegłę za 390 rubli.

Jedna z ulic miasteczka nazywa się „Zamkowa”, widocznie kiedyś był tu zamek, chociaż żadnych śladów i podania niema. Druga ulica „Kopciówka”, na której cmentarz grzebalny i kaplica (także zabrana na cerkiew) pod nazwą Kopciówka, nazwa widocznie historyczna. Ludności m. Głębokie ma około 7 tysięcy, dwie trzecie żydów, jedna chrześcijan. Miasteczko dosyć handlowe, masa tu rozmaitych sklepów i sklepików żydowskich, jest duży polski sklep Towarzystwa spożywczego. Co czwartek odbywają się wielkie kiermasze (jarmarki) przy licznym udziale ludności. Dosyć duża apteka, utrzymana we wzorowym porządku. Miasteczko połączone z większymi miastami przez kolejkę podjazdową na Święciany i dalej. W odległości 15 wiorst przechodzi kolej Mikołajewska, nowo pobudowana. Obecnie dwór i część m-ka Głębokie należy do prawosławnego wojskowego Pótyrskiego.

Głuchowicze, wieś i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, niedaleko Brahina. Niegdyś dobra były dziedzictwem rodziny Rokickich, od r. zaś 1873 przeszły na własność p. Konopkina, który skupił tu w swym ręku około 15 tyś. ziemi i jest dziś znacznym właścicielem w Mińszczyźnie.

Goniądz, m-ko nad Biebrzą w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, o 54 w. od Białegostoku, i 80 w. od Grodna położone. Niegdyś ważny punkt handlowy, dziś jest tu stacja k. z. Brzesko - Grajewskiej, o w. 24 od Grajewa, a 6 i pół od Goniądza położona. Miasteczko liczy 5500 mieszk., parafialny kościół św. Agnieszki M., wzniesiony w 1774 r. W rynku miasta zachował się ratusz prastary murowany. Goniądz był niegdyś własnością ks. Glińskich, potem Radziwiłłów, Dowojnow, otrzymał prawo miejskie w roku 1547.

Gorźdy, m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Miną. o 62 w. od Telsz, 46 od N. Miasta, w pobliżu granicy pruskiej. Ludności ma około 1500 osób, komora celna. Parafialny kościół św. Michała Archanioła, fundowany w r. 1597 przez Szymona Woynę, obecny zaś kościół wzniesiony został w r. 1793 ze składek parafian. Obok tego i kaplica murowana Ukrzyż. Jezusa Chrystusa, wzniesiona w r. 1840 przez barona Ronne. W m-ku stacja pocztowa na drodze z Taurogów do Połagi, między Szweksznianami a Kretyną, o w. 27 od Kretyny i 22 od Kłajpedy (Memla pruskiego). Niegdyś własność Gasztoldów, obecnie bar. Ronne. Piękna rezydencja z bogatą biblioteką.

Grauzyski, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o w. 50 od Wilna i 11 od Oszmiany. Zarząd gminny, szkoła elementarna. Parafialny kościół pod wezw. św. Jerzego, drewniany. Ludność miasteczka około 250 osób płci obojej. Prastara osada z warownią obronna Dobra były przez wieki całe w rękach Korsaków, z których Jan Mikołaj zapisał jeszcze w r. 1618 znaczny fundusz na utrzymanie bursy przy szkołach w Wilnie, który to fundusz istnieje aż dotychczas i służy 20 uczniom gimnazjów. Dobra około 900 dziesięcin obszaru zostały nabyte przez p. Polozowa.

Greże, dobra w pow. telszewskim, gub. kow. położone. Pięknie zagospodarowane, słyną w całej Guberni kow. oraz w sąsiednich zarodową oborą holendrów, własność hrabiego Kajzerlinga, zabitego w 1906 roku przez rewolucjonistów Łotyszów; przy Grężach Wardawa kończy swój bieg długi około 60 wiorst i wpada na granicy Kurlandii do rzeki Wenty.

Grodno, miasto gubernialne. Gubernia grodzieńska utworzona została w sposób następujący. W r. 1796 rząd rosyjski utworzył z części prowincji polskich, przyłączonych do Rosji, gubernię słonimską. W r. 1796 gubernię tą

połączono z wileńską, i obie razem utworzyły gub. litewską. W r. 1801 ustanowiono z części tej ostatniej gub. grodzieńską, od której w r. 1842 odjęto pow. lidzki i nowogródzki, a w zamian włączono cały obwód białostocki. Obecnie gub. grodzieńska graniczy: na północy z gub. wileńską wzdłuż rzeki Rotniczanki, Niemna, rzeki Szczary do ujścia Jaworki, dalej znów po polach i błotach do Niemna, nieco Niemnem i suchą granicą do wsi Boczkowice; na wschód z powiatem nowogródzkim i pińskim gub. mińskiej, aż do rzeki Prypecy, gdzie się schodzą granice trzech guberni, w ogóle wzdłuż trzęsawisk, błot, jezior, i lasów; na południe granica idzie Prypecią oraz błotami i trzęsawiskami, które się ciągną w kotlinie tej rzeczki i jej dopływów, słowem ciągną się Polesiem wołyńskim aż do Bugu, skąd już idzie zachodnia granica guberni. Królestwo Polskie, a ściślej biorąc rzeki: Bug, Nurzec, Narew, Biebrzy. Gubernia grodzieńska zajmuje przestrzeń 34,058,4 wiorst kw., czyli 3.547.746 dziesięcin i składa się z 9 powiatów: grodzieńskiego, słonimskiego, wotkowyskiego, białostockiego, bielskiego, sokolskiego, brzeskiego, prużańskiego i kobryńskiego.

Gubernia grodzieńska nie ma żadnych gór wysokich i ciągłych, które by tworzyły jakieś pasma i w ogóle średnie jej wzniesienie nad pow. Bałtyku nie przenosi 500 do 600 stóp. Przez środek guberni ciągnie się płaskowzgórze, które dzieli wody spływające do Bałtyku od dopływów morza Czarnego. Południowa część guberni przedstawia prawie wszędzie powierzchnię płaską i niezbyt wyniosłą, zniżającą się w kierunku Polesia. Pod względem geognostycznym zasługują na uwagę piaski nadniemeńskie w prużańskim, wotkowyskim i słonimskim oraz nadbużańskie, nadmuchawieckie i nadjasioldziańskie. Wiatr roznosi je po polach uprawnych, wyrządzając tym wielkie szkody. Wody zajmują przeszło ósmą część całej powierzchni. W poł. wschodniej części pow. prużańskiego i w południowej wotkowyskiego na rozległej a błotnistej wyżynie znajduje się węzeł trzech systemów rzecznych Bałtyku i morza Czarnego. Tu zaczynają się Jasiółda, Narew i kilka dopływów Niemna, rozchodzące się w trzech różnych kierunkach. Najważniejszym jest dla guberni system Niemna, potem system Wisły, i najmniej ważnym system Dniepru. Niemca należy częściowo do guberni od ujścia Szczary do Rotniczanki i przyjmuje w jej obrębie: Kotrę z Pyrą z prawego brzegu, a z lewego: Promszę z Mołczadzią, Szczarę z Hrywdą, Łożozą i Issą, Zelwę, Roś, Świsłocz i Łosoń; Bug przyjmuje w obrębie guberni Muchawiec, Leśną, Pulwę i Nurzec. Do Narwi wpadają Supraśl i Biebrza. Jasiółda i Pina należą do wodozbioru czarnomorskiego. Jeziora w guberni nie są zbyt liczne i skupiają się w dwu przeciwnych jej krańcach, na północy i na połud. Wschodzie.

Klimat w guberni - na ogół, umiarkowany, ale zmienny. Średnia temperatura roku +9,5. Przeważnie więcej wiatry płn. zachodnie i połud. zachodnie. Przestrzeń zajęta przez lasy wynosi 540,606 dzies., w tem. skarbowych 112,216 dzies.

Grunt czarnoziemne zajmują zaledwie 4%. całego obszaru, wówczas gdy szczerze piaski zajmują 28,8 %. Uprawne pola tutejsze dzielą się zwykle na trzy gatunki: pszenne, żytnie i gryczane. Pszonicznymi gruntami najbardziej się odznaczają następujące okolice: część grodzieńskiego pow. nad rzeką Świsłoczą, część prużańskiego koło Wyżen i Tewel, większość pow. kobryńskiego, wschodnie kresy słonimskiego, wotkowyskie strony pod Krzemienią i wreszcie okolice Sokółki i Bielska. Przemysł fabryczny w gub. grodzieńskiej jest najbardziej rozwinięty z całego kraju. W roku 1906 było czynnych 3,733 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 21,905 robotników. Ogólna suma produkcji wynosiła 23.599,268 rubli. Handel znajduje się, przeważnie w rękę żydów. Świadczeń handlowych wykupiono w roku 1906 - 18,214 na sumę 302,551 rubli. Ważniejsze kiermasze są w Białymstoku 24 czerwca, w Grodnie od 26 czerwca do 26 lipca, w Świsłoczy 26 sierpnia, w Wielkiej Brzostowicy (jarmark na konie) - 6 maja, w Wysokiem Litewskim 25 lipca (trwa 2 tygodnie), we Włodawce 1 października i Zelwie od 25 lipca do 25 sierpnia. Ludność w gub. grodzieńskiej w d. 1 stycznia 1907 r. (z wyjątkiem wojsk) wynosiła 1.734,695 osób płci obojej, w tym 872,564 mężczyzn i 862.131 kobiet. Według wyznań ludność ta się dzieli: katolików 445,398 osób płci obojej, prawosławnych 962,798 protestant, 1 1047, żydów 312,981 i mahometan 2,491. Grodno jest położone nad Niemnem przy kolei Warszawa-Petersburg o 147 wiorst od Wilna i 241 wiorst od Warszawy. Niegdyś łączyło się traktem pocztowym 101/2 mil długim z Augustowem; pocztą do Mińska przestrzeń wynosi 307 wiorst. Według źródeł pruskich nad Niemnem wprost Grodna stał gród krzyżacki, wzniesiony w r.1392. W połowie XII wieku Grodno było stolicą udzielnych książąt i w tymże czasie przeszło pod jarzmo tatarskie. Tylko we dwa wieki później, wysłani przez Mendoga dzielni jego synowcowie Erdziwil i Towciwil objęli spustoszoną przez tatarów rusińską dzielnicę i razem z Grodnem, Wotkowyskiem oraz Nowogródkiem wcielili ją do Litwy. Podczas długoletnich walk władców litewskich z krzyżakami, Witenes założył w Grodnie potężną warownię. W r. 1414 z dwóch księstw: grodzieńskiego i trockiego utworzono województwo trockie. Za czasów Batorego, który często tu przebywając, wznosił nowy murowany zamek i życie tu zakończył, miasto przeżywało najpomyślniejszy swój okres. Ostatni odbłyś jego lepszych czasów przypada na epokę pierwszego generalnego sejmku w r. 1678 oraz na rządy podskarbiego A. Tyzenhauza, który ożywił przemysł i podniósł dobrobyt mieszkańców. W Grodnie odbył się pamiętny sejm 1796 roku, na którym pod pisano ostateczny rozbiór Polski. Dziś jest to prowincjonalna miejscina, licząca 41,896 mieszkańców. Grodno ma trzy parafia: 1) Św. Franciszka, z kościołem murowanym (Fara) w r. 1663, pojezuickim. 2) po-bernardyńską z kościołem Znalezienia Św. Krzyża, założonym w r. 4595 przez króla Zygmunta. 3) przy klasztorze franciszkanów z kościołem N. M. P. Anielskiej, wzniesionym w r. 1635 przez Eustachego Kurczę. Prócz tego w Grodnie jest klasztor żeński pp. Brygidek, przy nim kościół Zwiastowania N. M. P., wzniesiony w r. 1642 przez Wesołowskich. Do Grodna wreszcie należy kościół parafialny w Porzeczu.

Cerkwi Grodno posiada 4 parafialne, kilka kaplic i jeden klasztor męski. Najokazalszą dzielnicą Grodna jest dawna fundacja Tyzenhauzowska Horodnica, pełna ślicznych ogrodów, pałacików i will. Zachował się jeszcze dom na Starym Rynku, gdzie zmarł Batory. Dodać wreszcie należy, że w Grodnie mieszka stale wielka nasza powieściopisarka Eliza Orzeszkowa.

Gródek, m-ko w pow. białostockim, gub. grodz., na lewym brzegu rz. Supraśli, o 36 w. od Białegostoku przy b. trakcie handlowym na Świsłocz do Mińska. Ludności około 2200 głów płci obojej; wśród nich jest sporo tkaczy,

wyrabiających korthy na warsztatach ręcznych. Za miastem, na górze, wzniesiony niegdyś zamek, w którym, jak błędne utrzymuje się mniemanie, miał życie zakończyć Wł. Jagiełło.

Gródek, m-ko w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o 40 w. od Wilejki nad rz. Berezyna (dopł. Niemna). Ludność m-ka, przeszło 2 tys. głów wynosząca, uboga, żydowska; są tu przedsiębiorcy, trudniący się handlem pijawek Cerkiew prawosławna, szkołka ludowa, zarząd gminny, poczta, młyn na Berezynie.

Gródek Chmarzyński, o 14 wiorst od Mińska Lit. w pow. i gub. mińskiej, na gościńcu wileńskim, niegdyś własność dziedziczna byłego wojewody Chmary. Wojewoda Chmara zbudował cerkiew pod tym warunkiem, by nie zabierano kościoła, lecz i cerkiew przyjęto i kościół zabrano jure caduco. Za Gródkiem Chmarzyński m o 10 wiorst leży Zastaw, gdzie dawniej były dwa wielkie murowane kościoły, obecnie zaś tylko uboga kaplica drewniana.

Gródek Tyszkiewiczów, m-ko i dobra w pow. i gub. mińskiej nad rz. Usiaża, dopływem Hajny, o 3 mile od Mińska stare dziedzictwo Tyszkiewiczów. Dobra mają obszaru około 8500 dziesięcin w pozycji górzystej i leśnej. Hamernia do wyrobu blachy miedzianej, poruszana motorem wodnym i dobrze urządzone młyny. Cerkiew i zarząd gminny. O wiorstę od m-ka wspaniała rezydencja Tyszkiewiczów, pałac murowany, w nim wiele dzieł sztuki, zwłaszcza obrazów. Kaplica w pałacu.

Gudohaje, wieś kościelna, leży przy trakcie, wiodącym mimo stacji tej samej nazwy Libawo - Romeńskiej kolei żelaznej z Ostrowca do Oszmiany. Była to niegdyś majątność znanej na Litwie rodziny Wojnów, jeden z członków której, Józef - obożny połocki i żona jego Ludwika z Sulistrowskich fundowali w Gudohajach w r. 1764 klasztor i kościół karmelitów, sławny z cudownego obrazu Matki Boskiej Gudohajskiej. Obraz ten, obecnie znajdujący się w lewym bocznym ołtarzu kościoła parafialnego w Oszmianie, przeniesiony został do Oszmiany z racji czasowego zamknięcia kościoła Gudohajskiego.

W r. 1906 kościół Gudohajski, będący do tej chwili filia kościoła parafialnego w Sołach, przekształcono na kościół parafialny. Nowoutworzoną parafię Gudohajską stanowią obecnie niektóre wioski okoliczne, oraz niewielkie obszarem posiadłości szlacheckie (Mokszyce, Jasionów, Romejki), należące wcześniej do parafii kościoła w Murowanej Oszmianie; kościół Gudohajski, drewniany, niepokaźny, ubogi, potrzebuje gruntownej reperacji. Na miejscu zniesionego gmachu klasztorowego (również drewnianego) stoi plebania, do dziś dnia powszechnie przez lud miejscowy „klasztorem” nazywana. W każde święto Matki Boskiej w w Gudohajskim kościele odprawia się fest uroczysty, ściągający do martwej i cichej w dzień powszedni wioszczyzny setki ludzi z okolicznych wiosek. Sama wieś, licząca zaledwie kilkanaście chat, niczym na wyróżnienie nie zasługuje.

- H -

Hajna, star. osada nad rzeką t. n. w gub. mińskiej, pow. borysowskim, 50 wiorst od Borysowa, w okolicy pięknej, górzystej położona. Kościół parafialny, fundowany pierwotnie przez Jagiełłę, {jeden z siedmiu), wspaniale z muru wzniesiony w r. 1788 pod wezw. N. M. P., po r. 1865 został zamieniony na cerkiew. Miasteczko liczy około 550 mieszkańców, ma zarząd gminny. W Hajnie urodził się w r. 1793 / ojca. księdza unickiego, znakomity prof. i uczony, Ignacy Szydłowski, jeden z założycieli „Szubrawców” wileńskich, znany w dziennikarstwie współczesne m (około r. 1820) wileńskim pod pseudonimem „Gulbi”.

Hajnówka, wieś w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej położona. Leży w obrębie kolosalnej puszczy Białowieckiej i jest stacją krańcową kolei podjazdowej tu wiodącej. Od Prużany 68 w. Pod wsią znajduje się kurhan zw. „Batorjewa hora”. Śród puszczy, o wiorstę od drogi z Hajnówki do Białowieży, stoją 2 kopce po 5 arz. wysokości.

Hancewicze, dobra, osada przykolejowa i stacja kolei Poleskich i nad r z. Cną w pow. słuckim, gub. mińskiej położona. W r. 1907 właściciel robił starania o przemianowanie osady na miasteczko i nic nie wskórał. Obszar dóbr przeszło 10 tys. i dziesięcin, własność St. hr. Czapskiego. W pobliżu stacji "kolei jest duża huta szklana znacznych przemysłowców p. p. Stolle i Krajewskiego, doskonale prosperująca.

Hanuszyski, m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 28 w. od Trok położone nad jeziorem Samawa. Murowany kościół parafialny św. Filipa i Jakuba, wzniesiony przez obyw. Szetkiewicza w r. 1829; zarząd gminny, szkołka wiejska, stacja pocztowa; ludności około 250 osób. Staroż. to osada litewska, niegdyś własność Naruszewiczów, Chódkiewiczów i Szetkiewiczów, obecnie własność hr. Otsuffewych.

Hanuta, m-ko i dobra w pow. święc., gub. wileń., przy ujściu rz. Naroczy do Wilji, o 2 mile od Wojstomia i Wilejki, o 3 od Smorgoń i 7 od Oszmiany. Dobra niegdyś stanowiły własność senatora Kleofasa Ogińskiego, potem siostry jego, Józefy Łopacińskiej, a wreszcie Rzewuskich, w których ręku i obecnie zostają. Obszar dóbr 5,500 dziesięcin (z których 3 tys. dz. lasu leży po drugiej stronie Wilji niż w pow. wilejskim). Dawniej był kościół pod wezw. św. Anny i cerkiew unicka (dziś prawosławna); nieco później kościół obrócono na cerkiew, gdy stara runęła. Pałac wspaniały rezydencjalny.

Hermaniszki, m-ko i dobra w pow. oszm., gub. wileń., na rz. Żyżmą położone, o 4 w. od Woronowa. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, fund. W r. 1686 przez biskupa wił. Brzostowskiego. Miasteczko liczy około 200 mieszk., dobra należą. do bar. Leforta.

Hermanowicze (Nowe), m-ko i dobra w pow. dzisieńskim, gub. wileń., o 36 w. od Dżisny, liczy zaledwie stu z czeras mieszkańców. Duże dobra, położone po obu stronach rz. Dżisienki, o 6 mil od Dżisny, o 10 od Połocka, stanowiły niegdyś własność Sapiehów, następnie Hyizenów. W r. 1782 nabył je Ignacy Zrini - Szyryn, w rękach następców którego dobra, już podzielone na kilka części, pozostają aż dotychczas. Ogólna przestrzeń dóbr około 10 tys. dz. ziemi. bardzo urodzajnej. Parafialny murowany kościół pod wezw. Przemienienia Pańskiego i za rzeką

Dzisiešnią murowana kaplica św. Piotra i Pawła. Godnein jest uwagi, iż cała obszerna paraf] a czysto katolicka składa się z ludności, zamieszkałej w dobrach, należących do Szyrynow, oraz wioskach.

Hłusk, staroż. m-ko w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, nad rz. Ptyczem, z prawego brzegu, o w. 43 od Bobrujska i 220 od Mińska. Zarząd gminny, urząd policyjny, szkoła ludowa. Kościół parafialny i kaplica cmentarna. Niegdyś dziedzictwo ks. Holszańskich i Polubińskich. Był tu niegdyś murowany klasztor Bernardynów, lecz został skasow. \v r. 1832. Ludność miasteczka przeważnie żydowska trudni się handlem bydła oraz fabrykowaniem specjalnej herbaty t. zw. hłuskiej, domieszając do zwykłej ziela suchego, podobnego z pozoru do herbaty. Ludność wynosi przeszło 3 tyś. głów. Tuż przy miasteczku dwór, obszaru oiwoto 1,300 dziesięcin, własność rodziny Brzozowskich.

Hoduciszki, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileń., nad rz. Komajką. o 28 wiorst od Święcian i 112 w. od Wilna. Zarząd gminny, st. pocztowa, szkoła elementarna. Parafialny kościół murowany pod tyt. Bożego Ciała. Ludność m-ka wynosi 2,100 osób płci obojej. M-ko i dobra były niegdyś własnością Kiszaków, następnie kapituły wileńskiej. Obecnie są własnością skarbu.

Holszany, m-ko w pow. oszmiańskim, gub., wileńskiej, nad rz. Łustą lub Żygianką (dopł. Berezyny) o w. 18 od Oszmiany, 93 w. od Wilna. Zarząd gminy, sąd pokoju, szkoła elementarna, st. pocztowa, cerkiew parafialna. Ludność m-ka wynosi przeszło 3 tyś. osób płci obojej; chrześcijanie trudnią się wyrobem wełnianych rękawiczek, pończoch i kaftanów, zw. holszańskimi. Browar piwny i 4 garbarnie. Stara rezydencja ks. Algimuntowiczów Holszańskich, a ich murowana siedziba na górze sypanej o yj mili od miasteczka. Dziś z niej ani śladu. Sapiehowie następnie wzniesli tu zamek, który w części jest zamieszkały dotąd, a w części zostaje w ruinie. Paweł Sapieha w r. 1618 fundował tu ogromny kościół mur. w stylu romańskim i osadził przy nim Franciszkanów. Następnie, po kasacie klasztoru, ginach został przerobiony na koszary wojskowe. W kościele tutejszym jest granitowy sarkofag jednego z Sapiehów z 3 żonami. W r. 1642 w Holszanach odbyła się pierwsza ekshumacja dóbr na rzecz wierzycieli, przy Sapiebach pozostała tylko potowa całej majątności z rezydencją. Ostatnio dobra wraz z miasteczkiem pozostawały w rękach Korsaków i zostały sprzedane pod przymusem Gorbuniewowi, w którego orki Jagminowej ręku pozostają one dotychczas.

Holdów, dwór i wieś, powiatu lidzkiego, od Lidy wiorst 25, st. koi. Mikoł. Skrybo wo w. 10. Dawniej Ołdow i Oldow, dobra w XVI w. do ks. Wiśnio wieckich należące, którzy wyprzedają je w r. 1581 Tryznom. Po Tryznach H. r. 1718 przechodzi do Franc. Węcłowicza, a po tym ostatnim jako wiano, r. 1762 w dom Skarbków Ważyńskich. Aleksander Tryzna roku 1633 fundował tu przy cerkwi od dawna będącej, klasztor obrządku wschodniego, który po kilku najazdach, klótniach i długich mitręgach, w r. 1747 ostatecznie zabrany na Bazyljanów. W cerkwi paraf. starożytny obraz M. B. w stylu bizantyjskim. Dobra H. dzies. 668. Wieś Holdów dzies. 262, mieszkańców 276. Wyłącznie uprawa roli.

Hołowczyce, duże dobra poleskie w powiecie rzeczyckim. guberni mińskiej, niegdyś możnej rodziny Oskierków, skonfiskowane dostały się generałowi Siwersowi, od którego w 1-ej połowie wieku XIX odkupili Horwattowie, w rękę których pozostają dotąd. Piękny pałac murowany, wzniesiony przez Horwattów zawiera pamiątki; tudzież kaplica katolicka, przy której był w młodości swej kapelanem przykłądny głośny ks. Ferdynand Sęczykowski, tak smutnie potem zapisany w hisztorji, jako apostata upadły.

Hołowczyn, m-ko i dobra nad Wabiczem, dopływem Druci, w pow. i gub. mohylow., własność niegdyś Hołowczyńskich, potem Stuszków. Pierwsi fundowali tu zbór kalwiński, który drudzy przerobili na kościół i osadzili przy nim Dominikanów. Obecnie oba gmachy w ruinach, zaś dobra zostają w posiadaniu rodziny Wojzbunów.

Homel, m-o powiat, w g. mohylońskiej. Powiat homelski graniczy z rohiczewskim, gub. czernihowską i mińską i zajmuje przestrzeń 4719 wiorst kw. Soż przepływa przez cały powiat od północy na południe, dzieląc go na dwie prawie równie części. Pod Łojowem, na samej granicy powiatu z gub. mińską i czernihowską, Soż wpada do Dniepru. Dniepr stanowi zachodnią granicę powiatu homelskiego i rzeczyckiego gub. mińskiej. Inne pomniejsze rzeki są: Ipuć, Choropuć, Uć, Uża i t. d. Z powodu położenia swego nad Dnieprem i Sożem, pow. homelski należy do najbardziej przemysłowych i handlowych w gub. mohylońskiej. Grunta są niezłe, żytnie p3 większej części. Lasy wycięte niemal doszczętnie. Ludność odmiennie nieco wygląda, aniżeli w innych powiatach co do stroju i języka. Język białoruski posiada znaczną przymieszkę wyrazów małoruskich. Prócz białorusinów, polaków i żydów, jest tu dość znaczna liczba staroobrzędowców. Siedzibą ich jest Wietka nad Dnieprem. Znaczną część powiatu zajmują dobra Paskiewiczów. Zaznaczyć tu wypada należącą do nich papiernię w Dobruszu, jako jedną z większych i doskonale urządzonych w całym państwie.

Homel położony jest nad Sożem, na prawym brzegu, przy dwóch linjach kolejowych: Libawa - Romny i Brześć - Briańsk, w odległości 161 w. od Mohylewa i 181 w. od Mińska. Po Mohylewie Homel jest największym miastem w guberni i, według ostatniego spisu ludności, liczył 36,775 mieszkańców. Ładnie zabudowany, posiada wspaniały pałac Paskiewiczów, w którym się przechowują bogate zbiory historyczne. W pięknym parku stoi pomnik ks. Józefa Poniatowskiego, dłuta Thorwaldsena, zakupiony ze składek pięćcio-groszowych i przeznaczony dla Warszawy, a darowany ks. Paskiewiczowi przez cesarza Mikołaja I po zajęciu Warszawy w roku 1831. Za czasów Rzeczypospolitej Homel był stolicą jednego z największych starostw i ostatnio był w rękę kanclerza ks. Michała Czartoryskiego. Opłacano z niego kwarty 20752 złp., a hyberty 3960.

Z instytucji społecznych godne są zanotowania: Syndykat rolniczy, Tow. Wz. Kred., Hoincl. fil. Wił. Bank. Handl., Filja Bank. Północn., Bank Miejski i Spółka miejska Spożywcza. Zakłady naukowe istnieją: gimnazjum rządowe męskie i żeńskie, 2 gimnazja prywatne męskie, szkoła handlowa męska 7-klasowa, żeńskie prywatne progimnazjum i szkoła techniczna kolejowa.

Horka, dobra ziemskie i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, położone w górzystej, leśnej miejscowości, zwanej Szwejcarją pow. słonimskiego. Własność rodziny Niezabytowych. Przy pałacu kaplica, niegdyś unicka, brania wzniesiona z głazów i krynica w parku. Do tego jest przywiązana żyjąca tu legenda objawień Ś w. Jerzego. Tu urodził się Krzysztof Zawisza, wojewoda miński, autor znanych pamiętników. Do stacji Nowogródek wiorst 20.

Horki, m-ko powiatowe w gub. mohylowskiej. Powiat horecki ma przestrzeni 2487 w. k w. Grunta są dość urodzajne i są przeważnie w posiadaniu w części włościan, a w części skarbu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (s tan y), których kancelarie mieszczą się: I-go okręgu- w Kopysiu, II-go - w Dubrownie i III-go - w Ladach, oraz 12 gmin, podzielonych na 4 rewiry ziemskie.

Miasto powiatowe Horki nad rzeczką Kopyłką, niedaleko Proni, do r. 1864 posiadało większe znaczenie, gdyż był tu instytut rolniczy, a przy nim szkoły, rolnicza i taksatorów. Po powstaniu, 63 r. instytut i zbiory przeniesione do Petersburga, w Horkach zaś zostały tylko szkoły: rolnicza i miernicza. Oprócz Horki w powiecie znajduje się miasto Kopyś, niegdyś stolica powiatu kopyskiego, za czasów Rzeczypospolitej m. Horki wraz z Horami w pobliżu leżącymi. Istniał ogromny klucz hory-horecki, co zostało w nazwie miasta powiatowego aż do dnia dzisiejszego. Klucz ten był posiadany kolejno przez ks. Druckich, Horskich, ks. Sapiechów i Sołohubów, zaś w końcu, w XIX stał się własnością rządu rosyjskiego. Z dóbr prywatnych niemal jedynymi w powiecie są dobra ks. Lubomirskich.

Horodec, m-Ro w pow. kobryńskim, gub. grodz., między Kobryniem i Antopolem, ma st. poczt. Ludność wynosi 1,500 głów. Był tu niegdyś parafialny kościół z trzema kaplicami w Antopulu, Korsa i Łasku, lecz został zamknięty po r. 1867. Od Horodca bierze nazwę kanał, łączący Pinę z Muchawcem i zwany horodeckim albo brzeskim.

Horodek, m. pow. w gub. witebskiej. Powiat horodecki graniczy na północ z newelskim, na wschód z wieliskim, na południe z witebskim i na zachód z połockim. Zajmuje przestrzeń 3186,1 wiorst kw. Powierzchnia gruntu wogóle równa z niewielkimi wyniosłościami, z nich ważniejsze mają nazwę Łaszkowo i Gniłowo, z których biorą początek dwie większe rzeki: Obol i Łować. Horodek (urz. Gorodok) położony jest przy kolei Petersburg-Złobin, ów. 37 od Witebska. nad rz. Horożanką, przy szosie kijowsko-petersburskiej. Za miastem są ślady okopów, świadczących, iż było tu niegdyś miejsce obronne, w historii jednak niema o tem wzmianki. Fabryka potużu i siedm garbarni. Ludność wynosi około 5,800 głów płci oboj. Ludność katolicka zarówno w mieście samem, jak i w powiecie jest bardzo nieliczna.

Horodno, dobra w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, w odległości od Wilna 70 w.; od Lidy 24 w.; od Ejszyszek 12 w. i od Zyrmun przy trakcie z Wilna do Nowogródka i Słonima 10 w. Niegdyś własność ks. Radziwiłłowej, następnie Ludwika Tyszkiewicza, ożenionego z siostrzenicą Stan. Augusta. Przepyszna magnacka rezydencja (choć drewniana). Po śmierci Tyszk. Horodno przeszło na własn. Aleksandrowej hr. Potockiej, następnie Maurycego Potockiego i w końcu Augusta, po śmierci którego w 1907 r. dobra puszczone na wyprzedaż częściami. Dobra te ogółem liczą obszar 23200 dz., w tem dwa klucze i 15 większych folwarków. Parafialny kościół murowany w Ossowej, fundowany przez Ludwika i Konstancję z hr. Tyszkiewiczów.

Horodyszcze, m. i dobra w pow. nowogródz., gub. mińskiej, o milę od Zaosia, miejsca urodz. (?) Ad. Mickiewicza. 4 m. od Nowogródka i 6 m. od Nieświeża. Majętność do r. 1831 była własnością hr. Ludw. Paca, ostatniego potomka tej rodziny. Piękna i żyzna okolica, nad rz. Serweczem. Był tu niegdyś paraf., kościół murowany, zabrany w r. 1864 na cerkiew, obok tego druga cerkiew, przerobiona z niegdyś unickiej. Miasteczko na górze, dwór z pięknym parkiem za rzeką, w parku stawy niegdyś, kanały i młyny. O pół wiorsty za miastem jest miejscowość, zw. Horodok, wysoka góra sypana wśród nizin, oczywiście t. zw. sławiańskie niegdyś horodyszcze. Miasteczko dziś rządowe. Ma zarządy: gminny i policyjny, szkołę wiejską, szpital i przeszło tysiąc mieszkańców.

Horodziec, m-ko z folwarkami, w pow. rohaczewskim, gub. mohyl., ma zarządy policyjny i gminny, szkołę wiejską i cerkiew parafialną. Około 350 mieszkańców. Miasteczko liczy trzech właścicieli: Araszkiewicza, Sykstela i Wł. Sianożpockiego, który jest właścicielem dworu.

Horodziej, wieś i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej położona, w 5 od st. teje nazwy na kolei Moskwa-Brześć, przy trakcie pocztowym z Nieświeża do Nowogródka. Żyzna gleba i wyborne gospodarstwo rolnohodowlane; niegdyś własność Brochockich, dziś Feldmanów, obszaru około 1000 dz. W Horodziejn wyrabiają się owe słynne sery szwajcarskie, znane nawet na rynkach Petersburga i Warszawy pod marką „sery Brochockiego”. Tu również jest wyborne bydło czystej krwi rasy szwajcarskiej oraz wysoko rozwinięte ogrodnictwo i sadownictwo.

Stacja kolei teje nazwy jest dziś już nader ważnym punktem handlowym i dość liczną osadą przykolejową. Wielu zamieszkuje tu zamożnych kupców zbożowych, komisjonerów i agentów.

Horwał, starożytne m-ko i duże dobra w pow. rzeczyckim, gub. witebskiej, w pobliżu ujścia Berezyny do Dniepru, z prawej 300 słów, która prowadzi ożywiony handel głównie na wodzie, stąd więc z mieszczan wielu trudni się flisactwem. Trakt pocztowy z Bobrujska do Eżeczycy. Niegdyś własność wielkich ks. lit., następnie królewsczyzna, która od r. 1835 pozostaje już stale w ręku Ghołodowskich. Obszar dóbr wynosi około 27 tys. dziesięcin i należą one do wybitniejszych w Mińszczyźnie. Cerkiew paraf., zarząd gminny, szkoła i szpital gminny. Gospodarka dóbr wiele pozostawia do życzenia.

Hory, m-ko nad rz. Bystra w pow. czauskim, guberni mohylowskiej, 53 w. od Czaus, ma ludności około 1700 głów. Cerkiew paraf. drewniana, zarząd gminny, szkoła elementarna i młyn.

Horyń rz., prawy dopływ Prypeci, bierze swój początek w południowej Galicji (w Austrji i), przebiega przez śliczne zrazu górzyste, później nizinne "okolice, tworząc śliczne brzegi i wiele stawów po drodze na ogromnej przestrzeni

około 800 wiorst. Uchodzi do Prypeci dwoma odnogami: zachodnią Wieslicą (20 wiorst) i wschodnią Nieprawdą (28 w). Stary to szlak, zaznaczony mnóstwem nadbrzeżnych osad ludzkich i pełen pamiątek. Horyń obfituje w ryby zarówno pod względem różnorodności ich gatunków, jak i ilości. Rzeką tą również idzie nader ożywiony spław do Prypeci zboża, materiałów leśnych i.t.d.

Hrozów, m-ku i dobra w pow. słuckim, gub. mińskiej, przy drodze z Kopyta do Słucka. W r. 1863 był własnością Mierzej ewskich, następnie ks. Wittgensteina, obszaru około 600 dziesięcin. Niegdyś kościół parafialny, dziś cerkiew. Zarząd gminny.

Hruszowa, wieś i dobra w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, o 28 w. od Kobrynia. Wieś ma cerkiew i zarząd gminny, a dobra, obszaru 1545 dziesięcin, są własnością utalentowanej powieściopisarki Marji Rodziewiczówny.

Hruszówka, obszerne i w wysokiej kulturze rolniczo – przemysłowej będące dobra, położone w pow. słuckim, gub. mińskiej, w pobliżu Lachowicz. Tu mieszkał i umarł w sierpniu 1790 roku mąż nieśmiertelnej chwały w narodzie, Tadeusz Reyten. Dotychczas przechowują się tu po nim. różne pamiątki; istnieje nawet ów domek zakratowany, w którym nieszczęśliwy przebywał, pozostając w stanie obłąkania. Dobra mają obszaru około 1200 dz., dużą gorzelnię, młyn, serowarnię i t. d.

Hruzdowo, m-ko w pow. oszmiań., gub. wileńskiej. Parafialny kościół drewniany Wniebowzięcia N. M. P., fundowany przez ks. Ogińskiego w r. 1773 i cementarna kaplica.

Hryczyn, jest to olbrzymia przestrzeń błot, pokrytych trawą, tylko z przegów bogato porosła wierzbolozu, wewnątrz zaś całkowicie wolna od krzów i skarłałych drzew. Dla tego też lud okoliczny zowie te przestrzeń „Haloje Bałoto”. Mierzy ona przeszło 50 tys. dziesięcin i leży na granicy dwóch schodzących się tu powiatów: pińskiego i mozyrskiego. Corocznie w lecie setki kosiarzy stacza tu bój na skrajach błot o obfite nader pokosy, lecz nawet w lata najsuchsze niepodobna nigdy dotrzeć aż do środka. Jedynie w zimie, gdy spadną śniegi, Hryczyn staje się przystępnym dla ludzi.

Hrynkiszki, m-ko i dobra nad Szuszwą, w pow. i gub. kowieńskiej, przy gościńcu z Bejsagoły do Rosień, o 12 w. od pierwszej i 37 w. od drugich. Parafialny kościół do połowy murowany założony, w r. 1618 przez Białozora. Młyn, cegielnia, na św. Jerzy znany jarmak na konie. Ludności około 2,700 dusz płci obojej. Dobra obszaru 150 włók od XV wieku nieprzerwanie pozostają w ręku Białozor-Montwidów. Tu w r. 1827 urodził się słynny chirurg i profesor uniwersytetu warszaw., Polkarp Girsztowt, przedwczesnie zmarły w roku 1877 z ręki zbrodniczej.

Hubin, dobra, pow. lepeiski, gub. witeb., tamże kościół parafialny fundacji Pakoszów. W 1661 r. Piotra i Krzysztofa Stabrowskich, którzy sprzedają je Pakoszom. Przy kościele był klasztor franciszkański. Jest tu fabryka masy drzewnej i tektury, gorzelnia, młyn. Własność Kazimierza Siellawy.

- I -

Ignatycze, piękne dobra w pow. mińskim, o wiorst 18 od Mińska litewskiego, nad rzeką Ptyczem, parafia a Koretiszczewieże. Niegdyś dziedzictwo Chaleckich, z kolei Radziwiłłów, w 1-ej połowie wieku XIX nabyte przez Rajmunda Kołeczyńskiego. Przez wiano Zofji z Kałeczyńskich, poślubionej znakomitemu obywatelowi Włodzimierzowi Jelskiemu, przeszły do Jelskich i obecnie są własnością syna ich Wilhelma Jelskiego, z profesji agronoma, który, uporządkowawszy rolnictwo, hodowlę i całą rezydencję, założył w ostatnich latach na wielką skalę przedsiębiorstwo sądowniczo-kwieciarskie, a głównie hodowlę róż kilkuset odmian, tudzież drzew.

Ihumeń, m-ko pow. gub. mińskiej. Powiat ihumeński graniczy na północ z pow. boryrowskim, na wschód z pow. mohylowskim i starobychowskiim gub. mohylowskiej, na południe z pow. bobrujskim, na poł. zachód z pow. słuckim i na półn. zachód z pow. mińskim. Ma obszaru 8,843,3 wiorst kw. Północno-wschodnia i południowa część powiatu mają charakter Polesia, zachodnia zaś strona ma płaskowzgórza z punktami dość wyniosłymi nad powierzchnią morza, jak np. góra w Kowalewiczach (770 stóp). W stronie poleskiej gleba po większej części piaszczysta, przy wielkiej obfitości łąk; okolice zaś bardziej wzniesione i połowe mają glebę gliniasto-łłowatą i nieco czarnoziemów bardziej torfiastej natury. Jezior w powiecie około 50, z tych 18 ma nazwy; największe z nich i najbardziej rybne: Łoczuńskie i Sierhijewickie, zwane Mucha. Powiat zrasza przeszło 100 rzek i rzeczulek, z których głównejsze: Berezyna; Swisłocz, dopływ Berezyny, Ptycz, dopływ Prypeci oraz Niemen, który tu bierze początek za wsią Zabłocic, nieopodal Huszczyna. Ludność w roku 1907 wynosiła (prócz Ihumienia) 284,915 osób płci obojej.

Ihumeń niewielka miścina powiatowa nad rzeką Ihumeńką i wielkimi błotami, które ongiś stanowiły jezioro, położone jest przy trakcie pocztowym z Bobrujska do Mińska, w odległości 65 w. od tego ostatniego. Ani pod względem historycznym ani ekonomicznym, miasto to nie przedstawia nic ciekawego. Za czasów RzpJitej Ihumeń stanowił część dóbr, należących do biskupów wileńskich. Katarzyna II podniosła go do znaczenia miasta powiatowego. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Krzyża, drewniany, wzniesiony został w roku 1799 ze składek parafian. Ludność w r. 1907 wynosiła zaledwie 5,390 osób płci obojej.

Ikaźń, m-ko i dobra w pow. dzisieńskim, gub. wileń., nadjezioren i t. u. o 80 u', od Dzisny i 340 od Wilna, około 650 mieszkańców. Parafialny kościół pod wezw. Bożego Ciała, drewniany. Jest tu również i cerkiew parafialna. Ikaźń była niegdyś własnością ks. Prońskich, potem Sapiehów. Aleks. Sapieha sprzedał w r. 1753 te dobra Łopacińskiemu. Obecnie pozostaje główne fundum, po rozdziale dóbr na kilka części, w ręku rodziny Roemerów.

Iłja, m-ko o 30 wiorst od st. Usza d. ż. Lib.-Rom., posiada cerkiew parafialną i budujący się kościół katolicki (kosztem trzech obywateli miejscowych pp. Hipolita Oicze\\k'za z Wiazyuia, Mieczysława Bohdanowicza z Obodowiec i Ignacego Tukały z Ościukowicz). Uja w pow. wilejskiro, w zapadłym kącie, ku pograniczu

borysowskiego powiatu. Drobną dziś miejscina, nad spławną rzeką Iłją, licząca około 3,000 mieszk., przeważnie żydów. Niegdyś było to hrabstwo należące do Tyszkiewiczów, potem do Sołohubów. W r. 1804 nabył je gen. Zdziechowski. W roku 1806 odprzedał Wołodkowiczowi. Ostatecznie Uja należała do Radziszewskich, których wypędziły stąd ostatnie burze krajowe. Kościół fundowany w 1738 r., zabrany został na cerkiew w 1867.

Iłja rz., bierze początek w pow. borysowskim, gub. mińskiej, a wbiegając do pow. wiejskiego z lewej strony Wilji, i rozdzielając ten powiat na dwie połowy, stanowi w nim jedną z większych handlowych arterji wodnych, przy spławach lasu. Największym z jej dopływów jest również spławną rzeką Udrzanka, dostarczająca ogromu drzewa z okolic Radoszkowic do rzeki Iłji. W ostatnich czasach, gdy trzebież lasów rozwinięta jest wszędzie na szeroką skalę, Iłja, stanowiąca główny szlak wodny lewej strony wilejskiego powiatu, tak bywa latem przepelniona drzewem, spławi anem do Wilna, Kowna i zagranicę, iż jej fale literalnie pokryte niby ruchomym pomostem. Uja wpada do Wilji, przerzucając do jej wód cały swój towar leśny. Ongiś wody Iłji niosły len, pieńkę i zboże. Teraz ostatki lasów naszych. W 1863 r. fale Iłji zabarwiły się silnie krwią polską w bitwie pod Władykami, i leżącemi nad tą rzeką.

Iłki, miasteczko rządowe w gub. i kowieńskiej, powiecie telszewskim nad rzeką Kołupą, o 40 wiorst od Telsz. Miasteczko ma 183 mieszkańców i zarząd gminy, liczącej 2412 dusz. Paraf. drewniany kościół katolicki, fundowany przez ks. Sapiechę w roku 1705. Parafia katolicka dekanatu szkudzkiego, dusz 9931.

Indura, ni-ko i dobra w pow. i gub. grodzieńskiej, przy b. trakcie pocztowym z Grodna do Wołkowyska, o 24 w. od Grodna. Ludność m-ka około 2,800 Mieszkańców. Paraf, kościół pod, wezw. św. Trójcy, wzniesiony muru w r. 1815. Okolice górzysta, żyzna. Dobra stanowią dziś własność Brzostowskich.

Inturki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, nad jez. Giełota, o 68, w. od Wilna. Parafialny kościół drewniany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., fundowany w r. 1555 przez królowę Bonę. Jest również i cerkiew parafialna; miasteczko ma zaledwie 150 mieszkańców.

Iszkoldź. m-ko i dobra w pow. nowogródzim, gub. mińskiej, o 20 w. od Mira i o milę od Połoueczki położone. Niegdyś istniał tu starożytny kościół, na gruzach świątyni pogańskiej wzniesiony. Dawne dziedzictwo Iliniczów, jako część hrabstwa Mirskiego, potem Radziwiłłów i Wittgensteinów. Uległo rozprzedaży wraz z innymi dobrami.

Iwańsk, dobra i wieś, powiatu lepelskiego, gminy kopcie wskiej, należały do jezuitów, następnie zaś oddane Tadeuszowi Wołodkowiczowi, dziś własność Wincentego Wołodkowicza. Iwańsk sławiony został w dziejach naszych walnym zwycięstwem, odniesionem tu przez Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” nad wojskiem cara Iwana Groźnego, dowodzonem przez kniazia Piotra Szujskiego, poległego na polu bitwy, dnia 26 stycznia 1564 r. Odnaczyli się w tej bitwie Hrehory Chodkiewicz, Roman Sanguszko, Onikij Korsak, Jury Zenowicz i wielu innych. Jest w Iwańsku gorzelnia wzorowo urządzona, młyn parowy, piękna stadnina koni kłusowych, obfita studnia artezyjska z wytryskującą wodą, pałac z ogrodem i t.p. Do klucza Iwańskiego należą folwarki: Alinpol, Nowiny, Wiszeńki i Burdyki. Najbliższa stacja pocztowa w Czasznikach o 8 wiorst, kościół Parafialny w Hubinie o 25 w., od Lepia 35 wiorst.

Iwje, m. w p. oszmiań., g. wił., 5 tysięcy mieszkańców, w tej liczbie 3,500 żydów, 800 katolików, 500 tatarów, 30 prawosławnych rosjan. Kościół parafialny zbudowany przez Mikołaja Kiszkę 1563 r. z konwentem Ojców Bernardynów od 1037 r., a od 1837 r., po kasacie klasztoru, został parafialnym o 11 tysiącach wiernych. Ludność białoruska. Na miejscu poczta i telegraf, urząd gminny, szkoła ludowa, apteka, doktor, biuro naczelnika ziemskiego i „prystawa” policyjnego. Odległość od m. Lidy 40 wiorst, od Oszmiany 52 wiorsty. Najbliższa stacja kolei żel. Gawia Mikoł. dr. ż. 9 wiorst od Iwji. We środy odbywają się ogromne targi, handel lnem, zbożem, sprzedaż i kupno koni. Przy miasteczku majątek teje nazwy Tom. hr. Zamoyskiego z gorzelnią i tartakiem.

Iwieniec, miasteczko w zachodniej stronie powiatu i gub. mińskiej, nad rzeką Wołmą, od roku 1810 własność Plywaków, niegdyś Sołohubów; miasteczko zasiedlone przeważnie żydami. Ludność żydowska trudni się drobnym handlem, chrześcijańska słynie zduństwem, wyrobem garnków i kani. Do roku 1868 był tu kościół parafialny, a także byli tu Franciszkanie, osadzeni w roku 1702 przez stolnika mińskiego Wańkowicza; dziś wszystko to już nie istnieje.

Iża, m-ko w pow. wilejskim, gub. wił., w pobliżu jeziora Narocz, nad granicą pow. święc., o 28 w. od m. p. Wilejki, leży nad rz. Iżłą przy gościńcu świrskim. Ludności mieszanej 2,700. Własność rodziny Sulistrowskich. Cerkiew prawosławna.

- J -

Jachimowszczyzna, wieś i dobra w pow. oszmiańskim, g. wileńskiej, niegdyś dziedzictwo Judyckich i Sulistrowskich. W r. 1867 dobra zostały sprzedane pod przymusem i po pewnym czasie stały się własnością rodziny Lubańskich. Były doskonale zagospodarowane. W r. 1908 sprzedane przez Aleks. Lubańskiego.

Jakubów, m-ko w p. telsz., gub. kow., o w. 63 od Telsz i 10 od Kretynki położone. Kościół katolicki filialny pod wezw. N. M. P., fundowany przez Nagórskiego, do parafii w Kretyndze. Jakubowo, leży w pobliżu granicy pruskiej.

Jałowo, folwark w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, jako wyspa przy szosie z Grodna do Lipska w gub. suwalskiej, nad rzeką Bobra. Obszar około 200 dziesięcin. Przy moście na szosie przez rz. Bobrę do kościoła, poczty i telegrafu 1 wiorsta do Lipska za rzeką Bobra w pow. augustowskim. Ziemia pszenna i nadzwyczaj urodzajna, tuż i kawałek lasu. Do platformy Różanostockiej kolei Zaniemeńskiej 4 wiorsty. Folwark ten przeszedł koleje następne: z polskich rąk w smutnych czasach 1831 roku przeszedł do rosjanina pułkownika Szczerby,

następnie przechodzi do rąk byłego gubernatora grodzieńskiego radcy tajnego Batuszko wa, potem do rąk izraelity kupca Mojżesza Kurlasdzkiego. Następnie od 1907 roku przeszedł do polskich rąk pana Feliksa Tarasiewicza.

Jałówka, m-ko i dobra w pow. wołkowyskim, gub. grodz., przy drodze z Białegostoku do Mińska położone, o w. 72 od Grodna i 42 od Wołkowyska. Niegdyś był kościół paraf., dziś dwie cerkwie. Zarząd gminny. Ludności około 1,300, 3/5 żydów, dużo cieśli i kotlarzy. Okolica górzysta. Konstytucja sejmowa z r. 1773 przyznała to starostwo niegrodowe w używalność emfiteutyczną na lat 50 Michałowi Bułharymowi, pisarzowi ziemskiemu, za sumę 15 tys. złp.

Janiszki, m-ko w pow. szawelskim, gub. kow. położone, o 6 mil od Szawel i tyleż od Mitawy, przez Szawle do granicy pruskiej. Zarząd gminny i policyjny. Niegdyś były tu sławne jarmarki, dziś w upadku. Koleje żelazne ominęły ten niegdyś ruchliwy i handlowy punkt. Ludność rolnicza, szlacheckowłościańska, około 1,800 osób. Niegdyś własność Zubowa, obecnie m-ko rządowe. Najwybitniejsza budowla- synagoga żydowska. Kościół par. katolicki pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony przez Zygmunta III w roku 1626. Proboszcz- dziekanem. Grunta janiskie słyną z urodzajności w całym powiecie.

Janiszki, m-ko i dobra w pow. wił., nad jez. Oryna położone, o w. 40 od Wij na. Zarząd gminny, szkoła wiejska, parafialny pościół katolicki pod wezw. św. Jakuba, około 450 mieszkańców. Ludność w połowie polska i litewska. Dobra stanowią własność J. hr. Tyszkiewicza, linii, t. zw. Waczańskiej, w odległości od st. k. ż. Warsz-Petersb. Podbrodzie 17 w.

Janów, m-ko w p. kobryńskim, g. grodzieńskiej, przy gościńcu Kobryńsko-Pińskim, o w. 28 od Drohiczyzna i 82 od Kobrynia położone. Mieszkańców około 1,800. Zarząd gminny i policyjny. Kościół parafialny świętego Krzyża murowany, wzniesiony w r. 1842. W pobliżu rzeki Pina, Jasiółda i Czyryka. Własność niegdyś Szujskich, następnie Orzeszków. Tu miał jakoby rozwijać swą propagandę jezuita Andrzej Bobola i zginął r. 1657, pogrzebiony w Połocku. Figura przy gościńcu wskazuje m i ej ser tego męczeństwa.

Janów, m-ko i dwór w p. kow., na prawym, wyniosłym brzegu Wilji położone, przy szosie petersbursko-warszawskiej, o w. 31 od Kowna i 34 od Wiłkomierza. Miasteczko liczy około 3,750 mieszkańców z dużą przewagą żydów i względnie znacznym procentem starowierców, którzy tu w Janowie zbierają się parokrotnie co rok z całej gub. kowieńskiej. Kościół katolicki filialny św. Jakóba, do parafii Skorulskiej, w miasteczku wprost Janowa, leżącym na drugim brzegu rzeki. Na szosie jest prom przez rzekę, a o wiorst trzy przechodzi most kolejowy, gdyż jest tu o 1/2 w. stacja „Janów” k. ż. Libawo - Romeńskiej. Był tu niegdyś klasztor Trynitarzy. Zarząd mieszczański i policyjny, posterunek obserwacyjny komunikacji wodnej i stacja pocztowa i telegraficzna. Miasteczko jest dość ruchliwe pod względem, przemysłu i handlu.

Dobra stanowią własność rodziny Kossakowskich. Niegdyś rządy swe tu rozciągał smutnej pamięci biskup - J. Kossakowski, który wszakże, jak wiadomo, był doskonałym administratorem gospodarczym, czego ślady w życiu miasteczka przetrwały aż dotychczas. Główniejsze zakł. przemysłowe: 3 browary, 2 fabryki octu, dwie fabryki świec i lojowych. 2 młyny wodne na rzeczce Warnówce, piec wapniowy i t. d. Z Wiłkomierzem i Kownem komunikuje się uboższa część ludności aż dotychczas odwiecznymi karetkami żydowskimi.

Janów, m-ko w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, mieszkańców 2,250, w czem 2/3 żydów, o w. 21 od Sokółki. Kościół parafialny św. Jerzego. Fabryka żelaza z roczną produkcją przeszło 200 tys. rubli. Niegdyś własność ks. Sapiehów. Ks. Teodora z Soitanów Sapieżyna. której zwłoki spoczęły w kościele, była jego fundatorką wr. 1725.

Janowicze, m-ko i dobra w p. witebskim nad rzeczką Wymnicą, dopływem Kuspli, położone. o 35 w. od Witebska; a 7 od grań. g. mohylowskiej. Około 1,150 mieszk. Zarząd gminny. Obszar dóbr 1,660 dziesięcin, własność rodziny Bohdanowiczów.

Jasienowka, w powiecie białostockim, miasteczko—własność niegdyś Ważyńskich, Wołowiczów, Mionczyńskich, a obecnie Ludersa; paraf a, poczta, urząd miejski; 3,000 mieszk.; 2,400 żydów, 500 katolików, reszta tatarów, mających swą ulicę Tatarską, w większości opanowaną przez żydów po upadku tatarskiego przemysłu garbarskiego. Do 30 garbarni z obrotem 1.000,000 rubli; włóścianki wyrabiają grube dywany wełniane. Ludność zarobkuje przy garbarniach.

Od stacji Czarna Wieś Peters. Warsz. k. ż. 18 wiorst, od stacji Knyszyn Nadwiślańskich - 14 wiorst, do Knyszyna buduje się szosa. W odległości 4 wiorst m. Krzywa, wydzielone dla Komorowskich ze starostwa Korycińskiego; w 16 stuleciu parafia, erygowana dla ks. Komorowskiego, podkanclerzego królowej, rozpadła się po jego śmierci, a kościół niszczał. Lud pokazuje górę, zwaną Kościółkiem, ze śladami fundamentów i opodal trzy topole, gdzie według podania proboszcz Komarowski został zabity przez brata, który w znak pokuty wybudował kaplicę. Jarmarków trzy: poniedziałek po Wszystkich św., po św. Trójcy, ostatni wtorek zapustny. Targow niema.

Jasiółda rz., wypływa z rozległych błot gub. grodzieńskiej, w pobliżu wsi Truchnowicz, niemal na granicy pow. wołkowyskiego. Pod Koczanowcami w gub. mińskiej uchodzi do Prypeci. Długość 250 w., z tego na przestrzeni 100 w. jest żeglowna. Niemal na całej przestrzeni rzeka przepływa przez błotnistą, niską dolinę. Wchodzi do systemu kanału Ogińskiego.

Jasmujza, gub. Witebska, powiat dyneburski, osada, gmina, kościół paraf, pod wezw. Podniesienia św. Krzyża, w 1815 r. erygowany przez Ksawerego Szadurskiego.

Jaswojnie, m-ko rządowe i dwór nad rzeką Szuszwą, w pow. kowieńskim położone, o w. 43 od Kowna i o 12 od Kiejdan. Zarząd gminny. Parafialny kościół katolicki VVW. Ś. Ś. Były to dobra niegdyś stołowe królewskie, nadane następnie przez Zyg. Aug. w dzierżawę Kwileckiemu. W końcu XVIII wieku opłacały kwarty 3,24 zł. p.

Jaszuny, m-ko i dobra w pow. wileńskim, nad rz. Mereczanką, o w. 27 od Wilna położone, przy stacji tejże nazwy koi. zel. Poleskieli. Mereczanką obraca tu młyn, tartak, goniczarnię i hamernię. Dobra te, obszaru 4,600 dziesięcin, w czym około 3,300 dz. odwiecznych borów sosnowych, do końca w. XVIII były własnością Radziwiłłów, w następstwie przeszły do Balińskich. Na cmentarzu miejscowym spoczęły zwłoki słynnego matematyka, rektora uniwersytetu wił. Jana Śniadeckiego, oraz znanego historyka Michała Balińskiego. Piękny pałac wzniesiony według planu Podczaszyńskiego. Ostatni dziedzic Jan Baliński zmarł w roku 1908.

Jeremicze, dobra w pow. bobrujskim, niegdyś stanowiące część ks. słuckiego, o mil 2 od m. Lubań, nad bagnistą rz. Kołodną, na Polesiu położone. Do połowy w. XVII dziedzictwo ks. Olelkowiczów, następnie Radziwiłłów i ks. Wittgensteina; około 4,350 dziesięcin. Sprzedano przez ks. Hoheniohe pod przymusem.

Jewje (Anastasjewskaja), m. i dobra rządowe w p. trockim, gub. wileńskiej położone, przy gościńcu z Wilna do Kowna wiodącym; o 11/-; w. stacja tejże nazwy kolei Wilno-Kowno-Wierzbotów. Od Wilna w. 38, od Trok w. 16. Zarząd gminny i szkoła elementarna; mieszkańców przeszło 850. Murowany kościół parafialny i dwie cerkwie. Niegdyś dziedzictwo Ogińskich, w r. 1830 skonfiskowane Gabrjelowi Ogińskiemu. Ogińscy niegdyś tu wzniesli zbór helwecki oraz cerkiew wraz z monasterem przy monasterze była drukarnia, z której wyszło kilka rzadkich wydawnictw w języku russińskim. Drukowano tu również i pisma polskie.

Jezieryszcze, wieś w pow. horodeckim, gub. witebskiej, nad jez. tejże nazwy położone. Przechowały się tu ślady drewn. zamku obronnego z w. XVI, który często stawał się łupem zdobyczym w starciach Rosjan z Polakami. Na początku w. XIX starostwo jezieryszczańskie zostało nadane księciu Aleksandrowi Wirtemberskiemu i przynosiło dochodu 11,550 rubli. Obecnie samo fundum, zwane Zamek, stanowi własność p. Juliana. W miasteczku od r. 1880 został otwarty bank wkładowe - zaliczkowy.

Jeziorosy (Nowo-Aleksandrowsk), miasto pow. w gub. kowieńskiej. Powiat jezioroski (nowoaleksandrowski), utworzony w r. 1842 z dawniejszego powiatu brasławskiego i części wileńskiego, zajmuje wschodnią część guberni kowieńskiej, północną granicą przylega do Kurlandji, od wschodu i południa graniczy z gub. wileńską, od zachodu z z pow. wileńskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu zajmuje przestrzeń 5,078,1 wiór. kw. Przerżnięty jest wyniosłymi wzgórzami i zasiany mnóstwem jezior (około 400). Grunt powiatu, z występującym czerwonym piaskowcem formacji dewońskiej, należy do najbardziej nieurodzajnych w guberni. Piasek zajmuje tu wielkie obszary i tylko w części północnej spotyka się czarnoziem, połączony z piaskiem. Z rzek ważniejsze: Świenta, Nicmenek i Dzisna z dopływami. Z jezior główne: Dryświaty, Drywiaty, Snudy, Wojsa, Cno, Opsa, Buża, Obole, Łodzę, Dukszy, Dusiaty. Ludność w części odłączonej od dawniejszego pow. wileńskiego mówi czystym językiem litewskim, w części zaś, stanowiącej dawny powiat brasławski - białoruskim, łotewskim i gdzieniegdzie polskim; pas powiatu pograniczny z Kurlandją zwolna się germanizuje. W r. 1907 ludność (prócz Jeziory i Widz) wynosiła 216.203 osoby płci obojej. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i rybołówstwo w jeziorach oraz uprawa lnu. Zwłaszcza słynie w handlu len z dóbr Rakiszki lir. J. Przeździeckiego. Większe miasteczka w powiecie; Rakiszki, Brasław i Widzę (5,884 mieszkańców).

Jeziorosy (od r. 1836 przechrzczone na Nowoaleksandrowsk), leżą na wzniesieniu, pomiędzy jez. Ossą i Osidą oraz wypływającą z ostatniego rzeką Owilką, dopływem Łaukiesy, w odległości 171 wiorsty od Kowna i 24.5 wiorst od Dyneburga. Niegdyś m-ko Jeziorosy, w pow. brasławskim województwa wileńskiego, stanowiło wraz z okolicznymi wsiami starostwo niegrodowe, później dobra stołowe biskupów wileńskich. Jednocześnie ze zmianą nazwy Jeziory na Nowoaleksandrowsk przeniesiono tu z Widz władze powiatowe pow. brasławskiego, gub. wileńskiej, poczem od r., 1842 wyznaczono je na miasto powiatowe nowo utworzonego powiatu gub. kowieńskiej. Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. założony został przez Jana, biskupa wileńskiego, w XVI wieku. Ludność w r. 1907 wynosiła 6995 osób płci obojej. Z instytucji społecznych są: Komitet Meljoracyjny Kow. T-wa Rolnicz., tudzież nowoaleksandrowskie T-wo „Dobrochotnoj Kopiejki”.

Jeziory, m-ko i dobra nad jeziorem Białem w pow. grodzieńskim, o wiorst 22 od Grodna. 1,350 mieszkańców, zarząd gminny. Parafialny kościół katolicki M. B. Różańcowej - drewniany, b. stary. Zarząd gminny, szkoła elementarna, cerkiew. Naokół lasy obszerne, rządowe. Dobra Jeziory, stołowe królewskie przeszły następnie do Walickich. Niegdyś słynne gospodarstwo rolne, zbiory cenne i biblioteka.

Jezno. m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, nad jeziorem t. n. położone, o 59 w. od Trok i 103 od Wilna. Zarząd gminny i szkoła elementarna. Kościół parafialny murowany św. Mich. Arch., st. pocztowe - telegraficzna. Mieszkańców około 800. Jezno było niegdyś królewszczyzną, którą otrzymał na własność książę Hołowczyński od Aleksandra, króla. W drodze wiana przeszło w dom Paców, wraz z Hołowczynem w gub. mohylońskiej. W Jeznie to Antoni Pac, pisarz W. Ks. Lit. wznosił pałac, imponujący przepychem i ogromem, co posłużyło do przysłowia, „Wart Pac pałaca, a pałac Paca”. Kościół tutejszy, przerobiony ze zboru helweckiego, został zrabowany doszczętnie w powstaniu Kościuszki. Po wygaśnięciu rodu Paców, dobra przeszły w ręce kredytorów. Pożar w r. 1837 i dwukrotna dewastacyjna gospodarka komisji eksdywizyjnych spowodowały zniszczenie pałacu i jego urządzenia. Przed dziesięć laty Jezno należało do p. L. Kwinty, lecz z kolei rzeczy stało się raz jeszcze łupem wierzycieli. A przecież dobra te i dziś, po wyniszczeniu lasów, stanowią wartość poważną, gdyż leżą w doskonałej glebie.

Jodziszki, dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, na północ od traktu, o w. 5 między Rumszyszkami i Żyżmorarci. Własność p. Fab. Moukiewicza.

Johaniszkiele, m-ko i dobra w p. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Mażupią o w. 35 od Poniewieża. Parafialny kościół św. Trójcy, wymurowany przez Benedykta Karpia w r. 1792, a kaplica murowana fundacji włościanina Szlaziysa. Szpital utrzymywany przez Karpiów, właścicieli dziedzicznych, szkoła elementarna. Od r.

1869 istnieje tu niższa szkoła agronomiczna, założona przez Ignacego Karpia. Dobra wyróżniają się wśród innych wysokim rozwojem współczesnym niemal wszystkich gałęzi gospodarki rolnej, hodowli i przemysłu.

Józefów, gub. Witebska, pow. dyneburski, majątek należy do Bohdana Szachny. Kościół pod wezwaniem śś. Piotra i Pawła, założony w 1782 r. przez St. Szadurskiego.

Józefowo, majątek i parafia, kościół murowany, położony nad rzeką Dźwiną w odległości 16 wiorst od miasta Dyneburga, p.dyneburskiego. Majątek należy obecnie do rodziny p. Szachno, byłego posła do pierwszej Dumy państwowej z gub. Witebski ej. Ludność przeważnie łotyska. Niedaleko od majątku znajdują się ruiny zamku nieznanego pochodzenia. Wieś też Józefowo nazywają również Starym Zamkiem; jest ona zaludniona przez starowirrców, sprowadzonych tu za Arakcejewą.

Judejki, Wielkie i Małe wraz z Rurgami i. Anopolem, dobra w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej nad rzeką Wcirdawą położone, była własność Onufrego Ważyńskiego, ostatniego starosty Tyrkszlewskiego. Następnie przeszły w dom Swirtunów- dziś w rękach niemieckich. Małe Judejki, zabrane na skarb, rozdzielono storobrzędowcom. Anopol własność Rościszewskich. Małe Judejki po zgonie Ważyńskiego, zmarłego z ran od pik kozackich w 31 roku, pozostawione były dożywotnio wdowie przez cesarza Mikołaja I, jakoby w uznaniu waleczności męża.

Judryca, gub. Witebska, pow. dyneburski, dobra należące do hr. Platerów. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, zbudowany w 1695 r. Przez Jana hr. Platę.

Juraciszki, miasteczko i folwark w gub. wileńskiej, pow. oszmiański, a okr. adm., 53 wiorsty od Oszmiany i 35 od Dziewieniszek. Dziś miasteczko ma 244 mieszkańców i cerkiew prawosławną. Zarząd gminy, liczącej 4,969 dusz.. Niegdyś własność Kopciów, potem Kościalkowskich i Rodkiewicza.

Jurborg, miasto i dobra w pow. rosieńskim, gub. kow., na prawym brzegu Niemna, o 6 m. od Rosień, nad samą granicą Królestwa Polskiego, niedalekograncy pruskiej, o w. 131 od Kowna i 42 od Taurogów. Prastare miasto żmudzkie. Przez miasto płynie rz. Imstra, a za niem rz. Mitwa, obie wpadają do Niemna. Miasto jest z większych niepowiatowych i porządnie zabudowane, kilkadziesiąt domów murowanych i także świątynie wszystkich wyznań. Stać. poczt. teogr., przystań i stacja obserwacyjna na Niemnie, komora celna, apteka. Nowy wspaniały kościół św. Trójcy, murowany, niedawno wzniesiony, także cerkiew. Dobra należą obecnie do majoratu ks. Wasilczykowych, dwór leży nieco za miastem. Dobra w wysokiej kulturze rolniczo-przemysłowej. Prastary zamek obronny wznosił się za miastem, na górze, zw. Wiszpilis, którą Niemcy nazywają Szlosberg. Ludność miasta przenosi 4 tys. osób, nie licząc wojsk tu konsystujących. W r. 1908 rząd powziął projekt utworzenia stałego portu na Niemnie w Jurborgu, celem scentralizowania tu handlu spławianych zagranicą materiałów leśnych. Wpłynęłoby to bardzo na wzrost miasta. Jurbore: niegdyś należał do dóbr stołowych królewskich; w r. 1611 miał sobie nadane prawo magdeburskie. Puszcza leśna jurborska odznaczała się rozmiarami i bogactwem. Po upadku Rzeczypospolitej Jurborgz do brami został darowany Plat. Zubowowi, w r. 1840 stał się własnością rządową i w sześć lat później przez Mikołaja I został darowany ojcu dzisiejszych właścicieli, ks. Wasilczykowi.

Jurewicze, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, w pobliżu lewego brzegu rz. Prypeci, przy drodze, wiodącej z Łojowa, Brallina, Chojnik do Mozyrza, w pięknej miejscowości położone. Jezuici litewscy wzniesli tu i wspaniały kościół w r. 1726, po Jezuitach Bernardyni, wreszcie Kapucyni. Parafia przetrwała do r. 1866, kiedy kościół został zabrany na cerkiew. Miasteczko liczy około 200 mieszkańców. Urząd policyjny, szkoła elementarna i zarząd gminny. Dobra, obszaru 1500 dzies., były niegdyś własnością Oskierków, dziś należą do p. Bukunienki.

- K -

Kalwarja pod Wilnem, wieś kościelna o milę od Wilna, o 11/2 wiorsty od Werek położona, na prawym brzegu Wilji. Kościół Sw. Trójcy z byłym klasztorem Dominikanów, założony w roku 1675 przez Stefana Paca. W pobliżu kościoła, wśród pięknego lasu sosnowego jest wzniesionych 33 murów, kapliczek i stacji Męki Pańskiej. Corocznie, począwszy od d. 3 maja, aż dojeaieui, przybywają tu liczne pielgrzymki pobożnych, z uroczystą procesją, feretronami, chorągiewami i.t.p. W dni świąt uroczystych tłumy sięgają kilkunastu, a nawet i kilkudziesięciu tysięcy.

Kalwarja Żmudzka, m-ko rządowe w pow. telszewskim, gub. kow., nad rz. Wardawą, o 20 w. od Telsz. Parafialny kościół N. M. B. murowany, fundowany w r. 1642 przez bisk. Jerzego Tyszkiewicza; niegdyś był tu klasztor Dominikanów. W lipcu 8—12 znane na Żmudzi jarmarki, na które przybywają nawet ze stron bardzo odległych. Fest jednocześnie kościelny i pielgrzymki pobożne.

Kalwarja pod Mińskiem, odwieczny wspaniały cmentarz pod miastem gubernjalnem; 2 kościołem murowanym, gdzie jest obraz znanego malarza Jana Damela. Tu spoczywają zwłoki wielu osób zasłużonych w Mińszczyźnie i całym społeczeństwie Litwy i Białorusi.

Kalkuny, st. koi. żel. Warszawsko-Petersburskiej, w pow. dyneburskim, gub. witebskiej, o wiorst 6 od Dyneburga. Od Kalkun idzie kolej żelazna do Radziwiliszek na Poniemunek. 186 w. drogi. Dobra Kalkuny należą do Oettingenów, lecz już leżą w pow. iłkuśzańskim, gub. kurlandzkiej.

Kamieniec Litewski, m-ko w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej, na skraju Puszczy Białowieskiej, nad rz. Leśną, o 37 w. od Brześcia, 165 od Grodna i 25 od Wysokiego - Litewskiego. Mieszkańców przeszło 7500 dusz. Zarząd policyjny. Parafialny kościół murowany pod wezw. św. św. Piotra i Pawła, zbud. w r. 1723 przez Grzegorza Giżyckiego. Jest również i cerkiew parafialna. Starożytny ten gród leży przy drodze, po której niegdyś królowie jeździli z Wilna do Krakowa. Od w. XIV Kamieniec dostał się pod panowanie litewskie i przez czas dłuższy

zostawał w rękach Kiejstuta, a następnie Witolda. W miasteczku zachowały się ruiny niegdyś wieży obronnej (stołpa po rusku), wzniesionej tu przez ks. ruskiego Włodzimierza Wołyńskiego. W ostatnich latach Rzeczypospolitej starostwo Kamienieckie z dobrami posiadał słynny kuchmistrz w. litewski i polityk Wielhorski.

Kamień, dobra i licha, lecz starożytna miścina w pow. i gnb. mińskiej, przy granicy pow. oszmiańskiego, nad rzeczką Kamionką, przy gościńcu, wiodącym z Iwieńca do Nalibok. Kościół parafialny św. św. Piotra i Pawła, drewniany, wzniesiony przez Zabrzezińskich w 1522 r., następnie wznowiony w r. 1679 przez Elżbietę z Isajkowskich Białozorową. Następnie dobra przeszły do Judyckich.

Kamień, m-ko i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, przy drodze z Lepią do Witebska o 17 i pół w. od Lepią, nad jez. Kamień. Ludność m-ka wynosi około tysiąca głów. Dobra stanowiły niegdyś własność Druckich-Sokolińskich, następnie zaś przeszły w ręce Pakoszów, zaczem zostały sprzedane w ręce obce. W m-ku kaplica filjalna parafii Hubin, cerkiew parafialna murowana, stacja pocztowa, zarząd gminny i szkoła ludowa. Obszar dóbr wynosi 1088 dz.

Kamień, dobra Tyszkiewiczów (z Łohojska) w powiecie bory sówskim, gub. mińskiej, nad rz. Kamionką położone. Obszar dóbr wynosi 3800 dziesięcin w miejscowości lesisto-górzystej.

Karisberg, dobra i wieś, pow. wilejski, gmina Radoszkowicze, o 3 wiorsty. W dawnych aktach znane pod nazwą „Huja”, które należały do hrabstwa zaślawnego, potem przeszły do Wołodkowiczów. W 1796 r. Józef Wołodkowicz, marsz, gub. mińskiej, nazwał je od imienia żony Karoliny z Brzostowskich-Karlsbergiem. Po eksdywizji 1822 r. przeszły do Snitków.

Kiejdany, kow. gub. st. kolei. L. R. i miasteczko o 2 w. odległe. Do miasteczka szosa, poczta i telegraf. W miasteczku: mouro pole, młyn parowy, dużo sklepów. 3 doktorów, apteka, oddział artylerji, który zajmuje mury byłego gimnazjum męsk., cerkiew, kircha, 2 kościoły, zbór kalwiński. Była tu w XVII w. rezydencja Radziwiłłów, po których mało pamiątek zostało. Z pałacu Radziwiłłowskiego pozostało tylko parę łuków od mostu przez Datnówkę i kawałek muru przy pałacu nowym. Majątek ten skonfiskowany został Czapskiemu i oddany za zasługi w wojnie tureckiej lir. Tottlebenowi, który na pamiątkę tej wojny zbudował wysoki meczecik w parku. Ze starożytnych czasów został tylko famy kościół, ogromny, w romańskim stylu, podobno jeden z pierwszych kościołów na Litwie, parę domów starożytnych małych, z facjatami wąskimi na rynku, w kościele kalwińskim bibija „Mikołaja Radziwiłła”, gotyckimi literami wydrukowana, jedna z pierwszych w Polsce, parę komż białycli małej wartości i groby samych ks. Radziwiłłów. Nabożeństwo raz na rok się odbywa, pastor przyjeżdża z Birz, kalwinów mało. W sklepie pod kościołem jest dużo trumien, z których tylko 3 odkrywają. W jednej z nich leży ogromnej postaci Janusz Radziwiłł (a może też i Krzysztof) z roztrzaskaną czaszką. Podobno lokaj jego przeciął go mieczem. Na twarzy widać jeszcze wąsy płowe bez zarostu, leży vv jednej szacie amarantowej bez wszelkich kosztowności. Trumnę srebrną, w której był pochowany i kosztowności podobno zabrali francuzi 1812 roku, zawieźli do Moskwy, gdzie po icli wypędzeniu, z trumny, która 30 pudów ważyła, zrobili wrota w cerkwi przed ołtarzem gdzieś koło Moskwy. Obok trumny Janusza Jeży jak mówią, trumna Krzysztofa R., ale jej już nie otwierają, gdyż przez ciągle pokazywanie i dostęp powietrza on już zupełnie stłął. Ciało Janusza z każdym rokiem też coraz więcej się rozkłada. Z drugiej strony trumny leży ciało jakiegoś garbusa, mówią, że to był ksiądz nadworny, (może to był ks. Kazimierz Siciński, brat zdrajcy- z powieści Veto-Krechowieckiego). Jest tam dużo trumien dziecinnych. Po potężnych niegdyś Radziwiłłach Kiejdariskich zostały tylko smutne szczątki, dziwna rzecz, że terazniejsi ich potomkowie nic zajmą się prochami swych potężnych przodków. Ludność miasteczka polska, połowę żydów, w okolicy szlachta zagrodowa. Raz w rok, w przewodni poniedziałek, ogromny targ koński. Rzeki: Rzeki: Młodniaża, do której wpadają Datnówka i Smitya. Grunt dobry, falisty. W 12-tu wiorstach gościńcem od Kiejdan majątek Stołypina „Kałnoberz”.

Kleimy, m-ko, gub. kowieńska, powiat rosieński. Leżą przy szosie, idącej z Mitawy do Taurogów i granicy pruskiej. Ludność od 6 do 7 tysięcy, przeważnie żydowska. Leżą nad dwoma rzekami: Krożentą i Wielbianą. Mają dwa kościoły: katolicki parafialny i reformowany. Kościół katolicki murowany, świeżo postawiony, w roku 1908 otwarty, a reformowany zbór fundowany w 1596 roku przez Jana Grużewskiego, obsługujący i dziś całą Żmudź. Urząd gminny, szkoła ludowa dwuklasowa, poczta, telegraf, zarząd policyjny. Dwóch doktorów i felczer żyd, dwie apteki, magazyn spółki spożywczej, skład narzędzi rolniczych, straż ogniowa ochotnicza, młyn parowy, młyny wodne, gorzelnie. Odległość od najbliższej stacji kolejowej Szawle 40 wiorst, od granicy pruskiej 9 mil. Komunikacja z Szawlami samochodem, dylizansami i karetami, odchodzącymi od stacji konnej. Odległość od miasta powiatowego Rosień 35 wiorst, odległość od Kroż 21 wiorsta. Handel miejscowy znaczny, około miiijona rubli obrotu rocznego. Targi co czwartek, nadane przywilejem Zygmunta Staroego ówczesnemu właścicielowi Kielm, Stanisławowi Bartosze wieżowi.

Kiernów, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, na prawym brzegu Wilji, na wyniosłym brzegu położone. Ludność uboga, przeważnie rolnicza, około 150 głów. Parafialny kościół św. Mikołaja, wzniesiony z drzewa w r. 1739 przez ks. Rogalskiego. Piękną kaplicę grobową z muru wznosił w r. 1851 Stanisław Roemer. Odwieczna osada i prastary gród Litwy pogańskiej, trzecie z kolei miejsce naczelnego arcykapłana Krewe-Krewejte. Niegdyś dzielnica książęca synów Mendoga, Kiernów był własnością Kiersnowskich, którzy stąd ród swój wywodzą (Kiernas nowas po litewsku znaczy „nowy krzew”, ód rzeki, mniej więcej o pół wiorsty wznoszą się trzy góry: Zamkowa, Ofiarnicza i Więzienna, tu i owdzie są ślady lochów lub fundamentów. Z gór tych roztacza się prześliczny widok na płaski kraj po za Wilją i na wstęgę samej rzeki.

Kiernówek, niewielki folwark w malowniczym położeniu, w pobliżu Wilji, o w. cztery od Kiernowa, własność znanego artysty malarza Bolesława Rusieckiego z Wilna. Jeszcze przed kilkunastu laty można tu było oglądać

mocno już uszkodzony lecz odwieczny dąb- baublis, jako zabytek przedwiecznych puszczy litewskich, a może i jako jedno z tych drzew, niegdyś czczonych przez Litwę pogańską.

Kiszczyna-Słoboda, dobra i wieś z zarządem gminnym, w powiecie borysowskim, guberni mińskiej, nad rzeką Nacz, niegdyś możnej rodziny. Kisków, od początku w. XIX Ciundziewickich. Żyła tu, pracowała i zmarła w roku 1830, 18 kwietnia znakomita obywatelka i autorka dzieła „Gospodyni Litewska” Anna z Prószyńskich marszałkowa borysowska Ciundziewicka.

Klasice, wieś i dobra w pow. drysieńskim, gub. witebskiej, ze stacją pocztową, od Dryssy w. 50, nad rz. Niszczą. Obszar dóbr sięga 15 tys. dziesięciu, w ogromnej większości lasu; niegdyś własność rodziny Zabielskich-Szczyttów, dziś Oubrilów. Jest tu pomnik olbrzymi, na cześć zwycięstwa, odniesionego przez gen. Wittgensteina w r. 1812 nad dwoma korpusami francuskimi.

Kleck. m-ko powiatu słuckiego. Mieszkańców 7000, przeważnie żydzi, mniej liczni Białorusini Polacy i Tatarzy. Kleck należy do nieświesko - kleckiej ordynacji ks. Radziwiłłów; posiada pocztę, telegraf, aptekę, dwóch lekarzy, kancelarię włościańską i przerobioną z byłego dominikańskiego kościoła cerkiew i z unickiej cerkwi św. Jaryny cerkiew na cmentarzu, zwanym Oryna, - Kościół katolicki, w którym z pamiątek historycznych widzimy 2 kule armatnie, wprawione do ściany, pochodzenia szwedzkiego.

Posiada pożyczkowo-oszczędnościową kasę, egzystującą przeszło 25 lat- czyniącą obrotu z góry 600,000 rubli i należąca do wyjątkowych w Rosji, gdyż przez cały czas swej egzystencji nie korzystała z subsydjum rządowego, operując własnymi funduszami, które przy założeniu wynosiły 700 rubli wkładów, a które obecnie przechodzą 60,000 rb., normalnie kasa płaci 4 % pobiera 6 %. Kółko rolnicze świeżo powstałe i przy nim biuro komisowe dla obsługiwanego członków.

Z instytucji przemysłowych znajdują się w Klecku: młyn parowy walcowy, młyn wodny i kilka wiatraków, fabryka grzebieni rogowych o obrocie około 30,000 rb. Tatarzy zajmują się wyprawą skór i warzywnictwem. Kleck produkuje sporo warzywa, którego znaczną część plantuje się na wałach byłego zamku, masowo soli się ogórki na eksport.

Okolice Klecka zasiane są kurhanami, pochodzącymi z czasów pogromu Tatarów przez Glińskiego pod Krasnym Stawem przy Klocku, z czasów najścia Chowańskiego, kozackich i szwedzkich wojen. W Klecku koncentruje się znaczny handel zbożem, siemieniem lnianym i t.zw. „pakułą” produkcji najbliższej.

Kleszczcie, m-ko i dobra w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, nad rzeką Nurcem położone, przy drodze pocztowej z Bielska do Wysokiego-Litewskiego, o 23 w. od Bielska i 139 w. od Grajewa. Ludność m-ka przeszło 2 tys. osób. Niegdyś kościół parafialny, fundowany przez królową Bonę w r. 1544—dziś cerkiew. Mieszkańcy Kleszczel słyną z uprawy nasion ogrodniczych, a głównie ogórków i chmielu. Za Rzeczypospolitą było tu nieogrodowe starostwo, którego ostatnim posiadaczem emfientycznym był Czarnooki, łowczy drohicki.

Kliczew, obszerna wieś nad rzeką Olsą w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, gm. Dołhe. Cerkiew parafialna, szkoła elementarna i młyn.

Klimowice, m. powiat, w gub. mohylowskiej. Powiat klimowicki zajmuje wschodnią część guberni, graniczy na północy z pow. mściławskim, na wschód z rostawskim gub. smoleńskiej, na południe z juraskim gub. czernihowskiej, na zachód z czerykowskim i ma 3711 wiorst kw. obszaru. Grunta w pow. na przemian błotniste i żwirowate. Powiat ten jest najbiedniejszy i najmniej zaludniony. Główna rzeka—Soż z dopływami: Ipuć, Biesiedź i Oster. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany), których kanuellarje mieszczą się: I-go- w Szumiaczach, II-go - w Klimowiczach, III-go- w Kosciukowiczach i IV-go- w Ghotimsku, oraz 13 gmin, podzielonych na 5 rewirów ziemskich. Prócz Klimowicz, położonych nad rzeczką Kalinią, w odległości 141 w. od Mohylewa, w powiecie są miasteczka: Białynicze, Kościukowicze, Chotimsk, Szumiaczo i inne.

Ludność miasta wynosi zaledwie 3300 osób płci obój ej. Dwie cerkwie. Za czasów Rzeczypospolitej był tu już kościół w r.1626 wraz z klasztorem Dominikanów. Jako starostwo nieogrodowe przez czas długi pozostawało w rodzinie Bielackich, następnie Hołyńskich. W powiecie całym jedna parafia katolicka w Lozowicy.

Kluszczyany, m-ko i dobra w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 70 w. od Wilna i 30 w. Od Święcian. Ludność m-ka 360 osób. Parafialny kościół drewniany (w r. 1903 z gruntu odnowiony), pod wezw. św. Joachima, ma filję w Szajkunach. Do st. koi. żel. podjazd, w Łyntupach w. 18. Dobra stanowią własność rodziny Szyrynów i liczą obszaru 875 dziesięcin. Miejscowość falista, lecz grunta dobre, gliniaste.

Klawany, m-ko i dobra w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Dawgiweną, o w. 39 od Poniewieża. Zarząd policyjny. Parafialny kościół św. Trójcy, wzniesiony w r. 1624 z drzewa przez starostę żmudzkiego Wołowicza. Kaplica w Łaszmanpomuszu.

Kniaź, wieś i jezioro tejże nazwy w powiecie mozyrskim, gub. mińskiej, położone o 22 w. Od st. kol. Poleskiej Żytkowicze. Jezioro to słynie nie tylko ze swej przestrzeni bardzo znacznej, lecz i z tego, iż jest nadzwyczaj rybne. Okoliczność tę należy przypisać temu, iż dotąd, mimo kanalizacji gen. Żylińskiego, jezioro Kniaź ma brzegi przez dziesięć miesięcy w ciągu roku absolutnie niedostępne, i tylko w zimie rozpoczyna się połów olbrzymimi niewodami.

Jezioro mierzy obszaru przeszło 80 w. kwadr., i należy do trzech właścicieli: bar. Heyden, dawniej ks. Wittgensteina, a obecnie nowonabywcy rosjanina, i mniszek z klasztoru w Słucku. Dochód z jeziora wynosi niekiedy kilkanaście tys. rubli, bywa jednak bardzo nierówny, Słynne tu poławiane są karasie. Cała ludność kilku wiosek najbliższych w zimie trudni się przemysłem rybnym.

Knyszyn, m-ko w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Jaskrzanką położone, o 99 w. od Grodna i 29 w. od Białegostoku odległe. Jest tu stacja kol. żel. Brzesko-Grajewskiej. Ludność wynosi około 3 tys. dusz płci oboj. Parafialny kościół murowany pod wezw. św. Jana Ewangelisty, wzniesiony przez Mikołaja ks. Radziwiłła w r. 1520, filja w Krypnie. Miasto należało niegdyś do Radziwiłłów, następnie zostało darowane Zygmunutowi I. Król Zygmunt August z upodobaniem tu polował na grubego zwierza i utrzymywał piękną stadninę z 3000 sztuk koni. Tu zamieszkiwał rad i tu zmarł d. 7 lipca 1572 r. w dostatnim, lecz drewnianym dworcu królewskim. Następnie Knyszyn wraz z ziemiami i lasem stał się starostwem grodowym. Ostatnio dzierżył je Tomasz Czapski. Dziśnima nawet śladów dworca, obszernego ogrodu, sadzawek i zwierzyńca.

Kobryń, m-ko pow. w gub. grodzieńskiej. Pow. kobryński zajmuje pół. wschodnią część guberni. Przestrzeń wynosi 4645, s w. kw. czyli 453.885 dzies. Położenie powiatu Da ogół niskie i płaskie. Przez większą część powiatu przepływa Muchawiec, który dalej przechodzi w kanał Dnieprowsko-Buski i idzie wzdłuż, dopóki nie połączy się z Prypecią, w pow. pińskim. Gleba, szczególnie w poł.-wschodniej części powiatu—urodzajna. Łąki zajmują prawie połowę całej przestrzeni. Lasy wycięte. Ludność powiatu (prócz Kobrynia) w r. 1907 wynosiła 194.709 osób płci obojej.

Kobryń nad rzeką Muchawcem i Kobrynką, przy kolei Brześć-Briańsk odległy jest o 225 w. od Grodna. Dawna to jest osada słowiańska i dawny zamek, który wzniesli kniaziowie wołyńscy. Później panowali tu książęta z rodu Olgierda. Zygmunt I zjednoczył księstwo kobryńskie z państwem swym, wcieliwszy tę dzielnicę jako powiat, do województwa podlaskiego. Dopiero od r. 1569 Kobryń przyłączony został do województwa brzeskiego. R. 1626 pamiętny jest w dziejach Kobrynia, gdyż wówczas odbywał się tu synod duchowieństwa unickiego. Po śmierci St. Batorego starostwo Kobryńskie zostało przyznane jako oprawa królowej Anny Jagiellonki. Był tu zamek drewniany królewski. W dobie późniejszej klucz kobryński został zaliczony do dóbr stołowych królewskich, ekonomij i brzeskiej. Podskarbi Ant. Tyzenhauz pod samem miastem założył folwark zw. Gubernją, który następnie stał się główną rezydencją klucza. Klucz kobryński darowany został przez Katarzynę II w r. 1795 Suworowowi, z wyjątkiem miasta, które na przedstawienie ks. Repnina obrócone zostało na miasto powiatowe gub. grodzieńskiej. Atoli olbrzymie dobra te nie pozostały długo w tym rodzie, gdyż już syn marszałka rozprzedał je w zupełności, dróbniczej części, wielu prywatnym nabywcom. Miasto posiada 4 cerkwie i 1 kościół pod wezw. JN. M. P., wzniesiony z muru w r. 1845. Ludność w r. 1907 wynosiła 8754 osoby.

Kobylnik, in-ko i dwór w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, leży przy trakcie połockim, o w.25 od st. kolei wąskotorowej kolei żel. iloduciszki. Kościół parafialny i cerkiew; ludność przeważnie katolicka, wielu b. unitów, następnie prawosławnych, którzy wracają do katolicyzmu. Zarząd gminny i mieszczański, poczta, szkołka elementarna rządowa.

Kochanow, m-ko i dobra nad rz. Sokolanką w pow. orszańskim, gub. mohylowskiej, położone przy kolei żel. Mosk.-Brzeskiej, 29 w. od Orszy. Ludności około 600 głów. Cerkiew parafialna. zarząd policyjny i gminny, stacja pocztowa i kolejowa, szpital i szkoła ludow.i. Dobra stanowią dziedzictwo rodziny Goniprowskich, młyn, folusz.

Kojdanów, starożytne m-ko w mińskim pow. i gub., przy trakcie bitym pocztowym z Mińska do Nowogródka, o 8 i pół w. od st. Isiehorele Moskiew. – Brzeskiej kol. ż., i o sześć mil od Mińska, położone nad rz. Niecieczką. Parafialna cerkiew murowana w stylu bizantyjskim; starożytny kościół katolicki drewniany, również parafialny, z HJ ją w Wiazyniu i kaplicami: w Stańkowie, Harbuzuwie, Norejkach, Rubelkach i Skorodnem. Starożytny zbor helwecki murowany na wzgórzu. Zarząd gminny i policyjny. Kojdanów został przez Zyg. Augusta wraz x przyległemi dobrami darowany ks. Radziwiłłom i stanowił bogate „hrabstwo”, należące zrazu do ordynacji birżańskiej, a następnie, aż do r. 1831, do ordynacji nieświeskiej, poczem został puszczonej na eksdywizji i podzielony między licznych posiadaczy (między innemi duża część dóbr dostała się w ręce Czapskich-Stauków). Dokoła Kojdanowa zamieszkuje w zaściankach i okolicach mnóstwo drobnej szlachty, która w przeszłości była podatnem narzędziem do warcholstwa takiego n p. Radziwiłła Panie Kochanku.

Kujdanów odegrał ważną rolę w dziejach, jako przytulisko protestantów litewskich, zbor tutejszy zostawał pod kierunkiem zasłużonych i znanych w nauce duchownych protestanckich. Była tu jeszcze do połowy wieku XIX szkołka dwuklasowa, fundowana przez Bogusława Radziwiłła w r. 1641. Dokoła prastarych murów zboru dotąd w części zachowały się mury wałów je opasujących. Znane są w Mińszczyźnie dwa jarmarki doroczne w Kojdanowie: 23 kwietnia (na św. Jerzego), i 1 października na „Pokrowy”.

Kojrany, dobra leśne w pow. j gub. wileńskiej, o 5 wiorst od Wilna, za przedmieściem Antokole. Rozległość dóbr wynosi około 3 tys. dziesięcin. Dobra te zostały nabyte od marsz. (gn. Łopaciuskiego przez Józ. lir. Tyszkiewicza. zaś przez syna jego Antoniego, po zupełnem wytrzebieniu lasów, zostały sprzedane w r. 1908 p. Buturlinowi. Są tu młyny na rz. Weczówce, a niegdyś istniała bodaj najdawniejsza na Litwie papiernia o względnie znacznej produkcji. W granicach dóbr .są niewielkie jeziora: Szeszkuć, Szczupaczmk, Jodzie i Topielsk.

Komaje, in-ku niewielkie w pow. świmauskim, gub. wileńskiej, odległe o wiorst 9 od st. Hoduciszki kolei wąskotorowej. Starożytny kościół murowany ze śladami kuł armatnich, uwięzłych w ścianach z epoki wojen szwedzkich. Ludność polsko- białoruska i żydzi. Zarząd gminny i mieszczański, szkołka elementarna.

Kołoza, prastare przedmieście Grodna. Jest tu stara cerkiew bizantyjska, niegdyś ozdobiona mnóstwem krzyżów w ścianach, zrobionych z kafli polewanych i różnokolorowych. Oprócz tego było tu w ścianach około 100 garnków wmurowanych dla względów akustycznych. Garnki te znane były u ludu pod nazwą „hołośniaków”.

Kolup, gub. Witebska, pow. dyueburski. Kościół pod węzu. Hożego Ciąła, założony w 1785 r. przez Józefa lir. Zyberga.

Kołydyczew, wieś przy trakcie z Baranowicz do Nowogródka, w pow. nowogródz., gub. mińskiej, o 2 mile od Baranowicz. W pobliżu znajduje się jezioro Kołydyczewskie, z biolustem i topiclistem brzegami; stąd bierze początek rzeka Szczara.

Kołytniany, m-ko i dobra w pow. święc., gub. wileńskiej, o 102 w. od Wilna i o 18 w. od Święcian. Przez Łopaciuskich zostały sprzedane żandarm, geu. Mawrosowi. a następnie przeszły wianem na jego córkę v. Ekse. Parafialny kościół N. M. P., drewniany, został wzniesiony w r. 1633 przez Jana Narbutta. Do r. 1832 był przy kościele klasztor Franciszkanów. Zarząd policyjny i gminny, browar, gorzelnia, młyn.

Kołytniany, m-ko małe w pow. rossieńskim, gub. kowieńskiej, o 48 w. od Rossień. Parafialny kościół św. Jana Chrzciciela, wzniesiony na górze w pięknym położeniu; u stóp góry w pobliżu wije się rzeczka Okmiana. Jest tu st. poczt. pomiędzy Niemokszum i Wormiami, o w. 22 i pół od Worń.

Kopatkiwice, miasteczko i dobra w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, o 63 w. od Mozyrza, nad rz. Ptyczem położone. Stare dziedzictwo rodziny Jeleńskich. Kościół parafialny drewniany, fundacji Jeleńskich w r. 1796; liczy około 1,200 parafjan. Przy kościele był niegdyś mały klasztor Bazylianów. Cerkiew parafialna, zarząd gminny. Ludności liczy m-ko około 1800 osób. Dobra te zostały skonfiskowane w r. 1863 i darowane gen. Cyłowski, autorowi broszury o Zigmuncie Sierakowskim.

Kopyl, m-ko starożytne i dobra w pow. słuckim, gub. mińskiej, nad rz. Kamionką położone; niegdyś stolica księstwa Kopylskiego, miasto starsze od Słucka, a nawet i Mińska. Jako wiano ks. Zofji Olelkowiczówny, dobra kopylskie przeszły w dom ks. Radziwiłłów, a następnie ks. Wittgensteina, przez sukcesorkę którego, ks. Hohcniohe, zostały rozprzedane i wyprzedane Rosjanom. W dobie swej świetności Kopyl miał wspaniały zamek i bogatą ludność, zwłaszcza doskonałych rzemieślników (tkaczy, białoskórników i kuśnierzy). W r. 1632 miał sobie nadane prawo magdeburskie przez Jana Kazimierza. Od 6 marca do 5 czerwca odbywa się tu corocznie znany jarmark na konie i bydło. Parafialny kościół murowany z r. 1859, wzniesiony ze składek, obok tego cerkiew, urząd policyjny. Mieszkańców około 2,400. Dokoła Kopyla jest mnóstwo materiału dla badacza-archeologa.

Kopyś, m-ko w pow. horeckim, miasto powiatowe do niedawna w gub. mohylowskiej, nad Dnieprem, o 65 w. od Mohylewa i 28 w. od Orszy. Ludności około 3500 osób. Niegdyś posiadłość Radziwiłłów, którzy wzniesli tu zamek i zbór kalwiński. Dokoła Kopysia grunta nieurodzajne, piaszczyste i żwirowate.

Korajewice, wieś i dobra, oraz szereg zaścianków szlacheckich. Jest to jedna z nielicznych w pow. lepel., g. wit. osad szlachty zagonowej, biednej i ciemnej. Gmina Niesin odległa o 8 w., od Lepła 31 wiorsta. Parafia rz. katol. Hubińska.

Korciany, m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o w. 50 od Telsz. Parafialny kościół drewniany pod wezwaniem Zwiastowania N. M. P., pierwotnie wzniesiony przez Mik. Sapiechę w r. 1634. spalił się w r. 1870. Dobra stanowią własność rodziny hr. Platerów.

Korelicze, m-ko i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, położone nad rz. Rutą, o 3 mile od Nowogródka, przy trakcie pocztowym przez Turzec i Mir do Słucka. O wiorst 3 przepływa rz. Serwecz. Okolica nader piękna, a gleba niezwykle urodzajna. To też Korelicze zdawna już były świetnie zagospodarowane. Z kolei stanowiły własność Czartoryskich, Radziwiłłów, Wittgensteina, a po jego śmierci zostały nabyte przez Wł. Putkamera. W miasteczku cerkiew parafialna po-unicka, stacja pocztowa, zarząd gminny i szkoła elementarna. Obszar dóbr wynosi przeszło 2 tys. dz., jest tam gorzelnia, młyny, a niegdyś była wielka cukrownia.

Korkorzyski, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, p 47 w. od Wilna i 30 w. od Świecian, nad rz. Skirdyczną położone. Ludności około 300 osób. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Piotra i Pawła, odbudowany w r. 1838 po pożarze; filja w Balingródku.

Korma, m-ko i dobra w pow. rohaczewskim, gub. mohylowskiej, w pobliżu rz. Soża położone. Cerkiew paraf. drew., szkoła ludowa, zarząd gminny. Ludność m-ka około 1,400 osób; dość ożywiony handel, zbożowy i leśny. Dobra stanowią własność rodziny Bykowskich.

Kormiałów, wieś i folwark na lewym brzegu Wilji, w pow. i gub. kowieńskiej, o 14 w. od Kowna i 18 od Janowa. Kościół parafialny drewniany, z filją w Łopkach, w r. 1529 przez Zygmunta I fundowany. Dobra należą do monasteru w Pożajściu. W ostatniej chwili Rzeczypospolitej Kormiałów był nadany w 50-letnie posiadanie emfiteucyjne skarbnikowi kowieńskiemu, Józ. Kończy.

Koroliszczewice, dobra i wieś w powiecie ihumeńskim. o 15 wiorst od Mińska Litewskiego, od wieku XVIII dziedzictwo starej rodziny Prószyńskich. Kościół katolicki z roku 1785 drewniany, fundacji generała Stanisława Prószyńskiego, do dziś dnia w dobrym stanie. Parafian około 4,000, dekanat berczyński. Z siostrą obecnego dziedzica Michała P. zonanym był znakomity malarz Henryk Sieroiardzki.

Korsówka, gub. Witebska, pow. ludyński. Miasteczko. Kościół pod wezw. M. P. Marji Różańcowej, założony w 1768 r. przez Fr. Szadurskiego.

Korycin, m-ko nadetatowe w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Kumiałką położone, o 31 . od Sokółki. Ludności około 720 osób płci obojej. Parafialny kościół drewniany, pod wezw. św. Krzyża, w r. 1661 wzniesiony przez Zygmunta III.

Kościńewicze, m-ko w pow. wilejskim, gub. wileńskiej położone, w odległości 3 w. od Serwacza, od st. k. Mikołajewskiej Krzywicz 12 w. Kość. Leżą przy dużym trakcie t. zw. „Jekatierinieńskim" (wysadzony brzożami i przeprowadzony za Katarzyny II), który idzie z m. póki Wilejki przez Kurczeniec, zeczki, Kościńewicze,

Dołhinów do Dokszye. Miasteczko posiada kościół, pocztę i monopol. Ludność białorusini – katolicy. W promieniu kilku wiorst od Kościeniewicz znajdują się następujące własności ziemskie mniejsze i większe: Orpa, Zabłoczyzna, Kowieuiów, Kostyki, Czerwony –Dwór, Żary, Serwecz Mały, Serwecz Wielki. Te dwa ostatnie nad spławną rzeką tej że nazwy, która bierze początek w błotach za Motykami, przepływa przez majątek Krzywicze, miasteczko Krzywicze, następnie między Serweczem Małym i Wielkim i wpada do Wilji w Kostykach. Obydwa brzegi rz. Serwecza na całej prawie przestrzeni usiane są kurhanami, prawdopodobnie mogiłami pogańskimi, w miejscowym języku zwane „Hury”. Dotychczas nikt kurii ano w ty cli nie rozkopywał, ci zaś co próbowali, znajdowali tylko zczerniałe kości ludzkie i węgle.

Kościukowicze, m-ko powiatu klimowickiego, gub. Mohylovskiej. Mieszkańców posiada około 3 tysięcy, ludność składa się przeważnie z żydów i białorusinów. W Kościukowiczach był kościół piękny w stylu romańskim, w 1864 roku został zapieczetowany, a parafję przeniesiono do Łozowicy, odległej o 30 wiorst, a w 1903 został spalony przez mieszkańców Kościukowicz, na miejscu, gdzie stał kościół, nawet nie postawiono krzyża, nie zważając na to, że okolice Kościukowicz są zamieszkałe przez polaków-katolików obywateli. W 1908 r. została tu otwarta 2 klasowa szkoła, jest tu urząd gminny, poczta, telegraf. W 1904 r. został tu założony szpital ziemski na 24 łóżka. Samo miasteczko jest położone w bardzo malowniczej miejscowości. O 2 wiorsty od Kościukowicz jest piękna i malownicza wieś Prusin Aalooiego Rossetera, wzorowego gospodarza w okolic Kosciukowicz. Kościukowicze są odległe od stacji kolejowej Klinice drogi Poleskiej o 81 wiorst Rozpowszechniony tu jest przemysł garbarski.

Kossów, m-ko i dobra w pow. słonimskim. gub. grodzieńskiej, nad rz. Hrywdą i Busiaszką położone, o 42 wiorsty od Słonima, 140 od Grodna i 81 w. od Wołkowyska, przy linii kolei żel. Moskiew. - Brzeskiej. Ludność miasteczka wynosi około 2.700 osób płci obojej. Parafialny kościół murowany pod wezw. św. Trójcy należy do h. starożytnych. W aktach tego kościoła jest dotąd metryka chrztu Tadeusza Kościuszki, który tu, w Mereczowszczyźnie, atynencji dóbr Kossowskich, spędzał pierwsze lata dziecinne i chłopięce. Dobra kolejno były własnością Chreptowiczów, Sanguszków, Czartoryskich i Pusłowskich, z których ostatni Leon sprzedał je spekulantowi Aleksandrowowi; obecnie stanowią własność w. ks. Oldenburskiego.

Kotowszczyzna, majątność nad Dubissą w pow. rosieńskim, gub. kow., za przewozem przez rzekę, własność rodziny Korewów. Młyn wodny na rzece. Okolice płaskie, nizinne.

Kowale, m-ko nad jeziorem tegoż imienia w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, o 74 w. od Wilna i 53 w. od Trok, około 160 mieszkańców. Parafialny kościół św. Antoniego, murowany, fund. w r. 1800 przez Wawrzeckiego. Dobra stanowią do końca w. XVIII własność zasłużonej rodziny Wawrzeckich, potem zostały sprzedane i podzielone.

Kowarsk, in-ko o 3 mile na północ od Wilkomierza, gul), kow., w malowniczej miejscowości nad rz. Świętą. Kościół par., poczta, telegraf. W kościele śliczne rzeźby miejscowego snycerza samouka.

Kownata, gub. Witebska, pow. rzeżycki. Miasteczko, gmina, szpital, poczta, nad jeziorem Ražno. Dawniej należało do Stabrowskich. Kościół paraf., pod wezw. Najśw. Imienia Marji, erygowany w 1715 r. przez Sołtanów. Obecnie należy do Diubina, który w roku 1908 zbudował cerkiew.

Kowno, m. gubernialne. Gubernja kowieńska została utworzoną w r. 1823 z następujących powiatów gub. wileńskiej: telszewskiego, szawelskiego, rosieńskiego, upickiego (dziś poniewieskiego), brasławskiego, wilkomierskiego i części kowieńskiego. Dziś składa się z wymienionych siedmiu powiatów, przyczem powiat brsławski przemianowany został na nowo - aleksandrowski (jezioroski). Zajmuje przestrzeń 35.7119» wiorst kw. Największa długość guberni 350 wiorst, największa szerokość 170 w. Na północ graniczy gub. kowieńska z siedmiu powiatami Kurlandji, jako to: hazenpockim, gołdyńskim, tukumskim, dobleńskim, bauskim oraz częścią frydrychsztackiego; na wschód z dwoma tejsze guberni powiatami: frydrychsztackim i ilukszczańskim; na południe - z dzisieńskim, święciańskim i wileńskim gub. wileńskiej oraz marjampolskim-suwalskiej; na zachód - z Cesarstwem Niemieckiem oraz częścią grobińskiego powiatu w Kurlandji.

Powierzchnia gruntu gub. kowieńskiej wogóle Jest równa, płaska; tylko północno-zachodnia i wschodnia jej części są wzgórzyste, ale wzgórza to niewielkie, rozdzielają jodynie kotliny różnych rzek. Najwięcej takich wzgórz piaszczysto-wydmyowych ciągnie się między rz. Minią i Wentą w pow. telszew. Najwyższy punkt w guberni góra Pilkanas (kołu Taurogów) 117,6 sążni.

W wodę gub. kowieńska obfituje. W powiecie jezioroskim jest 400 jezior. Tylko w powiecie szawelskim, na północ od Szawel okolica bezwodna. Prawie wszystkie rzeki tej guberni wpadają do Bałtyku albo wprost, albo w haf Kuroński i do zatoki Ryskiej. Główne rzeki: Niemen z Wilją, Niewiażą, Dubissą, Mitwą, Jurą i Minią; Wentą, Bartawą, Mussa i Niemunek. Największe jeziora: Dryświackie Rekijowo, Płotele i Łuksza. Klimat gub. - umiarkowany. Średnia temperatura roku + 70 .

Ludność gub. kowieńskiej w d. 1 stycznia r. 1907 wynosiła 1,707,558 osób, w tem 836.693 mężczyzn i 870,865 kobiet. Według wyznań ludność ta się dzieli: katolików - 1,247,660 osób płci obojej, prawosławnych - 47,990, staroobrzędowców —31,121, luteranów 49.533, kalwinów 13,240, żydów-314,583, karaimów 174, mahometan 1910, innych wyznań—1,347. Według stanów ludność ta się dzieli: szlachty 80,181 osoba, włościan 1,167,134, mieszczan i kupców 397,228, duchowieństwa 940, wojskowych 57,265 i cudzoziemców 4805. Kolej gub. kowieńska posiada bardzo niewiele. Kolej Libawo-Romeńska przecina gubernję, na przestrzeni 395,5 wiorst, Północno-Zachodnia kolej w obrębie gub. kowieńskiej liczy 449,5 wiorst. Oprócz tego kolejka podjazdowa Święciańska przecina gubernję na przestrzeni 100 wiorst. Dwie szosy, ryska i kowieńska, liczą 323 wiorsty. Kowno (lit. Kaunas) jedno z najdawniejszych miast Litwy, niegdyś powiatowe województwa trockiego, dziś gubernjalne, leży u zbiegu Wilji z Nierilnem, przy kolei z Wilna do Wierzbołowa, o 97 wiorst od Wilna, o 854 w. od Petersburga, przy dawnej szosie petersbursko-warszawskiej. Ma przystań na Niemnie.

Pod względem administracyjnym dzieli się na trzy części: stare miasto, nowy plac i Zieloną Górę: prócz tego policyjnie należy doń osada Wiljampolska, własność prywatna na prawym brzegu Wilji. Początek miasta ginie w pomroce dziejów. Dopiero za Olgierda i Kiejstuta Kowno występuje na widownię litwinami i krzyżakami: Nieustanne walki i oblężenia warowni kowieńskiej nie sprzyjały wzrostowi miasta, dopiero Witold zaczął się troskliwie nim opiekować, nadając mu pewne przywileje, osadzając tatarów i karaimów. Do jego czasów odnieść wypada pierwsze murowane domy w mieście, a pomiędzy nimi i ową budowę gotycką przy ulicy; do Niemna wiodącej, wymurowaną z czerwonej cegły, do dziś dnia stojącą, którą błędnie świątynią Perkunasa nazywają. Nawet zamek, tyle razy burzony odbudowywany, Witold ostatecznie, naprawił i uczynił go obronnym, a zarazem mieszkalnym. Najwięcej uczynił dla miasta król Zygmunt Stary, który otoczył miasto wielką pieczęliwością i poczynił mu znaczne nadania. Klęski rozmaite, jako to: napady wojsk nieprzyjacielskich, morowe powietrze, pożary często nawiedzające miasto (najstraszniejszy w r. 1731) zadawały cios po ciosie i doprowadziły w końcu Kowno do upadku.

Była chwila, kiedy można było zwątpić całkiem o jego przyszłości. Z 27,000 mieszkańców (za Stanisława Augusta), ludność miasta spada kolejno na 22,000, dalej na 18,000, 16,000, w r. 1796 już na 8,500 i t. d., aż w latach 1813—1815 ludność Kowna waha się między 2,000 a 3,000łów. Zaczyna się podnosić dopiero od r. 1820 i dziś liczy 74,125 mieszkańców.

Kościółów katolickich Kowno posiada siedem. Katedra pod wezwaniem ŚŚ. Piotra i Pawła, wzniesiona w XV wieku niewiadome przez kogo, prastary i piękny zabytek budownictwa w stylu gotyku bałtyckiego, kościół seminarjalny Św. Jerzego, kościół Sw. Gertrudy, murowany i wzniesiony również niewiadome przez kogo i kościół parafialny św. Trójcy, wzniesiony w roku 1634 z muru przez Aleksandra Massalskiego; kościół pod wezw. św. Krzyża i inne. Parafia prawosławna ma 4cerkwię. Kościół ewangelicki - jeden, synagog - kilka. Po za tem godne są uwagi w Kownie miny, nader licho zachowane, a dziś już niemal wchłonięte przez brudne i zacieśnione domy, prastarego zamku obronnego murowanego, który dawniej stał nad brzegiem Wilji, dziś zaś, skutkiem znacznego obniżenia poziomu wody w Wilji, leży o sążni kilkadziesiąt. Z budowli zaś prawdziwie pięknym jest lekki i wdzięczny w stylu odrodzenia ratusz kowieński, wzniesiony już za panowania St. Augusta. I Kowno, tak jak Wilno, ma nader piękne okolice i widoki. A więc - Dolina Mickiewicza. Ładne było to niegdyś miejsce, a potne czarownego piękna natury i kojącej ciszy. Dziś zaledwie je odgadnąć można. Z kolei czasu linja kolejowa i budowle stacyjne, a wślad zatem forty okoliczne tak ścisnęły, poobcinały i przekształciły tę ustron, ze i urok pierzchnął już cały. Zielona Góra również daje widok ładny na miasto, a osobliwie widok na Niemen i zaniemeńskie już m-ko, Aleksotę, w gub. Suwalskiej.

W Kownie są dwa mosty na Niemnie: jeden stały żelazny dla ruchu kolejowego i pieszego i drugi pływający, a w pewnych godzinach nocy rozwodzony i utrzymywany tylko od wiosny do jesieni. Na Wilji także jest odwieczny most drewniany, który bywa rozbierany na zimę.

Oprócz komunikacji kolejowej z Wilnem z jednej, a pogranicznym Wierzbolowem z drugiej strony, Kowno ma przez cały okres nawigacyjny komunikację z Jurborgiem pogranicznym i Birsztanami po Niemnie, oraz z Kobtami, po Niemnie i Niewiaży. Parowce kursują dość wygodne i częste. Wycieczka statkiem po Niemnie w stronę Jurborga należy do najpiękniejszych wycieczek tego rodzaju, ze względu na przepiękne wybrzeża tej rzeki.

Kożangródek, stara wieś i obszerne dobra poleskie, położone nad rz. Cną w pow. pińskim (na granicy z mozyrskim) w gub. mińskiej, o 14 mil od Pińska i 9 w. od st. Luniniec Poleskiej kol. ż. Cerkiew parafialna, kościół filialny do parafii w Dawidgródku fundacji Szczyttów. Dobra stanowią własność rodziny Szczyttów i liczą przeszło 10 tys. dziesięcin. Ludność miasteczka trudni się flisactwem i rybołóstwem.

Krajak, m-ko w pow. wilejskim, g. wił., a mianowicie: na południe od Dołhinowa idzie droga 14 wiorst do małego miasteczka Krajaka z cerkwią, szkołą, pocztą i monopolem; droga ta przecina Wilję koło majątku Karolina i wsi Kamień. We wsi tej znajduje się olbrzymich rozmiarów kamień z jakiemiś hieroglifami i od tego właśnie kamienia wieś nazwę przybrała. Na 10-ej w. od Dołhinowa, a 4-ej od Krajaka znajduje się majątek Krajszczanka nad rzeczką teje nazwy, wpadającą do Wilji. Krajszczanka wraz z Rahozinem stanowiła przed laty własność rodziny Kamieńskich, dziś Józ. hr. Tyszkiewicza. Dotąd przechowały się tu mury niegdyś znanej fabryki sukna, zamkniętej już przed kilkudziesięciu laty. Z Krajaka droga idzie na południo-zachód przez Olkowicze, Ilje, Rajówkę do Uszy, st. kol. Lib. Rom.

Krakinów, m-ko pow. poniewieskiego, położone na prawym brzegu rz. Niewiaży, w odległości od powiat, miasta 28 wiorst, na trakcie, prowadzącym do miasteczka Kiejdan i stacji kolejowej teje nazwy, również 28 w. odległej. Krakinów ma około 1,500 mieszkańców, z których połowę stanowią żydzi. Założony został przez Wielkiego Księcia Litewskiego w 1416 r. Witolda i był w końcu XV w. własnością Wyzygirdowiczów, którzy wraz z Małgorzatą Banderową w 1484 r. wzniesli kościół katolicki. Obecny kościół murowany o dwóch wieżach, wzniesiony został w 1901 r. i stoi na wysokim brzegu Niewiaży, dominując nad całą okolicą w szerokim promieniu. Kościół ten wystawiony w stylu najuboższego gotyku, ale w proporcjach i nieźle się przedstawia. W wielkim ołtarzu obraz stary Cudownej Najśw. Panny z Dzieciątkiem Jezus, o wyrazie twarzy i wejrzeniu miłszem niż na obrazie w Ostrej Bramie, skąd a kiedy przywieziony bodaj wiadomości nie ma, wnosić tylko można, że z dawnej krakowskiej szkoły wyszedł.

Wykończenia wewnętrznego dokonano w roku 1908 podług rysunku znakomitego artysty rzeźbiarza Jana Heuricha, z Warszawy; w takm też charakterze gotyckim postawiona ambona i chrzcielnica. Na wyniosłości dachu od frontu ustawiona figura Najśw. Panny w koronie Jagiellońskiej, kuta w piaskowcu przez niezjącego już art. rzeźbiarza Hipolita Marczewskiego, także warszawianina, i w niszach, po obu stronach drzwi frontowych, dwóch apostołów dłuta tegoż artysty.

Wizerunek Najśw. Panny po mszy bywa zasuwany obrazem Pana Jezusa wśród dzieci, pędzla R. Szwojnickiego. W

kościół słynie cudami i łaskami starożytny obraz Matki Boskiej, do którego przybywają pątnicy z dalekich okolic. Obraz ten, wedle podania, został przywieziony przez rycerza Szyllinga i darowany misjonarzowi Albertowi, który opowiadał ewangelję nad brzegami Niewiaży w pierwszych latach chrześcijaństwa na Litwie. Miasteczko ma urząd gminny, urząd mieszczkański, kancelarię policyjną, stację pocztowo-telegraficzną, szkołę ludową, Spółka spożywcza „Varpa”, licząca 120 członków i robiąca rocznego obrotu na sumę 15 tysięcy rubli.

Krasław, m-ko i dobra w pow. dyneburskim, guber. Witebskiej (w Inflantach polskich), położone nad rz. Dźwiną, przy ujściu rz. Krasławki, o 42 w. od Dyneburga. Prześliczne położenie od natury. Pałac z pięknym parkiem—to rezydencja dziedziców hr. Zyberk - Platerów. Stacja kolei żel. Dynebursko – Witebskiej- Krastawka, o ćwierć mili od m-ka. Duży ruch handlowy w miasteczku. Niegdyś był tu jeden z zamków krzyżackich. Kościół. Założyciel rezydencji Platerów Jan Ludwik nabył tę posiadłość od Czapskich w r. 1729. Kronikarz znany Inflant Jan August Hyizen, spokrewniony z tą linią Platerów. Obecnie kwitnie w Krasławiu garbarstwo, zajmując dużo, rąk mieszczan miejscowych. Śliczny kościół parafialny w stylu odrodzenia. Był plan ustalenia w Krasławie stolicy biskupiej i założono seminarium krasławskie (inflanckie), które następnie zostało przeniesione do Mińska. Był tu również klasztor oo. Misjonarzy. W głównym ołtarzu jest mistrzowski obraz J. Matejki, wykonany pod dozorem tego mistrza.

Był czas, gdy Krasław mógł z powodzeniem konkurować z miastem powiatowym, atoli dziś szansę przechyliły się na stronę Dyneburga. Ludność miasta obecnie wynosi około pięciu tysięcy głów płci obojej, z liczby której żydzi i starowiercy zajmują się wyłącznie handlem i robią dość poważne roczne obroty.

Kraśne, miasteczko powiatu wilejskiego, gub. wileńskiej, nad rzeką Uszą, przy stacji kolei L.-R. Usza, posiada 2 cerkwie parafialne, z których jedna za miasteczkiem położona w osadzie, plebania zaś przerobiona została z kościoła katolickiego. Posiada czasową kaplicę katolicką, poświęconą w dniu 15 kwietnia r. 1908 i budujący się kościół parafialny pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., założony 15 sierpnia 1908 r. i wznoszony ze składek.

Krasnopol, m-ko i dobra w pow. czerykowskim, gub. mohylowskiej, nad rz. Turją położone, o w. 30 od Czerykowa. Parafialna cerkiew murowana, zarząd policyjny i gminny, sąd pokoju i sędzia śledczy, szpital gminny, lekarz, kilkanaście drobniejszych zakładów przemysłowych. Ludność m-ka około 2,800 osób. Dobra, liczące przeszło 3,400 dziesięcin, należą do rodziny von Benkendorfów: są tu 3 młyny i folusz.

Kretynga. Na skraju g. kow. Od wschodu leży w pow. telszewskim, w odległości dwóch wiorst od granicy pruskiej, starożytne m-ko Kretynga i dwór wspaniały z rezydencją, jakicli niewieleznaleźć by można na Litwie i Białejrusi. Miasteczko malowniczo się rozłożyło wśród falistych wzgórz i wąwozów nad rz. Okmiana (Daugą), a zaś dwór z pałacem właściciela leży nieco opodal, nad pięknym stawem i w otoczeniu prastarych drzew parkowych i alei; aleja też, wysadzona z obu stron starymi topolami piramidalnemi, łączy dwór z miasteczkiem. Miasteczko to, wyznaczyć trzeba, jest jednym z niewielu i bardzo niewielu na Litwie, co wygląda schludnie, zabudowane jest porządnie i ma wszelkie znamiona zamożności i dobrobytu.

Nie ulega wątpliwości, że jego położenie geograficzne w znacznym stopniu przyczyniło się do tego. Kretynga ma komorę celną, a leży o 3 mile od pruskiej Kłajpedy (Memla), wiorst 21 od miasteczka Gorzd, w 4 od Połagi (gub. kurlandzka) i wiorst 66 od Telsz. Jest tu porządny hotel, dwie restauracje i resursa, gdzie się odbywają teatry, koncerty, bale i t.p.

Kościół parafialny Zwiastowania N. M. P., fundowany w r. 1610 przez J. K. Chodkiewicza, ówczesnego właściciela Kretyngi, klasztor Bernardynów z nowicjatem i kaplicą, szpital, dwie szkoły, dwie gorzelnie, browar i t.d. A wszystkie budynki murowane.

W końcu w. XVIII miasteczka wraz z dobrami dostało się w posiadanie jednego z Zubowych i dopiero przed dwudziestu kilku laty zostało nabyte przez Józefa hr. Tyszkiewicza, którego syn najstarszy Aleksander, członek Rady Państwa z wyborów gub. kowieńskiej, jest obecnie dóbr właścicielem i stale tu zamieszkuje. Obecny pałac posiada nader kosztowną przybudówkę ze szkła i żelaza, w której jest prześlicznie urządzone ogród zimowy.

Kreuzburg, miasteczko i majątek bar. Korfa, w pow. dyneburskim, nad Dźwiną, około stacji Rygo-Orłowskiej kol. żel. tejże nazwy, leży wprost powiatowego m. Jakobsztatu za Dźwiną g. kurlandzkiej. Obecnie Kreuzburg parceluje Bank Włoc. Tu się kończy Łotwa katolicka i zaczyna, w stronę Rygi, Łotwa luterkańska, najbliższy kościół katolicki o wiorst 30 w Liewenhofie.

W r. 1237 wznosił tu zamek biskup ryski Mikołaj, w r. 1561 wszedł w posiadanie Polski. W pobliżu zamku znajduje się wspaniały, w stylu gotyckim, kościół luterkański.

Krewo, m-ko rządowe w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, nad rz. Krewianką, 97 w. od Wilna i 28 w. od Oszmiany. Ludności około 2300 osób. Dwie cerkwie (jedna z kościoła), zarząd gminy; kościół parafialny, niegdyś tu będący, był wzniesiony pierwotnie przez Jagiełłę w liczbie pierwszych ośmiu kościołów na Litwie.

W obrębie miasteczka są jeszcze potężne ruiny niegdyś obronnego zamku wielko-książęcego, dziś oczywiście w zaniedbania pozostające. Zamek był zabudowany w prostokąt i mierzył z dłuższego boku murów 140 kroków. Była tu niegdyś potężna siedziba udzielnego księstwa Krewskiego; w lochach tutejszych został zaduszony stary bohater Litwy Kiejstut. Tu przebywał również czas jakiś wychodźca rosyjski, książę Andrzej Kurbski. Za czasów Rzplitej było to starostwo niegrodowe, które ostatnio dzierżył Józef Skarbek-Ważyński, podkomorzy oszmiański.

Kroki, m-ko 10 w. od st. kolej. Datnów, w powiecie i guberni kowieńskiej. Ludność litewska i żydowska. Doktor, apteka, szkoła ludowa, kościół stary drewniany, buduje się nowy murowany. Klasztor Katarzynek, staraniem sędziego grodzkiego rossieńskiego Babińskiego nie skasowany po powstaniu, ale przeznaczony na wymarcie. Teraz, po ukazie tolerancyjnym, przyjmują się kandydatki. Część klasztornej ziemi i ogromne lasy zostały

skonfiskowane na rzecz rządu. W czasie powstania z rozkazu gen. Murawjewa lasy te zostały pasami przetrzebione.

Kronie, m-ko w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 76 w. od Wilna, 55 w. od Trok nad rz. Kronią lub Kronką, położone przy trakcie z Kowna do Grodna, o 35 w. od Kowna. Ludności około 800 dusz. Niegdyś stare dziedzictwo książąt Ogińskich, ruiny zamku których widoczne są i dziś mniej więcej o pół wiorsty za miasteczkiem.

Kroszyn, m-ko w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej. Mieszkańców około tysiąca, kościół parafialny, parafian około 3000. Tuż przy kolei Moskiewsko-Brzeskiej w pobliżu stacji „Pohorelec”, o wiorstę od Baranowicz, a także od poczty i telegrafu.

Kroże, m-ko w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Krozentą położone, o 43 w. od Rossień, należy do dwóch właścicieli ziemian Szukszty i Przeliszewskiego. Tradycja wskazuje, iż na górze w pobliżu Kroż, zw. Miedziakoi nie, pogańska Litwa oddawała cześć bogini myślistwa Medziejma. Niegdyś dziedzictwo Radziwiłłów, Chodkiewiczów. Zamieszkiwał tu przez czas dłuższy jezuita Każ. Sarbiewski, znakomity mówca i poeta. Za Rzeczypospolitej były tu klasztory Karmelitów i Jezuitów. Od roku 1797—1817 była tu szkoła 6-cio klasowa, utrzymywana przez Karmelitów, potem do r. 42 gimnazjum męskie. Tu był nauczycielem późniejszy biskup Jędrzej Benedykt Kłagiewicz. W Krezach było również seminarjum, następnie przeniesione do Worń (Miednik). Był tu również trzeci jeszcze klasztor Panien Benedyktynek z kościołem drewnianym.

Obecnie Kroże liczą przeszło 2 tys. ludności płci obój ej. Z dwóch kościołów, jeszcze istniejących po. r. 1863, z rozporządzenia rządu, jeszcze dobry murowany został zamknięty, zaś na użytek licznej parafii pozostawiono lichy, niemal walący się kościół drewniany (po-Benedyktyński). Wreszcie w r. 1893 rząd polecił z kościoła murowanego wynieść aparata kościelne, a sam kościół zabrać na cerkiew. Lud okoliczny przeciw temu zaprotestował. Zrodziła się słynna sprawa „Krożańska”, na przebieg której burzyły się nawet prasa rosyjska i społeczeństwo rosyjskie za szereg gwałtów i bezpraw. Niemniej przeto w słynnym procesie wił. Izba sądowa skazała czterech głównych przywódców „buntu” na więzienie. Dopiero w roku 1908 kościół ten został nareszcie zwrócony krożanom.

Krucza, m-ko dość świeżej daty, w gub. mohylowskiej, o 62 w. od Mohylewa. Ludności około 500 głów. Cerkiew parafialna i szkoła elementarna.

Kruhle; m-ko i dobra w pow. i gub. mohylowskiej, na lewym brzegu rz. Druci i nad jeziorem Sitno położone, 50 wiorst od; Mohylewa, przy byłym trakcie pocztowym wileńskim, 20 w. od st. k. ż. Tołoczyn. Ludności około 1000. Zarząd gminny, szkoła elementarna. Dobra liczą przeszła 1000 dz. obszaru; mają 3 młyny i folusz i należą do ks. Krapotkina.

Krupczyce, wieś w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, o 2 mile od Kobrynia, przy drodze do Brześcia, w pobliżu rzeki Trościanicy. Tu 18 wrześ. 1794 r. była stoczona smutna w skutki bitwa korpusu gen. Kar. Sierakowskiego z korpusem gen. Suworowa. Sierakowski, po całodziennej walce, cofnął się do Brześcia. Kościół parafialny istniał tu do r. 1865, poczerń za sisił przerobiony na cerkiew. Niegdyś istniał tu również klasztor O.O. Karmelitów.

Krynicyzn (lit. Krincinas), m-ko nad rzeczką Wieszmno w pow. poniewieskim, - 450 mieszkańców. Kościół parafialny. W pobliżu dwór tejże nazwy, niegdyś nadany księciu Kurbskiemu zbiegłemu z Moskwy od Iwana Groźnego.

Krynki, ro-ko w pow. i gub. grodzieńskiej, w pobliżu rzeki Świsłocz położone, o 21 w. od Sokółki i 46 w. od Grodna. Mieszkańców przeszło 3500. Parafialny kościół pod wezw. św. Anny, wzniesiony z drzewa w r. 1522 przez króla Zygmunta.

Krypno, wieś kościelna, pow. biały, gub. grodz, piękny kościół, zbudowany 1884- 1880 r., liczba parafian 5400 osób, cudowny obraz Matki Boskiej, objawił się na lipie nad krypą do pojenia koni przyjezdnych, stąd i nazwa wsi Krypno (legenda), 2 wiorsty od stacji Knyszyn Nadwiślańskich kolei żelaznych; urząd gminny; wieś leży na połowie drogi między Knyszynem a Tykocinem.

Krzyczew, m-ko w pow. czerykowskim, gub mohylowskiej, na prawym brzegu rz. Soża położone, o 4 mile od Czerykowa i 15 m. od Mohylewa odległe. Kościół parafialny pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. Pod Krzyczewem w r. 1507 pobił na głowę Michała Glińskiego z rosjanami Stanisław Kiszka, hetman polny litewski. Po unji Litwy z Polską Krzyczew pozostawał z kolei w używalności Sołomereckich, Parów, Mniszchów. Po upadku Rzplitej m-ko otrzymał ks. Potemkin. Na miejscu, gdzie niegdyś stał zamek, dziś jest cerkiew sw. Mikołaja. Obecnie m-ko liczy 6 tys. mieszkańców, 5 cerkwi. Parafialny kościół murowany w r. 1855 fund. przez Stef. Hoiyńskiego (śliczny gotyk).

Krzywice, m-ko w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, odległe od st. kolejowej tejże nazwy w. około 9-ciu, posiada ładny kościół murowany (po-Trynitarski z figurą cudowną Chrystusa), cerkiew, szpital (ziemski), urząd gminny i szkołę. W promieniu kilku wiorst od Krzywicz znajdują się folwarki: Kościewicze, Klarjanów, Paszkowszczyzna, Kniahmin, (dwór i m. m-ko z cerkwią, urz. gminnym, szkółką i monopolem), Berkowszczyzna i Malinówka. Krzywice były gniazdem, skąd wyszło trzech zasłużonych mężów dla nauki i literatury polskiej, Jan, Leonard i Ignacy Chodźkowie.

Kublicze, m-ko i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, o 40 w od Lepią, 50 od Połocka i Głębokiego, 20 od Uszacza, 45 od Dziсны i 60 od Dokszye. 2 cerkwie (murowana i drewniana), zarząd gminny, poczta, apteka, szkoła elementarna. Ludność- około 900 osób płci obojej. O wiorstę od miasteczka leży dwór, dziedzictwo niegdyś Kublickich, Klonowskich, Sielawwów. Kościół parafialny pod wezw. Zwiastowania N. M. P. istniał tu do roku

1867, fundowany przez Józ. Kłonowskiego. Piękną tę świątynię murowaną oddano na cerkiew. Okolica jest piaszczysta, małowrodzajna, obfituje w małe jeziora. Lasy wycięte, budowle i piękny ogród zniszczony. Obszar dóbr wynosi przeszło 2 tysiące dziesięcin.

Kuczuryski, dwór z papiernią w pow. i gub. wileńskiej, o 6 wiorst od Wilna i 1 w. od st. kolejowej Nowa Wilejka i miasteczka t. n. Papiernia w pięknym położeniu nad rz. Wilenką. Własność rodziny lir. Pusłowskich. Papiernia znana jest już od lat kilkadziesiąt, lecz została postawiona Da stopie pierwszorzędnej dopiero od czasu, kiedy ją oddano w dwunastoletnią dzierżawę czterem kapitalistom z Wilna: 2 braciom Lipiecom, Papirnie i Szabadowi. Do Kuczuryszek należy również Puszkarnia, w pięknym także położeniu, z dużymi stawami i dużym młynem. Puszkarnia po za Belmontem i Leoniszkami stanowi poniekąd przedłużenie przedmieścia wileńskiego.

Kukuciszki, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, p 98 w. od Wilna i 53 w. od Świecian nad potokiem Kukuwentą położone. Ludności około 400 osób. Parafialny kościół drewniany, p. wezw. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony w r. 1604 przez biskupa Woynę, i kaplica na cmentarzu.

Kule, m-ko w pow. telszewskim, gub. kow., nad rz. Alantką położone, o 48 w. od Telsz. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Stanisława fundow. przez Władysława IV w 1644 r. Na cmentarzu drewniana kaplica.

Kurkle, m-ko przy szosie petersburskiej, w pow. i gub. kowień., od Wilkomierza w. 28 położone. Do Oniksz, st. koi. wąskotorowej, wiorst 14. O 5 w. od Oniksz leży słynny z nadzwyczajnej wielkości kamień, zwany Puntuk, o którym wśród ludu miejscowego przechowały się liczne podania. Kościół parafialny św. Jerzego, fundowany przez Zawiszę.

Kurszany, m-ko i dobra w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, o 4 wiorsty stacja kolei ż. Libawo-Romeńskiej t. n. Dobra mierzą obszaru 172 włóki i są własnością p. J. Gruzewskiego. Po jednej stronie rz. Wenty leży dość schludne m-ko, po drugiej piękny dwór z dużym starym ogrodem i pięknym a licznymi zabudowaniami. Miasteczko liczy ludności około 1300 dusz. Sąd pokoju, zarząd gminny i policyjny, sędzia śledczy, apteka, szkoła, gminna. Jedno z dawniejszych jest tu towarzystwo pożyczkowo-wkładowe. Parafialny kościół drewniany pod wozw. św. Jana Chrzciciela. Kaplica murowana św. Krzyża. Gospodarstwo rolno-przemysłowe w dobrach jest wysoko podniesione: słynne bydło czystej krwi, serowarnia i.t.d.

Kurzeniec, m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, nad rz. Pienią położone, o 8 w. od Wilejki, przy trakcie z Mińska do Dżysny wiodącym. Ludność m-ka przeszło 1500 osób. Względnie duże obroty handlowe. Do r. 1872 był tu kościół parafialny, który następnie został przerobiony na cerkiew. Dobra stanowią własność rodziny Hurczynów.

Kuźnica, m-ko w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Łosośną, o 22 w. od Grodna i 15 w. od Sokółki położone. Dawniej był tu klasztor Bazylianów, który następnie został przerobiony na cerkiew. Kościół parafialny murowany, wzniesiony na nowo z muru w r. 1860, przez ks. Pisankę. Ludność in-ka około 1300 osób. Przy miasteczku stacja kolei żel. Warsz.-Petersb. Zarząd policyjny i zarząd gminny. Jako królewszczyzna, Kuźnica w ostatnich chwilach Rzeczypospolitej była w posiadaniu Ant. Tyzenhauza. Godnem jest zanotowania, iż w okolicy Kuźnicy często poławiają się pstrągi.

- L -

Lachowicze, m-ko, jest częścią hrabstwa Lachowickiego należącego do hr. Kossakowskich, koło 5000 mieszkańców; po pożarze z przed lat 15 znacznie zubożało. Ludność żydowska, białoruska, tatarska. Białoruska żyje z rzemiosł, przeważnie z malarstwa i roli. Żydzi z handlu i produkcji . warzyw, tatarzy z warzywnictwa i wyrobu skór. Z instytucji państwowych: poczta, telegraf, kamera ziemskiego naczelnika i kancelarja włościańska. Cerkiew przerobiona ze skonfiskowanego w 7-ym dziesiątki! lat ubiegłego stulecia kościoła katolickiego. Staraniem i przeważnie kosztem Józefa Reytena i pracą lachowickich mieszczan postawiono w roku 1906 kościół katolicki za miastem. Z byłego zamku pozostały tylko wały, cegłę z tego zamku administracja hrabstwa pozwoliła wybierać za małą opłatą na sprzedaż; wandalizmu tego dokończono w 8 dziesiątku zeszłego stulecia. W Lachowiczach pochowano zwłoki Tadeusza Reytena— wedle Glogera na obecnych ogrodach—wedle miejscowej tradycji, osnutej jakoby na słowach s. p. Stefana Reytena na rynku przy krzyżu, jaki tam ongi stał. Eksport Lachowicz stanowi mięso na potrzeby wojsk, rozlokowanych w Baranowiczach i po Poleskich kolejach, i skóry surow. Dawniej bogate miasteczko upada z roku na rok przez emigrację kupców do Baranowicz. W odległości 4 wiorst od Lachowicz znajduje się Hroszówka ś. p. Tadeusza Reytena.

Okolice Lachowicz zasiedlone były wychodźcami najróżnorodniejszych narodów jak to dowodzą nazwy wiosek, więc mamy wielką i małą Łotwę, Turki, Litewkę, Litwinczyce, Kosinowicze i.t.p. we wsiach zasiedlonych przez byłych wychodźców z Małopolski, przechowały się nazwiska małopolskie, jak to kielbasa i inne, i stroje kobiet więc: spódnice granatowe, obszyte ponsową listwą, kontusz granatowy, podszyty ponsowo z takimiż wyłogami, na głowie namitka, obramowana bogato galonami. Strój ten obecnie służy jako strój do kościoła lub do cerkwi i na obrzędy rodzinne jak wesele lub chrzciny.

Lachowicze. osada przy st. kolei żel. Poleskiej, położona przy wsi Rusinowicze, obsługuje znaczną część słuckiego powiatu, a w części i sam Słuck, odległy o 70 wiorst w eksporcie miejscowych produktów: zboża, spirytusu i towarów leśnych. W imporcie: towarów kolonialnych, mąki pszennej, wapna, nawozów sztucznych, kukurydzy, siana prasowanego i oczeretu na strzechy; tamże stacja pocztowa pod nazwą Rusinowicze. O 7 wiorst na północ na planie kolejowym przystanek kolejowy Lachowicze, odległy o 2 wiorsty od miasteczka Lachowicze.

Landwarów, wspaniała rezydencja, w odległości 18 wiorst od Wilna i 1 wiorsty od st. kolejowej tejże nazwy, założona przez Józ. hr. Tyszkiewicza i z gruntu przebudowana przez syna jego Władysława. Pałac w surowym stylu

angielsko-gotyckim, nad pięknym jeziorem]]. W pobliżu fabryka drutu telegraficznego i telefonicznego doskonale idąca, z motorem wodnym i parowym. Prześliczny park. Mnóstwo naokoło will lotniczych, najchętniej najmowanych przez zamożną ludność żydowską ze stron dalszych. Jeszcze przed kilku laty była tu wzorowa stadnina (przeszło 100 koni z młodzieżą); obecnie w upadku. Wody obszernego jeziora zasilają się dopływem przez kanał z wód z jeziora truckiego i uchodzą przez rzekę Waczankę do Wilji. Pałac w Landwarowie zawiera wiele pięknych obrazów i stylowych mebli starych, z wielkim kostem i zamiłowaniem sprowadzanych głównie z Włoch.

Lauda, rz. kow. gub i pow., przepływa przez okolicę Laude, znaną z opisu Sienkiewicza; nieduża, ma brzegi bardzo malownicze, niezdatne do żeglugi. Niedaleko znajduje się kościół filijny w Pacunelach, gdzie zamieszkuje ludność polska przeważnie, dużo szlachty zagrodowej w t. zw., „okolicach.”

Lebioda, dwór, pow. lidzk., g. wileń. Lida w.28, st. Kol. Mikoł.-Skrybowo w. 3. Rz. Lebioda. Dawniej podworem wieś Lebioda, która r. 1861 przeniesiona na grunta folw. Olimpianowii. Posiadał L. Aleks. Chodkiewicz, w-da nowogr. (+ 1549), po którym z działu rodzinnego spadła na syna Hieronima, w-dę wileńsk. Po Chodkiewiczach własność Tryznów- nakoniec Ogińskich, którzy d, 8 lipca r. 1870 sprzedają hr. Mawrosowi. Dziś własność p. Elżbiety Skosyrewiej, ur. hrab. Mawros. Dzier. 1761. Piękny krajobraz. Spławna rz. Lebioda, trakt bity do Lidy i Grodna, kol. żel. W pobliżu cerkiew, niegdyś przez Tryznów fundowana, dziś nowa murowana. Zarząd włościański, szkoła ludowa.

Leluny, mała wieś i dobra w pow. wilk., gub. kow., przy szosie Warsz.-Petershurskiej, pomiędzy stacjami Staszuniszki i Ławżaowszki o 48 .w. od Wilkomierza. Mały kościół parafialny drewniany pod wezw. -sw. Józefa, założ. w r. 1688 przez obyw. Pomarnackiego. Dobra należą do rodziny Arcunowiczów.

Lepel, m. powiatowe w gub. witebskiej. pow. lepelski zajmuje przestrzeń 3496,6 wiorst kw. i graniczy na północ z pow. połockim i drysierkim, na wschód z pow. sieńskim, gub. mohylowskiej, na południe i zachód z pow. borysowskim, gub. mińskiej i pow. dziśnieńskim, guti. wileńskiej. Jezioro wielka obfitość (95 wiorst kw); znaczniejsze: Żerylskie, Ciotczańskie, Czertświackie i Lepelskie. Ważniejsze rzeki: Drwina, stanowiąca granicę z pow. połockim i Drysnieńskim. Ułanka z dopływami Swieczanka; Nacza i Uszacz, uchodzące do Dźwiny. Miasteczko powiat lepelski posiada-15, a mianowicie: Babinicze, Boczejków, Bieszenkowicze, Woronecz, Wietrino, Zaskórki, Kublicze, Orzechowo, Paulje, Pyszne, Sieliszcze, Ułła, Uszacz i Czaszniki. Lepel położony jest nad rzekami Ułanką i Essą, z których pierwsza wypływa, druga wpada do jez. Lepelskiego, w samym mieście, w odległości 113 wiorst od Witebska. W XV wieku należał Lepel do dóbr książąt litewskich, następnie stanowił własność kapituły wileńskiej i innych klasztorów. Po przyłączeniu Białej Rusi do Rosji w r. 1772, część województwa połockiego, leżąca na lewym brzegu Dźwiny, została we władaniu Rzplitej; dla tej więc części województwa za główne miasto obrano Uszacz (w pow. lepelskim). Miastem powiatowym gub. witebskiej Lepel został mianowany w r. 1805. Kościół murowany parafialny ukończony i poświęcony został w r. 1876. Oprócz zwykłych władz powiatowych jest tu inspekcja żeglugi wodnej.

Lida, miasto powiatowe, gub. wileńskiej, Lida i Kamionka od Wilna wiorst 88. Stać. kol. Pol. i Mikoł. Szosa do Grodna. Narbutt pisze o księstwie Dejnowskim i o założeniu Lidy r. 1180. Lecz Strykowski i latop. Woskr. za ledwie około r. 1330 wspominają o Lidzie. Możliwe, iż jako osada istniała oddawna i że podwaliny zamku tutejszego rzucone są przez Gedymina roku 1323, lecz pewniejsze wiadomości od połowy w. XIV pochodzą. Lida z włością należała do Olgerda, który ją około r. 1377 wydzierżawił powiernikowi swojemu znanemu w dziejach Litwy Wojdyły. Po śmierci Wojdyły Lidę posiadał Jagiełło, który r. 1392 odstępuje ją Dymitrowi Korybutowi. W tymże r. Witold odbiera Lidę od Korybuta i nowy zamek wznosi. R. 1394 Lida cierpi od najścia krzyżaków. W r. 1396-1399 włość lidzką z nadania Witolda trzyma Tochtamysz, znakomity han tatarów zawołańskich, a w r. 1440-1446 Hadży-Gerej, co hanem perekopskim obrany stał się protoplastą Gerejów. Lida spalona r. 1433 przez Swidrygiełłę, w r. 1504, z przyczyny odebrania jej z dzierżawy Glińskiego przez króla Aleksandra i oddana Drodzowi, stała się przedmiotem głośniejszej sprawy, co znakomite rody litewskie poważyła i Glińskiego do buntu zagrzała. W r. 1506 zagony tatarskie aż pod Lidę dotarły i zmusiły do wywiezienia ztąd w lektycę na wół umarłego Aleksandra. W XVI w. miasto podniosło się: płaciło bowiem r. 1550 do skarbu podatku groszy lit. kop. 10. Za czasów Stefana Batorego osiadają tu żydzi, którzy handel miejscowy podnoszą. R. 1590 Zygmunt III nadaje Lidzie prawo magdeburskie, a konst., 1611, potwierdza dawniej istniejące tu jarmarki Władysław IV r. 1640 potwierdza przywilej ojcowski dla Lidy. Lecz następne wypadki spowodowały upadek miasta. R. 1655 wojska moskiewskie rabują i palą miasto. R. 1656 głód, a w jesieni r. 1657 powietrze morowe niszczy ludność. Sejmik gromniczny r. 1658 dla bezpieczeństwa od powietrza w Lidzie musiał zebrać się w Mycie. Na koniec r. 1659 ks. Chowański rujnuje miasto do szczętu: Król Michał Wiśniowiecki, bacząc na niedolę miasta r. 1669 kazał, ażeby żydzi na gruntach miejskich osadzeni, pełnili wszelkie obowiązki na równi z mieszkańcami, uwolnił mieszczan od tłok na gruntach dwornych i od obowiązku naprawiania grobli dwornej. Swoją koleją konstytucja r. 1676 uwolniła L. od stanowisk, ugod i ciężarów ze wszystkimi jurydykami. Lecz pożar w nocy 29 czerwca r. 1679 znowu zniszczył prawie całe miasto. Nadomiar tyłu klęsk r. 1702 Szwedzi rabują i znowu palą miasto, a w 1706 podczas pochodu na Moskwę uciemiężają mieszczaństwo nieznośnymi ciężarami i podatkami. Sejm więc 1717 r. w celach podźwignięcia miasta zostawia Lidzie dawne ulgi i ponawia uwolnienie jej od hyberty i lokacji wojska, a król August II 7 sierpnia r. 1727, potwierdzając przywileje swoich poprzedników, nadaje mieszczanom grunta na czynsz wieczny, ustanawia targowe z kramnic i rzeźnicy, pozwala chrześcijanom bicie bydła i nakazuje dawanie wójtowi łopatkowego. August III d. 12 listopada r. 1744 potwierdził te wszystkie przywileje, a konstytucja r. 1776 zaliczyła Lidę do rzędu tych kilku miast litewskich, którym prawa magdeburskie zachowano. Na ten czas Lida powoli się znowu podnosi. R. 1784-1787 komisja bom ordynis porządkuje stosunki i, fundusze miejskie. R. 1792 liczy 242 domy i 1243 mieszkańców. R. 1794 Lida staje się świadkiem jednego z aktów powstania kwietniowego, w którym zamek Lidzki na zawsze upada, w roku 1812 świadkiem popisu korpusu Dochturowowa przed Aleksandrem I,

potem najścia francuzów i ucieczki ich, na koniec d. 23 maja r. 1831 - zetknięcia się oddziału rosyjskiego z Chłapowskim. Pożar 1826 zniszczył podzamcze, a w r. 1843 rynek, ulicę Wileńską i przyległą wieś Rosłaki. W r. 1851 liczono w Lidzie domów murowanych 2, drewnianych 248 i 4845 mieszkańców, a po r. 1861 zaledwie 4087 mieszkańców. Lustracja r. 1851-1854 nadaje grunta dla miasta i mieszczan mi wieczność. R. 1870 Lida połączona telegrafem z Wilnem, w r. 1886 przeprowadzono tędy kolej Poleską, a w r. 1905 kolej Mikołajewską. Straszny pożar r. 1891 zniszczył tu 444 domy i do 600 budynków niemieszkalnych. Lecz pożar ten wyszedł na dobro dla zewnętrznej strony miasta, bo dziś liczy się w mieście już domów murowanych 207 i drewnianych 669. Kościół parafialny Podniesienia Krzyża św., fundowany przez króla Władysława Jagiełłę roku 1387, wymurowany przez ks. Tomasza Zieńkiewicza r. 1765-1770. W r. 1672 Narbuttowie fundowali tu karmelitów trzewickowych i kościół św. Józefa. Konwent i kościół skasowane r. 1832, a mury kościelne zburzono r. 1908. Ignacy de Campo-Scipion r. 1757 przeniósł do Lidy z Werenowa pijarów, którzy tu kollegium i szkołę założyli, a w początku w. XIX i kościół św. Kazimierza wymurowali. Kollegium skasowano i szkołę zamknięto w r. 1832, a kościół spłonął w pożarze roku 1843. Ka cmentarzu grzebalnym kaplica drewniana z r. 1804. Cerkiew wyznania wschodniego od dawna na zamku istniejąca, w r. 3533 do miasta przeniesiona i poświęcona pod wezw. św. Jerzego. Oprócz tej cerkwi w XVI w. są zuane: św. Jana, św. Mikołaja (w rynku), św. Spasa i św. Przczystej (na Zarzeczcu). Wszystkie zabrane na uniję. Dopiero r. 1650 Jan Kazimierz cerkiew św. Spasa zwraca obrządkowi wschodniemu reszta ginie podczas najścia Chowańskiego i Szwedów. Cerkiew św. Przczystej aż do początku w. XIX istnieje. Dziś istniejąca św. Michała Archaniola z murów b. kościoła św. Kazimierza r. 1863 powstała. Oprócz jej—cerkiew drewniana na cmentarzu grzebalnym i cerkiew wojenna kwaterującego tu 172 Lidzkiego pułku piechoty. Synagoga żydowska na mocy przywileju Stefana Batorego r. 1579 zbudowana. Król Władysław IV d. 28 lut. r. 1633 pozwolił żydom lidzkim restaurować starą synagogę i wznieść drugą nową. Po r. 1891 synagoga stanęła nowa murowana. Pozatem żydzi mają kilkanaście domów modlitwy. Zakłady dobroczynne: szpital miejski, szpital wojskowy, szpital kolejowy, szpital żydowski (r. 1868), towarzystwo dobroczynności r. 1896 (nie funkcjonuje), jaka taka straż ogniowa ochotnicza (r. 1898). Założone r. 1904: towarzystwo spożywcze upadło. Sklep spółkowy parafialny (r. 1908), kółko rolnicze (1907). Zakłady naukowe: po skasowaniu Pijarów w r. 1834 utworzono szkołę powiat. dla mieszczan, którą 1836 zreformowano na 5-cio klas. dla szlachty. Po kilku modyfikacjach r. 1864 zamieniono na szkołę powiatową 2-ch klas. R. 1902 tę ostatnią zreformowano na 3-ch klas. miejską. Szkoła parafialna miejska (od r. 1834) dziś 2-ch klasowa, także żeńska, szkoła ludowa z Dubrowna r. 1-886 do Lidy przeniesiona, żydowska męska, talmudthora, kilkanaście hederów. Od niedawna-prywatne gimnazjum żeńskie, progimnazjum męskie i progimnazjum żeńskie. Bibijoteka w szkoło miejskiej, lecz niedostępna. Od roku 1907 wypożyczalnia książek prywatna. Jako zakłady kredytowe istnieją: kantor bankierski i towarzystwo drobnego kredytu (do 100 rb.). Z liczby zakładów fabrycznych celniejsze - skład monopolowy, dwa browary piwne, tartak, odlewnia spizu, trzy tytoniowych, mydła, rzeźnia. Ogółem zakładów 54, produkcja 1,216,415 rb., robotników fabrycznych 473. Dwie drukarnie. Handel dość znaczny. Dawniej kontrakty, dziś-targi co poniedziałek i kilka nie wielkich jarmarków. Szczupłość rynku i brak odpowiedniego miejsca tamują wzrost handlu. Przedmiot handlu: bydło, nierogacizna i wogóle produkta wiejskie. Mieszkańców 7360, przeważnie żydów, potem katolików, prawosławnych i in. Pułk, zbieg dwóch kolei zel. i znaczna ilość urzędników służą za przyczynę wielkiego popytu na mieszkania. Położenie miasta pomiędzy gruntami włościańskimi tamuje rozwój jego w stronę najbardziej upagnioną ku st. koi. Stąd brak domów i mieszkań, stąd wygórowane komorne. Ceny na produkta spożywcze wysokie. Towarzyskiego życia żadnego. Rzadkie teatry amatorskie i klub z kartami, w którym zaledwie 13 członków się nazbiera.

Lidowiany, m-ko kościelne w gub. kow., pow. rosieńskim, w pięknej pozycji nad Duhissą, śród lasów. Most Da rzece. Kościół fundowany w r. 1754 przez rodzinę kolatorską Staniewiczów. Rząd założył tu kolcję rolniczą żydowską, która, jak wszędzie zresztą, marny żywot wiedzie.

Liewenhof, gub. Witebska, pow. dyneburski. Miasteczko należy do bar. Korffów. Kościół pod wezw. św. Michała Arch., fundowany w 1678 r. przez Pocięjów.

Lady, m-ko i dobra w pobliżu rz. Wozy, w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, o 35 w. od Mińska i Ihumenia, o 5 w. od Smiłowicz. Dziedzictwo z kolei Sanguszków, Zawiszów, Ogińskich. Wreszcie Moniuszków. Zawisze fundowali tu klasztor Bazyjanów z kościołem, przy którym od r. 1809 była szkoła 4-klasowa pod kontrolą uniwers. wileńskiego, pod kuratorją Kazimierza Moniuszki, dr. obojga praw. Między innymi tu się uczył Aleksander Zdanowicz, znany autor cennych i aż do dziś używanych podręczników hist. polskiej i powszechnej. Dziś cerkiew parafialna z monasterem czerliców. Miasteczko bardzo podupadło. Dobra obecnie stanowią własność Jelskich i liczą około 1350 dziesięcin obszaru.

Lauder, m-ko i dobra w pow. lucyńskim, gub. witebskiej. Parafialna cerkiew, z grecko-unickiej przerobiona. Dobra stanowią własność Kublickich, w granicach dóbr leży jezioro Lauder i góra tej nazwy, na której często się zdarza znaleźć wyborne trufle. Okolica bardzo żyzna.

Lebiedziew, m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej położone, o 30 w. od Wilojki i 70 od Oszmiany, połów, przy drodze poczt, z Wilna do Mińska, Ludność około 1200 osób. Cerkiew, szkołka elementarna. Parafialny kościół drewniany Nar. N. Marji Panny, ściąga do siebie w lecie pobożne pielgrzymki ludu okolicznego. Dobra stanowią zdawna własność Cywińskich, Wolczaskiej, Tukały i in. Przechowały się tu odtąd mury zboru kalwińskiego, który był jednym z czterech znanych kościołów kalwińskich na Litwie.

Lenin, licha mieścina poleska, w powiecie mozyrskim, guberni mińskiej nad rz. Słuczem, lewym dopływem Prypeci położona, o w. 35 od st. Łachwakol. Poleskiej. Całe życie, miasteczka przez szereg lat skupiało się dokoła wyrębu nieprzebranych puszczy leśnych, które na okół stanowiły własność ostatnio ks. Wittgensteina, pozerń

zostały rozsprzedane. Jedno tylko t. zw. Lenińskie leśnictwo liczyło do stu tysięcy dziesięcin przestrzeni leśnych i łąk, przерzniętych mnóstwem rzek, strumieni i kanałów.

Liksna, wieś i dobra w pow. dyneburskim, gub. witebskiej, położona przy zbiegu rz. Liknianki z Dźwiną. Kościół parafialny murowany fund. Zybergów, kaplica w Potmalu. Dobra stanowią własność hr. Plater-Zyberków; wybornie zagospodarowane, fabryka terpentyny i piękna pasieka. W granicach dóbr st kol. Rysko-Dyneburskiej t. n. 14 w. od Dyneburga i 16 od Niegalu. 1626 Aleks. Gąsiewski, wojew. smół., pobił tu Horna, wodza szwedzkiego.

Linków, m-ko w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o 48 w. od Szadowa, potoł. nad rz. Kroją. Parafialny kościół murowany Matki Bolesnej, fundowany w r. 1503 przez Katarzynę de Żejmis, kaplica w Łobarach. M-ko liczy około 600 mieszk., ma szpital, szkołę elementarną i stację pocztową. Znany jarmark 16- 24 lipca.

Lipnizki, m-ko i dobra nad rz. Gawią. w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej położone, o 84 w. od Wilna i 49 w. od-Oszmiany, w pobliżu Gieranon, o 21 w. od Dziewieniszek. Parafialny kościół ś w. Kazimierza, założony w r. 1411. kaplica w Zygmunsczkach. Dobra stanowią własność rodziny Wolskich, niegdyś zaś należały do Paców, następnie do artylerji W. Ks. Litewskiego. Ludność m-ka około 600 osób płci obojej.

Lisno, jezioro w pow. dryssińskim. gub. witebskiej, obszaru 13,7 w. kwadratowych, głębokości 28 stóp. Łączy się z jeziorem Oświej i przyjmuje rz. Swołnę. Północny brzeg jeziora stanowi granicę pow. siebieskiego.

Lubań, licha miłościna żydowska, w zapadłym kącie poleskim, w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, położona nad rz. Oresą, 115 w. od Bobrujska. Mieszkańców około 700 osób płci obojej. Cerkiew i szkoła elementarna.

Lubcz, m-ko i dobra nad Niemnem, w pow. nowogródzkim gub. mińskiej, o 6 mil od Nowogródka, przy gościńcu ze Szczors do Delatycz. Ludności około 1600 osób. Zarząd gminny. Niegdyś dziedzictwo możnych Kisków, którzy tu założyli zbór arjański i słynną w w. XVI drukarnię, specjalnie dla wydawania pism arjańskich. Wydawnictwa tej drukarni, dziś białe kruki, nosiły nadpis „Lubeca ad Chronum”. Następnie Lubcz przeszedł w posiadanie Radziwiłłów, Wittgensteinów i został nabyty przez Falc-Fajnow, kiedy dobra po-Wittgensteinowskie uległy przymusowej rozsprzedaży. W miasteczku słynny jarmark na konie ni św. Eijasza, a przed laty kilkudziesięciu była słynna fabryka laku. Cerkiew prawosławna drewniana na cmentarzu. Zamek po-Radziwiłłowski w ruinach.

Lubieszów (Nowy-Dolsk), m-ko i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, nad rz. Strumieniam czyli Stochodem położone, przy gościńcu z Pińska do Równego. Parafialny kościół (po-Pijarski) murowany, z grobami o.o. Pijarów i znamienitszych ziemian z okolicy. Dwie cerkwie, zarząd gminny, poczta. Ludność m-ka około 2400 osób płci obojej, szpital gminny i szkoła elementarna. Niegdyś dziedzictwo i siedziba książąt Dolskich, po których zostały ruiny zamku obronnego. Pijarzy utrzymywali tu niezłą szkołę czteroklasową, do której uczęszczał Tadeusz Kościuszko przez pięć lat. Szkoła została zamknięta w r. 1834 po 140 latach istnienia. Piękny kościół zdob. freski o. pijara Łukasza Hubeta. Zaś cerkiew unicka i drugi kościół z klasztorem po-Kapucyńskim zostały zamienione na cerkwie. Dobra obszaru 3650 dz. stanowią własność rodziny Czarnieckich.

Lubonicze, m-ko w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, o 14 w. od Bobrujska nad rz. Lubońką położone. Za Rzplitej własność korony i starostwo niegrodowe. Ludność m-ka wynosi około 260 dusz; cerkiew, szpital gminny, szkoła elementarna i zarząd gminny. Okolica silnie kamienista i nieurodzajna.

Lucyn, m-ko pow. w gub. witebskiej. Pow. ludyński zajmuje przestrzeń 4656,1 wiorst kw. Przez płaszczynę powiatu przechodzi pasmo wzgórz, które tworzy dział wodny pomiędzy rzekami, uchodzącymi na północ do rzeki Wielkiej, należącej do kotliny Pejpusu oraz rzekami, płynącymi w kierunku południowym i należącymi do dorzecza Dźwiny. Znaczniejszym dopływem rzeki Wielkiej jest rzeczka Utroja; głównymi zaś dopływami Dźwiny są rzeki Sarjanka i Ewikszta. Oprócz tego mnóstwo strug i strumyków miejscowych uchodzi do licznie po całym powiecie porozrzucanych jezior. Grunta powiatu są przeważnie gliniasto-piaszczyste i błotniste. Lucyn (po łotewsku Łudzą, po niemiecku Ludsen) położony jest przy kolei Moskiewsko-Windawskiej, w pobliżu jezior Wielkiej i Małej Luzy, z których wypływa rz. Łudzą. Obok miasta, na wzniesieniu, stoją w znacznej części dobrze jeszcze zachowane zwaliska rycerskiego zamku, wzniesionego w r. 1399 przez mistrza krzyżackiego Wannebara de Bruggennoie. Kościół parafialny drewniany zbudowany został w r. 1738. Przedmieście Lucyna, zw. „Jurydyką”, zwiększa obszar miasta.

- Ł -

Labonary, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 35 w. od Święcian i 4 w. od Wilna, położone nad rz. Dumbłą i jez. Gajgolis. Około 280 mieszkańców, niegdyś własność biskupów wileńskich. Parafialny kościół drewniany pod wezw. Narodzenia N. M. P. Dokoła olbrzymie lasy rządowe.

Labunów, wieś i dwór nad rz. Niewiażą, przy ujściu rz. Berupia, położone w pow. i gub. kowieńskiej. Piękna malownicza okolica. Kościół parafialny drewniany, fundacji Zabiełłów. Dobra obszaru-około 4 tyś. dziesięcin bardzo żyznej ziemi, własność hr. Zabiełłów. Piękny pałac murowany z parkiem nad Niewiażą. Prom na Niewiaży.

Łachwa, m-ko i dobra, w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, nad rzeką Łań o 6 w. od Prypeci położone. O wiorstę od m-ka stacja t. n. kolei Poleskiej. Dobra obszaru około 30 tyś. dziesięcin stanowiły jedno z leśnictw po-Radziwiłłowskich na Polesiu. Olbrzymie przestrzenie leśne i błotne. Ludność m-ka trudni się rolnictwem; drobnym przemysłem i handlem; około 1,000 osób płci obojej. Zarząd gminny i policyjny, szpital gminny i szkoła. Dobra, sprzedane przez ks. Hoheniohe von Derwiżowi, dziś zostały nabyte przez bank Włociański za drogie pieniądze,

który literalnie nie wie co z nimi zrobić. Cerkiew fund. Radziwiłłów. Kaplica katolicka na cmentarzu, nowowzniesiona w r. 1906. Dwa młyny na Łani i staw ach.

Ławę na rz., przepływa pod tą nazwą powiaty wilkomierski i poniewieski, kowieńs. gub., po połączeniu się z rz. Muszą w pow. poniew., przyjmuje nazwę tej ostatej, a po połączeniu się z rz. Niemenkiem pod miastem Bauskiem w g. kur. przyjmuje nazwę Aa i po przyjęciu wielu dopływów wpada do Ryskiej zatoki, łącząc się ujściem z Zachodnią Dźwiną. Na brzegu kurlandzkiej Aa leży miasto Mitawa. Kierunek ma z południa na północ.

Ławków, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej położone, o 45 w. od Telsz. Parafialny kościół pod wezw. Zbawiciela murowany, erygowany w r. 1629, następnie z gruntu przebudowany w- r. 1876. Miasteczko leży na samej niemal granicy pow. rosieńskiego.

Od Retowa i Worń 3 mile, a od Kolty niań 14 w. W obrębie parafii leży dwór Szawdów, dziedzictwo rodziny Swirtunów. W pobliżu dworu góra Dewajte, kędy za czasów pogańskich składano ofiary bóstwom.

Ławkożemy, m-ko pow. telsz., g. kowieńs., o 72 w. od Telsz, nad rz. Łaukupis. Około 240 miesz. Parafialny kościół pod wezw. św. Andrzeja, drewniany.

Łazduny, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o 63 w. od Oszmiany i 166 w. od Wilna. Ludności około 600 dusz płci obojej. Kościół filjalny drewniany pod wezw. św. Szymona, Judy i Anny, do parafii w Subotnikach. Dobra, pięknie zagospodarowane, obszaru około 8 tyś. dziesięcin, niegdyś własność Wołdkowiczów, następnie Wołków, dziś stanowią własność H. Korwin-Milewskiego, posła do Rady Państwa z wyborów od gub. wileńskiej.

Łohojsk, historyczne miasteczko i dobra hrabiów Tyszkiewiczów, gubernja mińska, powiat borysowski, nad rz. Hajną. Godna to pamięci i uwagi miłośników kraju miejscowość, gdyż jest ona jedną z najciekawszych w guberni i w kraju. Znakomite zbiory po Konstantym Tyszkiewiczu zostały zeskamotowane przez pseudo-archeologa już zmarłego Henryka Fotera.

Łohiszyn, m-ko i dobra, w pow. pińskim gub. mińskiej, położone przy gościńcu pocztowym z Nieświeża przez Kleck i Słuck do Pińska, 28 w. od Pińska. Zarząd gminny i policyjny. Ludność m-ka przeszło 3000 osób płci obojej, cerkiew parafialna, przerobiona z kościoła, fundacji Radziwiłłowskiej. Kościół w Łohiszynie słynął cudami w obrazie N. M. P., m-ko i dobra w w. XVII były własnością Radziwiłłów, Ogińskich, następnie Lubeckich. Obecnie należą do rodziny Rosjanina p. Tokarewa, b. gubernatora mińskiego, drogą rzekomo kupna, „ułatwionego” za zasługi. Przy utrwaleniu posiadania p. Tokarewa około r. 1874 odbył się tu szereg gwałtów. Mieszczanie łohiszynscy ostatecznie sprawę wygrali, a Tokarewa i komp. usunięto ze służby. Kościół famy fund. w r. 1609, murowany z grobami rodziny Tyszkiewiczów z Łohojska. Był tu również kościół z klasztorem Bazyjanów, lecz zostały skasowane i zniesione. W r. 1845 z rozkazu rządu wystawiono w pobliżu zamku-pałacu nową cerkiew. Niegdyś także było tu kilka większych zakładów przemysłowych. Obecnie ludność inka 2.000. Zarządy policyjny i gminny, szkoła. Dobra liczą obszaru przeszło 1,000 włók.

Łojów, m-ko i dobra obszerne w pow. rzeczycykim, gub. mińskiej nad Dnieprem, wprost ujścia do niego rzeki Soża, o 55 w. od Rzeczyca, przy gościńcu, wiodącym z Rzeczyca do Czernihowa. Ludności przeszło 8,500 osób. Dwie cerkwie, kościół katolicki (filja do Rzeczyca), st. pocztowa, zarząd gminny i szkoła gminna. Dobra Łojów we władaniu Judyckich od r. 1660. następnie Łaszczów i Naruszewiczów. Dobra i dziś liczą około 18 tyś. dziesięcin obszaru. W Łojowie przystań na Dnieprze; ludność trudni się handlem leśnym, rybołóstwem i przemysłem leśnym. Grunta urodzajne. duży procent dobrych łąk.

Łosońna, wieś i dobra w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, położone w przepięknej okolicy nad brzegami rz. Łosońny (lewy dopływ Niemna). Od Grodna w. 14, od Sokółki 21 w. i od st. kol. żel. Kuźnica 5 w. Dobra te należały do rodziny Jawnutów-Sopoćków; w r. 1878 zostały sprzedane p. Aleks. Ilijaszence.

Łosońna rz., w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna, długości 35 w., przepływa puszczą Różańską. Nad jej brzegami leży majątek Łososin, niegdyś Sapieżyński, słynie z ogromnej ilości poławianych tu pstrągów, przebywających chętnie w wodach, jak tutejsze, czystych, zimnych i o szybkim prądzie.

Łosk, m-ko rządowe w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, 42 w. od Oszmiany położone nad strumieniem, wpadającym do rz. Berezyny. Mieszkańców około 700. Dwie cerkwie (mur. i drewn.). Kościół filialny drewniany (niegdyś parafialny). Przy miasteczku jest góra, na której, ongiś stał zamek książąt Łoskich. Istniał tu zbiór helwecki, następnie arjański. Własność możnych Kiszaków. I tu była drukarnia. Tu w Łosku znamienny Szymon Budny przełożył Nowy Testament na język polski i wydrukował. Tu również były wydrukowane znakomite Frycza Modrzewskiego „Księgi o poprawie Rzplitej” w r. 1577, przełożone po polsku przez Cyprjana Bazylika, z przedmową A. Wołana.

Łoswida, dobra i jezioro w pow. i gub. witebskiej, o 4 mile od Witebska. Dobra obszaru 1,800 dziesięcin stanowią własność rodziny Luboszczyńskich. Jezioro ma 8,8 w. kwadratowych powierzchni.

Łosza, m-ko w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, położone nad rz. Łoszą, przy drodze z Szacka do Uzdy w okolicy lesistej. Cerkiew pounicka. Niegdyś dziedzictwo Zaranków, następnie Zawiszów, obecnie rodziny Grabowskich (do dom. Tołkaczewicze). Rzeka Łosza, lewy dopływ dość znaczny Niemna, przebiega około i3 mil i wpada do Niemna pod m-kim Piaseczno.

Łosznica, duża wieś z zarządem gminnym, w pow. borysowskim, gub. mińskiej, o 10 w. od st. Bój ary koi. z. Brzesko-Moskiew sklej, przy starym gościńcu z Borysowa do Orszy. Odbywała się tu sławna rejterada w r. 1812 d.

25 listopada. Napoleon miał tu główną kwaterę; dom, w którym przebywał, nie istnieje, lecz w pamięci ludu pozostało miejsce, gdzie on stał.

Łoszyca Mała, wieś i piękne dobra, w pow. i gub. mińskiej, o 6 w. od Mińska, z prawej strony rz. Świsłoczy, przy ujściu do niej rz. Łazanki. Dobra, przeszło 3 tys. dz. wynoszące, były niegdyś starem dziedzictwem Prószyńskich, obecnie stanowią własność p. Eust. Lubańskiego. Położenie prześliczne, grunta bardzo urodzajne, gospodarstwo wzorowe. Piękna rezydencja, przy niej kaplica fundowana przez Prószyńskich.

Łowac rz., biorąca swój początek w jez. Łowacin w pow. horodeckim, gub. witebskiej, następnie przepływa jeziorem: Miezo, Sosno, Czerniasto, Siesito i Castwo i wchodzi w granice gub. pskowskiej, dociera następnie do gub. nowgorodzkiej i wpada do jez. Ilmenia. Długość biegu Łowaci w gub. witebskiej wynosi 128 wiorst.

Łozowica, m-ko w pow. klimowickim, gub. mohylowskiej, nad rz. Łobżanką, 3 w. od Klimowicz, niespełna 260 mieszkańców. Parafialny kościół drewniany św. Trójcy, jedyny w powiecie; fundowali go Kirkorowie i Jezuci mieli tu misję aż do r. 1821, czyli do swej kasaty.

Lubań jez. leży w niegdyś polskich Inflantach, dziś w pow. rzezyckim, gub. witebskiej, ma 13 w. długości, 7 szerokości, przy głębokości do 1,5 sążnia. Powierzchnia 82 wiorsty kwadr. Naokół błota i moczary. Północna część jeziora leży już w gub. litlandzkiej, pow. wendeńskim i tu znajduje się obszerna wyspa. Jezioro należy do dorzecza Dźwiny Zachodniej. Jezioro bierze w siebie wiele rzeczułek i strumieni, z nich wymienić należy rz. Rzeżycę, która bierze początek w jeziorze Rażna; natomiast odsyła część swych wód przez rz. Ewikszę do Dźwiny. Poławiają się tu słynne szczupaki, sądaki, leszcze i wiele innych ryb drobnych. Osuszenie błot i moczarów, otaczających jezioro Lubań, jest rzeczą pierwszorzędnej wagi, lecz z uwagi na ogromne koszty, może być jedynie dokonane kosztem zbiorowym ziemiaństwa okolicznego, bezpośrednio w tem zainteresowanego.

Łuczaj, m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o 80 w. od Wilejki i 6 w. od Duniłowicz. W m-ku zarząd gminny i szkoła elementarna. Parafialny kościół murowany św. Tadeusza Ap., wzniesiony w r. 1776 przez T. Ogińskiego i puzynę. We dworze pałac piętrowy nad jeziorem zw. Łuczajskim. Dobra, w r. 1893 sprzedane przez hr. Edw. Mostowskiego w ręce obce, dostały się ostatecznie generałowi Klejgelsowi.

Łuczyce, wieś z zarządem gminnym i obszerne dobra poleskie w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, położone po prawej stronie rz. Ptycza. Od wieków były to dobra lenne, wreszcie przez konstytucje sejmowe z r. 1768 i 1775 za szczególne zasługi przyznano dobra te w liczbie innych zasłużonej rodzinie Jeleńskich. W r. 1883 ostatni właściciel dóbr tych Napoleon Jeleński, umierając zagranicą, porobił znaczne legaty na cele użyteczności ogólnej. Dobra dziś stanowią własność Oskierków i liczą obszaru przeszło 1,000 włók litewskich,

Łukniki, miasteczko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, 32 w., od stacji Kurszany kolei Lib.-Rom. i 20 wiorst od m. powiat. Telsz. Kościół, parafia, szkoła ludowa, zarząd gminny, poczta, telegraf.

Łukomla, m-ko i dobra w gub. mohylowskiej, w pow. sieńskim, położone nad jez. Łufcomką w pięknej miejscowości i bardzo urodzajnej glebie. Cerkiew parafialna. Ludności około 1,600 mieszkańców. Zarząd gminny i szkoła elementarna. Dobra, obszaru przeszło 2 tys. dziesięcin, stanowią własność rodziny Miłoszów.

Łukszta, jezioro w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej. Przez całe jezioro to, liczące obszaru 1300 dziesięcin, ciągnie się grobla kamienna podwodna, idąca od warowni Wornie, na brzegu jej leżącej. Jezioro bierze w siebie rz. Worniankę i daje początek rz. Situwie, za pomocą której łączy się z jez. Parszas.

Łunin, wieś i duże dobra w pow. pińskim, g. mińskiej, przy gościńcu, wiodącym do Kożangródka, o 23 w. od Pińska. W granicach dóbr, ó 4 w. od dworu leży st. Łuniniec kol., ż. Poleskiej. Dobra składają się przeważnie z przestrzeni leśnych z połączeniem z dużymi obszarami łąk błotnistych nad brzegami rzek Bobryka i Cny. Roboty generała Żylińskiego, po przekopaniu kanału zw. Łunińskim przyczyniły się do ich osuszenia. We wsi cerkiew parafialna. Dobra, obszaru około 12 tysięcy dziesięcin, stanowią odwieczne dziedzictwo książąt Druckich-Lubeckich. Piękna rezydencja. Kościół murowany filjalny do parafii pińskiej. Do dominium w Łuninie należą jeszcze dobra Bohdanówka i Wieluta, które na ogół podwajają obszar posiadłości ks. Druckich-Lubeckich.

Łuniniec, duża wieś i st. kol. Poleskiej w pow. pińskim, gub. mińskiej, przy drodze, wiodącej z Łunina do Kożangródka. W miejscu tem krzyżują się linie kolejowe. Wieś niegdyś należała do monasteru w Działowieżach.

Łunna, m-ko i dobra w pow., i gub. grodzieńskiej, położone nad Niemnem, o 40 w. od Grodna. Urząd policyjny i gminny i stacja obserwacyjna rzeczna. M-ko liczy 1,500 mieszkańców. Parafialny kościół pod wezw. św. Anny, murowany, w roku 1785 wyniesiony przez St. Augusta. Dobra należały niegdyś do Walickich, następnie do Czechowskich, obecnie stanowią własność rodziny Roemerów. Doskonale zagospodarowane.

Łużki, m-ko i dobra w pow. dziśnieńskim, gub. wileńskiej, położone w odległości od Dzisny 35 w., od Głębokiego 26 w. Ludność m-ka wynosi około 1,400 osób. Zarząd gminny. Dobra obszaru 8,500 morgów w dobrej żyznej glebie. Trzy wielkie młyny murowane. Dwór i pałac z ogrodem nad urwistym parowem, nad rz. Mniucica. Parafialny kościół św. Michała murowany, wzniesiony przez Sapiehów, był tu niegdyś klasztor i szkoły pijarów. Własność obecnie rodziny hr. Zyberk-Platerów.

Łyngmiany, m-ko w pow. święciańskim, gub. wił., o 112 w. od Wilna i 28 w. od Święcian, położone nad jeziorem Żeźdrys. Ludność m-ka wynosi około 340 mieszkańców. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w r. 1720 przez Tyszkiewiczza. Dobra niegdyś należały do Narbuttów, a w ostatnich chwilach Rzplitej trzymał je Omulski.

Łyntupy, m-ko i dobra w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, położone nad rz. Połyntupką. Przez dobra przechodzi kolej wąskotorowa Poniewież - Święciany, st. koi. t. n. leży przeszło o wiorstę od dworu. Parafialny kościół pod wezw. św. Andrzeja, z gruntu wymurowany w r. 1908; stary drewniany pozostał nieco na uboczu, jako ruina. Dobra leśne, piękna rezydencja, prześliczny park. Niegdyś należały do Hyizenów i Buczyńskich, obecnie są własnością p. J. Biszewskiego.

Łysków, m-ko, gub. grodzień., pow. wołkowyskiego, przy trakcie Porozów - Różana i Podorosk - Nowydwór, o pięć mil od Wołkowyska. Licha miescina o ludności w 4/5 żydowskiej, niegdyś starostwo niegrodowe, przekazane przez Matysa Janowicza królowi Zygm. Augustowi. Niegdyś był tu kościół i klasztor Misjonarzy. Na cmentarzu przy kościele parafialnym znajduje się grób Franciszka Karpińskiego znanego poety za czasów Stan. Augusta. Karp. mieszkał w Chorowszczyźnie o wiorst 2, zaś tu otrzymał nadanie królewskie na skraju puszczy Białowieskiej i od r. 1791 zamieszkiwał w osadzie Karp. przez siebie założonej, Chorowszczyzna po śmierci Karp. przeszła w ręce jego siostrzeńca Koziorowkiego. Przed laty kilkunastu została nabyta i różkolonizowana między włościan miejscowych. Karp. ur. na Pokuciu w r. 1825. Na płycie grobowej umieszczono napis, ułożony przez samego poetę: „Otoż mój dom ubogie”.

Łyszczka, wieś i dobra nad rz. Wiślicą w pow. pińskim, gub. mińskiej, położone przy gościńcu wiodącym z Nieświeża i Klecka do Pińska, o 16 w. od Bobryka, 35 w. od Pińska. Dobra stanowią własność rodziny Skirmuntów, obszar ich wynosi przeszło 80 włók, gospodarka wysokiej kulturze.

- M -

Makowlany, dwór gub. grodzieńskiej, powiat sokolski, poczta i telegraf—Sidra, stacja kolei Petersb.-Warsz. Sokółka lub Kuźnica (odległość 13 lub 14 wiorst). Dom w stylu empire, przebudowany w pierwszej połowie przeszłego stulecia przez dziadka obecnych właścicieli Ottona Baehra, marszałka szlachty powiatu sokolskiego. Makowlany posiadają duży ogród owocowy.

Malaty, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, o 67 w. od Wilna, na granicy pow. wilkomierskiego, nad jeziorem Malackiem położone i rz. Sesarką. Mieszkańców m-ko ma około 2,500 osób. Parafialny kościół pod wezw. św. Piotra i Pawła, drewniany. Dobra stanowią własność Hutten - Czapskich; od dłuższego już czasu pozostają w zaniedbaniu.

Malatycze, m-ko i dobra w pow. Gzerykowskim, gub. mohylowskiej, o 35 w. od Czerykowa, 20 w. od Mścislawia i 18 od Krzyczewa, nad rz. Natoną. Niegdyś była to własność metropolity Siostrzencewicza, który zbudował tu kościół według planu katedry św. Piotra i Pawła, w rozmiarze 32 razy zmniejszonym; kościół ten wkrótce potem został zamieniony na cerkiew. Dobra stanowią własność rodziny Boguszewskich.

Malecz, m-ko i dobra w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej, o 22 w. od Berezki Kartuskiej, 18 w. od Pruzany i 180 w. od Grodna. Ludność około 1,300 osób płci oboj. Kilka drobnych zakładów przemysłowych. Cerkiew parafialna. Dobra należą do rodziny Zawadzkich obszaru 800 dz., gorzelnia, kopalnia wapna.

Malinowszczyzna, dobra Świętorzeckich, w pow. wilejskim, g. wileńskiej, przy b. drodze pocztowej z Wilna do Mińska, o 3 w. od st. koi. Lib.-Rom. Prudy i 34 w. od Wilejki. Wzorowe gospodarstwo rolno - hodowlane; gorzelnia, browar, krochmalnia, tartak przy użyciu motorów parowych. Malinowszczyzna była zawsze atynencją do dominium w Lebedziewie. Przy dworze kaplica.

Malta rz., gub. Witebska, pow. rzeżycki. Rzeka bierze początek około jeziora Rażna, wpada do Łubańskiego jeziora. W czasie wiosny rzeką spławia się materiał leśny.

Mańkowicze, miasteczko i dobra położone w pow. wilejskim na granicy z dzisiejskim, w gub. wił. Należały niegdyś do ks. Chlewińskiej, następnie przeszły w ręce ks. Druckiego-Lubeckiego, który wznosił tu cerkiew mурowaną, w miejscu kaplicy katolickiej, która po r. 63 została zamknięta. Dziś kaplica została ponownie otwarta. Mańkowicze leżą o w. 9 od st. Postawy kolei wąskotorowej, posiadają zarząd gminny, pocztę i szkołę elementarną.

Marcinkance, wieś nad rz. Judupis w powiecie trockim, gub. wileńskiej, o 86 w. od Trok. St. dr. ż. Petersburg-Warszawa, pomiędzy Porzeczem i Oranami, o 93 w. od Wilna. Kościół drewniany filjalny pod wezw. Śś. Szymona i Judy do parafii w Mereczu.

Marjenhauzen, m. nad jez. g. wit., p. lucyński. Na wyspie jeziora są ruiny sławnego zamku krzyżackiego, w 1293 r. zbudowanego przez Johanna Vechte, w 1509 r. zamek był odnowiony przez arc. Linde. Kościół pod wezwaniem Mateusza Ap., w 1748 r. zbudowany przez Jana Hylzena, szambelana J.K.M. Ogromne te dobra należą obecnie do hr. Z. Zabielly.

Marjina Horka (Marji Góra), obszerne dobra ziemskie ze, st. t.u. przy kolei żel. Libawo-Romeńskiej, w pow. i gub. mińskiej. Niższa szkoła rolnicza rządowa z ferma wzorową: szkołą powstała ze składek obywateli i włościan, w celu kształcenia niższych i średnich oficjalistów gospodarczych oraz rzemieślników. Dobra niegdyś stanowiły własność Burzyńskich, Ratyńskich, wreszcie Krupskich. Po r. 1853 zostały skonfiskowane i oddane ministrowi Makowowi, który tu został pochowany w r. 1883. Cerkiew parafialna i stacja pocztowa.

Masiady, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Bartawą, o 48 w. od Telsz. Parafialny kościół mурowany pod wezw. ś. Michała Archanioła, na cmentarzu kaplica, m-ko liczy około 400 mieszkańców.

Mejszagola, miasteczko w powiecie wilejskim, przy trakcie wilkomierskim, o 4 mile od Wilna, z którym się łączy drogą bitą, szosową, nad rzeczką Mussą, w otwartym i pagórkowatym położeniu. Poczta, urzędy mieszczkański,

gminny i policyjny. Kościół paraf, murowany. Mieszkańców przeszło tysiąc osób płci obojga. Według podania Długosza, mieszkający w Mejszagole (Mischoli), po ustąpieniu tronu synowi Jagiełłę, W. X. L. Olgierd pogrzebiony tu został, około 1380 roku, obrządkiem pogańskim. W cienistym gaju dębowym, w pobliżu książęcego zamku i kamiennego posągu Kukowajtysa, zwłoki bohatera Litwy, razem z jego koniem i zbroją, spalono na stosie. Kościół pierwotny zbudowano tu z rozkazu Jagiełły, w 1387 roku. Król Aleksander Jagiellończyk i królowa Bona pomnożyli znacznie fundusze probostwa i potwierdzili prywatne zapisy, zaś Zygmunt III Waza po kilku pożarach kościoł na nowo odbudował i hojnie opatrzył. W końcu 18 wieku starostwo mejszagolskie zamieniono na dobra dziedziczne, które po księżętach Massalskich przeszły do rodziny Houwaltów. Wystawione niegdyś na najazdy krzyżackie, aż do objęcia rządów przez Witolda. Okolice miasteczka, zwłaszcza zaś góra sypana, w ogrodzie właściciela Mejszagoly, na której stał zamek książęcy, zawierający prawdopodobnie w swych kurhanach niemało ukrytych zabytków dawnej przeszłości.

Merecz, m-ko, położone nad Niemnem w pow. trockim, gub. wileńskiej, wyłącznie prawie żydowskie, bez szerszego ruchu handlowego, bez żadnego przemysłu (jedyne młyn turbinowy, który miał na eksport, spłonął w roku 1908 i odbudowany prawdopodobnie nie będzie), wyludnia się. W Mereczu jest stary kościół murowany parafialny, cerkiew prawosławna, przerobiona przed 20 laty na środku rynku z byłego ratusza, dom przy rynku, w którym zmarł Władysław IV, odrestaurowany-robi wrażenie nowoczesnej kamienicy; przed kilku laty nabył tę kamienicę zarząd włościański za 5000 r. Merecz połączony obecnie szosami z miasteczkiem Orany o 25 wiorst, Oliwą o 30 w., Rotnicą o 24 w., Lejpunami, gub. suwalskiej, o 20 wiorst.

Okolice Merecza, mało zaludnione z powodu lichych piaszczystych gruntów, opustoszały skutkiem emigracji do Ameryki jeszcze bardziej. Kultura rolna na b. niskim stopniu. W bieżącym roku trzy wsie włości Mereckiej rozkolonizowały się, ca zapowiada pewien postęp w gospodarstwie włościańskim.

Mereczanka rz., w gub. wileńskiej, prawy dopływ Niemna; bierze początek z leśnego jeziora pod Lej piniami w pobliżu Taboryszek (pow. oszm.) i, ubiegłszy 110 wiorst, wpada pod Mereczem do Niemna. Szerokość do 6 sążni, spławna na przestrzeni 60 wiorst.

Mereczowszczyzna, folwark, należący do dóbr Kossów, w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej. Tu d. 12 lutego 1746 był ochrzczony Tad. Kościuszko. Ojciec Tadeusza, miecznik brzeski, trzymał ten folwark w dzierżawie od Pusłowskich. Wand. Pusłowski przez czas długi otaczał wielkim poszanowaniem dom ten, zw. domem Kościuszki w Mereczowszczyźnie, zaś następca Leon Pusłowski sprzedał Kussów wraz z Mereczowszczyzną w obce ręce.

Miadziół N., m-ko nad jezior. Miastro, w pobliżu St. Miadziola, około 700 mieszkańców, cerkwie 2 (murów, i drewniana), kościół drewniany filjalny św. Andrzeja, kaplica cmentarna i szkoła elementarna. Dawne dziedzictwo ks. Świrskich; Zarząd gminny. W ostatniej chwili Rzplitej trzymał starostwo grodowe Miadziolskie marszałek oszmiański, Marcin Oskierka.

Miadziół St., m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, w pięknym położeniu, pomiędzy jeziorami Miastro i Narocz, o 49, w. od Wilejki i 298 w. od Wilna. Ludność m-ka około 400 osób. Kościół parafialny drewniany pod. wezw. św. Stefana, wzniesiony w 1858. Cerkiew, meczet mahometański. Stacja pocztowa o 61 w. od Głębokiego i 25 w. od Postaw. Niegdyś był tu klasztor Karmelitów bosych, fundowany przez Koszczyca. Dobra obecnie należą do rodziny Kozielińców.

Miadziół, jezioro na granicy pow. święciańskiego i wilejskiego, w gub. wileńskiej, o 4 w. od m-ka Miadziół odległe, pod wsią Sosnową i folw. Pereczety. Powierzchnia jeziora wynosi 12 w. kw. przy głębokości do 5 sążni. Na jeziorze jest wyspa ze siada ni zamku niegdyś Radziwiłłowskiego.

Miadziół, jezioro w pow. borysowskim, gub. mińskiej, długie 2,5 w., szer. 1 w., bardzo rybne. Jezioro to zostało utworzone z rozlewu rz. Berezyny. Na południe jeziora przechodzi przez Berezynę historyczny szlak Batorego i tu leży osada Batoryno, kędy stał obozom Batory r. 1579, w czasie wyprawy na Połock.

Miassota o 4 w. od st. Usza, wieś i majątek rodziny Tyszyńskich, miejsce stałego pobytu Aleksandra Tyszyńskiego filozofa i krytyka, ostatniego prof. literatury polskiej w b. Szkole Głównej w Warszawie. Posiadała piękny księgozbiór, około 2000 tomów liczący, który spłonął wraz ze starym dworem w dniu 24 czerwca 1908 r.

Michaliszki, m-ko nad rz. Wilją w pow. wileńskim na połockim trakcie o 9 mil od Wilna, 14 wiorst od m-ka Wormian, 12 od osady kościelnej Grierwiat i 18 w. od m-ka świra. Ludności-około 800 dusz, w połowie-katolicy, i białorusini-reszta żydzi; samo miasteczko brudne, niebrukowane, okolice suche, lesiste. Kościół murowany o dwóch wieżach, płaskorzeźby gipsowe wewnątrz, zbudowany przez hr. Pawła Cyprjana Brzostowskiego w r. 1622; poczta i telegraf na miejscu, szkoła ludowa, apteka i doktor. Najbliższa stacja kol. Gudobaj Libawó-Róm. dr. żel. odległość 32 wiorsty.

Michalowszczyzna, wieś i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, nad rz. Klewicą, o 12 mil od Wilna, 4,5 od Oszmiany i 8 w. od Hołszan, w pięknej Okolicy położona. Cerkiew murowana pounicka we wsi, pod wezw. Zmartwychwstania. Pańskiego, fund. w r. 1801 przez Adama Mańkowskiego. Gospodarstwo wzorowe, grunta urodzajne. Dobra stanowią własność rodziny Wittuńskich.

Mickuny, m-ko i dwór nad rz. Wilejką, w pow. i gub. wileńskiej, o 12 w. od Wilna i 5 wiorst od Nowej-Wilejki. Własność rodziny Piller v. Pilchau. Kaplica do parafii Ławaryskiej; browar i młyn. Niegdyś była to majątność rodziny prof. Becu, ojczyzna Juljusza Słowackiego, który tu spędzał corocznie wakacje. Zarząd gminny i szkoła parafialna.

Miedniki, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, o 28 w. od, Wilna. Mieszkańców około 300. Własność p. Komarowej. Przed laty była tu kaplica parafii szumskiej. W r. 1908 właścicielka zaczęła parcelować i sprzedawać częściowo swe dobra, skutkiem czego prasa polska w Wilnie uderzyła na alarm, aby coś podjąć dla ocalenia ruin byłego zamku królewskiego, w Miednikach (w ogrodzie dworskim) od ostatecznego zniszczenia i zaguby. A zamek ten jest dotąd czczony przez ludność w imię podania, że tu zmarł król Kazimierz Jagiellonczyk, który został beatyfikowany i uznany za patrona Litwy. Przed laty był tu kościół parafialny.

Mieędzyce, dwór, własność p. Marji Zdrojewskiej, gub. Witebska, pow. lepelski, dziesięcin 1383. Położony nad rzeką Ułłą (dopływ Dźwiny) o 12 wiorst od miast. Czasznik i 17 wiorst od powiatowego miasta Lepel, b. majątek ks. Jezuitów, przeszedł potem na własność b. Komisji Edukacyjnej, od której został nabyty przez Kazimierza Kołb, stolnika W. K. L. W majątku jest starożytna kaplica fundacji ks. Jezuitów.

Mikolajewszczyzna, mała miścina poradziwiłłowska w pow. i gub. mińskiej, położona u zbiegu rzeki, Turczanki z Niemnem. Cerkiew parafialna przerobiona z kościoła, około 130 mieszkańców płci obojej.

Milcz, dwór, w guberni mińskiej, jest ważny z tego powodu, iż ma przeszłość historyczną. Gdy król Stefan Batory szedł z wojskami pod Smoleńsk, przechodził przez te właśnie miejscowości; wojska, idąc, stratowały pewnemu szlachcicowi pola. Szlachcic ów, zrozpaczony stratą, widząc jadącego króla, rzekł: „Stań, królu” i wypowiedział mu następnie swoje żale. Król, wysłuchawszy skarg owego szlachcica, rzekł mu tylko trzy słowa, ukazując ręką w trzech kierunkach: „bierz, czyść i milcz”; stąd właśnie wzięły nazwę miejscowości i majątki mają nazwy: Stańkról, Bierzki, Czyść i Milcz, miasteczko z tejeż nazwy majątkiem.

Milejczyce, m-ko nad rz. Krupą, (dopływ Nurczyka) w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej, o 50 w. od Brześcia. Ludność m-ka wynosi około 1800 mieszkańców płci obojej. Cerkiew parafialna, przerobiona ze skasowanego kościoła. Liche grunta naokół i miejscowość niezdrówka, błotnista. Oprócz cerkwi głównej są dwie mniejsze i kaplica prawosławna na cmentarzu.

Mińsk, miasto gubernjalne. Obfitość rzek i jezior w guberni mińskiej, szczególnie w mozyrskim, pińskim i rzeczyckim powiatach, daje możność ludności uprawiać przemysł rybacki na szeroką skalę. Rybołówstwo w niektórych miejscowościach guberni stanowi główne zajęcie mieszkańców. Z pośród miejscowości takich przede wszystkim zasługuje na uwagę jezioro Kniaź albo Żyd w pow. mozyrskim, wsie Pechowicze i Lachowicze oraz wszystkie zaludnione punkty wzdłuż Prypeci. Mińsk, zwany także Mińskiem Litewskim, położony jest po obu brzegach Świsioczy, przy ujściu do niej rzeczek: Krupki i Stepni, a dawniej Niemih, której koryto już wyschło, w odległości 182 w. od Wilna, dawniej przy krzyżowych gościńcach pocztowych: wileńsko-bobrujskim i borysowsko-nowogródzkim, obecnie przy linjach kolejowych: Moskiewsko-brzeskiej i Libawo-Romeńskiej.

Założenie Mińska ginie w pomroce wieków i o początku jego nic nie bierny. Po raz pierwszy kroniki wspominają o tem mieście pod r. 1067 z okazji walnej bitwy, stoczonej tu między książętami Izisławem i Wszesławem, synami Włodzimierza. W ciągu wieków XI i XII Mińsk przechodził wciąż z rąk do rąk walczących z sobą Rurykowiczów, w XIII zaś wieku cała ziemia krzywiczian zostaje wcielona do państwa litewskiego. W XIV wieku za Witenesa i Gedymina władza w. ks. litewskich coraz silniej się utrzymywała na przestrzeni dzielnic, podległych niegdyś berłu potomków Włodzimierza i Rogniedy. Mińsk wówczas i później odegrywał rolę podrzędną. Dopiero w r. 1441 Kazimierz Jagiellończyk po objęciu rządów, jako w. książę, przywilejem, wydanym w Brześciu Litewskim, zaliczył Mińsk do celniejszych grodów litewskich. Odtąd Mińsk wzrasta stale w dobrobyt i znaczenie, pomimo licznych klęsk, jakie go nieraz nawiedzały. Po przyłączeniu do Rosji Mińsk stał się miastem gubernjalnym. W r. 1907 Mińsk liczył 105,203 mieszkańców: w tem katolików 14.958, prawosławnych 33.238, żydów 54.554, protestantów 836, mahometan 1420 i staroobrzędowców 97.

Kościół katedralno-parafialny pod wezwaniem Narodzenia N. M. P. wzniesiony został przez jezuitów w r. 1710, a po pożarze w r. 1710, a po pożarze w r. 1796 odbudowany przez biskupa Dederkę. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Trójcy na Złotej Górze Wyznawcy kościoła prawosławnego posiadają 4 cerkwie, około 10 kaplic, dwa klasztory: żeński i męski, seminarjum duchowne i dwie duchowne szkoły męską i żeńską. Luteranie posiadają swoją świątynię przy ulicy Zacharzewskiej, wzniesioną z muru w połowie ubiegłego stulecia. Mahometanie posiadają drewniany meczet przy ulicy Tatarskiej Izraelici posiadają synagogę przy ul. Zamkowej i kilkadziesiąt domów modlitwy.

Niezależnie od powyższych w końcu r. 1908 już doprowadzano pod dach wspinały gotycki kościół murowany, wznoszony kosztem p. Edwarda Woyniłłowicza, prezesa Miń. Tow. Rolniczego i członka Rady Państwa z wyboru od gub. mińskiej.

Miory, m-ko w pow. dziśnieńskim, gub. wił., położone nad jeziorem t. n., o 39 w. od Dżisny i 270 w. od Wilna. Niegdyś dziedzictwo Ryłłów. Kościół parafialny pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. z gruntu przebudowany z muru w 1906 r.

Mir, starożytne m-ko i dobra nad rz. Miranką, prawym dopł. Uszy, w pow. nowogródzkim, g. mińskiej położone. O 45 w. od Nowogródka, 16 w. od st. Horodziej kol. ż. Moskiewsko - Brzeskiej i 105 w. od Mińska na równinie w glebie b. urodzajnej, Ludności m-ko ma około 800 osób. Zarząd gminny i policyjny, szkołka wiejska i szpital, stacja pocztowa, apteka. Niegdyś dziedzictwo Illiniczów (hrabstwo Mińskie), zamek wzniesiony głównie w tym celu aby otrzymać nadanie tytułu; następnie Radziwiłłów. W roku 1892 w czasie przymusowej wyprzedaży dóbr po radziwiłłowskich Mir został nabyty przez ks. Światopółka-Mirskiego, atamana kozaków. Ruiny zamku właściciel o tyle kosztownie, o ile niesmacznie odnowił. A szkoda, jest to bowiem wspinała gotycka budowla, o 5-ciu wieżach.

Mohylna, staroż. m-ko nad Niemnem, w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, przy gościńcu, wiodącym z Nieświeża do Uzdy, o 105 w. od Ihumenia. Ludność wynosi około 1,000 osób płci obojej. Zarząd gminy, szpital, szkołka elementarna, cerkiew parafialna, przewóz na Niemnie. Dziedzictwo niegdyś. Paców, potem Radziwiłłów, wreszcie ks. Wittgensteina. Miejscowość bezleśna, nieurodzajna i głucha. Na wiosnę ruch spławny na brzegu Niemna.

Mohylew (nad Dnieprem), miasto gubernjalne. Ludność gub. mohyl. w r. 1906 wynosiła na ogół 2.099,417 osób, w tem 1.033,151 mężczyzn i 1.036,296 kobiet. Według wyznań ilość ta dzieli się: katolików 66,684 osoby, prawosławnych 1.721.900, staroobrzędowców i sekciarzy 30,167, protestantów 4643, żydów 145789 i mahometan 239; Mohylów znajduje się w prześlicznym położeniu na obu brzegach Dniepru, przy ujściu rzeki Dubrowianki, przepływającej miasto w kierunku z płn. - zachodu ku poł.-wschodowi. Od niezbyt dawna Mohylów został połączony koleją z Petersburgiem z jednej strony i Żłobinem, st. kolei Libawo-Romeńskiej, z drugiej. W bliskiej przyszłości linja ta ma być przedłużona do Kijowa. Główna część miasta leży na prawym brzegu Dniepru, na wyniosłej górze. Góra, na której jest zbudowany środek miasta, a na której dawniej wznosił się zamek, nosi nazwę Kościarni, niby kostnicy. I rzeczywiście przy kopaniu ziemi pod fundamenty znajdują się tu ogromne masy kości ludzkich, świadczące, że było tu zapewne jakieś cmentarzysko pogańskie, skąd też bez wątpienia pochodzi i sama nazwa miasta (mohyla, polskie mogiła). Miasto dzieli się na 3 części; Stare Miasto, Bychowskie i Łupołowo (przedmieście Moskiewskie). Kościołów katolickich jest 3, z nich dwa murowane parafialne (dawniej archikatedralny, niegdyś karmelicki i tamy, fundacji Zygmunta III), oraz jeden drewniany. W r. 1906 Mohylów liczył 51,959 mieszkańców, w tem prawos., 3,305 katolików 20,682 i 27,407 żydów. Pod względem przemysłowym miasto żadnego znaczenia nie ma, handlowe obroty również są nieznaczne.

Mokra Dąbrowa, wieś i dobra, w pow. pińskim, gub. Mińskiej położone, przy gościńcu pocztowym nieświesko - pińskim, st. poczt. Łohiszyn. Obszar dóbr tych, czystb poleskich, wynosi 2,335 dziesięcin; dawniej była to królewsczyzna w województwie brzeskiem. Dziś dobra stanowią własność p. Piotra Stacze wieża.

Mokransy, majątek ziemski dziedziczny w gub. mińskiej powiat słucki, włość kijewicka, oddalony od kolei od stacji Lachowicze 42 wiorsty, poczta Lubieniec, telegraf- Kopyl. Własność rodu Woyniłowiczów linii Mokrańskiej, obecny właściciel Ksawery Woyniłowicz, syn Józefa, ostatniego obieralnego marszałka powiatu słuckiego. Dominium Mokransy składa się z dziewięciu folwarków, gospodarstwo rolno - przemysłowe, składające się z gorzelnii i rektyfikacji. Własny tartak parowy, który czerpie materiał z własnych lasów z prawidłowym gospodarstwem leśnym, dwa młyny parowe, mleczarnia parowa, wyrabiająca rocznie około dziesięć tysięcy funtów masła śmietankowego. W samych Mokranach obora zarodowa i sprzedaż cieląt rasy Oldenburskiej.

Molczadź, m-ko i dobra w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, przy ujściu rz. Sworotwy do Mołczadki. Stacja kolei Kolesiach, o wiorst 4; ludności, około 1500 osób. Niegdyś kościół, dziś cerkiew parafialna. Malownicze położenie, grunta piaszczysto-żwirowate. Dobra stanowią własność rodziny Mierzejewskich. Stacja „Mołczadź” ma być wkrótce przezwaną „Mickiewiczze” na pamiątkę naszego wieszca.

Mołczadź rz., lewy dopływ Niemna, bierze początek w pow. nowogródzkim w pobliżu wsi Siciwiny, niedaleko; gościńca z Nowogródka do Poczepowa, przepływa przez pow. słonimski i lidzki i wpada do Niemna około wsi Miesiłówki. Długość biegu wynosi około 60 wiorst, z brzegami malowniczymi i dobrem łąkami. Spławna tylko na wiosnę.

Mołodeczno, w pow. wilejskim, gub. wił. nad rz. Uszą, miasteczko większe i dwór z pałacem, w odległości 3—4 wiorst od st. węzłowej tejże nazwy tu krzyżujących się kolei Lib.-Rom. i Mikołajewskiej (Siedlce- Bołogoję). Dwór z obszernymi lasami własność Jana hr., Tyszkiewicza, z linii t. zw. „waczańskiej”, niegdyś należał do Ogińskich. Jest kościół parafialny, niegdyś był tu klasztor Trynitarzy. W pobliżu Mołodeczna są źródła Małej Berezyny. W Mołodecznie dzieje zapisały smutne chwile pobytu Napoleona w r. 1812 w czasie odwrotu; w owym czasie była tu szkoła publiczna, zostająca na koscie i pod kierunkiem uniwersytetu wileńskiego. Przy Mołodecznie ma posiadłość rodzina Siergijewskich, której głowa był kuratorem okręgu naukowego w Wilnie przez długie i nader ciężkie lata.

Mołodeczno służyło niegdyś z seminarjum nauczycielskiego, które wydało dużo zdolnych a nawet sławnych ludzi. Oprócz cerkwi, poczty, urz. gminnego i apteki, Mołodeczno ma centralną rektyfikację, do której z wszystkich gorzelnii powiatu wilejskiego jest dostarczany spirytus.

Mossarz, dobra ziemskie i wieś kościelna w pow. dziśnieńskim, gub. wił. położone. Kościół pod wezwaniem św. Justyna wraz ze zwłokami tego świętego, które tu zostały przewiezione z Miadziola, po kasacie klasztoru tamecznego około 30 ubiegłego stulecia.

Mosty, m-ko na lewym brzegu Niemna, poniżej ujścia Szczary w pow. i gub. grodzieńskiej, o 64 wiorst od Grodna, 35 wiorst od Skidla przy byłym trakcie handlowym z Grodna do Słonima. Około 1,500 mieszkańców; przystań na Niemnie i przewóz, oraz składy do zsypywania zboża. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony pierwotnie przez królową Bonę w r. 1539. Zarząd gminny. Niegdyś dobra tutejsze stanowiły królewsczyznę.

Motol; m-ko nad rzeką Jasiolda w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, na granicy z pow. pińskim, o 84 w. od Kobrynia, 20 w. od Janowa, przy b. trakcie handlowym z Pińska do Prużany. Ludność m-ka wynosi około 2,500 mieszk. płci obojej. Cerkiew parafialna i kaplica cmentarna. Niegdyś starostwo; pozostające w rękę Ogińskich. Dobra przez czas jakiś pozostawały we władaniu ławry Pieczerskiej w Kijowie.

Mozyrz, m. pow. w gub. mińskiej. Mozyrz albo Mozyr położony jest na prawym brzegu Prypeci przy drodze pocztowej z Bobrujska do Owruca, o kilka wiorst od kolei Briansk-Brześć, w odległości 328 wiorst od Mińska.

Leży pod stromą górą, w wyjątkowo malowniczej miejscowości. Jedna z ulic idzie po nad rzeką, druga zajmuje wąwóz pomiędzy górami, na szczycie jednej z nich wznosi się kościół farny, a cokolwiek niżej mury dawnego kościoła klasztoru Bernardynów. Stacja koi. ż. Poleskiej znajduje się o w. 6 od miasta. Natomiast komunikacja z przystanią na Prypeci często jest przerywana.

Jest tu rządowe progimnazjum męskie, prywatne gimnazjum żeńskie i 4-klasowa pensja. Mozyrz w dziejach grał pewną rolę, posiadał zamek obronny i nieraz był widownią krwawych walk, staczanych o jego posiadanie. Obecnie jest tu mała miścina powiatowa, licząca w r. 1907- 9,976 mieszkańców.

Możejki, osada przykolejowa w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej. Stacja kolei Libawo - Romeńskiej; od niej idzie bocznicą na Mitawę do Kygi. Stacja pocztowa.

Mścislaw, m. pow. w gub. mohyl. Niegdyś stolica udzielnego księstwa, a od r. 1566 do r. 1772 główne miasto województwa mścislawskiego, położony jest na prawym brzegu rzeki Wiechry, wpadającej do pobliskiego Soża. W ciągu roku odbywają się tu cztery jarmarki: w ostatni poniedziałek przed Bożeną Narodzeniem w drugą niedzielę postu, w dniu Św. Trójcy i na Wniebowzięcie N. M. P. Kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P., dawniej karmelicki, u stóp góry Zamkowej, wzniesiony został w r. 1654 przez Karola Madalińskiego, Wojskiego mścislawskiego. Dwa gimnazja: męskie i żeńskie, Tow. Pożyczk.-Oszczędnościowe.

Mścisz, dobra i wieś z zarządem gminnym, gubernja mińska, powiat borysowski, nad rzeką, Mroj. Niegdyś własność Sakowiczów, z kolei Chreptowiczów, Ślizieniów, Bułhaków i wreszcie Wołłowiczów do dziś. W pałacu nieco pamiątek i zbiorów po Józefie Slizieniu. Był niegdyś kościół parafialny, dziś kaplica parafii Dziedziłowicze.

Mucha, czyli **Musza**, rzeka, początek swój bierze w powiecie zawelskim, przepływa wzdłuż cały powiat poniewieski, (w guberni kowieńskiej) i następnie łącząc się pod miastem Bauskiem (g. kurlandzkiej) z rzeką Memlem, i tworząc niejako literę-duże A, płyną pod wspólną nazwą ogromnej rzeki „Aa”, która wpada do zatoki Ryskiej. Rzeką Musza przepływa przez najżyźniejsze okolice, ma w niektórych miejscach brzegi górzyste i strome, z pokładem kamienia wapiennego, używanego przez nadbrzeżnych mieszkańców do gospodarskich zabudowań. Nad brzegiem Muszy, w pobliżu wsi Migańce (powiat poniewieski) wznosi się wysoka góra sypana (Pilkalnis), na której, w odległych czasach, stał litewski zameczek obronny. Z góry tej roztacza się prześlizny widok na rzekę, dworki szlacheckie i wsie zamożne. Przy m. Poswołu wpada do Muszy z prawej strony rzeka Ławena. Na rzece Muszy mnóstwo młynów wodnych, przynoszących znaczne dochody, a należących do wielu przepysznie zagospodarowanych gospodarstw tamtejszych. Zaprawdę jest to niemal Egipt użyźniony przez Nil, a niemniej wybrzeża Muszy są nadzwyczaj malownicze.

Muchawiec rzeka, w gub. grodzieńskiej, wypływa z błota za dworem dom. Prużany; przepływa powiaty prużański, kobryński i brzeski, krajem niskim, jakby zapadłym. Poniżej Brześcia Litewskiego wpada od prawego brzegu do Buga. Długość biegu wynosi około 90 wiorst; za pomocą kanału Muchaweckiego (inaczej kanału Rzplitej lub Królewskiego) służy do połączenia Wisły z Dnieprem, czyli Bałtyku z m. Czarnem.

Mysz Nowa, m-ko i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, o 54: w. od Nowogródka. Zarząd gminny i policyjny. Ludności około 1,200 osób płci obojg; cerkiew, szkoła, szpital. Parafialny kościół murowany pod wezw. Przemienienia Pańskiego, wzniesiony w r. 1825 przez ks. Sapięę. Niegdyś dziedzictwo hr. Chodkiewiczów, potem Sieniawskich, Judyckich, Massalskich i Niesiołowskich, a mianowicie wojewody nowogródzkiego, Józefa Niesiołowskiego.

- N -

Naciany, wieś kościelna nader obszerna i ludna w pow. telszewskim, o 42 w. od Telsz, w gub. kowieńskiej, położona, nad rzeką Nacianką. Kościół drewniany, fundowany w r. 1789 przez ob. Pocięę, jako ilijalny do parafii w Gintuliszkach.

Nacza, wieś kościelna i dwór, nad rz. Naczką w pow. lidzkim, gub. wileńskiej. Parafialny kościół drewniany, pierwotnie wzniesiony w r. 1529 przez Janusza Kościęę, wojewodę podlaskiego. W kościele znajduje się z cudów słynąca statua Pana Jezusa Nazareńskiego. Folwark rozległości około 1,000 morgów, stanowi własność p. Wandalina Szukiewiczza, znanego badacza dziejów Litwy i archeologa. Niegdyś były w tych okolicach liczne osady tatarskie; okolica płaska, wiele jezior pomniejszych i strumieni.

Nadniemen, vel Piaseczno. Dobra piękne nad Niemenem, pow. ihumeński, gub. mińska, niegdyś radziwiłłowskie, od początku wieku XIX rodziny Narkiewiczów-Jodków. Parafia kat. Uzda, stan policyjny 1-y Uzda, poczta Uzda. Ma pałac murowany, zawierający pamiątki, zbiory naukowe, tudzież stację meteorologiczną, założoną przez nie bardzo dawno zmarłego Jakóba Jodkę, który tu miał też senatorjum dla suchotników i osób chorych nerwowo i sam leczył.

Naliboki, m-ko, wieś i dobra, nad rzeką Łębieżadą w pow. oszmiańskim, g. wileńskiej położone, o w. 106 od Oszmiany i 156 od Wilna. Dobra te stanowiły odwieczną własność ks. Radziwiłłów, nabytą przez Mikołaja Czarnego Radziwiłła. Niegdyś posiadały słynną hutę żelazną i fabrykę szkła, a snadź oba te zakłady kwitły na owe czasy niepospolicie, skoro Karol ks. Radz. Panie- Kochanku mógł ofiarować St. Augustowi serwis szkła stołowego z fabryki w Nalibokach; jakoż wyrabiano kryształy i duże tafle szklane, do karet między innymi. Fabryki te najczęściej pozostawały w dzierżawie różnych majstrów i przedsiębiorców za pewną sumę rocznie; tak np. za hutę szklaną odbierał ks. Karol 8 tys. złp. rocznie, co na dzisiejszą walutę wyniosłoby przeszło 6 tys. rubli. Lecz już około r. 1830 zupełnie upadła i została zamknięta. Huta żelazna powstała nieco później od szklanej bo około roku 1780 i przetrwała znacznie dłużej, bo aż do naszych czasów, doświadczając zmiennej kolei losów. Oprócz dwóch fabryk powyższych miały jeszcze przed laty Naliboki fabrykę potażu i cieszyły się głośną sławą swych kniei

myśliwskich po całym kraju.

Z kolei rzeczy, jako wiano księżny Stefanji, Naliboki dostały się ks. Wittgensteinowi, następnie ks. Hoheniohe, od której zostały nabyte przez dzisiejszego właściciela p. Fale - Feina, który posiada jednocześnie słynne -owczarnie na południu Rosji oraz obszerną kolonję, poświęconą hodowli strusiów, u stóp góry Kilimandżaro. Zamożność tego właściciela pozwalała na olbrzymie nakłady, lecz te - o ile sądzić można-niewiele będą miały wspólnego z większym przemysłem krajowym. Dzisiejsza administracja Nalibok zwróciła baczną uwagę na osuszenie łąk błotnistych w dobrach na całej ich przestrzeni, wynoszącej przeszło 35 tyś. dziesięcin, oraz na uregulowanie gospodarstwa leśnego, po masowej i bezmyślnej trzebieży lasów w puszczy w ciągu ostatniego półwiecza. W tym celu założono na dużą skalę; prasy hydrauliczne do prasowania siana oraz wykopano mnóstwo rowów i całą sieć kanałów, które z jednej strony osuszają błota, a z drugiej są doskonałą i niemal stałą drogą komunikacyjną.

Huta żelazna ma się obecnie już ku schyłkowi, gdyż ruda żelazna w Nalibokach już została podobno wyczerpana. Na miejscu jest stary pałac drewniany myśliwski i nowy, zw. Budą, w pobliżu jeziora Kromań, wystawiony przez księżnę Hohenlohe. Kościół parafialny fundowany przez Albrechta Radziwiłła w r. 1630.

Narew, m-ko na lewym wysokim brzegu rzeki tejże nazwy w p. bielskim; gub. grodzieńskiej, położonej przy b. trakcie handlowym z Białegostoku do Pińska, o 28 w. od Bielska. Mieszkańców około 1800, po równi Polaków, Rosjan i katolików. Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. wzniesiony w r. 1728. Ludność tubylcza trudni się rolnictwem, a żydowska - handlem i rzemiosłami. Niegdyś miasto miało lepszą przeszłość, gdyż w r. 1528 zostało mu nadane prawo magdeburskie przez Zyg. Aug.; musiał tu być nawet jakiś dworzec wielkosiążący, gdyż tenże Zyg. Aug. bawił tu kilkakrotnie przejeździe.

Narew rz., bierze początek we wschodniej rubieży Puszczy Białowieskiej, o pół mili od wsi Borki, a 1.5 od m-ka Nowy- dwór w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej. Narew jest prawym dopływem rz. Wisły i ma długości około 50 mil, w czym na Litwę i Białoruś przypada około 115 wiorst. Szerokość jej 8 - 50 sążni, a głębokość 1 - 3 sążnie. W początkowym swym biegu rozgranicza właściwą puszcę Białowieską od t. zw. Świsłockiej. Z wielu dopływów jej warto zanotować Narewkę z lewej strony i Supraśl z prawej. W miejscu połączenia Narwi z Biebrzą pod wsią Samborami oba już brzegi rzeki tej należą do Królestwa Polskiego, niegdyś rodzinnego Mazowsza. Godnym jest zanotowania iż na Podlasia czyli w pow. białostockim i bielskim gub. grodzieńskiej spotykają się z sobą dwa języki: polski i rusiński.

Narewka, rzeka w gub. grodz., lewy dopływ Narwi, wypływa z błot Nikorskieli Puszczy Białowieskiej i dzieli puszcę na dwie części. Nad rzeką tą w pow. prużańskim jest m-ko tejże nazwy, liczące około 1,000 mieszkańców, w odległości 60 w. od Pruzany i 140 od Grodna.

Narocz jez., drugie z wielkości na Litwie, na wschód od jez. Świrskiego w pow. święciańskim, g. wileńskiej, w części zaś zachodzącej w p. wilejski. Przez rzekę tejże nazwy długą na 52 w. jezioro posyła nadmiar swych wód do rz. Wilji. Jest formy prawie zaokrąglonej i mierzy 16 w. długości i 12 szerokości, przy głębokości miejscami dosięgającej aż do 9 sążni. Na brzegach jeziora tu i owdzie spotykamy ogromne zwały głazów i kamieni, to samo także i na dnie w niektórych miejscach. Na cyplu ziemi na wiorst parę posuniętym w głąb jeziora leży wieś Nanosy, typowa wioska urodzonych rybaków. Wody jeziora odznaczają się zdumiewającą czystością, a część brzegów jest nader malownicza. Na południowo - wschodniej części jeziora, wprost wsi Pasienki, leży wyspa przestrzeni 2 i pół dziesięcin; podanie ludowe głosi, iż na wyspie tej był niegdyś zamek i Istniała grobla w kierunku jeziora Miadzioł.

Narowłą, wielkie dobra poleskie nad Prypecią, powiat rzeczycki, gub. mińska. Niegdyś królewskozemna, weszła do Oskierków. W pierwszej połowie XIX wieku nabyli N. Horwattowie i do dziś dnia pozostaje w tem imieniu. Olbrzymi pałac, wzniesiony przez Horwattów, zawiera liczne dzieła sztuki i pamiątki. Na rzece Sławęcźnie zimną sławne rybołówstwo. Stan policyjny 2-gi w Jurewiczach, poczta Jurewicze.

Nierejsza, duża wieś cerkiewna, w pow. sieńskim, gub. mohylowskiej położona. Młyn wodny i folusz. Własność rodziny Majewskich.

Newel, m-ko powiatowe w gub. witebskiej, położone jest nad jeziorem Newelskim i rz. Emienką przy dwóch linjach kolejowych: Petersburg-Żłobin i Siedlce - Bołogoję, w odległości 95 wiorst od Witebska. Kościół katolicki (jedyne w całym powiecie) pod wezwaniem św. Jerzego, wzniesiony został w r. 1785, zniesiony w skutek pożaru w r. 1865 i odnowiony w roku 1876.

W w. XVI Newel, posiadający tylko drewniany zamek warowny, kilkakrotnie przechodził z rąk litewsko-polskich do rosyjskich i odwrotnie. W r. 1649 Jan Kazimierz oddał dożywociem starostwo newelskie hetmanowi Radziwiłłowi. Przedmieścia: Waraksino, Kucharzewo i Murowanka.

Nidermujża, pow. dyneburski, g. Witebska. Dawne dobra koronne, od 1678 r. własność farnego kościoła w Dyneburgu. Kościół założony w 1748 r.

Niedźwiadka, dwie wsie i dobra, położone nad rz. Uszą w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, o 2 m. od st. Horodziej koi. żel. Mosk. - Brzeskiej. Okolica bezleśna, obfitująca w łąki w wybornej glebie. We wsi Niedźwiadka Wielka jest cerkiew pounicka, fundowana niegdyś przez Jabłońskich.

We dworze, d. 22 sierpnia 1801 r. ujrzał światło dzienne Ignacy Domejko, kolega i przyjaciel Mickiewicza, b. rektor uniwersytetu w Sant-Jago w Brazylii. W r. 1884 sędziwy uczonek odwiedził kraj i bawił wśród rodaków w Niedźwiadce.

Niedźwiedzica, m-ko w pow. słuckim, gub. mińskiej, nad Brodnicą, dopływem Szczary położone, o 76 w. od Słucka. Parafialny kościół katolicki pod wezw. św. Piotra i Pawła, fundowany w r. 1645 przez biskupa wileńskiego

ks. Radziwiłła. Ludność chrześcijańska trudni się rolnictwem i ogrodnictwem, a żydowska drobnym handlem i rzemiosłami.

Niehniewicze, miasteczko i dobra w powiecie nowogródzkim, gub. mińskiej, o w. 15 od Nowogródka, przy gościńcu między Koreliczami i Lubczem położone. Należały dobra niegdyś do Radziwiłłów, następnie do Chreptowiczów, wreszcie do Butenjewych. Obszar dóbr przeszło 10 tyś. dzies. wybornej ziemi; stanowią atynencję głównego fundum w Szczorsach. Do r. 1868 w miasteczku był kościół, odtąd tylko kaplica filialna do par. Nowogródek.

Niemen, rzeka uchodząca do Bałtyku przez zatokę Kurońską. Źródło jej w błotnistych lasach pow. ihum. gub. mińskiej, pod wsią Dothinicze, poczem bierze większe od siebie dopływy Losze i Usse. W guber. wileńskiej Niemen przebiega 335 w., zaś w gub. kowieńskiej płynie na przestrzeni 130 w. i pod wsią Poświęte uchodzi do Prus poniżej o 10 w. od Jurborga. Długość Niemna wynosi 841 wiorst. Żeglownym jest Niemen od Stolpców, a więc na przestrzeni 729 w.

Przy normalnej głębokości 3,25 do 16 stóp, Niemen bywa nader często dużo płytszy i skutkiem tego ma mnóstwo ławin piaszczystych, które wraz z rapami stanowią rzeczywistą kłeskę dla żeglugi po nim. Statki parowe kursują w okresie letnim pomiędzy Grodnem a Druskienikami, oraz Druskienikami i Kownem; atoli jedynie dobrą i stałą jest komunikacja pomiędzy Kownem i Jurborgiem.

Niemen nie obfituje w ryby, natomiast morskie rybitwy stale towarzyszą podróżnym częstokroć i po za Kownem. W granice Prus W. Niemen wchodzi pod wsią Smolnikami i ośmiu rękawami uchodzi do zatoki Kurońskiej. Dopływów rzeki tej tu nie wyliczamy, gdyż o każdym z tych dopływów jest mowa przy danej miejscowości.

Niemenczyn, m-ko rządowe na prawym brzegu Wilji, w powiecie wileńskim, przy ujściu rz. Niemenczy, o wiorst 22 od Wilna położone. Piękny kościół parafialny pod wezw. św. Michała, młyn wodny, przewóz na Wilji, st. pocztowa przy trakcie święciańskim.

Kościół tutejszy, pierwotnie drewniany, należał do liczby tych najpierwszych, które w r. 1387 fundował na Litwie Wł. Jagiełło, w r. 1848 wzniesiony z muru przez Aleks. Parczewskiego. Przy kościele był swojego czasu proboszczem słynny filolog, klasyk ks. Florjan Bobrowski, którego „Słownik łacińsko-polski” stanowi pracę pomnikową i jedyną w swoim rodzaju. Z dóbr ziemskich w pobliżu Niemenczyna jest troje tejże nazwy, dla odróżnienia inaczej; przewane: 1) Czerwony Dwór wł. Ign. Parczewskiego ze znanym browarem na ogromna skalę i cegielnią; pięknie zagospodarowany majątek, 2) Podkrzyże wł. Stan. Parczewskiego, i trzecie należące do rządu.

Niemież, obszerne dobra i m-ko, przy trakcie oszmiańskim, o w. 7 od Wilna. Jedna z najstarszych osad tatarskich na Litwie, kolonizowanych tu przez W. ks. Witolda. Z mieszkańców dzisiejszych, a potomków owych tatarów, większość zupełnie się spolonizowała i przyjęła katolicyzm, inni zaś wernie trzymają się islamu. Na miejscu jest mały meczet drewniany i starożytny cmentarz muzułmański. Dobra stanowią własność Ben. hr. Tyszkiewicza z Czerwonego Dworu (g. kowieńska). Piękna rezydencja i park w zaniedbaniu, gdyż od lat wielu Niemież pozostaje w dzierżawie i służy za miejsce pobytu administracji leśnej dóbr.

Niemirów, m-ko nad Bugiem, w pow. bielskim, g. grodzieńskiej położone, o 5 w. od Bielska, około 750 mieszkańców. Zarząd mieszczański. Niegdyś własność ks. Mich. Czartoryskiego. Niegdyś kościół parafialny, dziś cerkiew.

Niemokszty, m-ko w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, o 23 w. od Rossień, przy trakcie z Kowna do Możejki. Ludności około 800 osób płci obojej. Parafialny kościół katolicki drewniany pod wezw. św. Trójcy, pierwotnie wzniesiony w roku 1636 przez Hieronima Wołowicza, starostę zmużdzkiego. Stacja pocztowa.

Niemonajcie, m-ko i dobra rządowe na prawym brzegu Niemna w pow. trockim, gub. wileńskiej, o w. 10 od gm. Aleksandrowo (Oławy), 14 od Olity, 65 od Trok i 111 od Wilna, około 700 mieszkańców. Parafialny kościół katolicki, pod wezwaniem N. M. P., stacja obserwacyjna na Niemnie. O w. 5 od miasteczka, a o 40 sążni od Niemna znajduje się źródło mineralne solankowe, niewielkiej wartości leczniczej. Niegdyś było to starostwo niegrodowe, z którego Michał Wołowicz opłacał kwarty 2169 złotych i 20 gr., a hyberny 900 zł.

Niemoniuny, m-ko nad Niemnem, w p. trockim, gub. wileńskiej, o 7 w. od Jeż n a, 65 w. od Trok i 89 w. od Wilna. M-ko ma mieszkańców około 450. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Piotra i Pawła, wzniesiony pierwotnie w r. 1766 przez sędziego Kazanowskiego i kaplica na cmentarzu.

Niesin, dobra, pow. łopelski, gmina Niesin, niegdyś dziedzictwo i rezydencja książąt Druckich - Sokolińskich, następnie były w posiadaniu rodziny Kulniewych, Mokrzyckich, Rypińskich, wreszcie Stefanowskich. Do Niesina należały: Dziemieszków, Wiły, Bychów, Kołajewszczyzna, przezwana teraz Klarenpołem i Niekłocz. Większość tych majątków dotąd w ręku Stefanowskich. W okolicy sporo kurhanów. Cerkiew fundacji ks. Druckich Sokolińskich. Obecnie Niesin ma 451 dziesięcinę ziemi i kilka rybnych jezior.

Nieśwież, miasto powiatu słuckiego. gub. mińskiej, leży nad olbrzymimi stawami, z których bierze początek rz. Usza, wpadająca do Niemna. Jest w stronie zachodniej połączony szosą długości w. 13 ze stacją kolei Mosk.-Brzesk. Zamirze (dawniej Horodziej) gościńce (trakty) łączą go na połud. z m. Kleckiem, (od którego dzieli go odległość 17 w.) na wschodzie z m. Cimkowicze (odl. 24 w.) na północy z m. Świerzeń (28 w.) Nieśwież posiada 9,500 mieszkańców, w tym: polaków 1,500, rosjan 1,050 przeważnie urzędników i żołnierzy. Białorusinów prawosławnych 1300, żydów 5,600 innych narodowości 50. Domy w śródmieściu, t. j. przy rynku, i ulicach: Studenckiej, Wileńskiej, Parnej, Senatorskiej, Benedyktyńskiej, Słuckiej murowane, a wyszczególnione ulice brukowane. Przedmieścia: Kazimierz, Nowe - miasto, Michaliszki mają charakter wiejski. Ludność trudni się handlem, rolnictwem i rzemiosłami. Największą ozdobą Nieświeża i ostoją w nim życia

polskiego stanowi zamek ordynacji Nieświeskiej i Kleckiej ks. Radziwiłłów. Po drugiej od miasta stronie stawów wznosi się potężny siedmiobok murów zamkowych, strzelając ku niebu szczytami wież, okolony przesłicznymi parkami. W zamku przechowuje się nieoszacowanej wartości archiwum, zawierające mnóstwo dokumentów nieznanymi jeszcze w świecie naukowym i unikatów w rodzaju naprz. oryginału Unji Horodelskiej. "Archiwum to niestety pozostaje w zawiadywaniu nie fachowców i nie miłośników dziejów, dla tego też mało znane jest i literalnie dla celów naukowych niewyzyskane. Dalej mieści się tam drogocenna milionowej wartości zbrojownia i bogata galerja historyczno-portretowa: są to wizerunki panujących w Polsce i krajach ościennych, a także Radziwiłłów i rodów z nimi spokrewnionych; po zatem wielka ilość rzadkich a szacownych pamiątek historycznych; na szczegółowe opisanie zamku Nieświeskiego trzeba by całej monografji. Posiada Nieśwież jeden kościół wspaniałej architektury, ze ślicznymi freskami, pomnikiem Syrokomli (pierwszym w kraju całym) i grobami Radziwiłłów. W archiwum kościelnym w zupełnym porządku przechowują się metryki od roku 1650, a także są własnoręczne listy wielu królów polskich. Istnieje też cerkiew prawosławna, przerobiona z kościoła po – Bernardyńskiego.

Dalej miasto posiada następnne urzędy: zarząd policyjny na czele z „nadziratem”, pocztowo-telegraficzny, akcyzy, lasów, 2 ziemskich naczelników, sędziego miejskiego, sędziego śledczego, rejenta. Z zakładów naukowych egzystują tutaj: seminarjum nauczycielskie w murach byłego gimnazjum po Dominikańskiego, wstęp mają tylko prawosławnej, szkoła 4 klasowa miejska, szkoła ludowa początkowa oraz 2 zakłady prywatne. Progimnazjum klasyczne 4 klasowy i progimnazjum żeńskie żydowskie 4 klasowe. Egzystują tu następujące instytucje społeczne: 1) Ognisko Polskie,—250 członków w połowie z rzemieślników i mieszczan, biblioteka 5,000 tomów. Co sobotą odczyty i tańce, często teatry amatorskie i koncerty; karty i trunki wykluczone, 2) Oświata Polska, 100 członków, działalność skrupowana, więc ogranicza się na wspomaganiu uczących się w formie zasiłków pieniężnych i książkowych, 3) Dobroczynność katolicka - członków 50, towarzystwo utrzymuje ochronkę dla dzieci i udziela zapomóg w w obuwii, ubraniu, produktach, dostarczaniu pracy i t. d., 4) Kółko rolnicze - członków 60, 5) Stowarzyszenie spożywcze - 100 człon, obrót roczny 18,000 rubli, 6) Stów. pożyczkowo-oszczędnościowe - chrześcijańsko-żydowskie 270 członków obrót roczny 40,000 rubli (egzystuje I rok), 7) Straż ogniowa ochotnicza 40 człon, i 60 strażaków; własny gmach murowany 4 konie, obóz i t. d. wartości 10.000 rubli. Towarzystwo to również chrześcijańsko-żydowskie, 8) Towarzystwo Dobroczynności żydowskie posiada kilka zakładów dobroczynnych, 9) Towarzystwo artystyczno-literackie żydowskie (świeżo utworzone).

Jak widać z powyższego wykazu życie społeczne w Nieświeżu bije zachodnio - europejskim tętmem, cała inteligencja tutejsza, a także młodzież rzehiieślnicza czas wolny od zajęć fachowych spędza na posiedzeniach, odczytach, śpiewach, muzyce, teatrach amatorskich i t. d. karty i knajpy do tego stopnia zostały zbojkotowane, iż wintowiczów możnaby do Nieświeża przysyłać na wygnanie.

Nieszczorda, jezioro w pow. połockim, o w. 10 od granicy siebieskiego i newelskiego, jedno z większych jezior w gub. Wilebskiej, o powierzchni wynoszącej 24 w. kwadr. Z jeziora wpływa rzeka Ujście, dopływ Dryssy, długa w. 155. Głębokość jeziora nie przenosi 5 sążni. Nad jeziorem leży m-ko tejsze nazwy i dobra skarbowe, które niegdyś stanowiły własność Szczyttów i zostały zapisane Dominikanom Zabialskim. Jezioro w części należy do dóbr skarbowych Obytoki, w części zaś stanowi własność prywatną. Obfitość ryb znaczna, ale rybołówstwo jest zagrożone na przyszłość i wysoce rabunkowe. Znane są na rynkach guberni leszcze z jeziora Nieszczorda.

Niewiaża rz., przepływa powiaty: wiłkomierski, poniewieski i kowieński, w kierunku z północy na południe i wpada do Niemna, o milę od Kowna, pod Czerwonym Dworem. Od ujścia aż. do miasta Bobt jest dostępna dla statków parowych, które tu regularnie kursują w lecie. Nad nią leżą miasteczka i kościoły: Troupie, Poniewież, Nowe-Miasto, Krakinów, Surwiliszki, Świętobrość, Opitołoki, Kiejdany, Bobty.

Nobel, starożytne m-ko i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, położone nad jez. t. n. Około 1,200 mieszkańców; cerkiew parafialna. Dobra zostały podzielone w r. 1870 między gen. Belgrada i urzędnika Nienarukomowa, który utrzymał 120 włók i rybołówstwo na jeziorze. Na miejscu dzisiejszego miasteczka istniał niegdyś gród warowny. Jezioro Nobel ma przestrzemi 4,2 wiorsty kw., łączy się kilku strugami z odnogami Prypeci. Jest bardzo rybne.

N. Miasto, m-ko na prawym brzegu Niewiaży, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o w. 14 od Poniewieża. Ludności około 850 osób. Parafialny kościół drewniany pod wozw. św. Macieja i Eustachego. Dokoła piękne lasy. M-ko należało niegdyś do Birż, dziś stanowi własność rodziny Karpiów. Jest tu b. zbór ewangelicki murowany, dziś przerobiony na inny użytek. Zarząd gminny.

Nowe Miasto, m-ko rządowe nad rzekami Szustis, Wanagis i Tynowza w pow. rosińskim gub. kowieńskiej, o 98 i pół w. od Rossień. Komora celna 3 kl., zarząd gminny i szkoła elementarna. Ludności około 1900 osób płci obojej, handel dość rozwinięty. Kościół parafialny drewniany pod wezw. św. Michała. Pod m-kim leży dwór Suginty, niegdyś dziedzictwo Ronikierów.

Nowogródek, Niegdyś był stolicą ksiąząt litewskich, a potem miastem wojewódzkim; po rozbiórce Polski miasto powiatowe guberni grodzieńskiej, od roku zaś 1843 gub. mińskiej. "W roku 1860 liczył 5844 mieszkańców. Wybudowany na górze, która łączy się z innymi wzgórzami. Na urwisku zwaliska zamku, fundowanego w XIII wieku przez litewskiego księcia Erdźwiła. Obecnie pozostały od zamku tylko dwie baszty. Na jednej z tych baszt znaczne dotychczas na ścianach są miejsca, gdzie się poczynały dwa wyższe piętra wieżowych komnat; na rogu zaś pozostały szczątki ważkiego kurytarza i murowanych w nim schodów. W tej baszcie na dole jest ciemny otwór do podziemnego lochu. Jest mniemanie, że loch ten ciągnie się na trzy, czy cztery mile pod ziemią, aż do Switezi, czy do jakiegoś zamku, którego i śladu dziś nie pozostało.

Na drugim wzgórzu wznosi się storożytna fara fundacji Witolda, początkowo drewniana, wymurowana w 1719-1726 r. kosztem seminarjum duchownego wileńskiego i konsekrowana w 1776 r. przez biskupa Żółkowskiego,

pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, od r. 1839 filja parafialnego po-Dominikańskiego kościoła. Kościół posiadał piękne obrazy i miał trzy dzwony, z których największy ważył pudów. 50 o głosie wybornym i potrzebował 3 ludzi do jego poruszania. Na chórze były dwa kotły miedziane. Kościół zamykał się zamkiem angielskiej roboty, który kosztował 100 talarów. W kościele zachował się pomnik marmurowy, wzniesiony przez Jana Rudominę, kasztelana nowogródzkiego, jego dziewięciu towarzyszących, poległym w bitwie pod Chocimem 1621 r. z furkami. Widać na nim 9 kłęczących rycerzy bez głów, a pod spodem napisane nazwiska: Wieliczko, Wojno, Mogielnicki, Tyszkiewicz i inni, a przy nich kłęczą na przedzie i modli się za ich duszę z różańcem w rękę Rudomina-Dysiatyn. Na cmentarzu koło fary w początku w. XIX jeszcze stała drewniana figura Jana Nepomucena. Trzecie wzgórze zowie się górą Mendoga. Na niem był cmentarz, a 1810 r. stała jeszcze murowana kapliczka. Do 1863 r. w Nowogródku było gimnazjum, pensja żeńska prywatna, oraz odbywały się co rok w marcu kontrakty, na które licznie zjeżdżało się obywatelstwo. W Nowogródku były kościoły: Jezuitów, Bonifratrów fundacji Kaźimierza Leona Sapiehy, Bazylianów, zbudowany w 1620 r. przez podkomorzego nowogródzkiego Adama Chreptowicza, przerobiony w r. 1860 na cerkiew prawosławi Borysa i Gleba, Franciszkanów, zabrany na cerkiew w 1845 r., Dominikanek, skasowany w 1863 r. i Dominikanów, obecny kościół parafialny, fundacji wojewody wileńskiego Karola Chodkiewicza. Przy kościele Dominikanów były szkoły, do których uczęszczał nasz wieszcz Adam Mickiewicz. Do pamiątek Nowogródka należy istniejący dotąd dom, będący niegdyś własnością ojca Adama Mickiewicza i przez niego wystawiony, w którym mieszkali stale po śmierci jego rodzice i w którym sławny poeta mieszkał od niemowlęcia aż do ukończenia nauk w nowogródzkich szkołach. Obecnie dom ten należy do adwokata przysięgłego T. Dąbrowskiego. Do powstania w nowogródzkim powiecie było 16 kościołów, obecnie pozostało tylko 6, mianowicie: 1) we Wsielubiu, 2) w Worończy, 3) w Nowej Myszy, 4) w Kroszynie, 5) w Darewie i 6) w Połoneczce, zaś zkasowane zostały: 1) w Nichniewiczach, 2) w Starojelnej, 3) w Horodyszczu, 4) w Mirze, 5) w Iszkoldzi (arjański), 6) w Snowie, 7) w Siolowiczach, 8) w Krzywoszyńcu, 9) w Swojatykach i 10) w Zadwiei.

Nowosiółki, znaczne dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, niegdyś własność łącznie z Żupranami ks. Radziwiłłów, potem po kądzieli przeszły w dom hr. Hutten - Czapskich. Wspaniały pałac rezydencjonalny, zresztą bardzo świeżej daty, lasy już silnie zniszczone. Od Żupran wiorst 4, od st. Soły wiorst 11. Obecnie własność Ad. hr. Czapskiego.

Nowy Dwór, m-ko pow. lidzkiego, Lida w. 56, st. koi. Pet.-Warsz. Porzeczce w. 28. Narb. (VIII, 13) po raz pierwszy wspomina pod r. 1440 w opisanu wjazdu Kazimierza Jagiellończyka do Litwy. Dawniej st-wo niegrodowe nowodworskie za czasów Zygmunta Starego zostawało w dzierżawie biskupów wileńskich; w r. 1766 Ignac. Gonseckiego, później Romera. M-ko Nowy Dwór otrzymało prawo magdeburskie na mocy przywileju króla Augusta II r. 1720. Kościół paraf. pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. założony przez Gzółgina roku 1480, odnowiony przez Półjanowskiego r. 1749. Królowa Bona r. 1547 nadaje mu na fundusz młyn, co r. 1597 potwierdza Zygmunt III, a r. 1670 Michał Altarja przy kościele fundacji ks. Wojciecha Kryczkowskiego z r. 1594 posiadała wieś Rohacze. R. 1860 m-ko ma mieszkańców 501, r. 1897- 822, obecnie 977. Mieszczanie mają tu swój zarząd, posiadają ziemi dz. 303, trudnią się prawie wyłącznie gospodarką rolną. W ogóle byt ludności miejscowej biedny.

Nowy Dwór, m-ko nad dopływem rz. Babia w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, o 20 w. od Grodna, 26 od Sokółki i 16 w. od Kuźnicy. Około 1600 mieszkańców. Cerkiew, szkoła elementarna, parafialny kościół pod wezw. Jezusa Chrystusa i kaplica na cmentarzu.

Nowy Dwór, m-ko nad rz. Miedziolanką, blisko źródeł Rosi, w pow. wołkowyskim przy drodze z Prużan do Wołkowyska; Ludności około 1300. Brzydka i dzika miejscowość. Cerkiew parafialna.

Nurzec, rzeka, bierze początek w puszczy Białowieskiej koło m-ka Kleszczyc w pow. bielskim i na przestrzeni 25 w. stanowi granicę gub. grodzkiej, od Król. Polskiego. Wpada z prawego brzegu do Bugu, naprzeciw ujścia Cetyni. Długość biegu wynosi 95 wiorst.

- O -

Obczuha, m-ko i dobra w pow. sieńskim, gub. mohylowskiej, o 42 w. od Sienna i ludności liczy około 800 mieszkańców. Dwie cerkwie drewniane, szkoła ludowa, zarząd gminny, dwa młyny wodne. Niegdyś należała do Sapiehów, w końcu w. XVIII nabyta przez Nitosławskich. Dobra z dworem murów przy samem m-ku liczą około 3500 dz. obszaru oraz około 1000 dz. nieużytków. Obecnie jako wiano, Obczuha przeszła do rodziny Jastrzębskich.

Obolce, m-ko w pow. sieńskim, g. - witeb., jest tu kościół, wzniesiony przez Jagiełłę w 1387 roku. Obolce należały do kniazia Andrzeja Kurbskiego, potem do ks. Sanguszków.

Obytoki-Horbaczewo, wieś, położona nad jeziorem Nieszczorda w pow. połockim, gub. witebskiej. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Józefa, wzniesiony przez Jezuifów połockich w r. 1800. Do Połocka wiorst 50.

Odelisk, m-ko nad rz. Odłą, w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, przy drodze z Grodna do Wołkowyska. Ludności około 1500 osób płci obojej. Parafialny kościół drewniany, pod wezwaniem N. M. P., wzniesiony przez Zygmunta III w r. 1660. Okolica wzgórzysta, bezleśna. Stare przysłowie: „Ład, jak w Odelisku”, daje nieprzychylnie świadectwo miasteczku.

Oginskiego Kanał, stanowi połączenie Niemna przez Szczarę, jez. Świącickie (albo Wyganowskie) i Jasiołdę z Prypecią, dopływem Dniepru, więc Bałtyku z morzem Czarnym. Zarząd kanału znajduje się w m-ku Telechanach. Leży w kotlinie pińskiej, na wschód od kanału Muchawieckiego. Jezioro Wyganowskie stanowi główny rezerwoar wody dla kanału. Kanał mierzy długości 44 i pół wiorsty, oprócz jez. W., które ma 7 wiorst długości. Głęboki jest

na 3 stopy, a szeroki na 3 do 5 sążni. Na kanale są 2 mosty zwodzone, jeden na trakcie z Pińska do Słonima, drugi przy m-ku Telechany.

Okmiana rz., w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, bierze początek pod m-kiem Gtuszlowski, po wejściu do Prus przybiera nazwę Dauge i pod Memiem uchodzi do odnogi zatoki Kurońskiej, tworząc dobrą przystań. Oprócz tej jest jeszcze kilka innych rzek drobniejszych w gub. kow. tegoż miana.

Okmiany, m-ko i dobra rządowe w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Dobikiuią i Okmianupą, o 55 w. od Szawel. Ludności około 920 osób, zarząd gminny, przytułek dla biednych, szkoła parafialna, kościół Parafialny drewniany pod wezw. św. Krzyża, filja w Klikolach i Wegierach, tudzież kaplica na cmentarzu. Za czasów Rzplitej Okmiany stanowiły starostwo niegrodowe, płaciło kwoty 1446 zł.

Ołchów, folwark w gub. mińskiej, pow. ihumeński, parafia katol. koreliszczewicka, poczta w Wilanach, stan policyjny 2-gi w Śnitowiczach, stacja Rudziensk Libawo-Rom. dr. żel. o wiorst 12 w wieku XVIII dziedzictwo rodziny Szyszków,- obecnie przez wiano- Dyjakiewiczów. W roku 1877 zmarł tu u siostry uczoney autor i archiwariusz nieświecki Michał Bohosz Szyszko, pochowany na cmentarzu w Wilanach.

Olita, m-ko w pow. trockim gub. wileńskiej, położone nad Niemnem, o 70 w. od Trok i 95 w. od Wilna. Ludności około 1200 osób. Parafialny kościół pod wezw. św. Ludwika, murowany, pierwotnie wzniesiony w r. 1520 przez Jana Zabrzezińskiego. Zarząd gminny i policyjny. Za czasów Rzplitej była tu ekonomja królewska. Okolice Olity lesiste i piaszczyste. W pobliżu m-ka st. koi. żel. Olita-Suwałki.

Olkieniki, m-ko rządowe nad rzeką Mereczanką, blisko ujścia do niej rz. Solczy, w pow. trockim, gub. wileńskiej, położone o 35 w. od Trok. Ludność m-ka wynosi około 3600 mieszkańców. Kościół parafialny murowany pod wezw. Nawiedzenia N. M. P. Cerkiew parafialna. Niegdyś był tu kościół i klasztor oo. Franciszkanów, osadz. tu przez Krzysztofa Chaleckiego w r. 1631. Duże koszary wojskowe, stacja pocztowa, 2 browary. Zarząd gminny i policyjny, 2 szkoły. O 7 w. od m-ka stacja kolei żel. Warszaw.-Petersburs. t. n. W okolicy znaczne lasy rządowe. Za miasteczkiem o wiorstę śród lasu leży papiernia T. Sokolnickiego, która wyrabia głównie tekturę i papier do opakowania.

Olkowicze, gub. wił., pow. wilejski, o 40 w. od st. Usza kolei żel. Libawo-Rom., parafia katolicka, która przetrwała przez ostatnie lat 45; posiada nowy murowany parafialny kościół, wzniesiony kosztem parafian i poświęcony w r. 1907. Wśród wielu innych wsi i dóbr w pobliżu Olkowicz leży wieś Władyki z grobami licznych powstańców, poległych tu w bitwie z przemagającym nieprzyjacielem w r. 1863.

Olsiady, m-ko rządowe u źródeł rz. Szui w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 14 w. od Telsz, w pięknej okolicy położone. Parafialny kościół drewniany. pod wezw. N. M. P., fundowany pierwotnie przez biskupa żmudzkiego Bartłomieja II w r. 1476; kaplica drewniana Ukrzyżowania Jezusa Chrystusa. Zarząd gminny. Ludności około 700 osób płci obojej. Niegdyś była tu zwykła rezydencja biskupów żmudzkich, którzy mieli tu swój pałac.

Olszewo, dobra nad rz. Struczą, w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, położone przy wielkim gościńcu ze Święcian do Oszmiany i Wilejki. Obszar dóbr wynosi 3500 dziesięcin. Wysoko postawione gospodarstwo we wszystkich działach. Browar, gorzelnia parowa, tartak. Dobra od w. XVII stanowią własność rodziny Chomińskich. Piękna rezydencja i prześliczny, obszerny park.

Oława, wieś i folwark nad rzeką Oławą (dopływem Niemna) w pow. trockim, gub. wileńskiej, o w. 68 od Trok i 7 w. od st. Patańce kolei żel. Olita-Suwałki. Kościół drewniany filialny na prawach parafialnego, do Olity, wzniesiony w roku 1802 przez dziedzica Oławy, Kiejstuta Giedymina. Folwark drogą wiana za Giedyminówną przeszedł w ręce Starzyńskich. W latach 1908-1909 Oława była terenem gorących rozterek o język w kościele między litwinami i polakami.

Onikszy, gub. kowieńskiej, m-ko, położone nad rzeczką Świętą, która ma brzegi malownicze, samo miasteczko niczem nie różni się od wielu innych na Litwie. Ludności liczy do 6,000, składającej się przeważnie z żydów, i włościan, których grunta przylegają do miasteczka, a zabudowania łączą się z tymże. Lud przeważnie litwini, mało mówiący po polsku, w okolicach obywateli nie dużo, zaledwo w przestrzeni wiorst 15 można naliczyć dworów kilkanaście, miasteczko samo dość handlowe, przemysł leśny rozwinięty, zawdzięczając rzece Świętej i kolei wąskotorowej, dworzec której tuż nad rzeką i przy miasteczku, a zatem las spławia się aż do Prus. Jest też w miasteczku kilkanaście zakładów wyrobu wołoków, których zbyt nawet sięga w głąb Rosji, a trudniących się w nich robotników koło 200 chrześcijan i żydów.

Obecnie buduje się nowy kościół w stylu gotyckim 2 dwoma wieżami ładnej architektury, parafia liczna, obsługiwana przez 3 księży, bo licząca 13,000 dusz. Kolej, która przechodzi koło samego miasteczka, niczem nie przyczyniła do wzrostu jego, lecz sprawiła to, że życie zdrożało znacznie z racji, że wszystko wywożą do miasta, co dla biednych mieszkańców daje się uczuć. W miasteczku poczta, telegraf, apteka, lekarz stały, sąd ziemski i włościański, kilka synagog, cerkiew. Pięć wiorst od miasteczka w ładnej leśnej miejscowości nad rzeką Świętą, leży znany całej Litwie i wspominany przez wieszczę naszego Adama, kamień Puntuk ogromnych rozmiarów, podanie głosi i w które lud nasz wierzy, iż go djabeł niósł na rozbiecie kościoła Onikszyńskiego, lecz upuścił go z racji ciężkości i tem ocalał kościół.

Orany, m-ko rządowe na prawym brzegu rz. Mereczanki, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 58 w. od Trok, 77 w. od Wilna i 25 w. od Merecza. Przeszło 1500 ludności płci obojej. Filialny kościół pod wezw. św. Michała do par. w Daugach. Zarząd gminny, szkoła i st. koi. żel. Warszawa-Petersburg o 6 wiorst od m-ka. Pod Oranami w lecie bywa

obóz artylerji, największy w całej Rosji i trwa od 1 maja do 15 czerwca. Olbrzymie piaszczyste pustynie tutejsze wybornie się do tego celu nadają. Za czasów Wład. Jagiełły był tu dwór książęcy, później Orany były starostwem niegrodowem.

Orla, m-ko pow. lidzk., rz. Niemen. Lida w. 50, st. koi. Mikoł.-Różanka wiorst 15. Wchodzi do składu dóbr Lipiczno, w XVI w. panów. Orłów czyli Horłów, potem Dowojnow, dziś ks. Marji światopółk-Gzetwertyskiej. Już w r. 1665 był tu zbór ewang.-reform. R. 1706 przeprawa przez Niemen wojsk szwedzkich pod osobistą komendą Karola XII; po niej jako pamiątka—szczątki kilku wałów z ziemi usypanych na brzegach Niemna. Dawniej licha miejscina, Orłów i Horłów nazywana, lecz w XVIII w. prawa magdeburskiego używająca. Konsf. 1717 na kahał tutejszy razem z bielickim nakłada pogłównie żydowskie złp. 550. Roku 1783 cerkiew unicka założona, którą w r. 1865- 1866 na murowaną zamieniono. Zarząd mieszczański, gmina, szkoła ludowa od r., 1862, stacja na Niemnie. Śliczny krajobraz. Mieszkańców roku 1868- 549, 1897- 804, obecnie- 726.

Orla, m-ko i dobra nad rz. Orlanką w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, o 14 w. od Bielska i 147 w. od Grodna. Cerkiew parafialna, zarząd policyjny i gminny. Ludność m-ka wynosi około 2700 osób płci obojej. Dobra wraz z m-kiem, niegdyś Radziwiłłowskie w ręce ks. Hohenohe. Był tu niegdyś zbór kalwiński.

Orłowicze, duże dobra w pow. siebieskim, gub. witebskiej, obszaru 2089 dz. Własność rodziny Medunieckich.

Orniany, dobra w pow. i gub. wileńskiej, do gm. Janiszki. Dwór nad rz. Ornianą wypływającą z jez. Oryny, przy drodze z Podbrodnia do Malał. Od st. kol. żel. Podbrodzie 10 w. i 4 w. od splawnej rz. Dubinki i o milę od m. Janiszek. Stary pałac i park angielski. Dobra niegdyś Kostrowickich dziś stanowią własność spadkobierców Jana hr. Tyszkiewicza. W granicach dóbr leżą aż 32 jeziora pomniejsze, w których przed 20 laty uczony ichtjolog, Michał Girdwojń urządzał gospodarstwo rybne.

Orsza, miasto powiatowe w gub. mohylowskiej położone nad Dnieprem i po obu brzegach rz. Orszycy, przy przecięciu linii kolej. Witebsk- Żłobini Moskwa- Brześć. Jest to jeden z dawniejszych grodów wschodniej słowiańszczyzny. Kościół parafialny murowany p. w. św. Józefa Oblubieńca, wzniesiony został w r. 1819 staraniem Dominikanów. Jest tu filja Orłowskiego Banku handlowego. Po zatem w powiecie są dwie instytucje godne uwagi: Smoleńska niższa szkoła rolnicza, tudzież Tołoczyńskie T-wo Wzaj. Kredytu.

Orzechowo, m-ko i dwór, pow. lepelski, gub. wit., przeważnie żydowskie- kupcy i rzemieślnicy, położone o 65 w. od Lepią, przy trakcie z Lepią do Dżisny, a o 2 wiorsty od stacji kolejowej Boł.-Wołkow. Zahaczę na trakcie z Połocka do Kublicz - jest jezioro tej nazwy i dwór W. Zabięły. Cerkiew św. Praksedy.

Ościukowicze, gub. wił., pow. wilejski, majątek rodziny Tukałłów o 27 w. od Mołodeczna posiada piękny pałac murowany, do którego przylega nowa kaplica pałacowa, w stylu gotyckim zbudowana.

Ostrohlady, Wielkie dobra i wieś z kościołem parafialnym w pow. rzeczyckim, kiedyś własność Szujskich, następnie Prozorów, zmarnowane przez ostatniego z rodu Konstantego P. i żony jego Zofii ze Świętorzeckich. Wielki pałac wspaniale urządzony, uległ zupełnej rujnacji, z powodu marnotrawstwa przepadły liczne dzieła sztuki, biblioteka, archiwa tudzież skarby pamiątek różnych, a dobra nabyli obcoplemieńcy.

Ostrów, miejscina poleska i dobra, nad rz. Myszanką w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej położone w pobliżu szosy brzesko-moskiewskiej. Ludność m-ka około 400 osób. Dobra stanowią własność rodziny hr. Potockich i należą do dom. Krzywoszyn.

Ostrówno, małe m-ko w guberni mohylowskiej, powiecie sieriskim, liczące około tysiąca mieszkańców ludności żydowskiej, w odległości 3,5 mil od Witebska i wiorst 3 od Dżwiny. Na rynku, w środku miejsciny wznosi się murowany kościół farny po-Dominikański, zabrany w 1863 r. na cerkiew, który fundował Zygmunt August po odniesionym zwycięstwie. W ołtarzu głównym cudowny obraz Boga-Rodzicy, ozdobiony, jak twierdzą, przez tegoż króla bogatą koroną, Kazimierz Aleksander Pocięj, wojewoda Witebski, wielkim kosztem odnowił i przyozdobił ten kościół, na schyłku XVII wieku, w sklepach zaś kościelnych przechowują się groby rodzinne Pocięjów. Aleksander Sapieha, starosta orszański, fundował tu w 1622 r. Klasztor oo. Dominikanów. Okolice-miasteczka pamiętne są, w r. 1812, zaciętą bitwą rosjan z korpusami francuskimi, pod dowództwem-wicekróla włoskiego Eugenjusz i króla neapolitańskiego Murata, w pochodzie ich ku Moskwie.

Ostrożany, wieś i dobra w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, przy drodze z Siemiatycz do Ciechanowca. Parafialny kościół drewniany; w wielkim ołtarzu obraz dobrego pędzla Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus. Dobra z dawien dawna stanowią dziedzictwo rodziny hr. Ciecierskich. Dwór pięknie zabudowany, gospodarstwo poprawne, ziemia b. żyzna.

Ostryna, m-ko pow. lidzk., Lida w. 56, st. kol. Mikoł Różanka w. 26, od Ostryna istnieje już w końcu w. XIV, bo Minigajło, dzierżawca ostryński, kładzie swój podpis na przywileju fundacyjnym kr. Władysł. Jagiełły dla kościoła w Obolcach r. 1387. R. 1501 jako namiestnik Ostryński wspomniany jest książę Hleb Proński. R. 1520 król Zygmunt I zastawia dwór swój ostrynę za 500 kop groszy panu Aleksandrowi Chodkiewiczowi. Król Władysław IV r. 1641 nadaje Ostrynie prawo magdeburskie, które po zniesieniu w 1776 odnawia Stanisław August r. 1792. W m-ku cerkiew od dawnych dawien na nowo restaurowana przez Paców st-ów Ostryńskich r. 1666. R. 1863-1876 cerkiew nowa wymurowana. Zarządy mieszczański i włościański szkoła ludowa (od r. 1857), synagoga. Mieszkańców 1776. Ziemi posiada m-ko 1063 dz. O 1,5 w. od m-ka na gruntach dóbr Kułbaczyn - Horodyszczce, podobnie zabytek z czasów chorągwa Ostryńskiego, jak w Ejszyszkach, Raduniu i in., przyłączonego do pow. Lidzkiego w r. 1568.

Pacunele, miast-ko i ogromna „okolica” szlachecka, przewana stolicą Landy, o których wspomina „Ogniem i mieczem” H. Sienkiewicza; w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Gordówką, posiadają drewniany kościół pod w^zw. św. Jana, w którym są obchodzone dwa doroczne festy na 5^{ty} Jan (24 czerwca), słynny ze zjazdu przepięknych laudanek i na św. Marcin (mniejszy zjazd), po których nazajutrz odbywają się kiermasze na konie. W Pacunelach jest szkoła ludowa, skład apteczny i niezbędne: piwiarnia i monopol.

Palemona góra, jest to jedna z największych na Litwie gór sypanych stożkowego kształtu t. zw. pilkalni. Leży na lewym brzegu Dubissy, przy jej ujściu do Niemna pod średnikiem w pow. rosień., gub. kowieńskiej. U stóp jej na porzuconemu łożysku Dubissy rozciąga się niewielka wyspa, zwana w dziejach pod mianem Salin. W podaniach ludowych wiele krąży baśni o powstaniu tej góry i jej przeznaczeniu. Zdaje się atoli, że najślusniej będzie uważać ją za warownię strażniczą, którą ludność wznosiła przed wiekami, dla ochrony przed nagłym najściem chytrych i łupieżczych krzyżaków, które to najścia zazwyczaj posuwały się brzegami Niemna.

Parycze, m-ko i dobra w pow. bobrujskim, gub. mińskiej nad rz. Berezyną położone, przy gościńcu z Bobrujska do Rzeczycy, o 45 w. od Bobrujska. Zarząd gminny i policyjny. Ludności około 2400 osób. Parafialna cerkiew pod wezw. św. Ducha, szpital gminny i kilka drobniejszych zakładów przemysłowych. W pobliżu m-ka przystań handlowa na rz. Berezynie. Niegdyś było to starostwo, po ostatnim rozbiórce darowane senatorowi adm. Puszczynowi. Jest tu pensja żeńska na 25 panien, fundacji właścicielki, oraz szkoła gminna dla chłopców i dziewcząt. Dobra obszaru 545 włók, mają gorzelnię, młyny i t.d.

Paule, dobra l wieś pow. lepelskiego nad jeziorem tejże nazwy, połączonym z rzeką Ullanką vel Ułłą. Jest tu duża gorzelnia i rektyfikacja, eksploatacja torfu i t.p. Kaplica filjałna parafii Hubińskiej ze starożytnymi obrazami. Własność Kazimierza Siellawy. Ongi dobra te były własn. Radziwiłłów, w 1550 r. sprzedane Półjanowski, od nich przeszły w spadku do książąt Druckich-Sokolińskich. a w końcu nabyte przez Siellawów w 1722 r. Niedaleko dworu nad rzeką jest starożytne pogańskie cmentarzysko, składające się z kilkunastu kurhanów. Obszar ziemi użytecznej 939 dzies., lasu 210 dzies., nieużytków 54 dziesięcin.

Pawłów, wieś i dobra nad rz. Mereczanką w pow. i gub. wileńskiej, o 28 w. od Wilna w pięknej miejscowości. Jest to najdawniejszy, lubo nieco dziwnie pomyślany, ślad urzędnictwa zupełnie autonomicznej i zamkniętej w sobie włości. Kanonik wileński, Paweł Brzostowski nabył Pawłów, udarował włościom ziemią i wolnością oraz urządził małą rzeczpospolitą. Lecz już w r. 1794, zmuszony do opuszczenia kraju, zbył dobra Moszyńskiemu, który znów sprzedał hr. Choiseul Gouffier. Obecnie Pawłów stanowi własność rządziny Kobylańskich.

Pelikany, wieś kościelna w pow. jezioroskim. Kościół paraf, nowy wzniesiony w r. 1903.

Petryków, prastare m-ko i dobra na lewym, wyniosłym brzegu Prypeci w pow. mozyrskim, g. mińskiej. Zarząd gminny i policyjny, o 62 w. od Mozyrza i 10 w. od st. t. n. kolei Poleskiej. Ludności przeszło 3,600 osób. Siedziba władcy jadrzyńców, następnie kniaziów Olelkowiczów, w w. XVII dostała się w posiadanie rodziny Chodkiewiczów, w rękę której pozostają aż dotąd. Dwa słynne kiermasze: 20 lipca na św. Elijasa i 1 października. Parafialny kościół drewniany pod wezw. Zwiastowania N. M. P. Cerkiew parafialna pounicka, obok tego dwie inne (jedna w siole przy miasteczku). Szkoła gminna. Śród mieszczan dużo rozkolników rosyjskich. Mieszczanie petrykowscy słyną jako handlarze i przedsiębiorcy.

Piaseczno, staroż. m-ko i dobra nad Niemnem, w pobliżu ujścia Łoszy i Usy, w pow. ihumeńskim, o 8 w. od m. Mohylno. Ludność m-ka przeszło 1000 osób, cerkiew parafialna p. w. Opieki N. M. P. i druga na cmentarzu. Dobra należą obecnie do rodziny Jodków, do dominium w dobrach. Zaniemeo, na drugiej stronie Niemna. Piaseczno znane w Mińszczyźnie z procesu odwiecznego mieszczan z właścicielem dóbr. Zagospodarowane są dobra bardzo dobrze.

Piaseczno, wieś i znaczne dobra nad rz. Jasiołdą w pow. pińskim, gub. mińskiej. Dobra obszaru 8549 dz. do niedawna stanowiły własność hr. Pusłowskich. Przed laty był tu kościół katolicki filialny. Gleba lekka piaszczysta, lecz o kulturę rolną łatwo wobec bogactwa łąk dobrych.

Piaseczno, wieś i dwór w po w. nowogródzkim, gub. mińskiej, nad dopływem rz. Uszy, przy gościńcu z Mira, do Nowogródka. Atynencja dóbr w Mirze.

Piaski, m-ko i dobra w pow. wołkowyskim, gub. grodz. Dobra stanowią własność rodziny lir. Krasickich.

Pikiele, małe m-ko w pow. telszewskim, gub. kow., o 50 w. od Telsz. Parafialny kościół św. Trójcy, drewniany i kaplica cmentarna.

Pińsk, m. pow. w gub. mińskiej. Pińsk położony jest nad rzeką Piną w odległości 254 w. od Mińska, przy linjach kolejowych Brześć-Briańsk i Wilno-Równe. Należy do bardzo starożytnych grodów Rusi litewskiej. Nestor pierwszy raz wspomina o nim pod rokiem 1007. Długi czas Pińsk i Turów stanowiły jedną dzielnicę książęcą przyczem Pińsk nieraz się oddzielał od Turowa, osobną stanowiąc całość w XIV wieku. Gedymin przyłączył Pińsk razem z Kijowem i całym obszarem poł.-zachodnim do swych posiadłości. Księstwo pińskie jednak, chociaż na odmiennych warunkach, istniało jeszcze z górą dwa wieki. W roku 1523 Pińsk z przyległościami przez Zygmunta I podarowany został królowej Bonie. Stefan Batory nadał miastu prawo magdeburskie oraz przywilej na jarmarki i kontrakty. Po trzecim rozbiórce Rzplitej utworzono w Pińsku djecezję katolicką, która jednak trwała zaledwie do roku 1798. Najdawniejszym kościołem w Pińsku i jednym z najdawniejszych na Litwie jest kościół po-franciszkański, fundowany w r. 1396 przez Zygmunta Kiejstutowicza. Najdawniejszą w Pińsku również jest cerkiew soborna św. Teodora, której założenie podanie miejscowe odnosi do czasów Włodzimierza Wielkiego. Mieszkańców w r. 1907 liczono w Pińsku- 34756.

Z zakładów naukowych istnieją tu: 7-klasowa szkoła realna, gimnazjum żeńskie prywatne, 6-klasowe gimnazjum męskie i żydowskie, 7-klasowe gimnazjum żeńskie prywatne. Z instytucji społecznych zaś: Pińskie Tow. Rolnicze, Poleskie T-wo Wz. Kredytu dla ziemian i T-wo Wzaj. Kredytu. Pińsk jest miastem dość znacznym, robiącym poważne obroty handlowe. W porcie jego ciągle, zwłaszcza na wiosnę, przewijają się sporo statków parowych, berlinek, szahalci i dumbasów. Od lat już kilkunastu ziemianin O'Brien de Lassy założył tu fabrykę statków i łodzi parowych. Fabryka ta różnymi kolejami powodzenia trwa aż do dzisiaj: wiele drobniejszych statków parowych na Prypeci, Niemnie, Wilji i kanałach pochodzi z tych właśnie warsztatów. Pośród nieruchomości miejskich godnym jest uwagi „dom Skirmuntów”, zdawna na Pińszczyźnie osiadłej rodziny. Jest tu mnóstwo pamiątek rodzinnych oraz archiwum i zbiory.

Plembory (inaczej Plauenburg), majątność pięknie zabudowana nad Dubissą w pow. rosień., gub. kowieńskiej, własność Dowgirdów. Przewóz na rzece i młyn. Mała miścina obok, która stanowi jakby przedmieście Ejragoły, w pobliżu na lewym brzegu i Dubissy położonej. Plemborg był prastarą osadą żmudzka, następnie był zamkiem obronnym krzyżackim, założonym przez W. Mistrza Henryka v. Plauen.

Plissa, m-ko i dwór nad jeziorem t. n. w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o 55 w. od Dżisny i 28 w. od Głębokiego. Ludności około 800 osób. Cerkiew parafialna, zarząd gminny, szkoła elementarna, młyn wodny, fabryka sukna. Dwór stanowi własność Despot- Zenowiczów.

Pleszczenice, miejscowość historyczna z czasów przejścia armji Napoleona I-go w roku 1812. O czym dużo szczegółów w książce Eustachego hr. Tyszkiewicza. „Opis powiatu Borysówskiego”.

Plusy, siolo nad jeziorem tejże nazwy w powiecie nowoaleksandrowskim, 120 mieszkańców, najbliższa poczta Krasław 12 w., najbliższa stacja kolei Krasławka 16 w., w siole znajduje się katolicki kościół filialny (parafii brasławskiej) nowy, zbudowany 1907 r. Ludność dawniej przeważnie litewska, lecz obecnie białoruska (zruszona). Szkoła początkowa.

Plotele, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, położone nad jeziorem t. n., o w. 35 od Telsz. Ludności około 460 osób, stacja poczt, telegraficzna, szkoła, Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Piotra i Pawła, wzniesiony pierwotnie przez Zygmunta Aug. w r. 1564. W ostatnich chwilach Rzeczypospolitej. Płotele jako starostwo pozostawały w ręku Ogińskich. Jezioro Plotelskie ma długości 6,5 w. i szerokości do 3 w., mierzy około 16 w. obwodu. Na środku jeziora jest mała wysepka, na której niegdyś była odwieczna warownia. Ślady mostu na palach na dnie jeziora pozostały aż do dziś dnia. Rybołówstwo w jeziorze przynosi do 500 rb. rocznie.

Płotnica, duża okolica szlachecka nad rz. Płotnica, dopływem Prypiątki, w pow. pińskim, gub. mińskiej przy kolei ż. Poleskiej i gościńcu z Pińska do Dawidgródka. Parafialna cerkiew pod wezw. Opieki N. M. P., niegdyś słynna z cudownego obrazu Bogarodzicy, którego dziś niema. Zarząd gminny i policyjny. Odległość od Pińska wynosi 6 mil. Niegdyś dobra były własnością Skirmuntów, dziś stanowią własność szlachty drobnej o wybitnym i swoistym charakterze.

Plungiany, m-ko i dobra nad rz. Bobrugą, prawym dopływem rz. Minii, w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 28 w. od Telsz. Zarząd gminny i policyjny, sąd pokoju, szkoła gminna, apteka, stacja pocztowo - telegraficzna. Ludność wynosi przeszło 4 tys. osób płci obojej, młyn wodny, cegielnia, gorzelnia, browar. Parafialny kościół pod wezw. św. Jana, drewniany i kaplica cmentarna W. W. Ś. Ś. Dobra stanowią własność spadkobierców zmarłego w r. 1905 Mich. ks. Ogińskiego.

Pocieczolo, wieś w powiecie ihumeńskim, kędy niegdyś znakomity filantrop Dominik Moniuszko założył głośną szkołę ludową systemu Lankstra. Szkoła ta zwinęta została około roku 1838.

Poczajewicze, obszerne dobra i wieś w powiecie sieńskim, gub. mohylowskiej, na pograniczu lepelsk., własność hr. Chreptowicza Butenjewa. Jest tu gorzelnia, młyn wodny na rzece Łukomce (patrz Łukomka). We wsi cerkiew, były kościółek. W okolicy dużo kurhanów. Ongi własność książąt Łukomskich, potem jezuitów, nadane hrabiemu Chreptowiczowi. Do dóbr należą folw. Łusznowicze, Hańkowicze, Oksieńce i Chrabrowo.

Poczepowo, małe m-ko nad rz. Sworotwą w pow. nowogrodzkim, gub. mińskiej, o 3 m. od Nowogródka. Około 300 mieszkańców. Cerkiew pounicka fundacji Korsaków z r. 1770, szkoła gminna i zarząd.

Podbirze, m-ko w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Totołą i Jodupką. Po dziesięcioletniej pracy, w r. 1908 ukończono tu nowy murowany kościół z dwiema wieżami, w stylu gotyckim, widoczny z daleka, który został poświęcony przez ks. Rymkiewicza, kanonika z Birż, w obecności licznych tłumów wiernych. Kościół pod wezw. św. Trójcy posiada filję w Sostach i kaplicę w Smilgach i Downianach.

Podbrodzie, m-ko przy ujściu rz. Dubinki do Żejmiany, na granicy pow. wł. i święciańskiego, w gub. wileńskiej położone, p 45 w. od Wilna i 28 w. od Święcian. O 1 w. od m-ka leży st. kol. z Petersburg - Warszawa. Część m-ka należy do dom. Ormiany hr. Tyszkiewicza, część zaś, oddzielona rz. Dubinką, niegdyś Łappowska, do rządu. Most na rzece Dubince. M-ko silnie się rozrasta i zabudowuje. Z Wilna na lato zjeżdża tu corocznie sporo osób na miłe letnisko w willach, rozrzuconych po lesie sosnowym.

Podbrzezie, m-ko nad pot. Dawle w pow. i gub. wileńskiej, o 29 w. na północ od Wilna. Ludność m-ka wynosi około 1,300 mieszkańców. Cerkiew parafialna, przerobiona z kościoła i kaplicy, zarząd gminny i szkoła. Kościół katolicki istniał tu od 1484 roku.

Podoresie, wieś i dobra u źródeł rz. Oresy w pow. borysowskim, gub. mińskiej, do gm. Hłusk. Cerkiewka. Dobra, niegdyś dziedzictwo ks. Olelkowiczów, a następnie Radziwiłłów, zostały sprzedane po śmierci ks. Wittgensteina przez ks. Hoheniohe. Dobra wynosiły około 4 tys. dziesięcin obszaru.

Podubisie Bazyjańskie, p. szaw., gub. kowieńska, kościół i klasztor, po skasowaniu unitów w 1832 r., oddane duchowieństwu prawosławnemu; z kościoła powstała cerkiew. Bazyjanów osadzili tu bracia Bej narowie, a trudnili się oni wychowaniem młodzieży szlacheckiej; już w ostatnich latach szkoła podubiska została podniesiona do rzędu szkół średnich 6-oklasowych i była szkołą powiatową szawelską i cieszyła się olbrzymią na owe czasy (około 300) frekwencją uczniów. Dzisiejsze miasteczko składa się z cerkwi i kilkunastu domostw wraz ze sklepem monopolowym. Martwota wieje tu z każdego kąta, lud miejscowy wszakże nie przestaje nazywać tego Podubisia, Bazyjańskiem.

Podubisie Górskich, niegdyś przy szosie z Taurog do Szawel nad Dubissą, w pow. szaw., gub. kowieńskiej. Młyn wodny ca rzece. Prześliczna pozycja do koła dworu, dziś własność Pl. hr. Zubowa.

Podubisie Gruzewskich, dwór w miejscu, gdzie rzeka Krożenta wpada do Dubissy. Dobra te zdawna, bo od końca szesnastego wieku, pozostają w rękach jednej rodziny, są dostatnio zagospodarowane. Młyn wodny i folusz.

Podubisie Hryniewiczowskie, w pow. szaw., gub. kowieńskiej, dwór, dziś własność Jeleńskich, nad Dubissą. O wiorst 5 stąd, przy karczynie Szedwidzie, zostały przerwane roboty przy kanale Windawskim. Zostały resztki płyt granitowych oraz ruiny pieców wapiennych.

Podubisie Iwanowskich, na prawym brzegu Dubissy, pięknie zabudowana majątność z zakładami rolno-przemysłowymi, ze ślicznym ogrodem, schodzącym ku brzegom rzeki. Most na rzece z drzewa, bez pali, ładnie zbudowany. Porządna austerja nad Dubissą, gdzie jeszcze do dziś chętnie zjeżdżają chorzy, a żeby używać kąpieli ciepłych siarczano-żelazistych w urządzonej łaźniach oraz zimnych pod silnie bijącym prądem wody źródlanej przy specjalnie w tym celu urządzonej upuście

Podubisie rządowe, po konfiskacie dóbr tych dostało się rodzime Staniewiczów, p. rosiński, g. kowieńskiej. Miasteczko ślicznie położone, w pobliżu góra zw. Waltornia. Posiadłość dziś pozostaje w ręku rosyjskim i robi wrażenie ruiny.

Pohorelo, tożsame co „Ostrowlany”, pow. lepeński, gub. witebskiej, niegdyś rozdrobione na kilka folwarków, leżących między Boczejkowem, a Kamieniem. Ongi należały te dobra do Łuszczaków, potem Stabrowskich, Łyskowskich wreszcie Żabów.

Pohost, m-ko i dobra w powiecie słuckim, gub. mińskiej, położone nad rz. Słuczem. Ludność m-ka do 700 osób. Cerkiew parafialna pod wezw. św. Jana Chrzciciela, szkoła gminna i zarząd. Dobra obszaru przeszło 5 tys. dziesięcin, należały do Radziwiłłów, potem do ks. Wittgensteina, wreszcie uległy losowi innych dóbr po jego śmierci i zostały sprzedane. Młyn i ogromna gorzelnia.

Pohost N., m-ko w pow. dzisieńskim, o 56 w. od Dżisny i 210 od Wilna, w gub. wił. położone. Ludności około 500 osób. 2 cerkwie, zarząd gminny, szkoła. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony został w r. 1593 kosztem ks. Leona Sapiehy; kaplica w Szarkowszczyźnie.

Pohost, starożytna osada, obecnie m-ko i dobra w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, nad rz. Klewicą, dopływem Berezyny, położona o 52 w. od Ihumienia, przy drodze z Ihumienia do Mohyłowa. Mieszkańców około 1500 osób, trudniących się handlem i drobnym przemysłem. Parafialna cerkiew pounicka, zarząd gminny, szkoła. Za czasów Rzplitej było to starostwo. Obecnie dobra te stanowią własność rodziny hr. Potockich.

Pohost Zahorodny, starożytna osada i m-ko, oraz duże dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej. Stare dziedzictwo ks. Lubeckich. Zarząd gminny i policyjny, szkoła, cerkiew pounicka, p. wezw. Opieki N. M. P. Ludność wynosi do 550 osób. Dobra mają 10,840 dziesięcin w glebie lekkiej, lecz urodzajnej, przy znacznym stosunku lasów.

Pohost Zarzeczny, m-ko stare i dobra nad odnogami rz. Styru, w pobliżu ujścia jej do Prypeci, w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 42 w. od pińska położone. Ludność około 400 osób, cerkiew. Dobra mają obszaru 3037 dziesięcin i stanowią własność rodziny Cierpickich.

Pohost, jezioro w pow. pińskim, gub. mińskiej, długości 7 w. i szerokości od do 2 w. Od strony zachodniej przybiera rz. Wiślicę, od wschodu zaś daje odpływ, który o 1.5 w. niżej łączy się z rz. Bobryk, a przez nią z Prypecią. Na zachodnim krańcu jeziora leży duża wieś Nozoy Dwór, a na brzegu północnym starożytne m-ko Pokost Zahorodny. Cała okolica wraz z jeziorem należy do ks. Lubeckich, okolica bardzo malownicza.

Pohulanka, prześliczny folwark nad rz. Dźwiną o 7 w. od Dyneburga (Dźwińska), własność Zyberk-Platerów z Krasławia, w pow. dyneburskim, gub. witebskiej. Obecnie jest murowany zakład kąpielowy i uzdrowisko, z wszelkim komfortem i wygodami urządzone. Zakład kumysowy. Mnóstwo prześlicznych zakątków spacerowych w borach sosnowych i na brzegu Dźwiny.

Poniewież, powiatowe miasto gub. kowieńskiej, na lewym brzegu r. Niewiaży. Ludność 12968 osób. Poniewież, jako znaczna osada powiatu upitskiego, znanym jest od roku 1554, z pobytu sądów ziemskich i powiatowych, a jako miasto stołeczne powiatu posiadał murowany spichrz od roku 1614 dla archiwów sądowych, który przetrwał do dziś i liczy się najstarszą budowlą w mieście, lecz archiwa ręką zbójceją w niewiadome strony rozproszone zostały. W roku 1795 przeszedł pod panowanie Rosji, jako powiatowe miasto guberni wileńskiej, w grudniu 1842 wcielony do gub. Kowieńskiej. Przedmieścia Poniewieża: Mikołajewo, Piaski, Farma, Stary Poniewież, Banhof i Plukf, terytorjalnie i liczbą

ludności wyrównywią miastu, lecz administracyjnie z miastem nie są związane i należą do gminy pniowskiej. Świątynie: sobór prawosławny murowany z kamienia, przerobiony w 1847 r. z kościoła pijarskiego, kaplica cmentarna drewniana, zbudowana w 1890 r. na miejscu kaplicy uczniowskiej, nadto nieliczni prawosławni mają kaplice w seminarjum nauczycielskim i w gmachu więziennym. Staroobrzędowcy wzniesli w 1907 r. drewnianą kaplicę. Kościół katolicki dla parafii, liczącej przeszło 13,000 dusz, wymurowany został w r. 1877 staraniem ks. Chodorowicza na przedmieściu Mikołajewo, na miejscu starego drewnianego, zbudowanego w r. 1782 staraniem kanonika kapituły wileńskiej Mikołaja Tyszkiewicza. W roku 1908 założone zostały fundamenta pod budowę nowego kościoła w samym mieście. Kościół luterński drewniany, wzniesiony w roku 1843 staraniem barona Roppa z Szadowa. Izraelici mają 1 murowaną synagogę i 12 domów modlitwy. Karaici drewnianą synagogę. Klasztor Pijarski, wzniesiony w XVII st., został skonfiskowany w 1832 r. i obrócony na koszary rządowe. Komunikacja: szerokotorową Libawo-Romenską i wąskotorową Poniewiesko-Święciańską liniami kolei żelaznych miasto Poniewież jest połączonym ze światem cywilizowanym. Rzeka Niewiaża po niżej miasta liczy się spławną, lecz nie wyzyskiwaną z powodu dużej ilości na niej tam młyńskich. Dróg dla komunikacji podjazdowej bitych (szos) niema, drogi podjazdowe, pozostające pod opieką ziemskich komitetów, pozostawiają wiele do życzenia. Telegrafem miasto złączone oprócz linii przy kolejowych ze wszystkimi miasteczkami powiatu. Sieć związków telefonicznych łączy miasto również z miasteczkami, dobrami ziemian i sięga do Rygi, Dorpatu, Mitawy, Szawel i innych punktów. Sieć miejska telefoniczna na urządzeniu. Miasto podzielone na prawidłowe kwartały 32 ulicami brukowanymi, z nich główniejsze: Dworzańska, Remigolska, Wiłkomierska, Szadowska. Ulice i place oświetlają się naftowymi lampami „Waszyngton”.

Już w końcu XVII stulecia kongregacja Pijarów utrzymywała sześcioklasową szkołę przy klasztorze, przeistoczoną w 1834 roku w pięcioklasową- miejską, a w 1858 r. w gimnazjum, które po r. 1863 zostało zwinięte. W gmachu gimnazjum w 1872 roku otworzono seminarjum nauczycielskie bez prawa wstąpienia do niej dla ludności rdzennie miejscowej, od roku 1906 do seminarjum mają wstęp litwini za każdorazowym zezwoleniem ministra oświaty.

Szkoła realna powstała w 1882 roku za staraniem b. marszałka Pawła Puzyny. Okazały gmach wzniesiono w 1884 r. kosztem 70,000 r. przeważnie z ofiar ziemian. Obecnie Id. VII, ucza. 438. Żeńskie gimnazjum otwarte w r. 1907, i trzy progimnazja żeńskie z r. 1907. Szkoła 4 klasowa męska z r. 1908. Elementarnych szkół: męskich 6, żeńskich 2, koedukacyjnych 1, prywatnych koedukacyjnych: towarzystw dobroczynności 2, i nadto: żydowskie, 2 klasowa 1 i chederów 18. Biblioteka bezpłatna katolickiego Towarzystwa dobroczynności powstała w r. 1907. Księgarni 4. Sal teatralnych prywatnych 2. Litewskie dramatyczno-śpiewaczetwarz. „Ajdas”.

Instytucje społeczne: państwowych kas oszczędności 2, Towarzystwo Wzajemnego Kredytu od roku 1881 (obecnie członków 598, obrót za rok 1907- 21,193,325 r.), Towarzystwo Wkładowo-Zaliczkowe z r. 1907. Fabryki: drożdżowa, gorzelnia, rektyfikacja, browar piwny, tabacznice 2, młynów parowych 5, wodnych 1, wiatraków 2, skład monopolowy pierwszorzędny 1, monopolówek 4.

Dom ratuszowy, rzeźnia, młyn parowy, 5 budowli dla wygod wojska i 42,5 dziesięcin ziemi. Z tej ostatniej przestrzeni 20,5 dziesięcin pod ulicami, placami i ogrodami dla publicznego użytku, pozostałe-czynszownicy. Handel zbożem, lnem i siemieniem Inianem spoczywa wyłącznie w ręku izraelitów. Na niektóre gałęzie handlu ceny reguluje Spółka Spożywcza, posiadająca sklepy t. z. uniwersalne. Powiat poniewieński produkuje pszenicę niezrównaną. Drzewo w obróbieniu (szlipery) idzie do Libawy koleją i za morze. Przemysł w zastojach, są rękodzielnicze warsztaty: blacharskie, szewskie, stolarskie, tokarskie i inne dla potrzeb lokalnych. Pojoście, dobra ziemskie, położone u ujścia Josty do Niewiaży, o 4 wiorsty od Poniewieża, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej (dawniejsza ziemia upieką, województwo trockie), nazwę swą oczywiście od rzeki Josty wzięła. Folwarki: Pojościc, Dębów, Kurhanów, Trakinów, Taruszki i Podgaje. Postępowe gospodarstwo z bydłem holenderskiem. Lasy dwoma kolejami przecięte. Młyn na Niewiaży. Malownicza siedziba z parkiem starym. Dwa mosty i kaplica, od której niedaleko miejsce, gdzie Gąsiewski potykał się ze Szwedami. Baliński wymienia stare dęby i kurhany Pojoskie. Dobra te r. 1500 należały do Budkiewiczów, Aleksander Meysztowicz, pierwszy vice-prezes kowieńskiego towarzystwa rolniczego, ożeniony z Zofją hrab. Korwin-Kossakowską z Woytkuszek, jest obecnym właścicielem Pojościa. Oprócz wyżej opisanego Pojościa były jeszcze dwa Pojościa w górnym biegu Josty położone, z których jedno było ongi własnością generała artylerji Romera. I jedno i drugie w znacznej części rozparcelowane zostały.

Pokrój, m-ko nad rx. Kroją, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o 45 w. od Poniewieża. Ludności około 750 osób. Parafialny kościół pod wezw. św. Jana Chrzciciela, drewniany; szkoła początkowa, st. poczt., przytułek, młyn wodny, wiatrak, tartaki i t.p.

Polany, wieś i dobra dziedziczne w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej położone, w nieco wyniosłej i suchej miejscowości. Miejsce urodzenia i siedziba wiejska znanego poety i publicysty Czesława Jankowskiego. Obszar dóbr dziś już wynosi tylko około 900 dziesięcin. Do Oszmiany jest wiorst siedm.

Polany, m-ko w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej. Około 300 os. ludności. Kościół drewniany filjałny pod wezw. Opatrzności Boskiej, w nim słynne dwa odpusty coroczne na św. Annę i na św. Marcina, na które bardzo licznie zbiera się szlachta zagonowa z okolic.

Polawień, miasteczko nad rzeką Ławeną w pow. wiłkomierskim, 200 mieszkańców. Kościół parafialny, - niegdyś klasztor ks. Dominikanów.

Poląga, m-ko i dobra, położone na piaszczystym i płytkim wybrzeżu Bałtyku, od r. 1819 zaliczone do gub. kurlandzkiej (pow. grobiński), zaś przedtem w całej swej przeszłości należące do dziejów Litwy i Żmudzi. Poląga miała swą piękną przeszłość jako port, dziś atoli utraciła to znaczenie skutkiem zmiany płytkości morza. Wraz z dobrami od r. 1775 na mocy konstytucji sejmowej Poląga stała się własnością prywatną ks. bisk. Ignacego

Massalskiego wzamian za jego hrabstwo Lachowickie wraz z m-kiem Lachowicze (gub. mińska). Ludność miasta składa się w znaczne, części z litwinów z małą domieszką lotyszów. Parafialny kościół pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. i kaplica św. Jerzego na górze Biruty, kędy była niegdyś prastara świątynia pogańska i gdzie zostały pogrzebane zwłoki niegdyś kapłanki tej świątyni, Birnty, a następnie ukochanej żony bojownika Litwy, Kiejstuta. Lud czci aż dotąd jej sławę, której wspomnienie przechowuje w pełnych poezji podaniach i pieśniach. Góra Biruty wraz z kaplicą położona wśród pięknego lasu sosnowego, dziś jest objęta parkiem rezydencji właściciela Połagi. Od Massalskiego Połaga przeszła jako wiano jego siostrzenicy ks. de Ligne w dom Winc. Potockiego, zaś następnie w ręce rodziny Tyszkiewiczów i dotąd u nich nieprzerwanie pozostaje. Ludność m-ka wynosi niespełna 3 tys. głów płci obój ej, trudni się rybactwem i wyrobem drobiazgów z bursztynu, który tu licznie morze na piaszczysty brzeg wyrzuca. Większe ożywienie ma m-ko w lecie, gdyż Połaga już od dość dawna cieszy się opinią miłego i cichego uzdrowiska z kąpielami morskimi. Jest tu urządzony kurhaus oraz wszelkie urządzenia pomocnicze w obszernym i przepysznie utrzymanym parku właściciela. Połaga leży o mil 12 drogą bitą od Libawy, o mil trzy od pruskiej Kłajpedy, o 4 wiorsty od granicy pruskiej i o wiorst 11 od Kretyngi. Dobra obejmują obszar 8700 dziesięcin.

Połock, miasto powiatowe gub. witebskiej, położone jest na prawym wyniosłym brzegu Dźwiny; przy ujściu do niej rzeki Połosty, przy dwóch linjach kolejowych Ryga-Smołeńsk i Siedlce-Bołogoję, w odległości 94 wiorst i od Witebska. Jest to jedno z najdawniejszych miast na Rusi Zachodniej, niegdyś stolica księstwa, które przy końcu XII-go wieku stało się udzielnym księstwem rodu panującego na Litwie. Dzieje miasta sięgają odległej starożytności. Pierwszą wzmiankę o niem spotykamy w latopisie Nestora pod 862 r., w którym Ruryk nadał je jednemu z mężów swej drużyny. Przy objęciu rządów Litwy przez Witolda, Połock przestał być księstwem hołdowniczym, i przyłączony do państwa litewskiego, otrzymał starostów czyli namiestników. Stefan Batory założył tu w r. 1580 kolegium jezuitów z kościołem, który oni następnie wspaniale ozdobili. Połock za czasów Rzplitej był naj znaczniejszym miastem na Białej Rusi zarówno ze względu na mieszczące się w nim liczne kościoły i klasztory katolickie oraz unickie, jak z powodu obszernego handlu z Rygą, Gdańskiem i Rosją. Wspaniałe gmachy jezuickie, dominikańskie, franciszkańskie, bernardyńskie i bazylijskie dodawały niezwykłego blasku starożytnemu grodowi, który przy pierwszym podziale Rzplitej w r. 1772 przeszedł pod panowanie rosyjskie i niebawem został miastem głównym guberni pskowskiej.

W r. 1777 utworzono osobną gubernję połocką, złożoną z 11 powiatów, wobec czego Połock w ciągu lat 19 pozostawał miastem gubernjalnym. W roku 1796, gdy przez połączenie guberni połockiej i mohylowskiej utworzono z nich jedną już tylko gubernję białoruską, Połock został w niej miastem powiatowym. Takim samem miastem pozostał Połock i przy utworzeniu w r. 1802 guberni witebskiej, w której obrębie znajduje się dotychczas. W r. 1812 Połock ucierpiał znacznie od francuzów, jak to opiewa, nieestetyczny pomnik, wzniesiony w r. 1850 na rynku połockim dla uwiecznienia chwały poległych tam wojsk rosyjskich, walczących przeciw oddziałom marszałków OudinoYa i St. Cyr'a.

W styczniu 1812 r. wyszedł ukaz Aleksandra I do synodu, w którym ten monarcha wyniósł kolegium jezuickie w Połocku na stopień Akademji, z nadaniem jej przywilejów uniwersyteckich. Dzielili się ta Akademia na 3 fakultety: pierwszy obejmował języki; drugi nauki wyzwolone, filozoficzne i inne umiejętności „naturalne i cywilne”, trzeci fakultet obejmował teologję. Pod zarządem Akademji pozostawało sześć gimnazjów jezuickich (w Połocku, Witebsku, Orszy, Mścislawiu, Mohylowie i Dyneburgu). Krótkie istnienie Akademji połockiej nie pozwoliło tej instytucji naukowej rozwinąć swych sił w zupełności. Dnia 15 marca 1820 roku wyszedł ukaz, który wydalal jezuitów z państwa rosyjskiego, a równocześnie kasował akademję i wszystkie szkoły jezuickie. Po zamknięciu akademji połockiej zbiory jej naukowe i drukarnię oddano ks. pijarom, którzy do r. 1833 utrzymywali w Połocku rodzaj liceum, po którego zniesieniu w murach po-jezuickich ulokowano korpus kadecki, istniejący do dziś

Obecnie są tu zakłady naukowa: rządowe gimnazjum żeńskie, prywatna pensja czteroklasowa żeńska, seminarjum nauczycielskie, korpus kadetów. Zaś z instytucji społecznych następujące: Potocki Oddział Wit. T-wa Rolniczego, Tow. Wzajemn. Kredytu, T-wo Pożyczkowo-oszczędnościowe, Bank Miejski i straż ochotnicza.

Piotrowicze, dobra w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, nad rz. Piotrówką, położona o w. 12 od Hłuska. Kiegdys własność Duszkiewiczów, od r. zaś 1875 p. Myszenkowa. Obszar dóbr 234: włóki. Od r. 1885 jest tu urządzona wcale dobra szkoła ogrodniczo-rzemieślnicza, w której uczniowie mają możność praktykować w pięknym ogrodzie pomologicznym właściciela jego w Chmielnikach i wzorowej fermie. Kurs nauki w szkole 5-cioletni. Oplata roczna wynosi 80 rubli.

Połoneczka, m-ko, wieś i dobra, nad rz. Dzwieją, lewy dopływ Uszy, w pow. nowogródzkim gub. mińskiej, położone o w. 59,5 od Nowogródka. Parafialny kościół pod wezw. św. Jerzego drewniany. Dobra obszaru 1900 dziesięcin mają piękną rezydencję z dużym parkiem, własność rodziny ks. Radziwiłłów. W pałacu jest wiele cennych zbiorów sztuki oraz pamiątek.

Pompiany, m-ko nad rz. Istrą, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, 23 w. od Poniewieża. Ludność liczy około 2000 osób płci obojej. Zarząd gminny, szkółka.

Ponary, piękne dobra z prześlicznym parkiem nad lewym brzegiem Wilji w pow. trockim, g. wileńskiej położone. Od st. kol. ż. Jewje (Anastasjewskaja) 6 wiorst, od Trok 12 w. Dobra te stanowiły niegdyś własność Gutakowskich, potem Roemerów, obecnie należą do p. Ew. l-o voto hr. Lubienieckiej, 2-o voto Gostomskiej.

Ponary, folwark i dobra skarbowe na lewym brzegu Wilji, o 5 i pół w. od Wilna. Była to niegdyś własność biskupów wileńskich. Młyn wodny. W lasach tamtejszych wśród zarosłych lasem gór Ponarskich wznosi się kaplica, przynależąca do kościoła W. W. Ś.S. w Wilnie. Tu w r. 1831 wojska polsko-litewskie, dowodzone przez gen. Chłapowskiego i Giełguda, dn. 19 czerwca zostały ciężko pobite przez przeważające siły rosyjskie.

Ponedel, m-ko i dobra nad rzeką Oposzczą, w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, o, 94 w. od Jezioros. Zarząd gminny i policyjny, szkoła ludowa. Parafialny kościół murowany pod wezw. N. M. P., wzniesiony w r. 1665 kosztem Gedeona Rajeckiego. Około 500 osób płci obojej stanowi nawpół rolniczą ludność m-ka. Dobra stanowią własność rodziny Kościałkowskich i liczą obszaru 2466 dziesięcin.

Poniemuń, m-ko nad rz. Niemenkiem, pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej położone, o 86 w. od Jezioros. Zarząd gminny, szkoła ludowa. Parafialny kościół pod wezw. św. Trójcy fundacji Kościałkowskich. Ludność m-ka wynosi około 300 dusz. Folwark z m-kiem należą do dom. Czadosy, rodziny Komarów.

Ponimunek, m-ko i dobra nad rz. Niemenkiem, w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, o 65 w. od Jezioros. Parafialny kościół drewniany, pod wezw. św. Józefa, wzniesiony w 1792 r. przez parafian. W pobliżu m-ka st. kol. Lib.-Romeń., na odnodze od Radziwiliszek do Kałkun. Ludność m-ka wynosi około 230 osób płci obojej. Dobra należą do rodziny Komorowskich.

Popiel, m-ko i dobra nad rzeką Powieją, w pow. jezioroskim; g. kowieńskiej, o 3 mile od Rirż i 100 w. od Jezioros. Ludność wynosi około 130 osób. Parafialny kościół drewniany pod wezw. N. M. P. i zbór kalwiński murowany. Dobra należą do rodziny Kościałkowskich. Okolice ta słynie z produkcji dobrego lnu.

Popielany, m-ko rządowe nad rz. Wentą w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, o 43 w. od Szawel. Przeszło 400 osób ludności. Parafialny kościół pod wezw. św. Ducha drewniany, wzniesiony w r. 1490 przez Jana Olbrachta i kaplica N. M. P. Zarząd gminny i policyjny, szkoła, st. dr. z. Libawo-Romeńskiej. W pobliżu m-ka wznosi się nieznacznie góra Popieleńska, w której znajduje się mnóstwo skamieniałości, wybornie zachowanych. Góra ta należy do grupy formacji jurajskiej.

Porporcie, m-ko rządowe nad rz. Żyżmorką, o 4 w. od ujścia jej do Wilji, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 10 w. od Żośli, 30 od Trok o i 51 od Wilna. Kościół parafialny skasowany, pozostała tylko kaplica cmentarna. Był tu niegdyś i klasztor oo. Dominikanów, fundowany w roku 1649 przez Stanisława Bejnarta. Mury poklasztorne w ciągu ostatnich lat kilkunastu były sprzedawane na rozbiórkę.

Porozów, m-ko w pow. wołkowyskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Rosią położone, o 20 wiorst od Łyskowa, 28 w. od Grodna. Ludności przeszło 1700 osób płci obój ej. Śród chrześcijan kwitnie garncarstwo. Parafialny kościół pod wezw. św. Michała murowany, z cudownym obrazem św. Antoniego Padewskiego. Jest tu także i cerkiew parafialna.

Porzeczce, duża wieś z zarządem gminnym i dobra nad Jasiołdą, w pow. pińskim, gub. mińskiej położone, o 28 w. od Pińska, stare dziedzictwo rodziny Skirmuntów. We wsi stacja pocztowo-telegraficzna, szkoła gminna i cerkiew parafialna pod wezw. Narodzenia N. M. P., ludności przeszło 3 tys. dusz płci obojej, zamożnej, zatrudnionej rolnictwem i flisactwem. Dobra należą do liczby niewielu doskonale urządzonych na obszarze przeszło 5 tys. dziesięcin. Największa w gub. gorzelnia, jedyna w kraju i dobrze idąca fabryka sukna z własną plantacją drapacza sukniennego (Dipsacus). Była tu również i cukrownia, lecz zgorzała doszczętnie w r. 1879 i już nie została odbudowana. Po za tem na wysokiej stopie jest tu postawione ogrodnictwo i hodowla bydła czystej, krwi. Obecnie dobra stanowią własność p. Aleks. Skirmunta i skupiają w sobie szeroką a wszechstronną działalność obywatela ziemianina w większej posiadłości ziemskiej.

Porzeczce, wieś kościelna i obszerne dobra, w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o 43 wiorst od Dzisny i 255 w. od Wilna, przy trakcie z Dzisny do Głębokiego. Dobra obszaru 1474: dz. stanowią zdawna już własność rodziny Szryrnów. Cerkiew parafialna i kaplica katolicka murowana, do parafii w Łużkach.

Posin, gub. Witebska, pow. lutyński. Kościół pod wezwaniem św. Dominika i św. Józefa przypór mina z budowy kościół w Aglonie; założony w 1694 r. przez biskupa Korwin-Popławskiego.

Pośpieszka, niewielka posiadłość przedmiejska (około 80 dziesięcin) za przedmieściem Antokolskiem m. Wilna. Własność p. Bron. Ogińskiego. Ładne położenie na lewym brzegu Wilji, stary i młody park, bliskość miasta i lasu czynią tę miejscowość ulubionym miejscem pobytu dla letników wileńskich oraz wszelkich wycieczek zbiorowych. Między innymi w r. 1897 odbyła się tu pierwsza zabawa zbiorowa w wigiję św. Jana, jako wianki i sobótki. Miejsce zabawy, prześliczna dolina, położona między lasem p. Ogińskiego i przestrzenią miejską odtąd została przezwaną Doliną Sobótek. W Pośpieszce od lat niepamiętnych bywała zawsze i jest obecnie restauracja zamiejska, dokąd chętnie odbywa wycieczki wesołe towarzystwo.

Postawy, m-ko w powiecie dzisieńskim, gub. wileńskiej, liczące z górą 3000 mieszkańców, było niegdyś własnością hr. Tyzenhauzów i drogą spadku przeszło do rodziny hr. Przeddzieckich; obecnym dziedzicem jest Józef hr. Przeddziecki. Do podskarbiego Tyzenhauza nie wiele mamy wiadomości o Postawach: on pierwszy starają się podnieść przemysł na Litwie, naturalnie dbał o swoją rezydencję, starając się, aby przodowała innym, o ile, w owe czasy było to możebnem. Stanęły tu więc fabryki płócien, których „postawy” rozchodziły się po całej Litwie i od których sama nazwa miasteczka pochodzi. O parę wiorst od Postaw, na długości wiorst 20, ciągnie się linia jezior, niektórzy przypisują nazwę Postaw dawnej osadzie, położonej po stawy (równo stawów). Może to być prawdziwsze, gdyż wiele miejscowości na Litwie i Białorusi otrzymywało nazwę od rzek lub jezior, nad brzegami których się wznosiły, jak na przykład: Po-kiewna, Po-rzeczce, Po-niewież i t.p. Była w Postawach niegdyś fabryka kapeluszy, papiernia i wyrób skór; rzemieślnicy, zajmujący się tym przemysłem, zamieszkiwali całą dzielnicę miasteczka, noszącą dotychczas nazwę „garbarni”. Obecnie Postawy posiadają: kościół parafialny w stylu gotyckim, wzniesiony w 1898 roku kosztem hr. Przeddzieckich na miejscu byłego starego drewnianego po-Franciszkańskiego kościoła, 2 cerkwie prawosławne, sklep stowarzyszenia spożywczego „Wygoda”- uraz z górą 40 sklepów, należących do żydów, szkołę 2-klasową ministerialną, gmach oficerskiej kawaleryjskiej szkoły w

Petersburgu i zjeżdżającej tu corocznie na dwa miesiące, zarząd gminny, stację pocztową i telegraficzną, aptekę i dwóch lekarzy, stację kolei, podjazdowej święciańskiej, gorzelnię browar, stanowią kwaterę ziemskiego naczelnika i ochotniczą straż ogniową.

Lud przeważnie białoruski, gdyż Postawy stanowią punkt przejściowy Litwy do Białorusi; należały uprzednio do guberni mińskiej, potem jednak zostały przyłączone do guberni wileńskiej. O wiorst kilka znajdowały się jeszcze przed niedawnymi czasy kopce, wzniesione, jak mówią, za czasów cesarzowej Katarzyny II, jako stanowiące granicę między Litwą i Białorusią. O wiorst trzy od miasteczka, po za małą rzeczulką Dumbłą, zaczyna się język litewski, którym mówią mieszkańcy aż ku Wilnu, odległemu stąd o mil ośmnaście: od owej granicznej rzeczulki, w samych Postawach i dalej na wschód, ku powiatowemu miastu Dziśnie, język ludowy jest polski i białoruski. Głównym punktem miasteczka jest obszerny plac, w pośrodku którego wznoszą się murowane kramy, rodzaj karawanseraju. Z każdej strony placu wychodzi po jednej ulicy; od jednej z nich oddziela się niewielka ulica, Jurydyką zwana; nazwa jej pochodzi od byłego tu niegdyś sądu, członkowie którego tę ulicę zamieszkiwali.

Poszawsze, dwór w pięknej okolicy pow. szawelskiego, gub. kowieńskiej, nad rzeką Szawszą, dopływem Dubissy położony. Przed stu laty było tu kolegium jezuickie, zaś przed 50 kilku kościół jeszcze piękny murowany. Po kasacie Jezuistów kościół poszedł w ruinę, zaś cegłę darował ówczesny właściciel Poszawsza na budowę gimnazjum w Szawłach. Dobra Poszawsze wraz z sąsiednimi fiordami stanowiły w r. 63 własność rodziny Witkiewiczów, zostały skonfiskowane. Był tu szpital dla chorych i kalek pod opieką właścicielki, która następnie została zesłana na Syberję, do Irkucka. Z pośród czterech synów i pięciu córek tej szlachetnej matrony, syn Stanisław w Zakopanem jest znanym artystą malarzem i literatem, a Ignacy zasłużonym działaczem społecznym i mecenasem w Mińsku.

Poswol, m-ko, gub. kowieńska, powiat poniewieski, leży przy ujściu rzeki Swoli, od której nazwę bierze, do rzeki Ławeny, wpadającej do Muszy, a także przy wielkim z Poniewieża do Birz prowadzącym gościńcu, którego odnoga w Poswolu zwraca się na Kurlandję, mianowicie Mitawę, Bausk. Ludności ma parę tysięcy, mniejsza część włościan katolików, posiadających ziemie w rękach żydów. Handel dosyć ożywiony produktami miejscowymi, zbożem, lnem, od wiosny do jesieni targi na konie. Katolicki kościół murowany, prawosławna cerkiewka drewniana, filja cerkwi w Birzach, apteka, lekarz stały, przystaw, poczta, telegraf, telefoniczne połączenie z Rygą. Najbliższa stacja kolei Libawo-Rom., Poniewież w odległości 38 wiorst. Nad brzegiem Ławeny źródła siarczane, eksploatowane nader pierwotnie, dosyć jednak skuteczne. Frekwencja kąpielników mała, z racji braku odpowiednich wygod, oraz utrudnionej komunikacji ze stacją. W odległości 17 w. od Poswola, przy gościńcu z Poswola do Mitawy i Bauska leży mała wieś Konstany nów vel Waszki (z litewskiego waśkas-wosk, okolica obfitowała kiedyś w pszczoły), posiadająca pokaźną murowaną świątynię, wzniesioną na miejscu starego drewnianego kościołka, usilnem staraniem miejscowego proboszcza oraz okolicznych ziemian, z dobrowolnych ofiar, w czasie największych represji naszego kościoła za Kochanowa. Konstany nów vel Waszki istnieje też bardzo dawno, jak o tem świadczy przywilej na targi tej miejscinie nadany i własnoręcznie podpisany przez Augusta II-go Sasa, prawdopodobnie za jego bytności w Birzach, a znajdujący się u właściciela Konstany nów.

Poszuszwie, m-ko pow. szawelskiego, gub. kowieńskiej, przy rzece Szuszwie, posiada bardzo stary murowany kościół parafialny (po-kalwiński), szkołę ludową z nauczycielem litwinem. W Poszuszwie długi czas był zarząd gminy kirjanowskiej, przeniesiony z wioski Legieć, przez byłych pośredników przezwany „Kirjanowo”, lecz dziś, ze skasowaniem tej gminy, część jej zaliczoną została do skiemskiej w Bejsagole, a druga część do szawlańskiej i nazwa jej upadła. W pobliżu miasteczka leży majątek tejże nazwy w pięknej miejscowości, nad rzeczką Szuszwą, należący do p. Burby. W pobliżu, z drugiej strony miasteczka tegoż, w bardzo pięknej pozycji leży majątek Wiktoryn p. Derbela.

Pousłow, majątek w pow. poniewież wioski m, nad rzeką Ustoją. W XVI wieku należało pół jego do Moczygębów, a druga połowa do Pusłowski, których kaplica I tu była. Obecnie należy do Felicjana Rossochackiego. Dobra Pousłów składają się z samego fundum i trzech większych folwarków: Sowogol, Jasnogórka i Zausłoj, oraz kilka mniejszych i miasteczka Anciszki. Pousłow połączony jest telefonem z Poniewieżem, do którego jest 31 wiorsta, od stacji kolejowej Kiejdany 27 wiorst.

Pożajście, niegdyś klasztor Karnedułów z prześlicznym kościołem, dziś monaster prawosławny z cerkwią, położony na prawym brzegu Niemna, na wyniosłym wzgórzu, wśród pięknego lasu i przed laty starannie utrzymywanego parku. Klasztor i kościół były zbudowane w latach 1662 - 1674 przez Krzysztofa Paca i żonę jego Elżbietę, z domu hr. de Maiły. Trudno dziś sobie wyobrazić, jak wielkie były koszta takich budowli w epoce ówczesnej. Kościół jest zbudowany z granitu i wyłożony wewnątrz kosztownymi marmurami włoskimi, czerwonymi i czarnymi, to też suma wydanych przez Paca 8 mil. złotych ówczesnych nie wydaje się przesadzoną; obok tego cały materiał surowy z lasów, tysiące robotnika z ludu poddańczego, furmanki i t.p. wszystko to także szło darem z olbrzymich dóbr Paca. W kościele są groby rodzinne fundatorów i trojga ich dzieci oraz kilkorga sług. Podwórzec klasztorny jest b. duży i wspaniale obudowany murami naokół. Były tu nawet obszerne apartamenty gościnne dla przyjęcia samego kolatora i wielu innych gości dostojnych. W ogrodzie zaś były zbudowane oddzielne domki murowane dla zakonników. Przy klasztorze jest folwark; obok tego zaś szczerobliwy fundator nadał klasztorowi wieczyste nadania w postaci licznych dóbr. Klasztor został skasowany w r. 1832 i następnie przemieniony w monaster. Cudowny obraz Matki Boskiej pozostaje w monasterze do dziś dnia i jest bardzo czczony przez pobożny lud katolicki. W olbrzymich murach poklasztornych panuje opuszczenie i pustka; dziewięciu zakonników i nieco służby niższej je zaludnia.

Prele, m-ko i wieś nad rz. Prelką w pow. dyneburskim, gub. witebskiej, niedaleko Ruszony położona. W pobliżu m-ka piękny stylowy pałac, rezydencja właściciela dóbr, hr. Borchy. Kościół parafialny murowany pod wezw. N.

M. P. Szkaplernej, wzniesiony ostatnio z kamienia łupanego i poświęcony w r. 1886. Ludność m-ka wynosi przeszło 1200 osób płci obój ej.

Presma, gub. Witebska, pow. rzeżycki. Kościół parafialny pod wezw. App. Szymona i Judy w 1781 r., fundowany przez Fr. Sokołowskiego w 1856 r., przez Sołtanów odbudowany, na nowo murowany. Własność obecnie Wład. Sołtana.

Promsza, rzeka w pow. nowogródzkim i słonimskim, prawy dopływ Mołczadzi, bierze początek we wzgórzystej okolicy wsi Koszelewo.

Pronia, rzeka w gub. mohylowskiej, prawy dopływ Soża. Bierze początek w pow. horeckim z błot w pobliżu wsi Antypeńki i pod m. Propojkiem uchodzi do Soża. Długość jej biegu wynosi około 150 w., przy najwyższej szerokości 10 - 15 sążni. Spław zaczyna się w pow. czauskim od wsi Pueck.

Propojsk, schłodne miasteczko przy szosie Moskiewsko - Warszawskiej, wśród trzech rzek: Soża, Proni i Basi, w odległości 55 wiorst od Bychowa. Szpital ziemski. Przemysł powroźniczy.

Fabryka kaflii. Niegdyś (przed 18- 20 laty) znany handel leśny. Szkoła ministerialna i szkoła (żeńska) cerkiewno - parafialna. Stacja statków parowych na Sożu (kursa Propojsk - Homel). Ludność żydowska odznacza się chęcią do kształcenia się. Poczta i telegraf. Urząd gminny. W końcu w. XVIII nadany przez Katarzynę II ks. Aleksandr. Golicynowi, który podejmował tę cesarzową podczas jej podróży na południe w roku 1787. Później przeszedł do rąk Beckendorffów, dziś własność p. Aleksandra Muromcowa. Niegdyś istniała tu pensja dla panien z rodu szlacheckiego. Między 1830 -- 1840 r. przeniesiono go do Phippenbergu pod, Mohylewem, a stamtąd w r. 1865 do Mohylewa i jednocześnie przekształcono na gimnazjum żeńskie.

Prużana, m. pow. w g. grodzieńskiej, położone jest po obu brzegach rzeki Muchawca, powstającej ze zlewu dwu rzeczułek: Muchy i Wica, łączących się przy samym ujściu i dzielącej miasto na dwie równe części, z których większa leży na prawym brzegu Muchawca. Pruzana znajduje się w odległości, 189 wiorst od Grodna i 14 wiorst od stacji Liniewo kolei Moskwa - Brześć. W dziejach występuje Pruzana w drugiej połowie XV wieku, gdy ks. Iwan Semenowicz Kobryński usiłował założyć tu miasto. Po ostatnim rozbiorze Rzplitej, Katarzyna II dobra prużańskie darowała generałowi Rumiancewowi, który wkrótce je częściami rozprzedał. Kościół kat. murowany, pod wezwaniem ś. ś. Wacława i Zygmunta, wzniesiony został (na miejscu dawnego z r. 1522) w r. 1881 i konsekrowany przez biskupa Hryciaiewickiego. Ludność w r. 1907 wynosiła 9184 osób płci obojej. Z instytucji społecznych istnieją tu: Prużańskie T-stwo Dobrocz., Straż Ogniowa Ochotnicza i Zarząd puszczy Białowieskiej.

Prypec, rzeka poleska, prawy dopływ Dniepru, do którego uchodzi pod m. Czarnobylem. Prypec bierze początek w pow. włodzimierskim, gub. wołyńskiej w pobliżu m. Szacka i powstaje z kilkunastu błotnistych ruczajów i jezior. Na przestrzeni biegu swego wielokrotnie dzieli się na kilka odnóg, ginie więc koryto główne, a nawet zatracą się sama nazwa. Przybiera mnóstwo dopływów, rzek i strumieni, a obok tego tworzy cały szereg kotlin- jezior w pobliżu swego koryta. Długość biegu wynosi przeszło 770 wiorst, z czego przypada na gąb. mińską, 550 wiorst. W czasie rozlewów wiosennych szerokość Prypeci dochodzi w niektórych miejscach do 15 w przy bardzo nieznanym spadku wód i znacznej głębokości. Koryto błotniste, rzeka bardzo rybna. Olbrzymi spław materiałów surowych i komunikacja parowcami.

Przebrodzie, m-ko w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, położone nad dwoma jeziorami, Prsębrodzie i Ostryno, przy gościńcu z Druu do Pohosta, o 52 w. od Dzisny. Ludność m-ka około 420 osób płci obojej. Cerkiew parafialna drewniana, szkołka elementarna. Jezioro Przebrodzie ma 8 w. długości i 3 w. szerokości.

Przelaje, wieś zw. m-kiem i dobra rządowe, położone nad rz. Mereczanką w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 9 w. od Oran i 63 w. od Trok. Ludność wynosi około 900 osób. Drewniana kaplica cmentarna. Za czasów Rzplitej starostwo niegrodowe, ostatnio w rękach Brzostowskich.

Przydrujsk, m-ko w pow. drysińskim, gub. witebskiej, na prawym brzegu Dżwiny, wprost m-ka Druu położone, o 35 w. od Dryssy. Ludność m-ka wynosi 900 osób płci obojej. Zarząd gminny i policyjny. Parafialny kościół murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w r. 1760 przez Karola Karpia; cerkiew św. Mikołajapounicka. Dobra stanowią własność rodziny Miłoszów.

Przyjaźń, majątek szambelana papieskiego p. Kamińskiego; w pobliżu piękny kościół murowany, kosztem kolatora wzniesiony. W odległości 3 w. od st. Ignalino koi. żel. Warsz.-Peters.

Przyłuki, obszerne dobra nad rz. Ptyczem, pow. i gub. mińskiej, o 20 wiór. od Mińska położone, przy wielkiej drodze do Stańkowa. Niegdyś własność słynnego Osztorpa, od r. zaś 1872 rodziny, hr. Czapskich. Piękna rezydencja i dobra w wysokiej kulturze. Pałac i inne budowle mają mnóstwo kunsztownych ozdób. W granicach dóbr tych przy wsi i folw. Wołskiewicze jest kościół parafialny. Obecnie właścicielem Przyłuk jest Jerzy hr. Czapski, doskonały rolnik i administrator.

Ptycz rz., lewy dopływ Prypeci; na przestrzeni 363 wiorst przepływa powiaty: miński, ihumeński, bobrujski i mozyrski. Bierze źródło w powiecie mińskim w okolicy wsi i folw. Norejki, stanowiącej najwyższy punkt rozdziału wód, spływających bądź to do Bałtyku, bądź też do morza Czarnego. Uchodzi do Prypeci, w okolicy wsi Bahrymowicze, gdzie jest zatoka Prypeci, jezioro Zapiesoczno. Ptycz jest bardzo rybny, obfituje w wydry, oraz w niektórych miejscach dotąd można tu jeszcze spotkać bobry. Ważna to arterja spławna.

Puchowicze, m-ko i dobra nad rz. Swisłoczą, przy ujściu do niej Gitewki, w pow. humeńskim, gub. mińskiej położone, o 32 w. od Ihumenia i 8 w. od st. dr. żel. Libawo-Romeń. Marjino-Horka. Cerkiew, zarząd gminny i

policyjny, szkoła elementarna. Ludność miast-ka około 1,500 osób. Niegdyś dziedzictwo Sulistrowskich, obecnie dobra należą do rodziny Wańkokowiczów. Mieszkańcy Puchowicz słyną ze swych wyrobów drewnianych.

Punie, m-ko nad Niemnem i Puniałą; w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, o 10 w. od Butrymań, 64 w. od Trok i 87 w. od Wilna. Ludność m-ka wynosi przeszło 1,500 osób płci obojej. Parafialny kościół murowany pod wezw. św. Jakóba i kaplica cmentarna. Za Rzplitej Punie zrazu należały do dóbr królewskich, potem stały się starostwem, które ostatnio znajdowało się w rękach Brzostowskich. Niegdyś był tu zamek obronny zw. przez krzyżaków Pillenen.

Pustyń, duże dobra w pow. dryssieńskim, gub. witebskiej, o 27 wiorst od Dryssy. Obszar dóbr wynosi 4,168 dziesięcin. Parafialny kościół drewniany pod wezw. Przemienienia Pańskiego fundacji Platerów. Własność niegdyś Sapiehów, obecnie rodziny hr. Platerów.

Pusza, pow. rzeżycki, gub. Witebska. Kościół pod wezwaniem św. Trójcy w 1743 r. przez Jana Szadurskiego wzniesiony. Własność Leona Szadurskiego.

Puszolaty, miasteczko, położone w powiecie poniewieskim, guberni kowieńskiej, o parę wiorst odległe od rzeki ławeny. Niegdyś rozległy dwór, należący do hr. Załuskich, których dobra po 1831 roku zostały skonfiskowane. Obecnie miasteczko liczy około 2,000 ludności, posiada kościół parafialny i gminę (Mołodoczańską). Od Poniewieża jest odległe o wiorst 25; od miast. Johaniszkiel o 12.

Pylda, pow. ludyński, gub. Witebska. Kościół pod wezw. Ukrzyżowanego Zbawiciela, fundowany w 1765 r. przez Jana Hylzena (wojewodę).

Pyszno, wieś i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, o 15 wiorst. Cerkiew parafialna pod wezw. Wniebowstąpienia Pańskiego, murowana, wzniesiona przez Kaszyca, kaplica katolicka do paraf. w Leplu. Dobra obszaru 2037 dz. stanowią obecnie własność rodziny Szczyttów.

- R -

Radkowszczyzna, dobra i wieś w powiecie ihumeńskim, gub. mińskiej, parafii katolickiej ihumeńskiej. Niegdyś Ogińskich, z kolei Moniuszków. W latach dwudziestych i trzydziestych zeszłego stulecia dziedzic Dominik Moniuszko, dr. obojga praw, znakomity filantrop, zwolniewszy i uwłaszczywszy lud wiejski, założył głośną szkołę ludową, w której sam uczył poważnie, kształcąc włościan na nauczycieli. Szkoła ta została zwinęta około r. 1838, a Moniuszko zmarł w Mińsku na cholera roku 1848 i tam pochowany na mogiłach cholerycznych, objętych dziś przedmieściem Komarówka zwanem, gdzie ma kamień, położony przez wiernych włościan z Radkowszczyzny.

Radoszkowice, nadedtatowe miasto, niegdyś gród w województwie mińskim, rządzący się prawami magdeburskimi. Obecnie leży w powiecie wilejskim, gub. wileńskiej, o 5 mil od Mińska, przy starym trakcie, wiodącym do Wilna, przy połączeniu dwóch niewielkich rzeczulek Hujki i Wiazynki. Odległość od kolei żel. Lib.-Romeńs. wiorst 7. Radoszkowice łączy ze stacją tegoż imienia szosa, zbudowana przed paru laty.

Pierwsza wzmianka historyczna o Radoszkowiczach sięga fundacji kościoła w 1467 r. przez Piotra Sieńkę Giedygałdowicza, kasztelana wileń. i żonę jego Bogumiłę. Kościół ten spłonął w 1734 r., ale portrety fundatorów ocalały. Drugi, odbudowany na temże miejscu, padł ofiarą piorunu w pierwszej połowie zeszłego wieku. Część dokumentów i starych metryk spłonęła, ale portrety Giedygałdowiczów znów ocalały i figurują, jako zabytek przeszłości, we wzniesionej poraż trzeci, za staraniem miejscowego proboszcza, ks. Drawdzika, wspaniałej murowanej świątyni, konsekr. w 1859 r.

Po rozbiore kraju i zniesieniu starostwa, Radoszkowice szybko upadać zaczęły. Utraciły olbrzymi szmat ziemi, odjęto miastu liczne wsie, a choć pozostało mu jeszcze z nadań królowej Bony, około 2,000 dziesięcin ziemi, zwanej dotąd „Królewsczyzną” lecz z tego obszaru wskutek złego samorządu, miasto ma zaledwie obecnie paręset rb. dochodu. Gdy się handel urwał, mieszczaństwo poczęło pleśnieć, wpadając w coraz większą ciemnotę, a z niej do złych nałogów i występku. Stąd pomimo posiadanych gruntów i młynu, uposażenia, jakiego inne mieściny nie mają wcale, doszło niemal do ubóstwa.

W niekulturalnych rękach dochody miejskie wciąż maleją i rozplywają się w nicłość. Wobec tego, ludzie dobrej woli, ziemiaństwo okoliczne i inteligencja miejska, idąc za inicjatywą p. Ant. Kicińskiego, który wyszedłszy z łona mieszczan, zdołał wzbic się do wyżyn naukowych, zawiązało się przed paru laty, zalegalizowane przez władzę, „Stowarzyszenie obywateli okolic Radoszkowicz, mające na celu szerzenie kultury wśród warstw ludowych i podniesienia poziomu moralnego i umysłowego, wśród mieszczaństwa radoszkowickiego. Prace Stowarzyszenia, acz wciąż krępowane przez władze, postępują i już zaczynają wydawać owoce. W myśl przeciwdziałania szerzonej kulturze, powstało w miasteczku kilka nowych szkół rosyjskich oraz 4-o klasowa szkoła miejska, gdzie się wykłada dla katolików religia po polsku. Miasto posiada brukowane ulice, latarnie, straż ochołniczą, urząd pocztowy i telegraficzny.

Na cmentarzu miejscowym, gdzie się znajduje wiele ładnych nagrobków, spoczywa ś. p. Aleksander Tyszyński, profesor b. Szkoły Głównej w Warszawie, znany krytyk i literat. Radoszkowice liczą około 5,000 ludności, z których przeszło 3,000 żydów.

Raduń, m-ko, pow. lidzki, rz. Raduń, Lida 28 w., st. koi. Pol. Bastuny w. 21. Po raz pierwszy wspomina o R. akt dzielczy Władysł. Jagiełły i Skirgiełły r. 1387 st-wo niegrodowe, własność skarbu w. ks. L w r. 1569 do liczby dóbr stołowych lit. zaliczone. Za ledwie r. 1838 ks. Maciejewski przenosi z Koleśnik po ks. ks. Karmelitach kościół drewniany, który wystawia o w. 1 od m-ka w folw. funduszowym Popiszkach, dawniej Pojodupiem zwanym. W m-ku synagoga, zarząd mieszczański, zarząd włościański, szkoła ludowa (r. 1861), poczta (r. 1905).

Miasteczko biedne. Ma ziemi dzies. 1,160 i około 700 mieszkańców zatrudnionych prawie wyłącznie na roli. Handlu prawie żadnego.

O pół mili od m-ka przy wsi Horodyszczu—dawniejsze okopy, podobno jedyna pamiątka z czasów chorągwa Raduńskiego, przyłączonego do. pow. lidzkiego r. 1568. Z parafii tutejszej pochodzi ród Adama Mickiewicza, protoplasta którego Krupos otrzymał od Witolda bojarstwo i ziemię w tej miejscowości po r. 1410.

Radziwilimonty, dobra w powiecie słuckim, gub. mińskiej, położone nad rz. Cepra (dopływ Łani), z dawną rezydencją Radziwiłłowską. Pałac z pamiątkami, kaplica katolicka. Atynencja ordynacji Nieświeskiej ks. Radziwiłłów. O dobrach tych pisze Ewa Felińska. Tu, jak się zdaje, urodził się artysta muzyk i rysownik, Artur Bartels.

Radziwiliszki, m-ko, położ. przy ujściu rz. Oposzny do Niemenka, w pow. poniewieskim, gub. kowień., o 78 w. od Poniewieża. Filialny kościół pod wezw. N. M. P. murowany, do parafii w Birzach, zbór ewangelicki. Ludność m-ka wynosi około 220 mieszkańców.

Rakiszkki, miasto pow. jezioroskiego, gub. kow., 2,000 ludności, większość żydzi. Przestrzeń 4 kw. wiorsty. Rakiski kościół jest najładniejszy nie tylko w gub. kowieńskiej, lecz na całą Litwę. Kosztuje milion z górą rubli. Zbudował go hr. Tyzenhauz. W kościele wszędzie robota artystyczna. Ambona—wspaniała rzeźba, wartości do 50.000. Organy rzadkość, cudne okna kolorowe, na których są herby różne, a też i obrazy świętych. Parafian 9000. Filji 2: Oknista i Łukszty. Jest litewskie towarzystwo oświaty „Saule”, które posiada bibliotekę, czytelnię i księgarnię, oraz początkową szkółkę we wsi Nierszanach. Jest towarzystwo trzeźwości. Członków 2,000 z górą. Lud mniej więcej oświecony. Wiejska ludność- wszyscy litwini. W miasteczku szkoły początkujące 4. Kantor pocztowy. Przystaw 4 stanu, naczelnik ziemski, 2 stanu, śledczy 2 stanu, włość, 2 banki: żydowski i włościański. Kółko rolnicze. Skład maszyn kowieńskiego Rolniczego Towarzystwa. 3 wiorsty po szosie do stacji kolejowej Rakiszki. Wspaniałe majątek i administracja dóbr hr. Przezdzieckiego. Ochrona dla sierot. O 8 wiorst od Rakiszek, po drodze do Oknisty, słynne swoją zdrową wodą jezioro Wiżuńskie (Wiżunka). W 10 wiorstach, na drodze do Poniedelina sypana od woj n krzyżowych góra Maszkieniu, 100 sążni wysoka. Większość wsi przechodzi na kolonje.

Raków, m-ko i dobra nad rzeką Islocz, lewym dopł. Berezyny M., w pow. i gub. mińskiej, przy trakcie handlowym z Mińska do Wołożyna, o 18 w. od st. koi. żel. Libawo - Rom. Radoszkowice i 15 mil od Mińska. Prastara osada i pełno tu szczątków życia przedhistorycznego. W ostatnich chwilach Rzplitej dzierżyli Raków Sanguszkowie. Niegdyś klasztor Dominikanów, od r. 1834 kościół parafialny drewniany. Cerkiew paraf. p. wezw. Przemienienia Pańskiego. Obecnie Raków jest własnością rodziny Zdziechowskich. Tu się urodził w r. 1860 znany i zasłużony filolog i publicysta, prof. Marjan Zdziechowski. Ludność m-ka wynosi obecnie około 3,500 osób płci oboj. j.

Raśna, m-ko i dobra nad rz. Pulwą, w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej, o 42 w. od Brześcia i 4 w. od Wysokiego litewskiego. Ludność około 440 osób płci oboj. Parafial. cerkiew, kościół ewang. - reformowany. Własność lir. Grabowskich.

Raśna, m-ko i dobra nad rzeką Wierzbówką w pow. czauskim guber. mohylowskiej. Cerkiew paraf. kościół filialny murowany; ludności około 1,000 głów. Zarządy policyjny i gminny, szkoła ludowa, młyn wodny. Własność obecnie p. Spytkowa, niegdyś w czasach Rzplitej —Pociejów.

Raudan, dobra na prawym brzegu Niemna, przy ujściu rz. Raudonki o 58 w. od Kowna i o 8 w. poniżej Wielony, w pow. i gub. kowieńskiej. Wspaniałe pałac - zamek nad Niemnem, z prastarą basztą niegdyś zamku obronnego, nader niesmacznie odnowioną. Stary i piękny park schodzi aż ku brzegom Niemna. Własność niegdyś Krysypinów, następnie Olenzkich, dziś zaś generałowej Kajsarowej.

Rawanicze, wielkie dobra z rezydencją wzniesioną przez Ludwika Słotwińskiego, byłego marszałka guberni mińskiej, człowieka światłego i rzadkiej zacności i dobroci. Kościół filialny parafii Berezyna.

Rażna jez., pow. rzeczycy, gub. Witebska. Po Lubanie największe jezioro w Inflantach, przestrzeni 47 wiorst kwadratowych. Odnacza się obfitością ryb, szczególniejsz sielawy.

Remigola, miasteczko p. poniewieskiego, 1,500 ludności, z tego połowa żydów, prawosławnych nie więcej niż 10 osób. Miasteczko dawniej skarbowe, obecnie należy do mieszczan. Kościół stary fundowany przez Tyszkiewiczów, w r. 1902 został rozebrany, a na miejsce jego został wymurowany wspaniałe gotycki. Jest szkółka gminna, zarząd gminny, poczta. Od najbliższej stacji kolejowej Poniewieża jest 24 wiorsty. Kiermasze są co środa, oprócz tego 29 września, 4 marca i 24 czer. są większe jarmarki. Ludność koło Remigoly jest czysto litewska, oprócz kilku dworów, należących do polaków.

Renów, dobra w pow. telszew., gub. kowieńskiej nad rz. Wardawą, dawniej zw. „Ławry”, była własność Jana Huszczy skarbnika smoleńskiego. Po 3 rozbiornie przeszła w ręce barona Renne. dziś własność hr. Mielżyńskiego.

Repsze, dobra w pow. telsz., gub. kow., nad rzeką Wardawą położone. Niegdyś własność Seweryna Grossa, dowódcy oddziału powstańców w r. 63, dziś własność rodziny Pławskich.

Retów, m-ko położone nad rz. Jurą w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, o 84 w. od Rosień i o 6 mil od Telsz. Ludności liczy około 1.500 osób płci oboj. Parafialny kościół murowany pod wezw. św. Mikołaja nader okazały w stylu romańskim, szkoła rolnicza niższa z terną wzorową, szkółka ludowa, przytułki dla sierot i położnic, szpital, apteka. Pałac rezydencjonalny, stacja poczt.-telegraficzna, zarząd policyjny. Przed laty dobra świetnie były zagospodarowane przez ks. Ireneusza Ogińskiego, dziś stanowią własność spadkoborców ks. Bohdana Ogińskiego. Za Rzplitej było to stare dziedzictwo Sapiehów.

Rezentów, wieś i dobra w pow. rzezyckim, gub. witebskiej, w ślicznym położeniu na wzgórzu, u stóp którego przepływa rz. Malta. Przez dobra przechodzi szosa oraz o 0.5 w. kolej Warsz.-Petersburska. Dobra obszaru 3,086 dz. stanowią własność rodziny bar. Felkerzamp, niegdyś Sołtanów. Gospodarstwo rolne i przemysłowe postawione na wysokim stopniu udoskonalenia.

Rodnia, m-ko i dobra w pow. klimowickim, gub. mohylowskiej, o 15 w. od Klimowicz; ludność wynosi około 500 głów. Paraf. cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła wiejska, młyn wodny. Dobra stanowią własność rodziny Osmołowskich.

Rogów (powiat włkomierski). Rogów jest sporem, czystym miasteczkiem, posiadającym kościół, cerkiew i wiele domów murowanych, z których jeden mógłby śmiało stanąć w większym mieście. Nie brak sklepów porządnych, a pomiędzy nimi sklep Towarzystwa spożywczego, są: apteka, skład apteczny, zarząd gminny, kasa pożyczkowo-wkładowa, dwie szkoły ludowe i herbaciarnia, oraz hotel i niezbędne cztery piwiarnie.

Rohaczew, miasto powiatowe, przy kolei Ryg.-Orłowskiej (odnoga Witebsk-Żłobin) położone na prawym brzegu Dniepru, przy szosie Moskiewsko - Warszawskiej. Stacja statków parowych. Mieszkańców 20,836 (podczas spisu ludności w r. 1897 posiadał zaledwie 8,103), a mianowicie: 13,594 żydów, 5,970 prawosławnych, 1,199 katolików i 73 staroobrzędowców. Od czasu wybudowania kolei (w 1902r.) Roh. znacznie się podniósł. Posiada: Towarzystwo Rolnicze Bank Wzajemnego Kredytu, Towarzystwa wzajemnej Asekuracji od ognia, Tow. pożyczkowo-oszczędnościowe. Ma szkołę realną (dzięki ofiarności pani Jołszynowej), z tegoż źródła teatr; dalej szkołę miejską i dwie szkoły elementarne (dla chłopców, dziewcząt) minister, oświaty i jedna, cerkiewno - parafialna. Kościół katolicki i 2 cerkwie prawosławne.

W okolicy Rohaczewa dużo kurhanów, których zawartość wskazuje na pochodzenie z czasów przedchrześcijańskich. Kroniki wspominają o Roh. pod r. 1142, gdy w. ks. kijowski Wsiewołod oddał R. bratu Igorowi. W w. XIII stanął już własność Litwy i należał do dzielnicy Dowmonda syna Erdźwiła. W powiecie kościołów katolickich 4: w Rohaczewie, Czeczersku, Antuszach i Luszewie (filjały), parafii prawosławnych 50. Sporo zaścianków szlachty („okolic”), szczególnie w parafii czeczerskiej i około Antusz. Szlachta mówi najbieglej po białorusku, w wielu miejscach zaczynało mówić po rosyjsku, od lat paru jednak chętniej używają mowy polskiej. Znaczna ilość większych posiadłości ziemskich w rękach polskich. Głównym zajęciem ludności jest rolnictwo. Sporo gorzelni, są krochmalnie. Dużo ogrodów owocowych. Handel zbożem, materiałami leśnymi, owocami i masłem.

Rohanowicze, folwark pow. Iepelskiego. gminy Smolańce, znajduje się tuż nad rzeką Ułłą w pobliżu miejsc, gdzie doń wpadają Łukomka i Olszanka, dwa główne jej dopływy. Tu zatrzymują się zwykle tratwy, oraz tak zwane łajby (to jest płaskodenne łodzie). Osada ogromnie dawna. Grunta urodzajne, dobre zalewne łąki, własność Wołodkowiczów.

Robotna, dobra i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, o wiorst 30 od Stonima, 15 od Zdzięcioła. Niegdyś kościół parafialny, po r. 1863 cerkiew. Własność przedtem Szukiewiczów, obecnie Wołowiczów. Śliczne położenie, ruiny świątyni średniowiecznej. Od stacji „Nowogródek” kol. Poleskich w. 12.

Romanów, m-ko nad rz. Waswą, lew. dopł. Morocza, w p. słuckim, gub. mińskiej, o 23 w. od Słucka; ludności liczy około 1200 osób. Dwie cerkwie, zarząd gminny, szkołka ludowa. Dobra należały do dóbr ks. Wittgensteina, do dom. Dochterowicze, i zostały sprzedane pod przmysem.

Romanowo, m-ko i dobra w pow. horeckim. gub. mohylowskiej, nad rz. Mereją o 18 wiorst od Horek. Liczy mieszk. około 800. Parafialna cerkiew murowana, st. poczt., szpital, młyn, folusz i gorzelnia. Stacja pocztowa przy drodze ze Szklowa do m-ka Lady i dalej do Krasnego. Dobra stanowią własność rodziny ks. Dondukowych Korsakowych.

Roś rz., w g. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna, bierze początek w p. wołkowyskim z błota tegoż nazwiska, niedaleko źródeł Zelwy, między miasteczkami Porozowem a Nowym Dworem i uchodzi do Niemna po wsią Korenieszki (w pow. wołkowyskim), o 8 w. poniżej ujścia Zelwy. Długa do 100 wiorst, szeroka do 8 sążni, spławna na wiosnę; obraca 12 młynów. Brzegi ma nieco wzniesione, dość suche, pokryte dobrmi łąkami. Płynie z południowego - wschodu na północny-zachód na Mścibów.

Rosienie, m-ko pow. w gub. kowieńskiej, położone nad rz. Rossianka odległe jest o 84 w. od Kowna i 182 wiorsty od Wilna. Rzeczka Rossianka, płynąca z południa na północ, w zwrocie ku zachodowi tworzy po obu brzegach dwa przeciwległe pagórki, na których jest zabudowane miasto, przedzielone korytem rzeczki na dwie nierówne części. Na wyższym wzgórzu znajduje się kościół parafialny poddominikański, murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., w r. 1421 przez w. ks. Aleksandra (jedna z dziewięciu najdawniejszych na Żmudzi świątyń, wzniesionych po zaprowadzeniu chrześcijaństwa). Na niższym zaś wzgórzu rozpościera się druga połowa miasta i ona to stanowi większą jego część. Obie połowy złączone są z sobą mostem, poniżej którego rzeczka tworzy rozległy staw. Rosienie są odwieczną siedzibą żmudzka. W dziejach pierwszą wzmiankę o Rosipniach spotykamy pod r. 1254. W XIV wieku miejsce to zaczęło być pustoszone przez krzyżaków. W XVII wieku Rosienie były miejscem sądów tak ziemskich, jak grodzkich dla całego księstwa Żmudzkiego. Obecnie miasto jest bardzo porządnie zabudowane, ma ulice proste, brukowane i obszerny rynek targowy. Mieszkańców w roku 1907 posiadało 7,630. Instytucje społeczne są następujące: Rosieńskie T-stwo Rolnicze, Roś. T-stwo hodowli koni, Roś. Tow. Wz. Kredytu, Stowarzysz, mleczarskie Biruta. Z zakładów naukowych było progimnazjum czteroklasowe męskie i pensja prywatna żeńska.

Rososna, m-ko i dobra nad Dnieprem, przy ujściu do niego rz. Rososenki w pow. horeckim, g. mohylowskiej. Ludności około 650 osób płci obojej. Cerkiew drewniana, prom na Dnieprze, młyn wodny i folusz. Dobra stanowią własność ks. Lubomirskich.

Rotnica, m-ko nad rz. Rotniczanką w pow. trockim o 24 w. od Merezca i 108 w. od Trok, 38 w. od Grodna i 18 w. od Druskienik. Ludność wynosi około 500 głów. Kościół filialny drewniany do parafii w Merezcu. Na cmentarzu w Rotnicy spoczywają zwłoki Jana Czczotta, zm. w 1846 r. w Druskienikach, znanego poety ludowego i filarety.

Różana, m-ko i dobra nad rz. Zelwianką, w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, o 36 w. od Słonima i 119 w. od Grodna. Liczy mieszkańców przeszło 3 tys. Zarząd policyjny i gminny, urząd miejski, st. pocztowa, cerkiew par. (z b. klasztoru Bazyjanów), parafialny kościół (po - Dominikański) murowany; kilka fabryk sukna. Za miastem przed laty wznosił się na wzgórzu piękny pałac rezydencjonalny Sapiechów, obecnie zamieniony na fabr. sukna. Za czasu Sapiechów było tu wiele fabryk i zakładów różnorodnych.

Różanka, dwór i m-ko. pow. lidzki, gub. wił. Lida w. 56, stać. kol. Nikoł. Różanka. Dobra R. od najdawniejszych czasów stanowiły własność Paców. R. 1832 po hr. Ludwiku Pacu skonfiskowane przez rząd. W r. 1840 z tych dóbr utworzono Róż. skarbowe „obszczestwo”, włościanie którego, roku 1847 przeprowadzeni na czynsz. Dwór Różanka przeszedł w prywatne posiadanie i dziś stanowi własność bar. Graewenitz. Pacowie oprócz R. w lidzk. posiadali Myto i Żyżmę z przynależnościami, razem w r. 1826 dym. 214. dusz 1729. Żyli nielada jako, bo w r. 1794 grenadjerowie i furmani ks. Cycjanowa, zrabowawszy R. wyprowadzili ztąd źrzebców i kobył 35 nie mniej jak 100 czerw. zł. wartujących każde i wywieźli 4693 zł. czerwonych i do 10 pudów srebra. Kościół parafialny założony r. 1516 przez Mikołaja Jurjewicza Paca, odnawiany r. 1596 przez Aleks. Tyszkiewiczową, 1617 przez Sapiechę i ostatecznie r. 1764 wymurowany przez Paców, już 1599 posiadał fundusz wł. 5 2/3 sioło. Worynty i 96 prętów ogrodu w m-ku R. W Różance obecnie zarząd mieszczański, gmina, szkoła ludowa (z roku 1864) niedawno dotąd z Rakowicz przeniesiona. Mieszkańców w r. 1868- 594, obecnie 504. Kilka sklepików.

Różanystok, były klasztor O.O. Dominików z cudownym obrazem N. P. Marji Różanostockiej, cudami wielkimi niegdyś słynącym na równi z Ostrobramskim w powiecie sokolskim, grodzieńskiej gub. Obecnie przerobiony na Krasny stok i na klasztor prawosławny żeński. Niegdyś przed kilku setkami lat były tu posiadłości lir. Tyszkiewicza, który fundował klasztor O. O. Dominikanów, sprowadziwszy doń cudowny obraz Matki Boskiej. W roku 1866 skasowano klasztor, kościół zamknięto, parafję zapisano do Dąbrowy, obrazy przeniesiono tamże. Różanystok stał się Krasnymstokiem, a kościół cerkwią prawosławną. Obraz cudowny i teraz wisi w cerkwi. Obecnie bardzo bogaty monaster. Szkoła 4 klasowa dla dziewcząt, szpital dla chorych. Druga cerkiew zbudowana. Kilka hotelów. Do kolei st. płat forma Krasnotocka - Zaniemeńskiej kolei 2 wiorsty.

Ruhieżewicze, m-ko i dobra w pow. i gub. mińskiej pomiędzy rz. Sułą i Pierekalką położone, o 58 w. od Mińska i 18 w. od st. Niehorele dr. ż. Brzesko-Moskiew. Po różnych kolejach dobra dostały się w ręce ks. Wittgenstejna i uległy losowi innych dóbr jego w r. 1892.

Rudnia, m-ko i dobra nad rzeką Berezyną, w pow. orszańskim, gub. mohylowskiej, o 70 w. od Orszy, przy szosie witebsko-smoleńskiej, o 2,5 w. od st. kol. żel. Witebsk - Smoleńsk, t. n. Mieszkańców przeszło 1,5 tysiąca. Dwie cerkwie, mur. i drew. Paraf, kościół katol. skasowany w r. 1866; nieco zakładów przemysłowych drobniejszych. Zarząd gminny, szkoła ludowa, sąd pokoju i sędzia śledczy. Dobra obecnie należą do rodziny Szebeków.

Rudniki, m-ko rządowe nad rzeką Merezanką, w pow. trockim, gub. wileńskiej, 5 w. od Wilna i 22 w. od Trok. Ludności przeszło 300 osób płci o bój ej. Parafialny kościół pod wezw. św. Trójcy, murowany. Za Jagiellonów był tu dworzec myśliwski dla polowań w słynnej swojego czasu puszczy Rudnickiej. Przez Rudniki w przeszłości przechodził główny trakt, łączący Wilno z Krakowem. Nazwa miejscowości, jak się zdaje pochodzi od znacznej ilości rudy żelaznej na łąkach i w lasach. W w. XV był tu piec do wytapiania rudy żelaznej. Jako starostwo niegrodowe dobra ostatnio pozostawały w ręku Brzostowskich.

Rudomino, m-ko nad rz. Rudominka w pow. i gub. wileńskiej, o 17 w. od Wilna przy trakcie poczt, oszmiańskim. Ludność m-ka około 230 osób płci obojej. Cerkiew parafialna, zarząd gminny, szkoła. Paraf, kościół, fundowany w 1592 roku przez Grz. Masalskiego, skasowany w r. 1865.

Rukojnie, m-ko rządowe w pow. i gub. wileńskiej, o 18 w. od Wilna; około 450 mieszkańców. Parafialna cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła elementarna. niegdyś stac. pocztowa. Kościół parafialny skasowany po ostatniem powstaniu. M-ko należało do kapitały wileńskiej. Od m-ka do Borejkwoszczyzny 3 i pół wiorsty.

Rumszyski, m-ko rządowe, przy ujściu rz. Proweny do Niemna, w pow. i gub. kowieńskiej, o 21 w. od Kowna. Ludność m-ka wynosi 1,100 osób. Parafialny kościół drewn. pod wezw. św. Michała Archanioła, na cmentarzu kaplica św. Anny. Zarząd gminy, st. obserwacyjna i przystań na Niemnie, szkoła elementarna. Za Rzplitej starostwo niegrodowe. Poniżej Rumszyszek jest w Niemnie rapa (rafa) zw. Biczeniata, złożona z głazów podwodnych na przestrzeni kilkuset kroków; tylko na środku rzeki jest wolna droga, którą przechodzą statki. Zaś o pół mili za Rumszyszkami jest największa rapa na Niemnie t. z w. Most djabelski v. Bicz. Kilkakrotnie już próbowano usunąć te rapy, lecz to się nie udaje.

Rusinowicze, piękne dobra i wieś w powiecie mińskim, o wiorst 18 od Mińska Litewskiego, o wiorst 12 od stacji Tanipol Moskiewsko - Brzeskiej dr. żel. nad rzeką Ptyczem, parafia Annapolska, dawne dziedzictwo starej rodziny Uniechowskich herbu Ostoja. We dworze, dużo pamiątek rodzinnych i krajowych, ciekawe okazy broni siecznej i palnej, tudzież zbroi i wogóle zebranych starannie i uporządkowanych przez obecnego dziedzica pana Janusza Uniechowskiego ożenionego z Zofją z Jelskich. Tu na cmentarzu familijnym w parku spoczął w roku 1904 Michał Jelski, właściciel niezbyt odległych Dudzicz.

Russakowicze, wieś i dobra nad Ptyczem, pow. ihumeński, gub. mińskiej, poczta i stacja Libawo-Romeńskiej drogi żel. Rudzieńsk. Niegdyś Jaksów - Bykowskich, teraz Weysenhoffów Henryk Weysenhoff obecny właściciel, znany malarz rodzajowy, ma piękne zbiory z dziedziny sztuki i pamiątek krajowych.

Ruszona jeź., wieś i dobra w pow. dyneburskim, gub. witebskiej. Dobra obszaru 2661 dz. stanowią stare dziedzictwo Zotędziów; dziś, po wygaśnięciu linii męskiej należą do starszej córki, Marii z Żołędziów Dymaszyn. Parafialny kościół św. Michała Archaniola, przed laty był kościołem klasztornym Dominikanów. O 4 w. od wsi jest st. dr. żel. Warsz.-Pet. „Ruszona”. Ogród dworski schodzi niemal ku płaskim brzegom jeziora t. n. Jezioro to ma długości 8 w. i szerok. 4 w., zajmuje przestrzeń 16 w. kwadr., ma dziesięć pięknych wysepek pośrodku i wogóle odznacza się malowniczością widoków oraz przejrzystością swych wód. Nad brzegiem jeziora są jeszcze dwie piękne rezydencje ze starymi parkami: Hieronimowo Oskierków i Kamieniec Reuttów. Jezioro daje rz. Russonice, która łączy je z jeź. Zolwa po krótkim, 2,5 w. biegu.

Rybiniszki, pow. rzeczycki, gub. Witebska, miasteczko mające około 1,200 mieszkańców. Kościół pod wezwaniem App. Piotra i Pawła założony w 1781 r. przez Weysenhoffów. Należy do Kierbedziów; w majątku piękny pałacyk zamieszkały przez kolonję malarzy, którzy odbywają studia.

Rzeczki, m-ko rządowe nad dwoma strugami, w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o w. 16 od Wilejki i 146 w. od Wilna przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki. Cerkiew drewn. św. Ducha, młyn wodny. Ludność: około 270 osób. Ma to być według Korejwy ważny punkt strategiczny.

Rzeczyca, m. powiatowe guberni mińskiej, (białoruskie Ręczyca) starożytny gród w ziemi Drewlanów w XII wieku, należący do W. ks. Kijowskiego, od XIII-go wieku przyłączony do Litwy, następnie m-to powiatowe gub. mińskiej. Położona jest na prawym brzegu Dniepru w pobliżu ujścia rz. Wiedrec albo Wiedryk, przy kolei Briansk - Brześć, w odległości 178 wiorst od Mińska. Kościół po-dominikański pod wezwaniem św. Trójcy spalił się w r. 1762, poczerń wzniesiono nowy, murowany. Ludność w roku 1907 wynosiła 11,423 osoby. Pensja 4-klasowa żeńska oraz kilka szkół miejskich i elementarnych stanowią cały zasób szkół miejscowych.

Rzeżyca, m. pow. w guberni witebskiej, leży nad rzeką Rzeżyca. przy kolei Warszawsko-Petersburskiej, w odległości 324 wiorst od Witebska i 80 w. od Dyneburga. W środku t. zw. Starego Miasta stoją dotąd ruiny zamczyska, wzniesionego w r. 1285 przez wójta krzyżackiego Wilhelma de Schauerburg. W r. 1559 zamek z okolicą odstąpiony został przez inflanckich rycerzy Rzeczypospolitej, i w roku 1561 utworzono z tych ziem starostwo pograniczne. W roku 1772 starostwo rzeżyckie, pod nazwą traktu rzeżyckiego, dostało się pod panowanie Rosji, a przy utworzeniu guberni witebskiej w r. 1802, m-ko Rzeżyca podniesione zostało do godności miasta powiatowego wspomnianej guberni. Katolicy posiadają tu obszerny kościół drewniany, pod wezw. Serca Jezusowego, założony w r. 1685 przez Franciszka Bielińskiego, starostę malborskiego. Z instytucji społecznych należy zanotować Rz. - Kat. T-stwo Dobroc., Bank miejski, prywatną 4-klasową szkołę handlową i straż ochotniczą.

Rzeżyca rz., pow. rzeżycki. Największa rzeka w powiecie. Bierze początek z jeziora Ražno i wpada do jeziora Łubana. Na przestrzeni 100 z górą wiorst, spławiają po niej belki przez Lubań do Dźwiny.

- S -

Salanty, pow. telszewski, gub. kowieńska. W r. 1630 Mikołaj Passanowski wystawił tu kościół drewniany. Bisk. Melchior Siejsz utworzył parafję. Gdy kościół ten podupadł w 1724 r. wystawił Stanisław Wojno z ks. Ogińskim nowy kościół drewniany.

Salaty, m-ko nad rzeką Muszą w pow. poniewieskim, około 700 mieszkańców. Kościół parafialny.

Sarkanie, folwark nad jeź. Cyrma, pow. rzeżycki, g. Witebska, gm. Rezenmujża. Posiada kość. par. pod wezw. Niepok. Poczęcia N. P. M. W pierwszej połowie XVII w. należały do Dunin-Balaszaków. W r. 1650 należały do J. Weyss al. Weysenhoffa. Rozpadły się później i różne przechodziły koleje. Obecnie należą do Świerzbinińskich i mają 586 dziesięcin przestrzeni dworskiej.

Saudyniki, nr-ko i majątność w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, nad Dubisą położone, własność rodziny Staniewiczów, o w. trzy od miasta Kielm. Przez Dubisę jest tu most drewniany na palach na drodze, wiodącej z Cytowian do Kielm. Kościół filialny.

Serniki, wieś i okolica szlach., nad rz. Stabla, dopł. Styrii, pow. piński, gub. mińska, w 3 okr. poi. stolińskim, gm. Radezysk. Kazimierz Jagiellończyk oddaje Serniki niejakiemu Olizarowi Szytowiczowi. W początku XVI w. należały do Wrelatyckich później do Domanowiczów. Nie wiadomo kiedy w Sernikach osiadła szlachta, pochodzi ona z Mazowsza. Mieszkają tu rodziny: Machnowiczów, Sernickich, Paluchowiczów, Dubinów i inne. Przyjęli wyznanie wschodnie, zajmują się rolnictwem, flisactwem, rybołówstwem i ciesielstwem. Język ludowy z przymieszką wielu słów polskich. Okolice szlachecka, znajdująca się na prawym brzegu Stubły ma 222 osad i 1356 mk. Cerkiew p. w. św. Dymitra. Wieś na lewym brzegu Stubły, ma 50 os. pełno nadziaławych.

Serofin, wieś i probostwo katolickie w powiecie ihumeńskim, guberni mińskiej, gmina Omelno, stacja i poczta Marjina Horka. Libawo-Romeńskiej dr. żel. Kościół fundacji Janiszewskich, z roku 1462, dekanatu ihumeńskiego ma około 2000 wiernych, ulegał długie lata defraudacji księży renegatów, dziś prawowiernie obsadzony wywiera wpływ zbawczy na lud, odwykły od chwały Bożej.

Siady, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rzeką Wardawą, była własność rodziny Gadonów. Ostatni właściciel Aloizy G., szef szwadronu, w roku 31 zesłany na Syberję, miasteczko i majątek zabrany na skarb. Syn

Alojzego Ludomił znany w szerokich kołach długoletni sekretarz emigracji 63-go roku. Zmarł w roku 1907 w Krakowie. Miasteczko posiada 2 kościoły, szkołę, szpital rządowy, pocztę, telegraf, urzędy ziemskiego naczelnika, asesora, leśniczego, sędziego śledczego i zarząd gminny.

Siechniewicze, wieś i dobra na lewym brzegu rz. Wieniec, pow. prużański, gub. grodzieńska w 2 okr. poi., gm. Rewitycze. Kościół par. katolicki pod wezw. Opieki N. M. P. Dobra rodzime Kościuszków, gdzie Tadeusz po powrocie z Ameryki gospodarował.

Sidra, m-ko i dobra nad rz. Srdą, lewym dopł. Biebrzy, pow. sokolski, gub. grodzieńska, w 1 okr. poi., gm. Makowlany. 110 domów, przeważnie drewnianych, 920 mieszk., zarząd miejski, zarząd gminny, cerkiew, kościół katolicki. Targi co niedzielę. st. pocztowa. Ludność trudni się rolnictwem, drobnym przemysłem. Parafia prawosławna liczy 153 wiernych, parafia katolicka 2224 wiernych. Należała do ks. Radziwiłłów, później drogą wina przeszła w dom Gasztoldów, następnie przechodziła do Naruszewiczów, kn. Hołowczyńskich, Wołowiczów, Potockich, Szczuków. Po Szczukach powróciła do, Potockich. W r. 1816 uległy eksdywizji i nabyte zostały na licytacji przez Rajmunda Rembielińskiego.

Siebież, m. pow. w gub. Witebsk. Powiat siebieski graniczy od północy z gub. pskowską, od wschodu z pow. newelskim, od południa z połockim i drysieńskim, od zachodu zaś z lueyńskim. Zajmuje przestrzeń 3320,8 wiorst kwadratowych. Powiat obfituje w jeziora, które zajmują na ogół przestrzeń 136,8 wiorst kw. Ważniejsze z nich: Siebieskie, Osono, Biaim, Nieczeroce, Ołbito, Osyń, Swibło, Niewiedro, Jassy i Jezierzyszcze. Siebież położony jest na dość wyniosłym półwyspie, okolonym z trzech stron wodami jeziora Siebieskiego, o trzy wiorsty szosą, od stacji tejże nazwy kolei Moskiewsko-Windawskiej, w odległości 214 w. od Witebska. W XVII wieku był tu zamek warowny, broniący północnych kresów Rzeczypospolitej. Obecnie Siebież posiada kościół parafialny murowany p. w. Sw. Trójcy, fundowany w r. 1649 przez ks. Krzysztofa Radziwiłła.

Sielec, m-ko i dobra nad rz. Jasioldą, pow. prużański, gub. grodzieńska, w 1 okr. pol., gm. Sielec. 2836 w. k. Zarząd 1-go okr. polic. dla 6 gmin, zarząd gminny, cerkiew, kaplicę katol., szkoła ludowa, szpital. Należały do Anny Kiszczyn, następnie do Krzysztofa Sadowskiego, później do Radziwiłłów. W roku 1859 własność hr. Zamoyskiej. W roku 1879 nabyte zostały przez Polcsa. Dobra mają 7000 dz. 2 gorzelnie, 2 cegielnie, browar.

Sieliszcze, m-ko położone w pow. lepelskim, gub. witebskiej, nad jeziorem wielkim tegoż imienia i dwór. Miasteczkom posiada kościół duży murowany po Bernardynach- zakonników, przy trakcie małym od Połocka wiorst 50. Miasteczka całe przeważnie zamieszkałe przez mularzy chrześcijan katolików, którzy na zarobek latem idą do Rygi, Petersb., Moskwy, są gorliwymi katolikami, przed 63 rokiem zwykle w czasie Bożego Narodzenia chodzili po dworach z betlejemską kolendą, przedstawiając Narodzenie Pańskie i śpiewając chórem nabożne pieśni po polsku, umieją czytać i modlą się na książkach, teraz zabroniono chodzić z kolendą i ten tak niewinny zwyczaj zgasł zupełnie.

Siemiatycze, m-ko na prawym brzegu rzeki Kamionki, pow. bielski, gub. grodzieńskiej, w 4 okr. poi., gm. Siemiatycze, grodzieńskiej gub. Zarząd poi., zarząd gminny, cerkiew, kościół katol., ewang., synagogę, dwa razy w tygodniu targi, 2 jarm. fabr. tytoniu i sukna, 5.634 mk. W początku XV w. Siemiatycze należały do Kmitów, przechodziły kolejno do Sudymoutowiczów, Łęczyńskich, Szydłowskich, wracają do Łęczyńskich, następnie do Radziwiłłów, potem przeszły do Sapiehów. Michał Sapieha w r. 1725 r. wystawił klasztor i wznosił kościół. W r. 1753 jako wiano za Anną Sapieżanką, dostały się ks. Jabłonowskieinu. Anna założyła drukarnię, bibliotekę, gabinet hist. naturalnej, zbiory star., wiele fabryk. Po śmierci Anny Jabłonowskiej dostały się Mejnnerowi, a następnie drogą wiana gen. Fenshave, w rękę spadkob. którego obecnie się znajdują. W 1803 r. cesarz Aleksander I zakupił zbiory pałacu siemiatyckiego.

Siemieżewo, m-ko nad rz. Morocz, pow. slucki, gub. mińska, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Kijewicze. Do 1874 r. m-ko należało do ordynacji kleckiej, odtąd do nieświeskiej. Cerkiew, wzniesiona przez Radziwiłłów w 1720 r. Język białoruski z przymieszką słów polskich. Dobrobyt. W m-ku rozwinięte żebractwo, zorganizowane w stowarzyszenie, obecnie nie istniejące, po wsiach jednak jeszcze bakałarze uczą starodawnych modłów i gry na lirze żebraczej. Istnieje też cech krawców wieśniaczych. Szkoła ludowa.

Siemkow, od Mińska Litewskiego o mil 3, dawna rezydencja ostatniego wojewody mińskiego Adama Chmary, dziś Chełchowskich. Do niedawna zawierała masę pamiątek krajowych, bibliotekę i archiwum, prawie wszystko rozsprzedano na licytacji, lecz zostało starodawne archiwum godne badań historyków miejscowości, ze względu naznaczenie rodziny Chmarów w swoim czasie.

Siенno, m. pow. gub. mohylowskiej. Powiat sieński, albo sienneński zajmuje północ.-zachodnią część guberni i graniczy na północy z pow. lepelskim i witebskim, na wschodzie z orszańskim, na południe z mohylowskim, na zachodzie zaś z borysowskim gub. mińskiej. Powiat ma rozległości 4333,8 wiorst kw. W południowej części powiatu przechodzi dział wodny pomiędzy dorzeczem Dźwiny i Dniepru. Gleba piaszczysto-gliniasta, mało urodzajna. Przeważna część powiatu należy do dorzecza Dźwiny Zach., która na granicy 27 w. stanowi granicę powiatu od gub. witebskiej. Z dopływów jej ważniejsze: Łuczesa z Obolem. Południową część zraszają dopływy Dniepru: Druć i Bóbr, biorące w powiecie początek. W powiecie znajduje się 122 jezior, z których ważniejsze: Łukomskie, Zeryńskie, Sielawa albo Długie i Sieńskie. Pow. sieński jest najbardziej bagnistym z powiatów gub. mohylowskiej. Siенno leży nad jeziorem tej nazwy, przy ujściu do malej rzeczki, 147 3/4 w. od Mohylewa, a 60 od Witebska, Ludność wynosi około 3,700 osób płci obojej. Kościół paraf., św. Trójcy, bardzo obszerny, został wzniesiony przez małż. Kurczów w 1509 a następnie przebudowali ks. Ogińscy. Siенno zawsze stanowi własność prywatną i ostatnio należało do Pusłowskich, a dziś do Szebeków.

Sierhiejewicze, dobra i wieś w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej nad dużym jeziorem zwanym Mucha, niegdyś dziedzictwo Zaranków, Prozorów, z kolei Bukatych, Lipskich i Jelskich. W wieku XVIII upamiętnione pobytom dłuższym ostatniego posła Rzeczypospolitej do Anglii Franciszka Bukatego, który ożeniony z Barbarą Prozorówną, wojewodzianką Witebska, wziął Sierhiejewicze w posagu.

Sierocin, m-ko u zbiegu rz. Czernicy z Budowieścią, pow. potocki, gub. Witebska. Cerkiew pod wezw. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1669 r. przez Hrebnickich. Stanisław August Poniatowski nadał Sierocinowi w 1769 roku prawo magdeburskie. Obecnie własność Renuttów.

Siewież jeź., w płn.-wschodniej części pow. dyneburskiego, gub. wilebska, do 8 w. długie, a do 4 w. szer., ma 17 w. kw. rozległości. Do 2 sąż. głębokie, dno ma gimiasto-piaszczyste. Od strony płn.-wschodniej uchodzą do jeź. dwa ruczaje, od strony zach. wypływa rzeka Dobna, prawy dopływ Dźwiny, do której uchodzi pod Liwenhofem. W niewielkiej ilości szczupaki, karasie, okonie i inne ryby.

Sieniucha rz., albo. Sina, rzeka w gub. witebskiej i pskowskiej, lewy dopływ rzeki Wielkiej. Wypływa w pow. drysieńskim z błota przylegającego do jeź. Oswiejskiego, płynie w kierunku płn.-wsch. przez pow. siebieski i lucyński. Ogólna długość biegu wynosi około 150 w. Dno w granicach gub. witebskiej ma wszędzie ilaste, grzęskie. Spławna. Oprócz kilku drobniejszych przybiera rz. Pleśnicę.

Skidel, m-ko nad Skidelką, pow. grodzieński, gub. grodzieńska. Około 2000 mieszkańców. Zarząd gminny, gorzelnia, browar. Cerkiew paraf. fil. i cmentarna. Wchodził niegdyś w skład dóbr ekonomji grodzieńskiej, następnie własność ks. Czetwertyńskich.

Skina, fabryka papieru w majątku Smolańce, gub. witeb., pow. lepelskiego, gmina Smolaniecka. Siła wodna 150 koni na rzece Olszance. Maszyn parowych stale czynnych 3 z nich największa 500 (pięćset) koni siły, cztery kotły z udoskonaleniem (wentylator, przegrzewacze i t.p.) Produkcja roczna przeszło 200 tys. pudów papieru różnych gatunków. Robotników stale zajętych około 500 przeważnie z miejscowej ludności. Najbliższa stacja pocztowo-telegraf. w Czasznikach o 3 wiorsty. Od Lepla 33 wiorsty. Fabryka połączona telefonicznie z Iwańskiem, gdzie główny zarząd.

Skirstymoń, m-ko rząd. nad Niemnem, pow. rosieński, gub. kowieńska, gm. Jurburg. Kościół katol. paraf. pod wezwaniem św. Jerzego, wzniesiony w 1636 r. przez Władysława IV. Parafia katol., dekanatu wielońskiego, kaplica na folw. Zamek. Pierwotnie dobra Skirstymoń należały do ekonomji stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, były w 1771 r. w posiadaniu Medekszy. Przechowują się w S. szczątki zamku krzyżackiego, około 600 mk.

Skandwile, nad rzeką Anczą, przy szosie z Rygi do Tylży, o 28 wiorst od Taurog. Kościół katolicki. Kościół luterański. Co tydzień wielkie targi. Tow. spożywcze i kółko rolnicze.

Skiamiany, wieś kościelna, zw. m-kciem, w pow. wilk. gub. kow. o 39 w. od Wilkomierza, ludność wynosi około 300 osób płci oboj. Filialny kościół drewn. pod wezw. N.M.P., należący niegdyś do ks. Augustjanów w Widziniszkaah. Dobra tej nazwy stanowią własność rodziny Maleckich.

Skobielewski obóz, jest to wojskowe miasto, w pow. nowogródzkim, mińskiej gub., zimową porą zamarłe, latem wysoce ożywione z amijonowemi zabudowaniami, na przestrzeni 6 wiorst. O 5 wiorst od stacji Leśna kolei Moskiewsko-Brzeskiej, przy szosie ze Słonima do Baranowicz na połowie drogi. Wszyscy oficerowie 4-ch pułków piechoty j dwa brygad artylerji pobudowali tu swoje letnie mieszkania w sosnowym lasie, dokąd na lato się zjeżdżają rodziny i krewni na kurację. Miejscowość w nadzwyczaj zdrowotnych warunkach. Do kościoła najbliższego 17 wiorst do Nowej Myszy.

Skoki, wieś i dobra nad rz. Leśną w pow. brzeskim; gub. grodzieńskiej położone, do gm. Motykuły, o 10 i pół wiorsty od Brześcia. Tu w r. 1757 urodził się znany poeta i pisarz Julian Ursyn Niemcewicz.

Skopiszki, m-ko nad jeź. Mitowo, pow. jezioroski, gub. kowieńska. około 600 mieszkańców; dwa kościoły katolickie, synagoga, koszary wojskowe, zarząd gminny, szkołę wiejską, targi tygodniowe. W części należy do hr. Choiseulów, reszta do rządu. Kościół paraf., pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w r. 1752. Parafia katolicka dek. abelskiego. Na cmentarzu kaplica muirowana pod wezw. św. Wawrzyńca. Uprawa lnu.

Skorule, wieś kościelna zw. miasteczkiem i folwark, na lewym brzegu Wilji, pow. kowieński, gub. kowieńska, kościół par. katolicki pod wezw. św. Anny. Pierwotny fundusz na tutejsze probostwo uczyniony w 1522 r. Obecny kościół w stylu gotyckim, wymurowany został w 1662 r. przez Andrzeja Skorulskiego. Parafia katol., dekanatu kow., zwana Skorule-Janowo, ma 2 filje, w Janowie i Kulwie. Gleba piaszczysta, ludność białoruska. Dziś własność Siemaszków.

Skryhałów, m-ko i dobra na prawym brzegu Prypeci, pow. mozyrski, gub. mińska. Niegdyś królewsczyzna, następnie własność Kmitów, Muszków, Donhoffów, Czartoryskich, Petroneli Chełchowskiej, rodziny Oskierków, hr. Murdelio; w r. 1874 nabyte przez ryskiego kupca Karola Szepellera. Około 1300 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Mikołaja, drewniana, fundacji Kazimierza Oskierki. Do niedawna była tu kaplica katol. W okolicy dużo kurhanów i okopisk przed historycznych.

Slawkowicze, wieś i dobra, pow. bobrujski, gub. mińska, gm. Laskowicze, par. katol. Hłusk. wieś ma 63 os. pełnonadziałowych; cerkiew z r. 1796 pod wezw. św. Koźmy i Damiana. Dobra dość dawne dziedzictwo Reytanów, 2465 dz., młyny, gorzelnie; grunta lekkie, łąk błotnych i wiele.

Słobódka, m-ko położone nad jeziorem Niedrowo w powiecie jeziorowskim 700 mieszkańców, najbliższa poczta Brasław 10 w., najbliższa stacja kolei Kresławka 30 w. W miasteczku znajdują się: zarząd gminny słobódzki, kościół parafialny Zawierski (nazwa od pobliskiego dworu Zawierz) nowy zbudowany w stylu romańskim 1905 roku. Szkoła 2 klasowa męska, szkoła początkowa żeńska. Ludność białoruska katolicka (w kowieńskiej guberni jedyna parafia czysto białoruska bez przymieszki litwinów). W parafii jest wiele jezior, z których główniejsze są: Snuda, Strusta, Wołoso, Niedrowo, Wojsa. Przepływa rzeka Drujka, wpadająca do Dźwiny przy m. Uru.

Słonim, m. pow. gub. grodzieńskiej, po obu brzegach Szczary, przy ujściu do niej Issy i przy kolei Baranowicze-Białystok w odległości 166 wiorst od Grodna. Początek miasta ginie w pomroce odległych wieków. Około r. 1290, Moatwiut, najstarszy syn Gedymina, otrzymał od ojca dzielnicę w Karczewie i Słonimie, w nim założył stolicę swego księstwa. Około r. 1500 Słonim został miastem powiat. województwa nowogródzkiego. Najbardziej się podniosło miasto w drodze połowie XVIII wieku, kiedy Michał Ogiński, hetman w. lit., otrzymał starostwo słonimskie, osiadł tu z licznym dworem. Po ostatnim rozbiórce Rzplitej, Słonim w 1795 r. pozostał miastem głównym gub. słonimskiej, utworzonej w części województw: nowogródzk., trockiego i brzeskiego i składającej się z powiatów: słonimskiego, nowogródzkiego, lidzkiego, grodzieńskiego, wołkowskiego. W r. 1802 Słonim wchodzi w skład gub. grodzieńskiej. Kościół parafialny murywany pod wezwaniem Św. Andrzeja stanął w r. 1775 kosztem i staraniem ks. ks. Ancuty i biskupa Giedroycia. Prócz parafialnego jest w Słonimie kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N.M.P. przyb. klasz. Bernardynek, założony w r. 1645 przez Aleksandra Judyckiego. Ludność w r. 1907 wynosiła 20.384 osób płci obojej. Rozwój miasta w ciągu ostatniego dziesięciolecia jest wyjątkowo znaczny, a nawet i wygląd zewnętrzny stał się okazalszym. Są tu następujące zakłady szkolne i instytucje społeczne: prywatna szkoła realna, prywatne progimnazjum żeńskie, Tow. Dobroczynności i T-stwo pom. ubog. żydom.

Słowieńsk, m-ko na lewym brzegu Berezyny Niemnowej, pow. oszmiański, gub. wileńska, okolica lesista i żyzna; posiada cerkiew parafialną drewnianą, szkołę ludową. Własność Michała hr. Chreptowicza. W końcu XVII w. Słowieńsk należał do Zahorskich, następnie do Szaniawskich, później do Joachima Chreptowicza, obecnie we władaniu ostatniego potomka tego rodu Michała hr. Chreptowicza-Buteniewa, bezdzietnego.

Stuck, miasto pow. gub. mińskiej. Stuck, u latopisców ruskich Sluczesk, niegdyś stolica księstwa słuckiego, od r. 1795 miasto powiatowe gub. mińskiej, leży na prawym brzegu Słucza, przy dawnej szosie moskiewsko-brzeskiej, w okolicy równej, bezleśnej, żyznej i obfitującej w łąki, w odległości 204 w. od Mińska. Najbliższe stacje kolejowe znajdują się o 114 w. w Horodziei (linja Moskwa-Brześć) i o 84 w. w Lachowiczach (linja Wilno-Równe). Rzeka Słucz przepływa o 1 wiorstę na wschód od miasta, które natomiast przecina kanał, od rzeki przeprowadzony i dość obfity w wodę. Miasto składa się z trzech części: Starego miasta, Nowego Miasta, zwanego także Trojczany i przedmieścia Ostrów. Jest jeszcze część miasta zwana Skoliszcze, zasiedlona wyłącznie przez żydów. Początek Słucka nie jest znany i sięga prawdopodobnie czasów przedhistorycz. Pierwszą wzmiankę o Słucku znajdujemy w latopisach ruskich pod r. 1116, gdy spalony został przez ks. mińskiego Hleba. W XIII wieku Stuck przeszedł; prawdopodobnie pod panowanie Litwy, podobnie jak Nowogródek i Zasław. Przez dłuższy czas Stuck stanowił dziedzictwo książąt Oelekowiczów, a po wygaśnięciu tego rodu wraz z ręką księżniczki Zofji dostał się ks. Januszowi Radziwiłłowi i stał się odtąd gniazdem kalwinizmu w tych stronach. Janusz Radziwiłł w 1617 r. założył tu zbór kalwiński, a Krzysztof Radziwiłł urządził w 1625 r. szkołę i seminarjum tegoż wyznania. Bogusław Radziwiłł również otaczał Stuck swą opieką i przy nim miasto znacznie się rozrosło. Najbardziej jednak przyczynił się do dobrobytu miasta Hieronim Radziwiłł, w początku XVIII w. jemu to zawdzięcza Stuck słynną fabrykę pasów. Uchwałą sejmową Stuck w r. 1778 stał się głównym miastem nowoutworzonego powiatu słucko-rzeczyckiego. Powiat ten przetrwał do r. 1793, potem Stuck przeszedł pod panowanie rosyjskie. Do r. 1845 Stuck był własnością ks. Ludwika Wittgenstejna, od którego je rząd wykupił. Obecnie (w r. 1907) Stuck liczy 15.618 mieszkańców, posiada gimnazjum męskie, dwie pensje żeńskie, kościół po-bernardynski, 6 cerkwi prawosławnych, starożytny monaster w Trojczanach, dwa zbory kalwińskie i synagogę. Nie brak również instytucji społecznych, jak T-wo Rolnicze, T-wo Dobroczynności, wzajemnego kredytu i.t.p. Przemysł fabryczny rozwinięty jest słabo. Natomiast mieszkańcy Słucka cieszą się już zdawna ustaloną opnią w kwestji ogrodnictwa i sadownictwa. Ogrodów w Słucku jest b. dużo, a gruszka „Słucczanka” nie należy do najgorszych.

Słucz rz., rzeka, lewy dopływ Prypeci, zaczyna się na płn. krańcu pow. słuckiego, w bagnach, sięgających granicy pow. ihumeńskiego, zwanych Wierch-Stucz. Spław na Słuczu zaczyna się w obrębie pow. mozyrskiego od miejsca połączenia się Słucza z rz. Morocz. Długość biegu wywodzi 145 w. Ryb i raków obfitość wielka.

Smilowicze, m-ko i duże dobra gubernja mińska, powiat ihumeński, od Mińska wiorst 40. Niegdyś rodziny Kieżgajłów, z kolei Ogińskich i Moniuszków, dziś przez wiano Wańkowiczów. kościół po-Misjonarski od r. 1864 przerobiony na cerkiew, zawiera groby Ogińskich i Moniuszków. Pałac ma dużo pamiątek i dzieł sztuki, poczta w miejscu. Parafia katolicka Ihumeń.

Smolańce, dobra i wieś w pow. lepelskim, gmina Smolańce, dobra mają 6000 dziesięcin ziemi i składają się z folwarków Smolańce, Michałów, Zosin, Kohanowicze, Choraków, Katorsze, Sierebóg, oraz paru mniejszych zaścianków. W gminie Smolanieckiej jest 5.688 mieszkańców, w obręb jej wchodzi oprócz klucza Smolańskiego folwark kościelny Szółkowszczyzna (należy do parafii Bieszenkowskiej) i 20 wiosek. Dobrobyt wśród ludu znacznie się tu podniósł w ostatnich lat dziesiątku, zwłaszcza we wsiach bliżej leżących do fabr. papieru „Skina”, zatrudniającej około 500 robotników. Fabryka ta produkuje rocznie przeszło 200 tysięcy pudów papieru i (miesięcznie od 16.000 do 20.000). Najbliższa stacja pocztowa w Czasznikach o 2 wiorsty, najbliższa stacja kolejowa: Łowsza (Rygo-Orłowskiej drogi) i Krupka lub Bóbr (Moskiewsko-Brzeskiej). Smolańce pamiętne bitwą 1812 roku w odwrotnym pochodzie armji Napoleońskiej, wówczas to od połowy października, aż do pierwszych

dni listopada przeciągały tędy wojska, pałac wsie i dwory okoliczne. Dnia 2 listopada 1812 r. bitwa wrzała w samym dworze, przyczem spalono pałac i wszystkie niemal zabudowania, na placu boju zostało około 5.000 poległych. Smolańce były atencją hrabstwa Czasznickiego i wraz z Czasznikami zostały nabyte przez Michała Wołodkowicza starostę chojnieńskiego, obecnie są własnością jego prawnuka Wincentego Wołodkowicza. Jest tu wzorowa gorzelnia, młyn wodny na Łukomce, oraz wyżej wspomniana papiernia, z oddziałem w Wiszkowiczach.

Smolewice, m-ko i dobra po radziwiłłowskie nad rz. Pliszą pow. borysowski, gub. mińska; około 1500 mieszkańców, szkoła wiejska, szpital, browar. W XVI w. Smolewice należały do Konstantego Ostrońskiego, później do Radziwiłłów, następnie do Wittgensteinów, wreszcie zostały sprzedane. Ks. Konstanty Ostroński fundował tu w 1507 r. cerkiew pod wezw. św. Mikołaja. W ostatnich czasach w Smolewiczach wzniesiono nową cerkiew, od niej zależy siedm kaplic. Dobra mają 31.648 dziesięcin, młyny, karczmy, gorzelnie. Chrześcijanie trudnią się rolnictwem.

Smolhów, folwark mały przy granicy powiatu słuckiego i bobrujskiego, w guberni mińskiej, w którym się urodził 17 września 1822 bard Litwy Ludwik Kondratowicz (Władysław Syrokomla); widok Smolhowa jest, w albumie Ordy.

Smorgonie, m-ko skarbowe przy zbiegu rz. Okieny z Gierwiatką, pow. oszmiański, gub. wileńskiej około 7000 mieszkańców. Posiada dwie cerkwie pod wezw. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesioną w 1840 r. i pod wezw. św. Michała, dwie kaplice drewniane. Zarząd policyjny i gminny, komisja włość., sąd pokoju, inkwizent sądowy, trzy doroczne jarmarki, młyny leśne, garbarnie. Dawniej był tu kościół paraf. katol., dekanatu oszmiańskiego, pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w 1553 r., z kaplicami w Zalesi u i Cyrynie. Par. prawosł. Przemienienia i św. Michała. W XVI w. dziedzictwo Zenowiczów, z których Krysztof założył tu zbór kalwiński, przez syna jego oddany katolikom. Własność Radziwiłłów, Karola hr. Przędzieckiego, po 1870 r. skarbowa. W 1708 r. bawił tu Karol XII i tu pożegnał się z nim Stanisław Leszczyński, udając się do Malborka.

Snudy jeź., w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, dług. 6 w., szer. do 5 w., ma 22 w. kw.; 8 wysp. Od południa łączy się z jeziorem Strusty i przez rz. Drukę zlewa swe wody do Dźwiny.

Sobakińce, wieś i dwór, powiatu lidzkiego, gub. wił.. Lida w. 50, stać. kol. Pet.-Warsz. Marcinkańce w. 28. Niegdyś własność skarbu w. ks. lit. znana pod mianem Zabłocić, którą r. 1540 dzierżawił pan Szymko Mackiewicz, ciuun wileński. Po nim nadana około r. 1550 Michałowi Sobakinowi, zbiegowi z Moskwy, od nazwiska którego otrzymała dzisiejszą swą denominację. We wsi cerkiew od bardzo dawnych czasów istniejąca, na nowo wybudowana roku 1865. W niej dzwon z napisem słowiańskim r. 1506 i niemniej starożytny obraz M. B. za cudowny uznawany. Na obrazie ciekawe votum srebrne króla Stanisława Leszczyńskiego roku 1705. Król Jan III Sobieski r. 1676 nadał dla wsi Sobakinskiej prawo magdeburskie, co August III r. 1755 konfirmował. Dwór ze wsią Sob. r. 1826 należał do Hofmanów i posiadały razem dym. i dusz męzk. 63 i żeń. 49. R. 1866 wieś liczyła mieszkańców 116, r. 1882—178, obecnie 163. Wieś ma ziemi 134 dz. Dwór ziemi dz. 346 należy do p. Szalewicza. We wsi zarząd gminny od r. 1866 i szkoła ludowa od roku 1868. Ludność okoliczna-czarnorusini, być może jedyni potomkowie jadzwingów. W pobliżu Sob. starożytne cmentarzyska, zwiedzane przez p. Szukiewicza i Woltera.

Sokółka, m-ko pow. w gub. grodzieńskiej. położone nad rzeką Sokółką przy kolei Petersburg-Warszawa, leży w odległości 37 wiorst od Grodna (przy trakcie białostockim). Była to pierwotnie wieś koronna, należąca do ekonomji grodzieńskiej, mieszkańcy której obowiązani byli do hodowania sokołów. W ostatniej ćwierci XVIII wieku Antoni Tyzenhauz, podskarbi litewski, osadził tu rzemieślników, zabudował pięknie rynek i wyniósł osadę do godności miasteczka. Po trzecim rozbiore Rzplitej, Sokółka wraz z całą zachodnią częścią dzisiejszej gub. grodzieńskiej dostała się Prusom i pozostawała pod ich władzą do pokoju Tylżyckiego. Po przyłączeniu do Rosji obwodu białostockiego w r. 1808, Sokółka przeznaczoną została na miasto powiatowe. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Antoniego, wzniesiony został pierwotnie z drzewa w r. 1565 przez Zygmunta Augusta. W r. 1779 kościół ten spłonął i dopiero w r. 1848 proboszcz miejscowy ks. Kryszczun wymurował dość okazałą i przestronną świątynię. Miasto w r. 1907 liczyło zaledwie 5239 mieszkańców. Prócz paru szkółek elementarnych, posiada jedynie pensję 4-o klasową prywatną żeńską.

Soleczniki M., m-ko nad Wisińczą, pow. wileński. Zarząd gminny, szkółka miejska, kościół katolicki drewniany pod wezw. św. Jerzego. Dobra mają 148 dz. ziemi uprawnej i 586 dz. lasu. Własność Chodkiewiczów, potem Mianowskich, w posiadaniu których do dziś pozostają.

Soleczniki W., m-ko i dobra nad rzeką Solczą, pow. wileński, gm. Soleczniki. Około 600 mieszk. Huta szklana, młyn na Solczy i gorzelnia. Kościół par. katolicki drewniany, stacja pocztowa, kaplica protestancka. Kościół kat. pod wezw. św. Piotra apostoła, założony w XIV w. Parafia katolicka dek. raduńskiego. Filja w Solecznikach Małych, kaplica w Montwiłowszczyźnie. Dobra mają 291 dzies. ziemi uprawnej i 2730 dzies. lasu. Własność niegdyś Hiebowiczów, następnie Chodkiewiczów, dziś Wagnerów.

Sołoki, m-ko nad jeź. Łodzie, pow. jezioroski, gub. kowieńska, około 1300 mieszkańców. Kościół katol. pod wezw. św. Piotra i Pawła. Na cmentarzu grzebalnym kaplica Ukrzyż. J. Chr. Filja w Duksztacu i Wojaszyszkach, kaplice w Ligonach, Narunach i Wardzinkienach. W okolicach miasteczka liczne okopy, które lud uważa za szwedzkie kurhany.

Solomerecze, dobra w pow. miń., niegdyś udzielne księstwo. Był tu monaster fundacji książąt Solomereckich. Z dawnych inwentarzów widać, że było tu spore miasteczko. Grunta urodzajne. Lasy przeważnie jodłowe. Dawne dziedzictwo Wołodkiewiczów.

Soły, dwór i parafia, kow. gub., witkom, pow. Na wyspie ślicznego jeziora leży wspaniały majątek hr. Przeddzieckiego i ładny kościół. Niedaleko jest duża Solska puszcza, w której zachowały się w wielkiej ilości dzikie zwierzęta. Na wyspie w majątku wspaniały park. Od stacji Poniemunia 12 wiorst.

Soły, m-ko, dobra i dwór na lewym brzegu Oszmianki, pow. oszmiański, gub. wileńska, 16 w. od Oszmiany a 67 od Wilna. st. koi. żel. libawo-romeńskiej t. n. Zarząd gminny, stacja pocztowa i telegraf, szkoła ludowa, około 500 mieszk. Paraf. kościół drewniany pod wezw. N. P. M. Różańcowej i kilka kaplic. Dobra stanowią własność rodziny Żylińskich. W pobliżu są drugie Soły, własność gen. Iwanowa; jest to jedno z najbardziej postępowych gospodarstw na Litwie, przy olbrzymim nakładzie urządzone.

Sorok-Tatary, okolica szlach., na wzgórzu nad rz. Waką, pow. trocki, gm. Międzyrzecze, okr. wiejski Skorbutiany. Odwieczna osada tatarska, jedna z dość licznych, założonych w swoim czasie przez wielk. księcia Witolda.

Soż rz., w gub. smoleńskiej i mohylowskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w połudn. części pow. smoleńskiego, na gub. mohylowską przypada 460 w. Głębokość waha się pomiędzy 5 i 20 st. Szybkość biegu od 400 do 600 sąż. na godzinę.

Spiahła, folw. i wieś zwana miasteczkiem, pow. święciański, gub. wileńska. Cerkiew paraf. drewn. pod wezw. Wniebowzięcia N.M. P. szkoła ludowa. W 1761 r. własność Andrzeja Zienkowicza, następnie Sulistrowskich, dziś Boczkowskich.

Średnik, m-koi dwór, w gub. kow. Niemnem, gdzie weń wpada Dubissa. W pobliżu przechodzi szosa wiodąca do Jurborga, idąca równolegle do Niemna i nad jego brzegiem. Skutkiem położenia swego u zbiegu Dubissy z Niemnem, miasteczko stale bywa narażone na wylewy. Niemal corocznie wody podrywają część dość niskich brzegów i tworzą obszerne mielizny. Dwór należy do Żylińskich i ma prześlicznie urządzone i obszerny ogród. Na Dubiósie most drewniany i przewóz promem. Na drugim, porzuconem jej korycie leży zarosła dziś łożyną jałowa przestrzeń i niegdyś wyspa znana nawet w kronikach pod mianem Salin, na której odbywały się sprawy Witolda i Jagiełły z krzyżaka mi, a więc w latach 1382, 1383 i później 1396, 1398, wreszcie w r. 1404, kiedy tu zjechał ze świetnym dworem Konrad v. Jungingen. Miasteczko obecnie, posiada ludność przeważnie żydowską. Przystań statków parowych na Niemnie. W r. 1829, skutkiem niezwykle silnego wylewu Dubissy kościół i plebania wraz ze wszystkimi budowlami runęły do rzeki.

Dzieje wspominają, iż tu w Średniku była niegdyś główna świątynia litewska za czasów pogańskich, Romnołve, która tu się przeniosła z Prus skutkiem prześladowania Krzyżaków. Na górze zaś przy dworze była tu niegdyś warowna czatownia żmudzka, którą Krzyżacy zwali Bisseną.

W. Stachów, wieś na prawym brz. Berezyny, przy ujściu do niej rzeki Brodni, pow. borysowski, gub. mińska. Ma 33 osad.

Staniewo, dobra w pow. trockim gub. wileńskiej położone, o 5 w. od Żyzmor, przy wielkim gościńcu z Wilna do Kowna. Własność p. Bol. Jasieńskiego.

Stanków, wieś z zarządem gminnym i dobra nad le poboczny m biegiem dopł. Uszy, pow. miński, gub. mińska. Cerkiew paraf. pod wezw. św. Michała, wzniesiona w 1858 r. przez Emeryka Czapskiego. Filja p. w. św. Anny z 1815 r. w Krysowie. Szkołka gminna, szkoła, szpital. Własność niegdyś ks. Radziwiłłów, jako wiano przeszły w dom Czapskich. Hr. Emeryk Czapski zbudował piękny pałac. Biblioteka. Zbiory numizmatyczne, ofiarowane do Krakowa. Zbiór sztychów, cennych malowideł. Przy pałacu także kaplica dworska, murowana (parafii kojdanowskiej) przy której zawsze mieszkał Kapłan. Doskonałe gospodarstwo rolne. Gorzelnia, starannie urządzone lasy.

Stare Siolo, dobra w pow. mińskim, gmina Stare siolo. Jest ty dużo zaścianków szlacheckich, o które od lat kilku idzie spór właścicieli z dzierżawcami. Są tu dwa młyny, tartak, a dawniej była też huta szklana. Ongi dobra były własnością Radziwiłłów, od których przeszły do Wołodkowiczów i dotąd pozostają w ich władaniu.

Starobin, m-ko nad rzeką Słuczem pow. słucki, gub. mińska. Cerkiew parafialna pod wezw. św. Mikołaja. Ludności około 800 mieszkańców. Dobra niegdyś własność ks. słuckich Olelkowiczów, następnie ks. Radziwiłłów, Wittgensteinów, sprzedane w r. 1893 pod przymusem.

Stokliszki, m-ko rządowe nad rzeką Wierzchnią, pow. trocki, gub. wileń. Posiada, kościół paraf. katolicki, kaplicę na cmentarzu. Pierwotny kościół, pod wezw. św. Trójcy, wznosił Zygmunt III, w r. 1776 zbudował nowy kościół, posiada on 6 ołtarzy. O 3 w. od m-ka znajdują się 3 źródła. mineralne, obecnie zaniedbane. Własność Barbary Radziwiłłówny. Józefa Bouffała, następnie Minejki, Feliksa Malinowskiego, Wacława Matuszewicza. Po ostatnim rozbiornie stały się własnością skarbu.

Stolarowszczyzna, gubernja witebska, pow. rzeżycki, kościół pod wezw. św. Trójcy. Majątek należał do Sokołowskich, obecnie ks. Radziwiłłów.

Stolin, m-ko nad Horynierą, pow. piński, gub. mińska, o 67 wiorst od Pińska. Cerkiew pod wezw. św. Trójcy. Miasteczko starożytne, należało do liczby miast t. zw. pohoryńskich.

Stolpce, in-ko rządowe przy ujściu Odcedy do Niemna, pow. miński, gub. mińska, o 70 w. od Mińska, 4000 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Anny, kościół katolicki, szpital, szkoła, fabryka zapalek, warsztaty budowy łodzi i wiciół. Ważniejsza przystań na Niemnie. Produkta wywozu: zboże, drzewo, smoła, terpentyna. Miejscowość równa, lasu mało, grunta urodzajne. Ostatnimi posiadaczami Stolpców byli ks. Czartoryscy.

Stradecz, dobra, pow. brzeski, gub. grodzieńska, gm. Domaczow o 20 w. od Brześcia.

Stracza, dobra nad rz. t. n. w pow. święciańskim, gub. wileńskiej. Z przepysznym lasem (przed 10 laty), gorzelnią i t. d. oraz kilku folwarkami i młynami, uległy w r. 1906 zupełnej rozprzedaży częściami, skutkiem marnotrawstwa ostatnich posiadaczy. Tylko część dóbr tych dostała się w ręce polskie.

Strzeszyn, m-ko na prawym brzegu Dniepru, pow. rohaczewski, gub. mohylowska, o 39 w. od Rohaczewa, około 1600 mieszk. Cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła, przystań na Dnieprze. Własność Jafimowicza.

Studzieniec, m-ko nad rzeką Żadanką, pow. czerykowski, gub. mohylowska. Około 2000 mieszkańców. Cerkiew parafialna i cmentarz., zarząd gminny, olejarnie. Własność Tereszczutki.

Studzienka, miejscowość historyczna w powiecie borysowskim gub. mińskiej, głośna przeprawą Napoleona I w roku 1812. Opis u Tyszkiewicza Eustachego w księdze „Opisanie powiatu borysowskiego”.

Stwiga rz. w pow. mozyrskim, gub. mińska, prawy dopływ Prypeci, bierze początek w pow. owruckim. Długość biegu 120 w. Rybołówstwo znaczne.

Stwołowicze, m-ko nad rzeką Szczarą, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 42 w. od Nowogródka Około 1000 mieszk., cerkiew, kościół katedralny, dwa jarmarki, szkoła miejska. Pierwotnie Stwołowicze własność w ks. litewskich, następnie Radziwiłłów.

Stworzańskie góry. w pow. wileńskim, gub. kow., o wiorst 5 od Wilkomierza. Najwyższy punkt w pow. a może i guberni. oraz kilka gór sypanych t.zw. pilkalni, opiewanych w poezjach litewskich Baranowskiego. Ze szczytu góry ma się naokół prześliczny widok na kraj ten malowniczy i gęsto zaludniony a dostatni.

Styr rz., w gub. mińskiej, prawy dopływ Prypeci. Bierze początek w pń.-wsch. kącie Galicji, w pobliżu źródeł Bugu Zach. i Seretu. Ogólna długość wynosi do 478 w., z tego wypada na pow. piński 100 w. Szer. w gub. mińskiej wynosi od 20 do 40 sąż.. głęb. od 10 do 20 st.

Subocz, m-ko rząd. nad rz. Wieszyntą, pow. wileński, gub. kowieńska, o 60 w. od Wilkomierza około 650 mieszk., zarząd gminny, szkoła, młyn. Kościół par. kat. pod w. św. Trójcy murowany. Filja w Korsakiszkach pod wezw. Serca Jezusa, drew. dawniej; Subocz starostwo niegrodowe, następnie własność Antoniego Ludwika Dusiatkowskiego Rudominy, Jana Ludwika de Broel Plater, Leona Borowskiego.

Subotniki, m-ko nad Gawią, pow. oszmiański, gub. wileńska, o 44 w. od Oszmiany. Około 400 mieszk. Zarząd gminny, szkoła, młyn, brow. Kościół parafialny murowany pod wezw. Jerzego, filja w Ładunach. Własność Umiaszowskich, obecnie hr. Jan Milewski.

Suchary, m-ko nad rz. Restą, pow. czauski, gub. mohylowska, o 25 w. Czaus. Około 850 mieszk. Cerkiew drew. Własność Listowskich. Za czasów Rzplitej wchodziły w skład starostwa mohylowskiego.

Suchowola, m-ko na lewym brzegu rzeki Olszanki, pow. sokolski, gub. grodzieńska, 49 w. od Grodna. Kościół paraf., pod wezw. św. Piotra i Pawła. Około 3,000 mieszkańców.

Supraśl, m-ko nad rz. Supraślą, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 16 w. od Białegostoku. Około 3,500 mieszkańców. Kościół kat. filialny, kość. ewang., fabryki kortów. Kościół katolicki pod wezw. św. Trójcy. Miasteczko powstało pomiędzy 1824 a 1834 roku. Monaster praw. Błahowieszczeński.

Suraż, m-ko nadetadowe, pow. witebski, gub. Witebska, dawniej m-to pow. gub. witebskiej, po obu brzegach rz. Dźwiny, w odl. o 41. w. od Witebska. Około 1900 mieszk., szkoła powiatowa, szkoła lud., 2 cerkwie drewniane. Miasto założone zostało w 1564—5 r. x polecenia Zygmunta Augusta, pobudką założenia był cel strategiczny; dla ściągnięcia osadników Zygmunt August nadał miastu różne przywileje. W 1866 r. Suraż zamieniony został na m-to nadetadowe.

Suraż, m-ko nad Narwią, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 30 w. od Białegostoku, około 1,500 mieszk. 3 cerkwie. Kościół paraf. kat. pod wezw. Bożego Ciała, wzniesiony w 1744 roku, zgorzał w 1872 r., dwa kościoły kat., filja w Uchowie. Przy ostatnim rozbiórce Rzplitej w 1795 r. dostał się Prusom, a na mocy pokoju tylżyckiego przeszedł pod panowanie Rosji.

Surwiliszki, miasteczko nad Niewiażą, pow. kowieński. Kościół parafialny drewniany zbudowany około roku 1640 przez biskupa Tyszkiewicza. O wiorstę od Surwiliszek doskonale zachowane okopy wojsk polskich przeciwko Szwedom z czasów Augusta II. Urząd gminny, szkoła ludowa litewska, 15 wiorst od Kiejdan.

Suwieki, wieś i dobra, pow. jezioroski, gubernja kowieńska, o 16 w. od Nowoaleksandrowska. Niegdyś rozległe dobra Zarańków, następnie Naciewiczów, a później Józefa Kosski.

Susza, za czasów Batorego forteca, obecnie majątek i wioska, ostatnia na półwyspie nad jeziorem tejże nazwy. Podanie głosi, że obecny półwysep był wyspą i że za czasów Batorego podczas bitwy przesmyk został zaspany trupami, przez co utworzył się półwysep, inne podanie głosi, że podczas przejścia francuzów przesmyk zasypany piaskiem, zniesionym w butach. Koło wioski są kopce. Zamek stał na tem miejscu, gdzie obecnie znajdują się zabudowania majątkowe, niedawno zostały odkopane wypadkiem murowane piwnice. Susza leży w powiecie lepelskim, gub. Witebsk., przy trakcie wiodącym z Uły do Kamienia. Przed 3 laty istniał na jeziorze Suszańskim prom, przywilej na dochód z promu był wydany przez Augusta III. Obecnie wybudowano tam most.

Sylgudyszki, stacja kolei żelaznej podjazdowej Święciańskiej i majątek tejże nazwy, należący do Bolesława Jałowickiego.

Sylgudyszki należą do najstarszych osad ludzkich na Litwie, bo sięgają kamiennego wieku; tu właśnie znaleziono bardzo wiele narzędzi kamiennych, które były oddane za czasów ś.p. Eustachego Tyszkiewicza do muzeum w Wilnie. W pobliżu Sylgudyszek wiele starych mogił (kurhanów); są wysokie sypane góry (grodziska, pilkalnie). Na ogół jest to miejscowość pod względem archeologicznym bardzo interesująca.

W pobliżu leży jezioro Jesiata, którego brzegi wyniosłe należą do najbardziej malowniczych miejscowości na Litwie. Jezioro Jesiata jest lodowcowej formacji, bardzo głębokie, bo osiąga 27 sążni głębokości. Długość jeziora stanowi 3 mile, a wspólnie z zatoką Gatona ma obwoju około 8 mil. Jesiata ma wygląd wspaniałej, szerokiej rzeki formy wężykowatej, skąd wypływa rzeka Kiewna, wpadająca do rzeki Żejmiany, a ta ostama do Wilji. Jesiata, Kiewna i Żejmiana stanowią jeden spław do Wilji i Niemna, kędy spławiają się w ciągu całego lata liczne tratwy.

Świadoście, m-ko i dobra nad jeż. Ołowska, powiat wilkomierski, gub. kowieńska, o 59 w. od Wilkomierza, około 1,000 mk. Urząd gminny, szkoła wiejska, kościół kat. paraf. pod wezw. św. Michała Archan., drewn. kaplica N. M. P. w Ołotach. Niegdyś własność Leona Borowskiego, obecnie rodziny hr. Morykonich.

Świadoście (lit. Swedasai), miasteczko w pow. wilkomierskim, 1600 mieszkańców. Kościół parafialny.

Świbło jeż., pow. siebieski, gub. Witebska, 14 w. kw. powierzchni, największa dł. 7, szer. zaś 4 w., głęb. dochodzi do 7 sąż. Północny brzeg zarosły lasami. Rybne. Dno przy brzegach piaszczyste, dalej ilaste.

Święciany, m. pow. w gub. wileńskiej, odległe od Wilna o 72 wiorsty, od st.t.n. kolei Petersburg-Warszawa o 11,5 wiorst, od stacji kolejki podjazdowej o 1 wiorstę. Święciany należą do najdawniejszych osad litewskich, jakkolwiek rok założenia jest nieznan. W XVI wieku były w posiadaniu Gasztoldów. Po przyłączeniu do Rosji weszły w skład gub. litewskiej jako miasto główne powiatu zawilejskiego. Do roku 1737 należały do admirała Czyczagowa, następnie zostały zakupione przez skarb. Kościół murowany pod wezwaniem Wszystkich świętych, założony został podobno przez Witolda. Był wielokrotnie przebudowywany i restaurowany. Miasto niema większego znaczenia pod względem handlowym i przemysłowym. W r. 1907 posiadało ludności 6,528 osób. W małych ramach życia miejscowego pewien ruch wywołuje mieszczący się tu zarząd kolei podjazdowej, zaś cały zasób energii społecznej tymczasowo się ograniczana rozwijaniu działalności Tow. opieki nad dom pracy w Święcianach. Dwie szkoły elementarne.

Święta rz., pow. jezioroski i wilkomierski, gub. kowieńska, prawy dopływ Wilji. Wypływa z jeż. Szwentis, w par. sołeckiej. Dług. biegu w pow. jezioroskim wynosi około 50, w wilkomierskim zaś przeszło 150 w., szer. od 20 do 25 sąż., przy ujściu zaś do 40 sąż., głęb. od 3 do 8 st. Dno piaszczyste, brzegi urwiste.

Świerzeń, m-ko i dobra niegdyś radziwiłowskie na lewym brzegu Niemna przy ujściu rz. Zacierozy, w pow. borys., gub. mińskiej położone. Od tego miejsca Niemen staje się żeglownym. Od st. Stopce kol. żel. Moskwa-Brześć 3 w., od m-ka Stołpce 2 w., od Mińska 78 w. od Miru 18 w. Niespełna tysiąc ludności handlowej, w 5/6 żydowskiej. Niegdyś cerkiew Bazyjanów fund. radziwiłowskiej wraz z klasztorem, dziś prawosławna. Przy klasztorze był nowicjat z seminarjum. Klasztor ten skasowano w 1833 roku. W cerkwi jest obraz N. M. P. uważany dotychczas przez lud za cudowny i chętnych pielgrzymów ściągający. Kościół parafialny katolicki murowany, zarząd gminny, poczta. Pierwsza przystań rzeczna na Niemnie.

Świerzeń, m-ko i dobra nad rz. Rakutiną w pow. rohaczew., gub. mohylowskiej położone, o 22 w. od Rohaczewa, o wiorstę od ujścia rzeczutki do Dniepru. W miasteczku cerkiew, niegdyś kościół parafialny, wzniesiony przez Sulistrowskiego dziedzica. Dobra stanowią własność rodziny Erdmanów. W m-ku szkoła ludowa, młyn wodny. W pobliżu miasteczka ku Dnieprowi, na gruntach włościańskich były liczne kurhany (obecnie zaorane), w których różne zabytki z epoki kamiennej. Zaś o w. 8, pod wsią Judycze, znajduje się okop ziemny zajmujący przestrzeń 9 dziesięcin a pokryty lasem.

Świerzeń, (miń. gub.). Miasteczko i dobra radziwiłowskie, do ordynacji Nieśwrocławskiej, nad Niemnem w powiecie mińskim, guberni mińskiej, o 3 wiorsty od stacji Stołpce Moskiewsko-Brzeskiej drogi żelaznej. Kościół parafialny, murowany, z XVI stulecia fundacji radziwiłowskiej, ma flije w Prusinowie i Horodcu, wiernych przeszło 6,000. Gmina w miejsku.

Świr jeż., w pow. święciańskim, gub. wileńska, 13 V2 w. dług., 17.5 w. kw. powierzchni, rybne, przeciętna głęb. 7 mt.

Świsłocz, m-ko i wielkie dobra na prawym brzegu Berezyny dniewprowej, przy ujściu do niej rzeki Świsłoczy. Około 1,200 mieszkańców. Ważna, przystań. Warsztaty wyrobu lekkich łodzi. Cerkiew paraf. pod wezw. św. Mikołaja, kościół kat. drewn. st. poczt. i telegr. Własność Niezabytowskich herbu Lubicz.

Świsłocz, m-ko i dobra nad rz. Świsłoczą, pow. wołkowyski, g. grodzieńska, o 80 w. od Grodna, 2,000 mieszk. Seminarjum nauczycielskie, szkoła, lecznica, apteka, cerkiew, kościół paraf. katolicki pod wezw. św. Trójcy. W 1806 r. Wincenty Tyszkiewicz założył gimnazjum akademickie, w którym przez 2 lata kształcił się J. Ign. Kraszewski; obecnie w murach gimnaz. mieści się seminarjum nauczycieli wiejskich.

Świsłocz rz., w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna. Bierze początek z błota pod m-kiem Świsłoczą. Długa około 110 w., szer. w górnym biegu od 1,5 do 6 sąż., w dolnym od 5 do 8, a przy ujściu do 12 sąż.. głęb. od 2- 2,5 stóp, bieg bystry, brzegi niskie i często błotniste. Niezdatna do żeglugi.

Switez jeż., w pow. nowogrodzkim, gubernja mińska. Kształtu okrągłego, zajmuje 8 włók 9 mr. i 150 mr. przestrzeni. Brzegi obrosłe lasami. Własność niegdyś Niezabytowskich, obecnie należy do kilku właścicieli. O jeziorze wiele podań ludowych.

Swojatyce, m-ko i dobra nad rz. Wiedźmą, pow. nowogródzki, gub. mińska. Niegdyś własność Obuchowiczów, obecnie hr. Czapskich. Cerkiew pod wezw. św. Mikołaja. Dawniej kościół katolicki, obecnie kaplica cment. par. Darewo.

Sworotwa, dobra i obszerna wieś nad rzeką t. n. w pow. nowogródzkim, g. mińskiej. Wspaniała rezydencja z pałacem niegdyś Judyckich, później Niezabytowych, dziś hr. Potockiej. Cerkiew parafialna murowana fundacji Niezabytowych. szkoła cerkiewna parafialna. Kaplica cmentarna katolicka. Obszar dóbr przeszło 100 włók. W dużych cieplarniach przy pałacu jest hodowanych wiele rzadkich roślin. Od stacji Mołczadź dwie mile.

Szadow, miasto nadetatowe nad rz. Niewduwą, na pograniczu pow. szawelskiego i poniewieskiego, gub. kowieńska, 170,5 w. od Kowna. Rzeka Niewduwą dzieli m-ko na 2 nierówne połowy, z których mniejsza należy do pow. ponie wloskiego, większ i zaś do pow. szawelskiego. Cerkiew praw., kościół kat. mur., 50 sklepów, szkoła, st. pocz., tel. i dr. żel. Kościół kat. pod wezw. ś w. Krzyża. W 1766 r. starostwo szadowskie posiadał Jerzy Dettlof hr. Fleming, następnie ks. Kazimierz Poniatowski, w 1798 r. własność Szadowskiego herbu w. Roppa.

Szack, m-ko i dobra nad rzeką Szaczą, pow. ihumeński. gub. mińska, 9 mil od Mińska. Cerkiew, filje w Wedkatakach i w Stobodzie. Okolica obfituje w wapno, glinę. Starużytna osada, historia Szack. z wiąże się z dziejami Nieświeża. Archiwum szackie znajduje się w Zamościu u p. A. Jelskiego.

Szajkuny, dwór należy do p. Edwardza Swolkienia obszar 5000 dziesięcin, lasu 3000 dziesięcin, wzorowe leśne gospodarstwo. Powiat święciański. st. kolejowa Podbrodzie 28 wiorst, st. Lyntupy 12, poczta Michał iszki 15 wiorst, kościół parafialny Kluszczy 3 wiorsty. W majątku zwraca uwagę wspaniała kaplica.

Szarkowszczyzna, dwa m-ka i fol. i na obudwu brzegach Dzisienki, pow. dzisnieński, gub. wileńska a) Sz. - Nowa ma około 650 mieszkańców, st. pocz., cerkiew par. pod wezw. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., b) Sz.-Stara ma około 220 mieszk., szkołę ludową, cerkiew pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. M-ko Nowa Sz. od 1802 r. jest własnością Fiedorowiczów, Stara Sz. i folwark Boguckich.

Szatejki, majątność Wł. hr. Broel-Platera, w gub. kow., w pow. telszewskim. Stacja kolejowa Prekuin Libawsko - Romeńskiej drogi o wiorst 57. Odległość od miasta pocztowego Libawy wiorst 91, od granicy pruskiej wiorst 30. Rzeka Minia o wiorst 6. Kościół gotycki murowany na miejscu, fundacji Platerów. Szątrja, jedna z wyższych gór na Żmujdzi, w odległości 3 wiorst od m-ka Łuknik. O górze tej krąży wśród miejscowej ludności mnóstwo legend, nie pozbawionych fantazji i poezji.

Szaty, m-ko nad rz. Abelą, pow. wiłkomierski, gub. kowieńska. Około 1,000 mieszkańców. Przytułek, tow. wkładowe - zaliczkowe, zarząd gminny, apteka. Kościół par. pod wezw. św. Trójcy murowany. Grunt żyzny. Własność Montwiłłów. W czerwcu odbywa się znany szeroko jarmark na konie.

Szawkiany, m-ko i dobra nad rz. Szoną, pow. szawelski, gub. kowieńska, o 33 w. od Szawel. Urząd gminny, szkoła, st. pocz. Kościół par. pod wezw. świętej Trójcy. Filja w Warpucianach, pod wezw. św. Antoniego. Własność dawniej Szemiottów, później Górskich.

Szawle (żmudzkie Szawlej), m. pow. w gub. kowieńskiej, odległe od Kowna o 171 wiorst, położone jest przy kolei Libawo-Romeńskiej, na prawym brzegu jeziora Szawelskiego, przetrzięte ruczajem Rudawka. Kiedy miasto zostało założone - niewiadome. Od r. 1579 Szawle były naczelnem miastem rozległej ekonomji królewskiej, która podług lustracji z r. 1619 miała 8,446 włók i 27 morgów przestrzeni. Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski, objąwszy w zarząd ekonomje królewskie na Litwie, wprowadził do szawelskiej między 1770 a 1780 r. nowe porządki i podniósł wogóle Szawle, którym przybyło wielu mieszkańców domów. Po przyłączeniu do Rosji ekonomja szawelska została nadana hr. Zubowowi. Dziś jest to spore miasto, nader ruchliwe, szczególnie pod względem handlowym. Posiada kościół parafialny pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła, wzniesiony z muru w r. 1625. Dwa gimnazja: męskie i żeńskie. Ludność w roku 1907 wynosiła 17.689 osób płci obojej. Miasto również jest o wiele porządniej zabudowanem od innych oraz posiada sporo większych zakładów przemysłowych, jako to: ogromny młyn z jagielnikami, gorzelnie, rektyfikację, browar, garbarnie i.t.p. Ż instytucji społecznych, tu lepiej niż gdzieindziej rozwijających się, zasługują na uwagę: Oddział Kow. Tow. Roln., Tow. Wz. Kredytu, Szaw. Tow. Spożywcze, Warz. Opieki nad biednymi, Stów. do wspierania bied. żydów i inne.

Szawry, wieś i dwór w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, gm. raduń, 36 w. od Lidy i 16 od Ejszyszek. Stare dziedzictwo: Narbuttów. Tu urodził się: umarł Teodor Narbutt (1784 - 1864), znany dziejopis Liwy. Widok dworu w Szawrach znajduje się w znanym Albumie Napol. Ordy.

Szczara rz., w gub. mińskiej i grodzieńskiej, lewy dopł. Niemna. Początek bierze z błotu. jeziora Kołdyczewo, w pow. nowogródzkim. Ujście za wsią Mosty, naprzeciwko wsi Nowosiółki. Dług. biegu 350 w., na gub. mińską przypada 86 w. Żegluga utrudniona.

Szczorsy, wieś i dobra nad Niemnem, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 3 mile od Nowogródka, własność rodziny Litawor Chreptowiczów, herbu Odrowąż. Cerkiew paraf. murowana pod w. św. Dymitra. W Szczorsach przebywali często uczeni i inne osoby, między innymi Stanisław August, Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz, Syrokomla i inni. Wyborne gospodarstwo. Obecnie stanowią własność rodziny hr. Butenjewych-Chreptowiczów.

Szczuczyn, m-ko i dwór, pow. lidz. nad rzeką Turją, Lida w. 493/4, st. kol. Mikoł.-Rożanka w. 6. W początku w. XV posiadłość Piotra Lelusa wojew. trockiego. Około r. 1500 przechodzi w dom ks. Radziwiłłów, potem razem z Iszczołnad Dowojnow i Limontow. W XIX w. Józefowiczów-Hiebieckich, po których de-Campo-Scipionow. Od początku w. XIX ks. Druckich-Lubeckich. Kościół parafialny założony r. 1436. Przy nim r. 1726 Scipionowie fundują kolegiuro pijarskie, jedne z najlepszych na Litwie; zreformowane przez Kom. Edukac. na gimnazjum 3-ch

klas. R. 1742 Teresa Scipionowa zakłada zgromadzenie sióstr miłosierdzia i szpital. Na mocy przywileju króla Augusta III d. 18 majci r. 1761 m-ko otrzymało prawo magdeburskie, targi parmarki. R. 1832 Klasz. Pijrów i instytucje dobroczynne skasowano, a r. 1833 natomiast otworzono szkołę parafialną 2-ch klasow. R. 1865 założono cerkiew na miejscu zburzonej kaplicy rz.-k., kościół parafialny murowany wzniesiony przez ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego r. 1826-1829.

M-ko r. 1860 liczyło mieszkańców 570, r. 1897- 1738, obecnie 3815. Zarząd mieszczański (1875), gmina (1861), stan, sędzia śledczy, poczta, telegraf, szpital wiejski, straż ogniowa Targi i jarmarki.

Szklance, (gub. wileńska, powiat wilejski), m-ko i dwór, na ziemiach których bierze początek śród źródlisk leśnych Wilja „naszych strumieni rodzica”. Znaną jest powszechnie legenda o Witji i Sciop-Kamiemu, koło którego ukazuje się tu pierwsze źródło. Stąd już Wilja, zbierając po drodze strumienie z błot powiatu borysowskiego, płynie na zachód i dopiero o wiorst 10 od Szklańców ma brzegi już ustalone. Tworzy staw we wsi Wilejka-Dziewicza i tu, przy młynie, znajduje się pierwszy most na Wilji.

Szemetowszczyzna. Nazwa ta obejmuje miasteczko, folwark i dobra, leżące nad rzeką Szemetówka. w pow. święciańskim. Szemetowszczyzna niegdyś należała do możnego rodu Szemettów; następnie dostała się po nich Adamowi Boskiemu, podkomorzemu oszmiańskiemu, który zmarł bezdzietnie. Wobec tego, majątek w r. 1597 przeszedł na własność siostry Adama Boskiego, Katarzyny Szwykowskiej.

W r. 1638 nabyli Szemetowszczyznę małżonkowie Przeździeccy; po nich odziedziczył ją Mikołaj Przeździecki, kasztelan nowogródzki, który dobra te oddał w wianie córce swej, wojewodzinie mińskiej, Krzysztofowej Zenowiczowej. Tą samą drogą przeszła dalej Szemetowszczyzna najpierw w ręce Sulistrowskich, a potem Skirmuntów, mianowicie marszałka Aleksandra Skirmunta, ożenionego z Konstancją Sulistrowską. Po Konstantym Skirmuncie, który wdzięcznie zapisał się w pamięci mieszkańców Szemetowszczyzny przez utworzenie spółki zaliczkowo-wkładowej, dobra te odziedziczył Bolesław Skirmunt.

W Szemetowszczyźnie przyszedł na świat ks. Kazimierz Skirmunt, prałat domowy Ojca sw., konsultor Kongregacji Propagandy i nadzwyczajnych spraw Kościoła. Ksiądz prałat stale mieszka w Paryżu.

Szpielewicze, m-ko nad rzeką Ośliwką, pow. mohylowski, gub. mohylowska, o 56 w. od Mohyiowa. Około 700 mieszkańców, gorzelnia, młyn, cerkiew paraf. drewniana. Własność Hołoszczapowych.

Szerezów, m-ko nad Lśną, pow. prużański, gub. grodzieńska, 168 w. od Grodna. Około 10.000 mieszkańców. Zarząd gminny, zarząd miejski, st. poczt. Cerkiew parafiatna murowana., kaplica praw. na cmentarzu, kościół katedralny murowany pod wezw. św. Trójcy. W Szerezowie spoczywają zwłoki ojca Józefa Ign. Kraszewskiego. W r. 1766 r. własność Flemingów, następnie ks. Czartoryskich.

Szeszuwa rz., pow. rossieński, g. kowieńska, lewy dopływ Jury. Bierze początek z bagien szynoławskich. Długa do 63 w., szer. od 5 do 15 sąż., głęb. od 1 do 7 st. Dno piaszczyste, brzegi strome, latem spławna.

Szetejnie, gub. kow., majątek p.p. Kunatów, dwór nad Niewiażą, 14 wiorst od Kiejtlan. Fabryka wyrobów wełnianych, słomianych oraz ubiorów w stylu zakopiańskim. Do fabrykacji używanym jest jedynie robotnik miejscowy oraz materiały surowe krajowe.

Szkudy, m-ko przy ujściu Luby do Bartowa, pow. telszewski, gub. kowieńska, 63 wiorst od Telsz. Około 750 mieszkańców. Szkoła, gorzelnia, garbarnia, zarząd gminny, kościół kat. par. pod wezw. św. Trójcy, murowany. Kościół ewan.-augsburski. Własność Chodkiewiczów, następnie Sapiechów.

Szklów, m-ko na prawym brzegu Dniepru, pow. mohylowski, gub. mohylow., o 32 w. od Mohylewa. Zarząd gminny, st. poczt., biuro sędziego pokoju, szkoła lud., dwie apteki, przystań na Dnieprze, warsztaty tkackie, młyny, około 2,500 mieszkańców, 5 cerkwi, kaplica praw. murowana, kościół kat. pod wezw. św. Piotra i Pawła. W 1535 r. spalony przez wojewodę ruskiego Wasyla Szujskiego. W 1619 r. Aleks. Chodkiewicz założył klasztor Dominikanów z bogatą biblioteką. Następnie własność Sieniawskich, ks. Czartoryskich. W 1778 r. własność gen. Zorycza. Obecnie należy do Wojekowych.

Szumiacze, m-ko nad rz. Szumiaczką, pow. klimowicki, gub. mohylowska. Około 5,000 mieszkańców, 2 cerkwie, zarząd gminny, szk. lud., apteka, garbarnie. Dawniej własność Hołyńskich, następnie Krasnopolskich.

Szumsk, m-ko, pow. wileński, gub. wileńska, o 28 w. od Wilna, około 130 mieszkańców, zarząd gminny, szkołka, cerkiew paraf. Własność Szumskich, Laskowiczów, dziś gen. Łabuńcewa.

Szuszw rz., gub. kowieńska, pr. dopływ Niewiaży. Bierze początek w pow. szawelskim. Długość do 120 w., szer. w pow. szawelskim do 8 sążni, w kowieńskim do 15 sąż., głęb. od 1,5 do 2 sąż. Bieg powolny.

Szweksznie, m-ko nad rz. Szwekszną, pow. rosieński, gub. kowieńska, o 112 w. od Rossień. Około 1050 mieszkańców. Zarząd gminny, szkołka, st. poczt., kościół ewang., kościół kat. pod wezw. św. Jakóba, drewniany. Szweksznie należały niegdyś do Mikołaja Kieżgajły, następnie do Grothusów, obecnie własność hr. Platerów.

- T -

Taboryszki, m-ko nad rz. Mereczanką, pow. wileński, gub. wileńska, o 35 w. od Wilna. Około 100 mieszkańców. Młyn, tartak, kościół kat. par. pod wezw. św. Michała, drewn. Niegdyś własność Wojciecha Tabora, następnie Skarbków Ważyńskich, dziś wprawdzie zostaje w ręku Ważyńskich, lecz w znacznej części jset już rozprzedana.

Taurogi, m-ko nad rz. Jurą, pow. rossieński, gub. kowieńska, o 62 w. od Rossień, około 5,000 mk., szkoła, szpital miejski i wojskowy, st. poczt., komora celna, cegielnia, cerkiew, kość. paraf. katolicki pod wezw. św. Trójcy, drewn. Do 1681 r. należały do ks. Radziwiłłów, w 1681 roku drogą wiana dostały się domowi brandenburskiemu, w roku 1798 król pruski zrzekł się praw do T. I stały się one prywatną własnością. Nabył je ks. Haton Zubow, od niego majątność nabyta została przez skarb. Od 1846 r. własność ks. Wasilczykowa.

Telechany, m-ko i dobra nad kań. Ogiriskiego, pow. piński, gub. mińska. Około 700 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Trójcy, filja pod wezw. Opieki N. M. P., przystań handlowa. Niegdyś własność kn. Dolskich, ks. Wiśnio wieckich, ks. Ogińskich, obecnie własność Pusłowskich.

Telsze, m. powiat, w gub. kowieńskiej, zbudowane na 5 wzgórzach, nad jeziorem Mostis, przy wypływie z niego strumienia Durbinas, odległe jest o 186 wiorst na płn. zachód od Kowna. Podług miejscowego podania miasto założone być miało przez rycerza Dyngasa, który przy pomocy przyjaznych sobie duchów, wszędzie miał gromić krzyżaków z niesłychanym męstwem. Podług innych podań rycerz ten nosił imię Tel albo Talsz. Kroniki krzyżackie wspominają, że w r. 1317 marszałek zakonu odwiedził zbrojnie dolinę Talsen, czyli Telszewską. Następnie Telsze stanowiły dzierzawę królewską. Kościół parafialny pod wezwa. niem N. M.P. założony został przez Pawła Sapięhę, a po pożarze w r. 1860 odbudowany przez niejakiego Koszucia. Po przyłączeniu do Rosji Telsze w r. 1796 przemienione zostały na miasto powiatowe namiestnictwa wileńskiego, od r. 1797 miasto powiat, g. litewskiej, od 1802- gub. wileńskiej, a od 1842 - gub. kowieńskiej. Dwukrotny pożar w lipcu 1908 r. obrócił miasto w perzynę. Ocalała tylko nieznaczna część miasta z kościołem. Jest tu progimnazjum męskie 4-klasowe i dwie szkoły elementarne. Z instytucji społecznych wspomnieć należy o T-stwie Spożywcem, które się stale rozwija.

Tołoczyn Stary, m-ko nad Drucią powiat orszański, gub. mohylowska, o 43 w. od Orszy. Zarząd gminny, szkołka, st. dr. żel., st. poczt., apteka, cerkiew mur., kość. kat. paraf. mur. pod wezw. Narodzenia N. M. P. Niegdyś własność Sapięhów, Szemiottów, Sanguszków, obecnie należy do Sławińskich.

Trąby, m-ko rząd. nad rz. Gawią, pow. oszmiański, gub. wileńska, 70 w. od Wilna, około 1,500 mieszkańców. Posiada cerkiew par. pod wezw. św. Piotra i Pawła, kościół par. kat. pod wezw. Narodz. N. M. P., drewn. Niegdyś własność Gasztoldów, Zygmunta Augusta, Frąckiewiczza, Zienkowiczów, w 1774 r. w posiadaniu Dominika Narbutta.

Traszkuny, miasteczko o 5,5 mil na północ od Wilkomierza, na równinie, otoczonej lasami - z wspaniałym poklasztorny m kościołem ks. Bernardynów, którzy utrzymywali tutaj średnią szkołę. Obecnie w gmachu byłego gimnazjum mieści się zarząd gminny, szkoła ludowa i kasa zaliczkowo-wkład. Poczta, telegraf/stacja kolei podjazdowej o wiorstę od miasteczka, apteka, kilka murowanych domów; sklepy, przeważnie należące do Polaków i Litwinów. Pomiędzy litewską ludnością znaczna ilość Polaków, zamieszkujących t. z. szlacheckie okolice (Ruderany, Peliszki i.t.d.). W przyległym majątku znajduje się duża gorzelnia i młyn parowy, własn. p. St. Montwiłła.

Troki Nowe, miasto powiatowe położone na północnym brzegu jeziora Brażoła albo Gałwe, a obok dwóch innych, Bernardyńskiego i Tatarszek, stanowi właściwie półwysep, połączony z lądem od strony zachodniej wąskim przesmykiem. Odległość od Wilna wynosi 26 wiorst, od stacji kolejowej Landwarów 10 wiorst zosą. Troki stanowią dziś szczupłą miejscinę, składającą się prawie wyłącznie z jednej ulicy. Pod względem ekonomicznym Troki należą do najbiedniejszych miast guberni. Kościół katolicki pod wezwaniem Nawiedzenia N. M. P., wzniesiony z muru przez w. ks. Witolda w r. 1409, stoi pośród miasta na wyniosłym miejscu. Pomniejsze przeróbki i odnowienia zatarły ślady pierwotnej budowli. Oprócz kościoła farnego istniały dawniej w Trokach kościoły Bernardynów i Dominikanów. Pierwszy z nich przerobiony został na więzienie, a drugi leży w gruzach. Ozdobę miasta i cel wycieczek turystów stanowią ruiny zamku na wyspie. Ludność w roku 1907 wynosiła 4588 osób płci obojej. Nie sposób rozszerzać się tu nad opisem ruin, pozostałych po dwóch prastarych zamkach, z których jeden był na lądzie, a drugi na wyspie, mniej więcej pół wiorsty od zamku lądowego. Ruiny pierwszego dziś leżą na skraju i w obrębie ładnego parku miejskiego, z wyniosłą górą, prawdopodobnie sypaną (pilkalnią). Zaś ruiny zamku na wyspie w ostatnich już latach doczekały się serdecznej opieki ze strony społeczeństwa, tak iż można mieć nadzieję, iż zostaną one dobrze przechowane dla potomności w interesie nauki i sztuki. O zamku trockim napisał ładne studjum Z. Hendel, artysta-budowniczy z Krakowa, o Trokach dr. Wł. Zahorski z Wilna; zaś badaniem ruin i ich restauracją zajmuje się stale znany badacz archeologii krajowej, p. Wandalin Szukiewicz. Z ruin na wyspie roztacza się przepyszny widok na olbrzymią, błękitną płaszczyznę jezior, na m. Troki, oraz na piękną, nową jesszcze, bo niespełna przed laty dziesięciu wzniesioną rezydencję majoratu zatrockiego- Zatrocze, której właścicielem jest Józ. hr. Tyszkiewicz.

Troki Stare, folw. skarb. i wieś włość., pow. trocki, gub. wileńska, około 180 mieszkańców, o 4 w. od Trok. Kościół paraf., pod wezw. Zwiastowania N. M. P. z suntu przebudowany w 1899 r. W XI w. były centrem głównym dzielnicy ks. litewskich, w 1321 r. Giedymin miał tu zbudować i przenieść stolicę książęcą z Kiernowa, następnie przeniósł do Wilna. Po śmierci Giedymina Traki Stare stały się stolicą Kiejstuta. W 1405 r. Witold obrócił siedzibę przodków swych na klasztor Benedyktynów, odtąd historia T. St. jest historią opactwa Benedyktynów.

Trokiele, fol. skarb., pow. lidzki, o 17 w. od Lidy, około 90 mk. Gorzelnia, cegielnia, karczma. Kościół kat. pod wezw. N.M.P., drewniany. Własność niegdyś Jezuitów.

Trusków, miasteczko, pow. poniewieski, 281 mieszkańców, przeważnie Żydów. Należy do mieszczan, dawniej należało do skonfiskowanego w r. 1831 majątku Truskowskich, niedaleko miasteczka są ruiny murowanego pałacu tychże. Kościół duży, drewniany oraz kaplica na cmentarzu, fundowane w XYIII wieku przez Truskowskich.

Parawan 3,000 osób. Jest szkółka gmina. W Truskowskiej parafji jest masa drobnej szlachty, ogółem prawie tyle co włościan, niedaleko bowiem, już stąd do słynnej Laudy. Od pow. miasta Poniewieża 35 wiorst, od stacji kolejowej Kiejdaury -23 wiorsty.

Trynopol, piękna miejscowość na prawym brzegu Wilji, w odległości 5 w. od Wilna. Niegdyś kościół św. Józefa i klasztor Trynitarzy. Po zniesieniu klasztoru, letnia rezydencja biskupów wileńskich, wspaniale odnowiona i urządzona przez smutnej pamięci metropolitę Józ. Siemaszkę, który pozostawił tu po sobie ładną galerję obrazów. Od r. 1866 jest letnią rezydencją wł. archireja, kościół został zamieniony na cerkiew.

Tryszki, m-ko i dobra nad rzeką Wyrwitą, pow. szawelski, gub. kowieńska, o 51 w. od Szawel. Około 600 mieszkańców. Zarząd gminny, szkoła lud., kościół kat. pod wezw. św. Trójcy, drewn., kaplica pod wezw. N. M. P. M-ko oddawna znane jest w dziejach, szczególnie z czasów wojen szwedzkich. Dobra własność Platerów.

Tuhanowicze, dwie wsi i dobra nad rz. Serwecz, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 39 w. od Nowogródka. Cerkiew fil., przytuł. dla ubogich, kaplica kat. na cment. grzeb. Własność pierwotnie ks. Tuhanów, za króla Zygmunta przeszła do Massalskich; którzy stąd przezwali się Tuhanowskimi. W XVI w. T. należały do kilku właścicieli, mianowicie: Danejków, Tuhanowskich, Nornickich i Kościenieckich, później we władaniu Wereszczaków. Następnie nabyli Tuhanowscy i posiadają da dziś dnia. W r. 1818 i dwu następnych gości tu Adam Mickiewicz, tu poznał i pokochał Marylę Wereszczakównę. Ostatnia właścicielka p. Józ. Tuhanowska przekazała Tuhanowicze Mińsk. Towarz. Rolniczemu na własność wieczystą, z obowiązkiem utrzymywania tu szkoły rolniczej, fermy wzorowej i doświadczalnej i.t.p.

Turzec, m-ko i dobra, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 12 w. od Miru. Pod koniec XVI w. T. był własnością Chodkiewiczów. Wspaniała cerkiew mur., koszt. 45,000 rub., kaplica pod wezw. św. Jana Ewangelisty.

Turów, m-ko na prawym brzegu Prypeci, powiat mozyrski, gub. mińskiej, położone przy gościńcu od Dawidgródka do Mozyrza, ma około 3,500 mieszka dwie cerkwie parafjalne i kaplicę katolicką oraz szkółkę cerkiewną, zarządy: policyjny, gminny, młyn parowy i przystań na Prypeci. Odwieczna osada ludzka; kościół katolicki powstał tu z fundacji wielkiego ks. Witolda w roku 1414. Ważne centrum w dziejach Cerkwi prawosławnej. Turów był niegdyś stolicą udzielnego księstwa.

Twerecz, m-ko i kościół mur., ludu. litewsko-polska, katolicka. Dwuklasowa szkółka, leży nad jeziorem Twerecz od st. kolei i pocztowej 18 wiorst do Hoduciszek. Granica powiatów: jezioroskiego w gub. kowieńskiej, oraz dzisieńskiego i święciańskiego.

- U -

Ubiel, wieś i dobra nad rzeką Wołną, pow. ihumeński, gub. mińska, o 17 w. od Ihumenia. Kaplica kat. Niegdyś U. należał do domin. Śmiłowicze i był z kolei własnością Sapiechów, Zawiszów i Ogińskich. Pod koniec XVIII w. własność Moniuszków. Miejsce urodzenia Stanisława Moniuszki. Dom, w którym się twórca „Halki” urodził, do dziś istnieje w dobrym stanie. Następnie własność Dzikowskich, Oziębłowskich. Ziemia i łąki dobre, arendy, młyny.

Uborć rz., w gub. mińskiej, prawy dopł. Prypeci, zaczyna się w pow. nowogród. - wołyńskim, w moczarach okolicy wsi Andrzejewicze. Długość biegu około 240 w., w tem w obrębie gub. mińskiej około 90 w., splawna.

Uciana, m-ko i dobra, pow. wilkomierski, gub. kowieńska, gmina i st. poczt., 60 w. od Wilkomierza. Około 1,000 mieszk., zarząd okr. poi. i gminny, st. poczt., gorzelnia, browar. Kościół par., bud. pod w. Wniebowstąpienia Pańskiego, spłonął w 1879 r., obecnie parafianie wznoszą nowy z cegły. W U. grób Karoliny Poniewskiej, młodo zmarłej poetki. Dobra, własność dawniej hr. Strutyńskich, dziś Bolcewiczów. Jest to dawna osada, nazwana od Utenesa, ks. Litwy zawilejskiej. O pół mili od m-ka znajduje się góra, na której zbudował Utenes zamek. W pobliżu druga góra z kopcem który służył do ofiar pogańskich lub też jest mogiłą Utenesa. W okolicach U. starożytne grodziska i kurhany, w których znajdują ułamki zbroi i ozdób z czasów pogaństwa.

Ugiany, wieś z kościołem mурowanym filialnym nad Dubissą, wzniesionym w r. 1784 przez Marcelego Dyrde. Odbywa się tu corocznie słynny na Żmudź całą festyn pobożny d. 1 5 sierpnia, połączony z pielgrzymką pobożną, uwielbieniem Matki Boskiej i czerpaniem wody ze źródła, jakoby cudownie uzdrawiającego.

Ukryny, okolica szlachecka, w p. telszewskim, g. kowieńskiej, nad rzeką Wardawą położona. Kościół niegdyś parafjalny, dziś filja. Grunta po r. 63-cim zabrane i rozdzielone staroobrzędowcom; dalej Sudymty, Montwidsie, Petrele, Kuki i Dobsze, w niej słynna góra Ałka z dobrze zachowanymi śladami okopów pogańskich, jako dowodzi tego i nazwa: Ałkaskalna (ofiarna góra).

Uła, m-ko przy ujściu Uły do Dźwiny, pow. lepelski, gub. wilebska, o 45 w. od Lepią, około 2,000 mieszkańców, 2 cerkwie drewn., kościół kat. par. pod wezw. św. Łukasza, bud. Filje: w Teklinwillu, oraz kaplice w Obolu, Nizkołowie i Lachowie. Dobra były własnością Bystrzyckich, Łukomskich i Przesieckich, ich zaś sukcesorowie sprzedali ks. Menszykowowi. Następnie własność Potockiego, od którego nabyw.a Mikołaj Reutt; dziś własność jego spadkobierców. W U. znajduje się zamek, założony podług jednych przez Zygmunta Augusta, prawdopodobniej jednak, jak twierdzą inni, wzniesiony został przez władców Moskwy.

Upita, pow. poniewieski, gub. kowieńska, teraz tylko parę domów i mały drewniany kościółek, filja Nowego-Miasta. Niegdyś rezydencja znanego Siecińskiego, którego do powstania trzymano w szafecze oszklonej. Ponieważ jeden żołnierz oberwał mu wąż p9dczas powstania, pochowano go pod progiem kościoła. Może o 1 wiorstę od samego kościoła jest nieduży pagórek zwany „Górą Siecińskiego” przez lud, który twierdzi że

zabudowania spalił piorun po zdradzie i że ziemia wszystko pochłonęła. Szczątków żadnych nie pozostało, dostęp do tego pagórka utrudniony, gdyż naokoło bagna, tylko jedna ścieżyna prowadzi na górę przez trzęsawiska. Ludność litewska, do Poniewieża 10 w. gościńcem.

Urzecz, miejscowość osiadła w guberni mińskiej, w powiecie bobrujskim, wsławiona w wieku. XVIII fabryką radziwiłłowską szkieł ozdobnych, o której drukowała Akademia Krakowska obszerną monografię Aleksandra Jelskiego w roku 1899. Pamiątkowe to miejsce, dziś zapomniane w głuszy partykularza, odzyskało niedawno kaplicę; od Słucka wiorst 25.

Uświacza rz., w gub. witebskiej, prawdy dopływ Dźwiny. Bierze początek w pobliżu granicy gub. pskowskiej z jez. Gordosno, o 2 w. powyżej Suraża ma ujście. DL 93 w., szer. od 10 do 20 sąż., głęb. od 7 do 12 st. Bieg bystry, brzegi urwiste. Prawe wybrzeże zasiedlone, lewe pokryte lasem. Na wiosnę spław drzewa.

Uświata, m-ko nad rz. Uświatą, pow. wieliski, gub. Witebska, o 40 w. od Wieliza. Około 1,200 mieszk., 2 cerkwie. W 1021 r. własność ks. połockiego, Bracysława, następnie zostając od czasów Olgierda i Witolda w posiadaniu Litwy, była pierwszorzędną pograniczną warownią i wielokrotnie uległa najściom wojsk ruskich. W 1653 r. została przez wojska ruskie, na mocy pokoju andruszowskiego, zwrócona Rzpitej. Stanowiła starostwo niegrodowe.

Uszacz, m-ko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, gub. Witebska. Około 750 mieszk., cerk. par., zarządy okr. pol. i gminny, st. poczt., młyn. W U. byli Dominikanie, ufundowani w 1716 r. przez Hieronima Żabę. Po 1772 r. U. było głównym miastem pozostałej przy Rzpitej części wojew. połockiego, tu odbywały się sejmiki wojew. W okolicach m - ka znajdują się liczne mogiły, pochodzące z czasów walk, stoczonych w 1812 r.

Uzpole, m-ko rząd. nad rzekli Świętą, przy ujściu do niej rz. Berezyny, powiat wilkomierski: gub. kowieńska, o 71 w. Wilkomierza, ma około 1700 mieszk., cerkiew par., kościół katol. pod wezw. św. Trójcy z drzewa wzniesiony, dom modlitwy żydowski, przytułek dla starców, zarząd gminny, szkoła wiejska, młyn wodny.

Uzda, m-ko nad rzeką Uzdzianką, pow. ihunieński. gub. mińska, o 86 w. od Ihumienia przy gościńcu wojenno-komunikacyjnym, posiada zarząd okr. policyjnego, zarząd gminny. Około 1800 mk. Mieszkańcy przeważnie żydzi, lecz jest i większa osada tatarów. Kościół katolicki, parafialny, z drzewa wzniesiony.

Użlany, starożytne miasteczko żydowskie, do dóbr teje nazwy należące, niegdyś biskupów wileńskich, od początku wieku XIX rodziny Kopciów. Gubernia mińska, powiat ihunieński, poczta w miejscu, gmina, Pereżyry. Na cmentarzu przy folwarku spoczywają zwłoki uczonego ś. p. Michała Bohusza Szyszki, zmarłego w niedalekim Olchowie 1877 roku.

Użwenty, m-ko i dobra nad Wentą, pow. szawelski. g. kowieńska, o 46 wiorst od Szawel. Około 300 mieszk., kościół kat. paraf., drewniany pod wezw. św. Marji Magdaleny. Dobra własność ks. Druckich Lubeckich. Pierwotnie U. były ekonomią stołu królewskiego, następnie zamienione na ciwunostwo, były w posiadaniu Górskiego.

Użyniec, folwark i wieś w powiecie rzeczyckim, gub. mińskiej, o 30 wiorst od Mozyrza, gmina i poczta Jurewicze. Od roku 1886 właściciel ś. p. Witold Oskierka, zgromadził tu ciekawe archiwum i zbiór pamiątek możnej niegdyś w tych stronach rodziny Oskierków, herbu Mordello.

- W -

Waka, w odległości od stacji „Landwarów” w 10 wiorstach i od majątku „Waki” hr. J. Tyszkiewicza w 7 wiorstach na rzece Wace, dopływie Wilji, znajduje się też majątek Waka obywatela p. Leskiego. W roku zeszłym zaczęto tutaj budowę kościoła parafialnego; w sąsiedniej wiosce Wojdatkach (pół w. od majątku) od lat już kilku istnieje „Miedziana hamernia”. Niżej ujścia rzeki Waki znajduje się rezydencja p. Niejełowa. W lesie sosnowym są pobudowane letnie mieszkania. (Przystanek kolejowy w odległości 3 wiorst). Z lewej strony drogi żel. Warszawsko - Petersburskiej koło traktu grodzieńskiego znajduje się, folwark Metropolity, należący do kapituły, niegdyś własność mniszek. Z prawej zaś strony, za mostem kolejowym przy trakcie trockim znajduje się „Masarnia”, t.j. (fabryka masy papierowej), z której w Wilejce i Kuczkuryskach wyrabia się papier. Własność hr. J. Tyszkiewicza.

Warklany, m-ko i dobra, pow. rzeżycki, gub. Witebska, 3,000 mieszk. Kościół kat., fil. ewang., zarząd gminny, apteka, lekarz, niewielka liczba rzemieślników chrz. Starodawne dziedzictwo Borchów. Niegdyś w pałacu znajdowały się wspiana biblioteka i zbiór, należący do za kresu nauk przyr. Gatunek ziemi lekki, łąki błotniste i niskie, gospodarstwo staranne.

Wasilewicze, wieś skarbowa, pow. rzeczycki, gub. mińska, o 39 w, od Rzeczyicy. Około 2500 mk. Cerkiew paraf. pod wezw. św. Michała, zarz. okr. poi. i gminny, szkołka, st. dr. żel., poczt., i telegr., stacja meteorologiczna.

Wasiliszi, m-ko pow. lidzk., rz. Duma, albo Szkorda, Lida w. 35, st. kol. Mikoł. Skrybowo w. 12. Zawsze skarbowe. Za czasów Aleksandra, około r. 1500 namiestnikiem Wasil. jest książ Bazyli Lwowicz Gliński, dziad po matce Iwana Groźnego. Kościół parafialny na dawniejszej posadzie m-ka w Starych Wasiliszkach o w. 3 od dzisiejszych, W., fundowany przez króla Kazimierza r. 1489, erygowany od Bony r. 1540; po zrujnowaniu od starości w r. 1789, na nowo wybudowany. Ks. Franciszek Sokołowski r. 1903 murowany tu wystawia. R. 1658 Dominik Limont w m-ku przy kościółku św. Jana od dawna będącym funduje konwent Dominikański. W r. zaś 1769 na miejscu starego kościoła Dom. wznoszą nowy kościół murowany, konsekrowany przez biskupa Wołczackiego r. 1790. Klasztor zamknięto r. 1832, a kościół na parafialny zmieniony. Dziś kościół ten jest na cerkiew zabrany. W m-ku zarząd mieszczkański, włościański i policyjny, szkoła ludowa. M-ko dość ruchliwe.

Odznacza się targami i jarmarkami na bydło i produkta rolne. R. 1898 mieszkańców 2781, dziś według sprawozdań urzędowych 1983 (?). Poczta i telegraf.

Wasilków, m-ko nadetat. nad rz. Supraślą, pow. sokolski, gub. grodzieńska. Około 3,500 mk. Cerkiew par. mur., kościół kat. dawniej par., zarząd okr. pol., przędzalnia. O 8 wiorst od W. znajduje się puszcza Buksztelska. Założony w drugiej połowie XVI w.

Wasiukowszczyzna, okolica pryw. pow. lidzki, gub. wileńska, o 10 w. od Lidy ku Wilnu. Okolice ma 51 mk. katol.

Wenta rz., wypływa z jeziora Altawo na Żmudzi, w okolicy Łabunowa, w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, o milę od m-ka Chwałojń. Zbiera wody i z jeziora Wieżezeris i odtąd staje się większą rzeką już pod miasteczkiem Szawkianami.

Werki, m-ko i dobra w pow. i g. wileńskiej, położone na prawym brzegu Wilji w prześlicznym położeniu. Prawa miejskie zdobyły Werki dopiero w r. 1904, kiedy były w posiadaniu p. Czepielewskiej, Mawrosówny z domu, żony b. gubernatora witebskiego. W końcu XVIII stulecia Werki, po różnych perypetjach, stały się własnością biskupa wil. Ign. Massalskiego w drodze zamiany i wspaniale zostały zabudowane. Lecz tenże bisk. J. Massalski został powieszony w r. 1794 w czasie wicherury rewolucyjnej w Warszawie, a wtedy Werki przeszły w obce już ręce. Wszakże następnie dostały się w ręce ks. Wittgenstejna i jego małżonki, ks. Stefanji Radziwiłłówny i pozostały w tem posiadaniu do roku 1889, kiedy dobra te wraz z wielu innymi dostały się sukcesyjnie w posiadanie siostry ks. Wittgeastejna, ks. Hoheniohe, zmuszonej następnie do zupełnej wyprzedazy swego dziedzictwa, wynoszącego tylko 845 tys. dziesięcin ziemi, jako smutnych strzępów z dziedzictwa niegdyś ks. Karola Panie Kochanku. Dobra nie przenoszą 2 tys. dziesięcin obszaru w glebie przeważnie piaszczystej i do niedawno pochłaniały moc zasików, jaka fundum rezydencjonalne, z przepysznym parkiem, nader kosztownym wodociągiem, pięknem cieplarniami i pędzarniami. Lecz dziś już próżno szukać w pałacu cenniejszych pamiątek: zostały zabrane i wywiezione do Niemiec lub rozsprzedane. W odległości wiorst kilku od pałacu leży prześliczne i nader głębokie jezioro Krzyżaki oraz doskonale funkcjonująca papiernia p.f.-, "Werki-Schwartz".

Wiazyń, gub. wił., pow. wilejski, o 20 w. od st. Mołodeczno, m-ko, posiadające cerkiew par. i budującą się kaplicę katolicką, dziedzictwo rodziny Grieczewiczów. Dwa młyny, tartak i gorzelnia. Wzorowe gospodarstwo.

Widukle, m-ko nad rzekami Apurzyna i Krokliś, pow. rosieński, gub. kowieńska, o 14 wiorst od Rosień, ma około 600 mk., kościół katol. paraf. Dzisiejszy kościół, wzniesiony został w 1800 r. przez biskupa żmudzkiego l.-s. Józefa Arnolda Giedroycia, jako w m-ku, należącym do dóbr wołowych biskupich.

Widzę, m-ko nadetatowe, pow. jezioroski, gub. kowieńska, o 25 w. od st. dr. żel. Dukszty, a 206 -v. od Kowna. Posiada cerkiew paraf., około 450 wiernych, kościół katol., paraf., kaplicę, synagogę i 5 domów modlitwy żyd., meczet, radę miejską, zarząd gminny, szkołę ludową męską i żeńską, sąd pokoju, zarząd akcyzy, st. poczt. i telegr., aptekę. Przemysł fabryczny nie istnieje, handel nieznaczny.

Widziszki, m-ko nad rz. świętą w pow. witkom., gub. kow. położone, o 9 w. od Wilkomierza, kościół parafialny św. Trójcy, zarząd policyjny asesora. Kościół murowany fundował w r. 1853 Onufry Koszko, właściciel pobliskich dóbr Świętorzeczka.

Widziniszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, na pograniczu pow. witkom. (gub. kow.), położone nad rz. Sesarką, o 64 w. od Wilna, ludności 270 głów. Parafialny kościół pod wezw. św. Wawrzyńca, murowany w roku 1618 przez ks. Marcina Giedroycia. Dawniej przy kościele tym byli kanonicy laterańscy czyli Augustjanie biali. Niegdyś był tu zamek, założony przez Dowmonta, wodza Kiejstutowego; tenże Dowmont tu życie zakończył. Niejakie ślady tego zamku na górze nad rzeką do dziś pozostały. Na schyłku w. XVIII miał tu miejsce ostatni zajazd na Litwie, urządzony przez rodzinę Kossakowskich. Dobra stanowiły stare dziedzictwo ks. Giedroyciów, dziś zaś już przeszły w obce ręce.

Większnie, w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, przy linii kol. żel. Lib.-Rom. o 63 w. od Szawel położone, w malowniczej pozycji nad Wentą, liczące około trzech tysięcy mieszkańców, do niedawna prawie żydowskie miasteczko, mają obecnie ośm sklepów chrześcijańskich. Cztery miejscowe szkoły są przepelnione. Mieszkańcy starają się o otwarcie szkoły czteroklasowej. Kościół parafialny katolicki pod wezw. św. Jana Chrzciciela z muru wzniesiony w roku 1634 przez parafian. Stacja kolejowa leży o 3 wiorsty od miasteczka. Wzrost miasteczka w ostatnich kilku latach bardzo znaczny.

Wielatycze, wieś z zarządem gminnym i dobra nad rzeką. Naczą, pow. borysowski o 35 w. od Borysowa, niegdyś królewszczyzna, obecnie należą do skarbu. Cerkiew pod wezw. Przemienienia Pańskiego. Około 2,000 parafian. Kaplica katol. Opieki N. P. Gmina Wielatycze składa się z 6 okręgów wiejskich, liczy 5,434 włościan pł. męz. Wieś posiada szkołkę.

Wilejka Nowa, osada przy kolei w pow. i gub. wileńskiej, st. kol. żel. od roku 1905 uznana za m-ko. Zarząd poi., dwie szkołki, dużo zakładów fabr. jako to: fabryka kos Possela, fabryki koronek Mozesa i kilka drobniejszych. Miasteczko silnie wzrasta. Obecnie liczy około 5,000 ludności. O 1 w. od stacji kol., na gruntach wsi Rekanciszki jest olbrzymi szpital okręg. dla 1,500 chorych umysłowo.

Wieliz, m. pow. w g. witebskiej. Powiat wieliski graniczy od północy z gub. pskowską, od wschodu i południa z gub. smoleńską, od zachodu z pow. witebskim i i newelskim i zajmuje przestrzeń 3927,4 wiorst kw. Gleba powiatu przeważnie piaszczysto gliniasta. Główną rzeką powiatu jest Dźwina, z dopływem Mezą. Jeziora niewielkie; najważniejsze: Uświaty i Usmynia. Wieliz położony jest na brzegach Dźwiny, przy ujściu rzeki Wielizy, w odległości 81 wiorsty od Witebska. Miasto posiada murowany kościół parafialny, wzniesiony w roku 1754 przez

Bazylego Daszkiewicza. Za czasów Rzeczypospolitej, Wieliz z dobrami został przez Stefana Batorego naznaczony jednym z lepszych starostw oraz obdarzony herbem w r. 1585. Była to jedna z placówek kresowych, o którą ciągle toczyły się boje rosjan z polakami. W południowej części miasta są aż dotąd ślady niegdyś obronnego dworzyszczca i okopów. Ludność pow. tego jest już w części należąca do rodziny wielkorusów.

Wielki Bór, wieś, pow. rzeżycki, gub. mińska, o 52 w. od Rzeczy cy. Była tu niegdyś kaplica kat. par. Ostrohiadowicze. Obecnie jest tu cerkiew paraf. i szkoła cerkiewna.

Wielona, m-ko i dobra nad Niemnem pow. kowieński, gub. kowieńska, o 49 w. od Kowna. M-ko ma obecnie 558 mieszk., zarząd gminny, szkołę ludową, przystań na Niemnie kościół paraf. katol. p. weź. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1421 r. przez w. ks. Aleksandra. Na cmentarzu grzebalnym kaplica p. weź. Zbawiciela, fundowana w r. 1844 przez dziedziczkę Zaleską.

Wielony, gub. Witebska pow. rzeżycki. Miasteczko z 1500 mieszkańcami, gmina Oj rańmy, młyn i garbarnia Epstejna. Po-Bernardyńskie dobra, kościół pod wezwaniem św. Mikołaja Archaniola z klasztorem, fundowany w 1753 r. przez Michała Ryka, surrogatora dawnego księstwa Inflanckiego klasztor od 1836 r. opuszczony. Miasteczko i dobra należą dziś do Janowskich.

Wierszuba, duże dobra lesiste w pow. i gub. wileńskiej, o wiorst 11 od Wilna położone. Dom mieszkalny stoi na malowniczym wyniosłym lewym brzegu Wilji. Dobra te stanowią własność rodziny Aleksandrowiczów i składają się głównie z obszaru leśnego, który wraz z folwarkiem Połpięszką zbliża się niemal ku samym granicom Wilna od strony gościńca wiodącego do Mińska. W obrębie dóbr tych jest sporo mieszkań letnich oraz znajduje się tor wyścigowy wraz z trybunami, stajniami i t.p. urządzeniami Wił. Tow. wyścigów konnych. Niegdyś były to dobra wielkopsiadające i stanowiły zwierzyniec, w którym urządzano polowania w puszczy, sięgającej niemal samego grodu z tej strony.

Wieszenty (lit. Wieszyntai), miasteczko w pow. wilkomierskim, 500 mieszkańców, kościół parafialny nowy, zbudowany, 1906 r.

Wietka, m-ko na lew. brz. Soża, pow. homelski. gub. mohylowska, o 20 w. od Homla, około 6500 mieszk. Zarząd okr. pol., urząd gminny, sąd pokoju, komornik sądowy, szkoła, oddział pocztowy, apteka, ambulatorjum, garbarnie, wiatraki, przystań, cerkiew prawosł. drewn. Osada założona została przez zbiegłych z Rosji rokoszników. W r. 1735 nastąpiła „pierwsza wygonka” rokoszników, wkrótce zbiegli się na nowo. W r. 1764 gen. Małow około 10,000 rokoszników przesiedlił na Syberję („druga wygonka”). Odtąd m-ko stało się z religijnego - handlowem.

Wilejka, m. pow. gub. wileńskiej ma dwie cerkwie (jedna z zabranego kościoła)-obecnie buduje się kościół- szkołę miejską powiatową męską i żeńską, „kaszaczestwo”, urząd policyjny, sąd aptekę, pocztę i telegraf i dominujące nad miastami więzienie, rzeka Wilja przepływa koło miasta, stacja kolejowa przy miasteczku, które posiada nadto „klub szlachecki”, gdzie urzędnicy tutejsi zgrywają się w karty. Miasto Wilejka odznacza się prześlicznym położeniem na wzgórzu. Do niedawna było to miasto nader ciche i tanie, lecz dziś już się wszystko zmieniło. W pobliżu Wilejki jest duży majątek Kasuta. Wilejka obecnie wzrasta z dniem każdym dzięki nowo-wybudowanej kolei Mikołajewskiej, która łączy ją z węzłem kolei Lib.-Rom. w Mołodecznie, stacji-przy miasteczku i majątku tejże nazwy.

Wilenka rz., albo Wilejka rzeka, w pow. wileńskim, gub. wileńska, lewy dopływ Wilji. Bierze początek w dobrach Miodniki, ma ujście w Wilnie, poniżej ogrodu Botanicznego, przy górze Zamkowej. Długa około 50 w., szeroka do 5 sążni, g-łęboka do 3 arsz.; brzegi piaszczyste, bieg bystry. Niesławna.

Wilja rz., najznaczniejszy prawy dopływ Niemna. Wyptywa z niewielkiego trzęsawiska, położone w płu. części pow. borysowskiego. Długa wogóle 682 w., z czego na gub. mińską wypada 43 w., na wileńską 597 w., na kowieńską 42 w. Przybiera znaczną liczbę rzeczek i strumieni, w tej liczbie mających ustaloną nazwę od prawego brzegu 22, od lewego zaś 33. Na brzegach Wilji leżą dwa miasta gub.: Wilno i Kowno, 1 pow., 9 m-tk, 269 wsi, dworów, zaśc. i pomniejszych osad, w ogóle 281 miejscowości. Szerokość rzeki do Wilejki wynosi do 15 sążni, do Wilna od 20 do 30 sążni, pod Wilnem do 45 sążni, poniżej zaś do 70, a w niektórych miejscach do 130 sążni, głęboka w górnym biegu 1 i pół st., pod Wilnem 2 st, poniżej od 3 do 6, a przy ujściu 12 st. brzegi w pow. borysowskim błotniste i lesiste, dalej urwiste, złożone z pokładów piasku, gliny i wapienia. Dno rzeki w górnym biegu ilaste, w średnim kamieniste, w dolnym piaszczyste. Bieg wolny. Spław zaczyna się od ujścia Dżwinosy, żegluga od m-ka Wilejki. Rybna.

Wiljampol, sloboda na prawym brzegu Wilji, tuż pod Kownem, należy do m-ta Kowna. Była niegdyś własność ks. Wittgenstejna.

Wilkja, m-ko i dobra nad Niemnem, pow. kowieński, gub. kowieńska, o 28- 30 w. od Kowna. Około 1300 mieszk. Zarząd okr. poi., zarząd gminny, szkoła ludowa, st. poczt., przystań. Kościół kat. par. drewn. Kaplica św. Barbary w Pocztownie. Była tu niegdyś mała twierdza litewska. Obecnie dobra należą do hr. Benedykta Tyszkiewicza.

Wilno, miasto gubernjalne, oraz poniekąd stolica Litwy i Białorusi. Gub. wileńska graniczy na północy z gub. kowieńską, Witebską i Kurlandją, na wschodzie z gub. Witebską i mińską, na południu z gub. mińską i i grodzieńską i Królestwem Polskiem (od którego przedziela ją Niemen). Przestrzeń guberni wynosi według wyliczeń gn. Strielbickiego w roku 1882 - 3.89-2.813,1 dzies. czyli 37.371,3 wiorsty kw. (w tem 57.120,45 dzies. zajmują jeziora).

Wilno, po litewsku Vilniuja, po białorusku Wilnia, prastary gród, niegdyś stolica wielkich książąt litewskich, obecnie miasto gubernjalne i powiatowe, siedziba wyższych władz administracyjnych i wojskowych, leży pod 51°

17' płn. szer., a 24° 17' wsch. dług. od gr., przy ujściu Wilenki do Wilji, w kotlinie, otoczonej wzgórzami, z których malowniczo otwiera się widok na daleką przestrzeń. Wzniesione jest na 388 stóp nad poziomem morza. Odległość (po linii kolejowej) od Petersburga stanowi 658 wiorst, od Moskwy 875, od Warszawy 387, od Kijowa 862, od Mińska 173, od Wierzbotowa 177, od Kowna 97, od Grodna 147, od Rygi 365, od Dyneburga 162. W wieku XIX Wilno było świadkiem doniosłych wydarzeń gościło w swych murach Napoleona i Aleksandra I, przyglądało się potyczkom, stoczonym w okolicy podczas powstania listopadowego, roniło łzy nad zamknięciem uniwersytetu w d. 1 maja 1832 roku, podejmowało uroczyste Aleksandra II, wreszcie okryło się grubo żałobą za rządów Murawjewa. Od r. 1863, przez lat czterdzieści Wilno wegetowało, przygniecione ciężarem praw wyjątkowych, troszcząc się jedynie o swe potrzeby codzienne. Tradycje dawnej świetności i znaczenia zacierają się coraz bardziej.

Pierwsza kolej z Wilna do Petersburga i Kowna otwartą została dnia 15 marca, 'do Warszawy zaś 6 września 1862 r. Na mocy ustawy dla miast rosyjskich z dnia 16 czerwca 1870 r. Wilno pozyskało Zarząd wybieralny. Rada miejska otwartą została d. 27 lipca 1876 r. We wrześniu 1898 r. odsłonięte pomnik Murawjewa na placu Dworcowym, a we wrześniu 1904 r. na placu Katedralnym pomnik Katarzyny II. W d. 1 września 1905 r. pozwolono na pierwsze pismo polskie w Wilnie po latach czterdziestu przeszło. P. Hipolit Korwin - Milewski założył „Kurjer Litewski”. Wreszcie z ogłoszeniem manifestu z d. 17 października nastąpiła dla Wilna czasy swobodniejsze, życie społeczne zaczęło się krzewić bujniej. Obecnie Wilno posiada 188,162 mieszkańców, nie licząc wojska. Miasto w ciągu ostatnich lat 20 silnie wzrosło i rozszerzyło się, zwłaszcza po przybraniu w swoje granice licznych przedmieść, jako to: Antokola, Popowszczyzny, Popław, Równopopola, Belmontu, Leoniszek, Saskiej Kępy, Markuc; Rosy, Nowego Świata, Kominów, Nowego Miasta, Nowych Zabudowań, Zwierzynca, Sołtaniszek i willi Łosiewa. Ponieważ Wilno leży po obu brzegach jak Wilji tak Wilenki, przeto dziś już w mieście są dwa mosty żelazne na pierwszej, oraz cztery na drugiej, wszystkie te mosty są przeznaczone dla komunikacji zarówno pieszej jak i konnej.

Wilno, by rzec prawdę, całe swe piękno zawdzięcza prześlicznym okolicom, a więc naturze i świątyniom rzymsko-katolickim. Kościoły wileńskie są pod każdym względem godne bliższego poznania i oględzin. Jest tu historia, są tradycje i drogie dla ogółu tubylców wspomnienia. Dzieł specjalnych temu poświęconych jest kilka, oraz „Przewodników”, tam więc przyjeźdźni winni czerpać wiadomości,

Wiłkomierz, m. pow. w gub. kowieńskiej. Powiat wiłkomierski, położony w połud. – wschodniej części g. kowieńskiej, przedstawia nieforemny pięciokąt i graniczy na północy z pow. jezioroskim, na zachód z święciańskim i wileńskim, na południe z kowieńskim, na zachód z kowieńskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu wynosi 5.185,8 wiorst kw. Powierzchnia zachodniej części powiatu przedstawia niską równinę, poprzecinaną gdzieś tam gęstymi lasami i wyniosłymi wybrzeżami rzek. W części wschodniej przechodzi szerokie pasmo wyniosłości. Nadto w niektórych miejscowościach wyniosłości towarzyszą wybrzeżom rzek i rzeczek. Najwyższy punkt w powiecie znajduje się pod wsią Stworańce 646,5 stóp nad pow. morza. Gleba wogóle jest gliniasta, żyzna; zachodnie części powiatu mają grunt czarnoziemny, łąkowy, pod względem urodzajności mogący współzawonić z pow. poniewieskim i szawelskim. Rzeki zraszające powiat, należą do systematów Niemna i Aa. Z pierwszych najważniejszym jest rzeka Święta, długa w granicach powiatu przeszło 150 w. Dorzecze Świętej zajmuje większą część powiatu. Z dopływów jej znaczniejsze są: Wirynta, Cesarka, Szatekszina i Pelisza. Oprócz tego przepływają rzeki Niewiaza i Ławena (dopływ Muszy). Część wschodnia powiatu, przylegająca do pow. jezioroskiego i gub. wileńskiej obfituje w jeziora. Są one wogóle niewielkie, kształtu okrągłego. Ludność powiatu (prócz Wiłkomierza) wynosiła w r. 1907—236.797 osób płci oboj. Wiłkomierz (litewskie Wiłkomergie), położony jest na prawym brzegu rz. świętej, przy ujściu strumieni Sokołówki i Wiłkomierki, w odległości 66 w. na północ - wschód od Kowna przy szosie Warszawa - Petersburg. Jest to jeden z najdawniejszych grodów na Litwie. Podanie przypisuje założenie jego Dorszprungowi, potomkowi bajecznego Palemona. Za czasów Rzplitej, Wiłkomierz był miejscem sejmików swojego powiatu, oraz sądów ziemskich i grodzkich. Po przyłączeniu do Rosji w r. 1796, Wiłkomierz został miastem powiatowym namiestnictwa wileńskiego, od r. 1797 miastem pow. gub. litewskiej, a od r. 1842 -gub. kowieńskiej. W r. 1877 prawie całe miasto spłonęło. Obecnie się odbudowało i rozwija się pomyślnie. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, pierwotnie wzniesiony przez Jagiełłę, po pożarze, został odbudowany przez ks. Sznajdorowicza. Zamożność ziemi stanowi jednak o zamożności mieszkańców powiatu i miasta, oraz o nieco wyższym tętnie społecznym. Z instytucji społecznych są najwybitniejsze: Gimnazjum społeczne męskie, Tow. Roln. Wiłkomierskie, Komit. Wiłk. dośw. rolnych, Tow. Wzaj. Kredytu, Oddział Wił. Banku HandL, Rzysko-Kat. Towarz. Dobroc., oraz litewskie Towarz. „Swiesa” Wiłkomierz poza tem wyróżnia się wśród wielu innych miast swym malowniczym położeniem. Ludność w roku 1907 wynosiła 12,977 osób płci oboj.

Wiszkowicze, duża wieś w powiecie lepelskim, gmina Smoleńce, ma przeszło 80 chat. We wsi fabryka masy drzewnej z siłą wodną na rzece Olszance (zwanej też Uświejką, zwłaszcza wyżej w gub. mohylowskiej). Od Czasznik (pocztą i telegr.) 8 w., od Bieszenkowicz (parostatką po Dźwinie) 25 wiorst. Poza wioską w kierunku z północy na południe ciągną się dość wyniosłe wzgórza, na których bór Wiszkowski, a w nim kilka źródeł siarczanych. Jedno z nich, najsilniejsze posiadać ma własności lecznicze. Nad źródłem tym na drzewie stary krucyfiks bardzo charakterystyczny. Zarówno źródła jak i cała okolica mało zbadana. W tymże borze Wiszkowskim jest kamień z wykutymi stopami (patrz Maksymiliana Borucha „Boże stopki” stron. 35), o którym legendy wśród ludu. Za borem w stronie południowo-wschodniej jezioro Żeryńskie w 12,7 kilometrów powierzchni.

Wiszniew, m-ko i dobra nad rz. Łustą, dopływem Berezyny M., w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o w. 4.0 od Oszmian i 81 od Wilna. W miasteczku kościół murowany parafialny pod wezw. Nawiedzenia Naj. Marji Panny, jest i cerkiew również murowana. Niegdyś dziedzictwo znanego w dziejach podkanclerzego Joachima Chreptowicza, Ludności około 1,800 osób. Pocztą i Telegraf, zarząd gminny, gorzelnia, młyn wodny. Niegdyś był

tu wielki pice hutniczy dla wytapiania żelaza oraz fabryka sukna. Okolice dość nieurodzajna, lecz obfitująca w rudę. Obecnie własność hr. Buteniewa-Chreptowicza.

Wiszniew, m-ko i dwór w pow. święciańskim, gub. wił., nad jez. Wiszniewskim (9,6 w. kwadr.). Niegdyś kościół murowany, dziś cerkiew, parafia katolicka w Żodziszkach. Wiszniew stanowił odwieczne dziedzictwo Sulistrowskich i ostatnio przeszedł drogą wiano do rodziny zmarłego przed kilka laty, znanego badacza i filologa ś. p. Jana Karłowicza przez żonę jego, Sulistrowską z domu.

Wisźów, dobra i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej położone, o w. 23 od Słonima. Dobra obszaru 1,200 dziesięcin, stanowią własność rodziny Gnońskich. Znana i wysoce ceniona stadnina pełnej, krwi koni angielskich. Wśród lasu wznosi się góra zw. Kaleczą, z wielu mogiłami.

Witebsk, miasto gubernjalne. Gubernia Witebska zajmuje przestrzeń 39688,6 wiorst kw., w tem jeziora mają obszaru 1,039 wiorst kw. Gub. Witebska graniczy na zachód z gub. kurlandzką i inflancką, na północ z pskowską, na wschód ze smoleńską, na południe z mohylowską, mińską, wileńską i kurlandzką. Część zachodniej i południowej granicy stanowi rz. Dźwina, która o kilkanaście wiorst poniżej Dżisny wychodzi z terytorjum guberni i w dalszym ciągu płynie jej granicami.

Witebsk położony jest po obu wyniosłych brzegach rzeki Dźwiny, przy ujściu do niej Wićby, przy dwóch liniach kolejowych: Ryga-Smoleńsk i Petersburg-Żłobin, w odległości 290 wiorst od Wilna i 533 od Petersburga. Początki Witebska nie są znane. Nazwa Witebska zostaje zapewne w związku z nazwą rz. Wićby. Po raz pierwszy wspomniany jest Witebsk w rocznikach pod rokiem 1021. Odtąd staje się on centrum udzielnego księstwa, to niezależnego, to po większej części ulegającego potężniejszemu Połockowi. W r. 1320 Witebsk przechodzi pod władzę Olgierda, w. ks. litewskiego, jako wiano jego żony Marji, ostatniej ks. witebskiej, następnie wraz z Litwą wchodzi w skład państwa polskiego, w r. 1511 staje się stolicą województwa, a w roku 1772, wskutek pierwszego podziału Rzplitej, wcielony został do Rosji.

Najdawniejsza część miasta leży pomiędzy rzekami Wićbą, Dźwiną i Ruczejem; następnie miasto rozłożyło się po prawej stronie Wićby, gdzie stały w r. 1641 sklepy (gościnny dwór), spichlerze, mieścił się rynek, kościół, ratusz. Dalej następuje część miasta zw. Uzgorje, w r. 1522 jeszcze prawie nie zamieszkała, „Zadunaje”, zasiedlone już w końcu XVI wieku. Zachodnia część Zaruczajewa była zasiedlona już wcześniej, wschodnia zaś jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku stała pustkami. W „Zadwinju”, najprzód zasiedlona była północna część, następnie południowa, zwana Rusią. W najdawniejszej części miasta były dwa zamki; górny - murowany i dolny - drewniany. Obecnie niema śladów żadnego z zamków, a na miejscu górnego stoi teraz gimnazjum męskie. Najdawniejszy kościół fany, fundacji w. ks. Witolda, w roku 1640 oddany był jezuitom przez Aleks. Gosiewskiego. Dziś jest to sobór prawosławny św. Mikołaja. Obecnie kościoły katolickie są: św. Antoniego, fundowany w r. 1685 przez Kazimierza i Teklę Sakowiczów i św. Barbary, fundacji Antoniego Kossowa. Z świątyń innych wyznań w Witebsku jest kościół ewangelicki, kilkanaście synagog i kilkadziesiąt domów modlitwy. Witebsk, według ostatniego spisu ludności, liczył 65,871 mieszkańców, w tem 34.429 czyli 52.2% żydów.

Wiżuny (Wiżuuas - w pogańskiej Litwie smok mytyczny). M-ko i dobra w powiecie wilkomierskim, gub. kow., nad jeziorem Lidekis i rzeką Wiżunką blisko ujścia jej do Świętej położone. Część dawniejszego starostwa Świętorzeckich. Wiżuny należały ongi do Radziwiłłów, potem Pusłowskich, w roku 55 sprzedane hr. Edwardowi i Rozalji z Bożyckich Czapskich w r. 65 po zesłaniu lir. Czapskiego skonfiskowane. W r. 68 połowa dóbr Wiżińskich wraz z miasteczkiem hrabinie Czapskiej zwrócono, drugą zaś połowę, pod nazwą „Wiżunki” gen. Włodzimierzowi Werowkinowi darowana, który ją na „Błagodać” przechrzczył. Wiżuny drogą wiano przeszły w r. 72 dohr. Plater Zyberków. Dzisiaj własność Meysztowiczów.

Kościół murowany gotycki w połowie XVI w. na zbór kalwiński zabrany. Tu w r. 1604 pochowanym został zmarły w Łowieńnie Krzysztof T. Radziwiłł, wielki hetman litewski, dla szybkich napadów Piorunem zwany. W r. 1664 kościół katolikom zwrócony. Kalwini zaś zbór nowy drewniany sobie zbudowali, w którym jeszcze w 1720 r. nabożeństwo się odbywało. Dziś śladów po nim nie pozostało. Wiżuny kilkakrotnie przez Szwedów były spalone. W murach kościelnych dotąd pociski armat szwedzkich wraz z wmurowaną paszczą smoka widzieć można. Podanie o tym smoku atoli już zaginęło. Od stacji poczty, i tel. koi. Udany wiorst 12. Urząd włościański, Spółka Spożywcza, 2 szkoły.

Władyki, wieś w pow. wilejskim, na pograniczu pow. borysowskie go, nad rzeką Ilią. Pamiętna z 1863 roku strasznym bojem, jaki tu wrzał, między partją Koziełły a wojskiem, sprowadzonym sekretnie przez mieszkańców tejże wsi. Powstańcy, napadnięci zniemacka, zrazu bronili się zawzięcie Zdzisław Ratyński na czele kosynierów, dokazywał cudów waleczności. Ale w krotce, gdy i wódz główny, Koziełło padł ugodzony w czoło kulą, słabo uzbrojony oddział uległ przeważającej sile. Część powstańców, ratując życie, rzuciła się do rozlanej szeroko Ili, po za którą wielka, czarna puszcza zdawała się być jedyną obroną. Ale pod gradem kul, większość nieszczęśliwych śmierć znalazło w rzece, której jasne fale zakrawały się szeroko.

Zginęło pod Władykami około 100 powstańców. Cały kwiat młodzieży ziemiańskiej i drobnej szlachty. Pochłonęła ich wspólna we Władykach mogiła, gdzie obecnie, ze składek tych, co czczą pamięć poległych ofiar, ma się wzniesić pomnik odpowiedni. Dotąd ta smutna mogiła zupełnie była zaniedbaną.

Już po bitwie, zamordowany był we Władykach hr. H. Tyszkiewicz, który się ukrył w chacie chłopskiej.

Wojstom, wieś w por. święciańskim, o 15 wiorst od stacji kol. Smorgonie, 6 wiorst od Narocza. We wsi tej znajduje się parafialny kuściół, gmina, szkoła gminna, poczta i parę lichych sklepików. Na cmentarzu parafialny m spoczywają zwłoki ś. p. znanego na całą Litwę Ignacego Chodźki, następnie ś. p. Michała Kaikowskiego, autora dzieła „Podwójny rachunek” oraz ś. p. Apolinarego Pietkiewicza autora mefceorologii jedynej w polskim języku i tłumacza dzieła popularnego Mitchela „O ciałach niebieskich”. Koło Wojstomia znajduje się góra formy

prawidłowej (ucięty stożek), na której, podług podania miejscowego, był kiedyś, za czasów Litwy pogańskiej bożek, któremu składano całopalne ofiary i wskutek tego ziemia tam i teraz czarna.

Wolczyn, m-ko i dobra nad rzeką Pulwą, pow. brzeski, gub. grodzieńska, o 36 w. od Brześcia około 1,000 mieszk. 2 cerkwie paraf., zarząd gminny, szkoła, sklepy, młyn wodny. -W 1733 r. w W. był prześliczny kość. kat. pod wezw. św. Trójcy, Nawiedzenia N. M. P. i św. Stanisława bisk. W XVI w. należał do Sołtanów, w począt. XVII w. właścicielami byli Gosiewscy, następnie należał do Sapiechów, Flemaningów, ks. Czartoryskich. Na wspaniałym dworze ks. Czartoryskich wrzało życie polityczne, dotyczące całej Rzpitej, drogą wiana W. przeszedł do Stanisława Ciołka Poniatowskiego. Tam też przyszedł na świat Stanisław August Poniatowski. W 1828 r. ks. Konstanty Czartoryski sprzedał je Karolinie Pusiowskiej, a od niej przeszły na własność Bronisława i Konstancji Narbutów, następnie syna ich Tadeusza.

Wolkowysk, m. pow. w gub. grodzieńskiej, nad rzeką Wolkowyją, niedaleko ujścia jej do Rosi, stacja węzłowa kolei Białystok Baranowicze i Połock - Siedlce, odległy jest od Grodna o 85 wiorst na płd. - wschód, Wolkowysk jest bardzo starą osadą. O założeniu jego krąży kilka podań. Należał najpierw do jednego z książąt ruskich, następnie przeszedł w ręce Litwinów. Mendog odbudował i upiększył zamek. Tutaj Jagiełło przyjmował posłów krakowskich i tu zawartą została umowa o przyjęcie religii chrześcijańskiej przez całą Litwę. W r. 1796 Wolkowysk przeznaczony został na miasto powiatowe krótkotrwałej gub. słonimskiej, następnie litewskiej, a od r. 1802 grodzieńskiej. W czasie odwrotu Napoleona z pod Moskwy, zaszła w Wolkowysku mordercza bitwa między 28,000 korpusem Sackena a oddziałem francuskim Raynera, przyczem miasto zostało spalone do szczętu. Kościół pod wezwaniem św. Wacława z muru został wzniesiony w latach 1841—48. W r. 1907 ludność miasta wynosiła 10.301 osób płci oboj. Z instytucji społecznych i zakładów naukowych istnieją tu obecnie: szkoła realna, gimnazjum żeńskie, Tow. Rolnicze, Tow. Wzaj. Kredytu, Tow. Pożyczk.-Oszczędn., Tow. Spożywcze i Straż ogniowa ochotnicza.

Wolożyn, in-ko nad rzeką Wolożynką, pow. oszmiański, gub. wileńska, 112 w. od Wilna. Około 3000 mieszkańców, 3 cerkwie, zarząd okr. poi. i gminny, st. poczt. tel., apteka, 2 doktorów, szpital. W pałacu kaplica domowa. Wolożyńskie dobra położone są w pow. oszmiańskim i mińskim, należą do Michała hr. Tyszkiewicza.

Wołpa, m-ko przy ujściu rzeki Wołpy do „Rossy, pow. grodzieński, gub. grodzieńska, o 57 w. od Grodna, zarząd gminny, szkoła gminna, kilka drobnych zakładów przemysłowych. Cerkiew prawosławna, kościół paraf. katolicki pod wezw. św. Jana Chrz. Własność Platerów.

Wołyńce, m-ko na prawym brzegu Dryssy, pow. drysieński. gub. Witebska. Garbarnia, cegielnia, 3 sklepy. Cerkiew paraf., kościół katolicki pod wezw. św. Jerzego. W 1716 r. przy kościele Dominikanie.

Worończa, dobra nad rzeką Dorogówką, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 28 w. od Nowogródka, okolica malownicza, wyborna, pszenna gleba. Kościół murowany św. Anny, fundacji ówczesnego dziedzica, ostatn. wojewody nowogródzkiego Józefa Niesiołowskiego. Obecnie własność rodziny Lubańskich. Dobra Worończa mają przeszło 104 włóki. Gorzelnia, rektyfikacja.

Woronecz, m-ko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, gub. Witebska, o 53 w. od Lepią, około 200 mieszkańców, zarząd gminny, cerkiew paraf., kaplica kat. paraf. Zaskórki, st. pocztowa, szpital. Dobra rodziny Lisowskich 2509 dzies.

Worniany, m-ko i folwark, pow. wileński, gub. wileńska, 60 w. od Wilna. Cegielnia, szkołka, zarząd gminny, przytułek, kościół katolicki pod wezw. św. Jerzego. W 1907 r. dobra przeszły w ręce Miłoszów. W Worninach grób Andrzeja Śniadeckiego.

Wornie, dawniej Miedniki, m-ko nad rzeką Wornianką, pow. telszewski, gub. kowieńska, o 50 w. od najbliższej stacji drogi żel. Kurszany. Otoczone jeziorami. Około 550 mieszkańców, zarząd okr. pol. i gminny, garbarnia, młyn, szkoła, kość. par. kat. pod wezw. św. Piotra i Pawła. Kaplica na cmentarzu. Niegdyś siedziba Żmudzkich. Seminarjum duchowne kat. przeniesione do Kowna.

Woronice, folwark, gub. mińska, powiat ihumeński, o 4 wiorsty od stacji Rudzieńsk Lib.-Rom. dr. żelaznej. Miejsce urodzenia uczonego Michała Bohosza-Szyski 8 listopada 1811 roku.

Wsielub, m-ko z zarządem gminnym i dobra, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 12 w. od Nowogródka. Około 900 mieszkańców. Cerkiew paraf. pod wezw. św. Michała, wzniesiona przez hr. O'Rourke. Kościół katolicki mur. p. w. św. Kazimierza. Własność Andrzeja Niemiryczowa, Stanisława Dowojny, Mikołaja Radziwiłła, Antoniego Nowosielskiego, w końcu O'Rourkeów.

Wyhonicze, wieś i dobra w gub. i pow. mińskim, niegdyś książąt Sanguszków, z kolei Rylskich, Wojdziewiczów i wreszcie do dziś dnia Hrusznickich. Tu się urodził 1828 r., tu żył czas dłuższy i umarł 1904 r. zamożny obywatel, artysta muzyk i kompozytor ś.p. Michał Hruszwicki. Miejscowość malownicza, poczta i parafia katolicka Raków.

Wysoki Dwór, m-ko w trockim powiecie. guberni wileńskiej położone, z majątkiem Wysoki Dwór (oddalonym o 1/4 wiorsty od miasteczka)-stanowiły niegdyś własność wielkich książąt litewskich. Król Polski i W. K. Litewski nadał je Iwanowi Łackiemu, synowi Wasilja-bojarynowi moskiewskiemu, który za panowania tego króla przeniósł się z Moskwy do Litwy, będąc prześladowany przez oprytczynę. Historia podaje, że był to człowiek biegły w sprawach rycerskich.

W następstwie przywilejem Króla Zygmunta Augusta, dnia 9 sierpnia 1569 roku wydanym dziedzicowi Wysokiego Dworu Iwanowi Łackiemu - Wysoki Dwór mianowany został miasteczkiem. Syn Iwana Teodor Łacki, dzielny rycerz, wykształcony. za granicą-był za panowania Stefana Batorego i Zygmunta III-go namiestnikiem i prawą ręką

Hetmana Chodkiewicza w Inflantach. W 1605 r. bohatersko odznaczył się pod Kircholmem. Posłował na sejmach. Umarł w 1616 r. Syn Teodora-Jan Alfons Łącki, podkomorzy wileński, starosta żmudzki, od r. 1640 do 1646 r. łącznie walczył przeciwko Turkom i Szwedom nieustannie. Odbывał rozmaite poselstwa i położył wielkie oraz liczne zasługi dla Rzeczypospolitej i kraju. Umarł w 1646 r. W r. 1629 aktem d. 3 lipca Jan Alfons Łącki i żona jego Joanna z Talwojszów fundują w m. Wysokim Dworze murowany kościół z klasztorem OO. Dominikanów i uposażają konwent na osób dwanaście. Dokument pergaminowy z trzema wiszącymi pieczęciami, przechowywał się w miejscowym klasztorze. W tym kościele był obraz. N.M. P. Różańcowej, na blasze, pocięty od kul ruszniczych, którymi doń strzelano, podczas rozruchów wojennych w 1656 roku.

W 1832 r. parafia wysokodworska została skasowana i rozdzielona pomiędzy sąsiednie. Kościół i klasztor księży Dominikanów, z kilku klasową egzystującą przy nim szkołą-zostały zamknięte i skonfiskowane, razem z należącymi do klasztoru folwarkami, jeziorami i lasem. Dwa duże po-Dominikańskie murowane gmachy (jeden jednopiętrowy, drugi dwupiętrowy) zostały przerobione na koszary, jednak teraz od lat kilkunastu świecą pustkami i dochodzą do coraz większej ruiny. Duży kościół został przerobiony na cerkiew prawosławną, a w 1866 r. był przebudowany zupełnie na małą względnie cerkiew; przyczem przed dziesięcin laty przyłączono też do niej i po-Dominikańskie gmachy.

W miasteczku są: poczta, telegraf, młyn z kruparnią, cerkiew (dla 300 prawosławnych, rozsianych między 36000 katolików), synagoga, urząd gminny, szkoła ludowa zwyczajna gminna (ma być zamienioną na dwuklasową), łaźnia, kancelarja naczelnika ziemskiego, monopol, dwie piwiarnie, skład piwa, domy dla przyjezdnych i kilkanaście kramików żydowskich; w przeciągu roku odbywa się w Wysokim Dworze sześć dorocznych jarmarków.

Wysoki Dwór oddalony: od m. Wilna i Kowna około 60 wiorst, od m. Trok-30 w., od miasteczek: Butrymańc - 20 w., od Stokliszek-14 w., od Sumieliszek - 14 w., od Hanuszyszek -12 w., od stacji Rudziszek Warszawskiej drogi żelaznej latem 23 wiorst, a w zimie 17 w. (jeziorami) i od stacji Jewje kowieńskiej kolei- 31 wiorst. Zatwierdzona już budowa szosy z Butrymańców przez Wysoki Dwór do powiatowego miasta Trok.

W ostatnich czasach zaczął Wysoki Dwór znacznie podnosić się, dzięki po części zezwoleniu wyższej władzy na budowę kościoła i na założenie na nowo wysokodworskiej rzymsko-katolickiej parafii. Nabożeństwo odbywa się już w czasowej kaplicy (mieszczącej około 1000 osób od dnia 6 (19) lipca 1908 roku.

W 1906 roku osiadł w Wysokim Dworze lekarz, otwarto przytem aptekę; założono na części z ogromnych źródeł wody krynicznej wzorową pstrągarnię, a także wapiennicę, cegielnię, a na rzece Wierzchni - gontarnię i olejarnię. Zjawilo się przytem w Wysokim Dworze kilku doskonałych rzemieślników fachowych.

Z pamiątek przeszłości znajdują się w majątku Wysokim Dworze, należącym teraz do rodziny pp. Malewskich, co następuje: 1) Zamkowa góra z fundamentami byłego obronnego zamku Łąckich przy zamkowym jeziorze i rzece Wierzchnia, w której znaleziono duże kamienne kule; 2) Ogromne doły, w owocowym ogrodzie, znajdujące się, napełnione kośćmi ludzkimi i końskimi (po jakiejś bitwie z niepamiętnych czasów); 3) Szubieniczna góra tak zwana-chyba pozostałość z czasów rozruchów krajowych; 4) Kamienny fundament-w lasku przy drodze, wiodącej do Trok, jak mówią z pod figury S-go Jacka pozostały. Przed kilkunastu laty były wymyte rzeką Wierzchnią z Góry Zamkowej - młoty kamienne i czerepy sarn z rogami.

Wysokie Litewskie, m-ko nad rzeką Pulwą, pow. brzeski, gub. grodzieńska, o 39 w. od Brześcia. Kościół parafialny, kaplica św. Barbary, wspaniały pałac, szpital. Około 5000 mieszkańców. Handel i przemysł średnio rozwinięty. Gospodarstwo rolne poprawne i inwentarze zarodowe, produkcja wyborowych nasion. Szpital chrz. p. w. św. Jana Nepomucena, rozpoczęto budować w r. 1763, i zniesiony w 1773 r. przystąpiono do nowej budowy i wprowadzono doń ks. Bonifratrów, kosztem których stanął kościół. Po usunięciu Bonifratrów klasztor zamknięto, szpital utrzymano pod kierunkiem osób świeckich. Własność Jerzego Jednowicza i Pietkiewicza, ostatniemi zaś z tej rodziny właścicielkami były Anna Jodkówna i Józefowa Pietkiewicz, następnie należały do Chlewickich, Wojny, Sapiechów, obecnie Potockich. W pałacu dużo cennych dzieł sztuki, najpiękniejszy park w kraju. W kościele piękne obrazy znanych malarzy krajowych i zagranicznych.

Wyszki, m-ko i wieś, pow. dyneburski, gub. Witebska o 25 w. od Dyneburga. Około 550 mieszk. zarząd gminny, kościół parafialny katol. pod wezw. Zwiastowania N.M.P. Przy kościele istniał dawniej niewielki klasztor dominikański. Dobra należały niegdyś do Sielickich, po których odziedziczyli Mohiowie.

- Z -

Zabłocie, dwór i wieś, pow. lidzkiego, gub. wił., rz. Dworcanka, Lida w. 35 st. coi. Pet.-Warsz. Marcinkańce w 30. Niegdyś własność skarbu W. Ks. Lit. około r. 1495 nadana ks. Bazylemu Lwowiczowi Glińskiemu. W XVIII w. własność Tyszkiewiczów. Ostatnia z tej linii córka Ludw. Tyszkiewicza (zm.1808) Anna hr. Dunin Wąsowiczowa, w pierwszym małż. hr. Potocka r. 1856 drogą darowizny przyznaje Zabłocie synowi Maurycemu lir. Potockiemu, po którym według działu r. 1880 dziedziczy August hr. Potocki. Ten ostatni wyprzedaje Zabłocie razem z Horodną i przynależnościami Tjer-Asaturowowi, Asaturow- hr. Ignatijewowi, Ignatijew- Pleminnikowowym. Roku 1862-go bunt chłopski w Zabłociu gasi gen.-major Abramowicz. Kościół parafialny św. Trójcy r. 1623 przez Mikołaja Narbuta fundowany w r. 1812 na nowo wymurowany z funduszów zapisanych hr. Ludwika Tyszkiewicza. Kancelarja włościańska, szkoła ludowa.

Zabołocie, dobra, pow. lepelski, gub. Witebska. Duże lasy, znane na cały niemal powiat. Dawniej attynericja Pyszno Siellawów, od których drogą spadku przeszły do Krystyny ze Szczyttów ks. Druckiej Lubeckiej, ta zaś w 1843 r. sprzedaje je Nikodemowi i Ewie z Borodziczów Spasowskim, dziś Zygmunta i Augusta Spasowskich.

Zabludów, m-ko nad rzeką Melecina, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 18 w. od Białegostoku, ma około 5000 mieszk. w tym około 3000 żydów, reszta katolicy. Cerkiew, kościół, synagoga szkoła elementarna chrześcijańska i żydowska, apteka, doktor i kilku felcerów. Z władz mieszczą się tutaj: asesor, policyjny uradnik i zarząd miejski. Drobny przemysł w ręku żydów. Z większych zakładów istnieją tu: fabryka sukna i kortów, 2 młyny parowe, 5 dużych garbarni i wiele drobnych warsztatów tkackich.

Zabrzeź, m-ko nad rzeką Bondarówką, pow. oszmiański gub. wileńska. M-ko ma 150 mieszkańców, cerkiew prawosławną i kościół katolicki paraf, sąd gminny i szkołę.

Zacharyno, m-ko nad rzeką Berezyną, pow. mścisławski, gub. mohylowska, o 45 w. od Mścisławia. M-ko ma 850 mieszkańców wyłącznie żydów, dwa domy modlitwy żydowskie, młyn wodny i folusz, dzieciarnia. Własność gen. Engelhardta.

Zaciemienie, majątek w pow. wilejskim, w którym w ostatnich czasach świątły właściciel Adam Bohdanowicz zgromadził dużo pamiątek krajowych.

Zacisze, majątek kowieńskiej gub. i pow. 5 w. od st. kol. L. R. dr. Datnów pana Stanisł. Giejsztora, który ma dużą bibliotekę staroświeckie rzeczy: biurka, portret Jakóba Zawiszy, obrazy, staroświecki zegar z kurantami Zawiszów ongi, biały ze złoceniami, zegar oparty na kolumnach, dotychczas gra jeszcze niezłe i dużo innych cennych zabytków.

Zadziew, m-ko kościelne, ludność rolna, polsko-bel. od st. Postawy wąskotorowej drogi żel. wiorst 5. nad jeziorem tejże nazwy, po drugiej stronie którego majątek Świętorzeckich, obecnie córki ich hr. Grabowskiej. Granica pow. dziśnieńskiego, wilejskiego i święciańskiego.

Zahacie, kościół po Jezuitach mały drewniany, położony przy jeziorze tegoż imienia. Dwór tegoż imienia duży-obecnie stacja kolejowa Bologoje-Siedleckiej drogi od kościoła w odległości 5 wiorst. Kościół niedawno odnowiony kosztem kolatorów Poklewskich-Koziełłów, Krezusów Syberyjskich, których grób rodzinny w specjalnem mauzoleum znajduje się w niezbyt odległej a ojczystej ich Bykowszczyźnie w zahackiej parafii.

Zalesię, folw. nad rzeką Zurzą, w pobliżu Wilji, przy trakcie pocztowym z Wilna do Mińska, pow. oszmiański, gubernia wileńska, o 42 w. od Oszmiany, około 76 mieszkańców, cerkiew, kaplica katolicka parafii smorgońskiej, młyn, gorzelnia, oranżeria. Zalesię pozostaje do dziś w ręku ks. Ogińskich. Jest to jedna z najpiękniejszych rezydencji na Litwie.

Zaluże, wieś poradziwiłowska nad lewym dopływem Niemna, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 55 wiorst od Nowogródka, ma 125 osad, cerkiew paraf, pod wezw. św. Jerzego. Filja w Zubnie pod wezw. Narodzenia N.M.P. Miejscowość bezleśna, lekkofalista, grunta urodzajne, łąki dobre.

Zameczek, niewielki folwark, położony na prawym przepięknym brzegu Wilji, o 4 w. od Wilna, za przedmieściem Zwierzyniec Soltaniszkami. Jest tu kilka stromo wyniosłych wzgórz nad rzeką, skąd rozciąga się czarujący widok na w skrajach wijącą się wstęgę Wilji, na Zakręt, Zwierzyniec i wreszcie samo Wilno. Zameczek stanowił niegdyś folwark uniwersytecki, w którym w r. 1827 został urządzony instytut agronomiczny. Dziś, o ile się zdaje, miejscowość ta zostaje w posiadaniu rodziny rosjan Januczukowów.

Zamość (ihumeński), posiadłość ziemska, pow. ihumeński, gub. mińska, niegdyś do dominjum Dudzicze należało do rodziny Jelskich, obecnie własność Aleksandra Jelskiego, posiada zbiory pamiątkowe i archiwa zgromadzone przez właściciela i ofiarowane na użytek kraju. Poczta i telegraf Uzłany (6 wiorst) stacja kolei Libawo-Romeńskiej Rudzieńsk (4 w.), parafia katolicka Annapol, gmina Dudzicze stan policyjny 1-szy w Uździe od Mińska wiorst 40. Kaplica katolicka we dworze, wizytowane w roku 1905 przez metropolitę Jerzego hr. Szembeka.

Zamość (ślucki), dobra i wieś w powiecie ślucim o 21 wiorstę, od Śluka sławiony jest misją Ojców Jezuitów w wieku XVII. Świątynia fundowana w r. 1649 przez Andrzeja Wiszkę zabrana na Schyzmę po roku 1863, zaś zwłoki fundatora, uważanego przez lud za błogosławionego, zostały zakopane w ziemię, utworzyła się jednak niedorzeczna legenda ludowa: iż błogosławiony potem „wyszedł do Wilna”, po ukazie roku 1905 o tolerancji, wierni wrócili gromadnie do wiary Ojców. Zamość pamiętny jest jako miejsce urodzenia czcigodnego pisarza Antoniego Pietkiewicza (Adama Pługa) w roku 1824.

Zaosie, okolica szlachecka w pobliżu jeziora koldyczewskiego, z którego bierze początek rzeka Szczera, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 7 mil od Nowogródka. Okolice te uważano za miejsce urodzenia Adama Mickiewicza.

Zaskorki, kościół fundacji Korsaków, zaś cały majątek jeszcze przed piętnastu latach należał do tej rodziny. Posiada młyn wodny nad rzeką przy dużym jeziorze, na trakcie z Połocka do Uszacza.

Zastaw, m-ko nad rz. Swisłoczą, przy ujściu do niej rzeki Czernicy, pow. miński, gub. mińska o 24 w. od Mińska, zamieszkałe przez chrześcijan i żydów. M-ko ma dwie cerkwie prawosławne i jedną małą kapliczkę katol., wybudowaną dwa lata temu. Na cmentarzu pokościelnym w Zasławiu spoczywają zwłoki uczonego obywatela Jana Chodźki.

Zdzięciół (Diatłowo), m-ko w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, nad rzeką, do szosy 13 wiorst. od st. Nowogródek Poleskich kol. żel., nad rzeką Zdzięciółką. Od Slonima 35 w., od Lidy 42 w., liczy ludności przeszło 4000 osób płci obojg. Kościół parafialny, fundowany przez Lwa Sapiehę i kaplica cmentarna. Zarząd policyjny i gminny, poczta, szkoła ludowa, apteka. Miasteczko słynie ze swych wyrobów pięknych posadzek, czem się trudni kilkanaście warsztatów. Tafle są inkrustowane w przesliczne wzory i są poniekąd pierwszymi wzorami tak modnej

dziś intarsji. Dwa młyny wodne, oprócz tego kilkanaście drobnych zakładów przemysłowych. Bardzo starożytna osada niegdyś ks. Konst. Ostrogińskiego, po wielu kolejach własność Dominikowej ks. Radziwiłłowej i wreszcie aż do roku 1836, kiedy dobra przeszły w ręce rządu, pozostawało własnością Sółtanów. Piękny i obszerny niegdyś zamek obronny następnie pałac, dziś służy za pomieszczenie dla szkoły.

Zdzitów, m-ko nad jeziorem Sporowskim, p. słonimski, gub. grodzieńska o 92 w. od Słonima, około 800 mieszkańców, cerkiew, szkoła. Za czasów Rzeczypospolitej Zdzitów był centrom s-stwa niegrodowego, położonego w pow. słonimskim województwa nowogródzkiego.

Zelwa, m-ko na wysokim lewym brzegu rzeki Zelwy, pow. wołkowyski, gub. grodzieńska o 23 w. od Wołkowyska, a 36 w. od Słonima. Obecnie liczy około 1800 mieszkańców, m-ko posiada kościół drewniany, obok którego okazała cerkiew prawosławną i wielką synagogę żydowską, zarząd gminny, szkołę ludową, browar, i młyn wodny.

Zelwianka rz. albo Zelwa, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna. Długa 185 w., spławna na przestrzeni 80 wiorst Brzegi w górnym biegu ma dość wysokie, suche, bliżej ujścia otoczono znaczną przestrzenią drobnych łąk; o kilka wiorst od ujścia brzegi ma piaszczyste obraca kilkanaście młynów.

Zlembin, m-ko z zarządkiem gminnym i dobra nad rzeką Ziembinką, pow. borysowski, gub. miński. wśród lasów i błot położone, wskutek czego panują uparte febry. Miasteczko ma 800 mieszkańców. Jest tu oddział poczty listowej, szkoła miejska, cerkiew paraf., pod wezw. św. Michała. Okolica jest pamiętna przechodem wielkiej armii francuskiej w r. 1812. Po strasznej porażce pod Borysowem Napoleon, dążąc ku Wilnu, miał pierwszy nocleg w Ziembiniu.

Złota Górka, cmentarz katolicki wraz z kościołem parafialnym na przedmieściu Komarówka w Mińsku Litewskim. Cmentarz istnieje od roku 1793. Kościół pierwotnie drewniany, został fundowany z muru z zapisów Szymona Leonowicza, Ignacego Laskowicza i Antoniny Kamińskiej w roku 1861 w stylu ostrołukowy m. W ostatnim czterdziestolecu świątynia ta przechodziła straszne koleje, mając za proboszczów wyuzdanych na wszystko renegatów w swoim rodzaju ludzi historycznych: Ferdynanda Sęczykowskiego i Szymona Makarowicza, później jednak, zaś głównie po ukazie w roku 1905 o tolerancji religijnej wszystko się zmieniło i Złotą Górką zaczęli rządzić zacni kapłani, zaś w ciągu paru lat ostatnich był tu głośny z apostołstwa i rozumu kapłan ks. Kazimierz, Michalkiewicz mianowany obecnie wikariuszem apostołskim djecezji wileńskiej, po zatronowaniu najczciodszy pasterza barona Roppa. Po ks. Michalkiewiczu został proboszczem najgodniejszy kapłan ks. Michał Makowski, parafian przeszło 6000.

- Ż -

Żagory, Nowe i Stare, dwa m-ka i dwa majątki nad rz. Szwitą (dopływ Ławeny) w pow. szawel. gub. kowieński., o 63 w. od Szawel i 21 w. od st. Benen, kolei żel. Mitawa-Libawa. N. Żagory mieszkańców mają około 3500; parafialny kościół pod wezw. św. Piotra i Pawła; przytułek, zarząd gminny, stacja pocztowa. Dobra przy nich, własność Narzyckich, obszaru około 12-tu tysięcy dziesięcin.

St. Żagory - ludności około 1600 dusz płci oboj. Kościół parafialny pod wezw. św. Piotra i Pawła, murowany. Dobra niegdyś Umiasowskich, obecnie von Hetmanów 2825 dz. obszaru.

Żejmele, m-ko i dwór nad rzeką Bersztupą w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o 70 w. od -Poniewieża; ludności około 190 osób. Kościół filialny św. Piotra i Pawła, murowany, do parafii w Poszwityniu. Parafialny kościół ewangelicki, stacja poczt.

Żejmiana, rzeka w gub. wileński, prawy dopływ Wilji. Bierze początek w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, przepływa przez kilka pomniejszych jezior. Długość jej wynosi 126 w., szeroka do 10 sążni, głęboka do 4 sążni; brzegi przeważnie suche i dość wyniosłe. Odnacza się nader bystrym biegiem. Trafiają się lososie. Spławna od m-ka Koltceyan.

Żejmy, m-ko i dobra nad Żejmianką (dopływem Niewiaży) w pow. kowieńskim, o 45 w. od Kowna. Przeszło 300 mieszkańców. Parafialny kościół murowany pod wezw. N.M.P., wzniesiony przez Zawiszów na początku XVI w. Zarząd gminny, stacja kolejowa t. n. na kolei Libawo-Romeńskiej. Dobra dawniej Medekszów, obecnie hr. Kossakowskich, obszaru około 1500 dzies.

Żerynskie jezioro albo wprost „Żeryń” leży na pograniczu powiatów lepelskiego i sieńskiego, zajmuje 12,7 kilometrów kwadratowych. Jezioro to jest dość płaskie, a brzegi po większej części niskie. Z jeziora przekopany został około 1865 r. kanał ze śluzami, doprowadzający wodę do rzeki Olszanki, o 3,22 sążni niżej poziomu jeziora. Długość kanału wynosi przeszło 1500 sążni a przechodzi przez dwa mniejsze jeziora Święte i Drewicę. Za pomocą kanału podnoszono poziom wody w rzece, na której znajdują się dwie fabryki z siłą wodną. Obecnie urządzenie te straciło pierwotne znaczenie, jakie miało, zwłaszcza letnie miesiące, a to z przyczyny przekopania innego kanału, o co był proces sądowy. Na dnie jeziora Żeryńskiego przez całą jego szerokość około 3 wiorst ciągnie się ważkim dość pasem jakby grobla, zapewne jest to naturalna mielizna, chociaż miejscowe podanie głosi, że była tędy droga usypana przez wojsko jakiejś uciekającej od wrogów królowej. Z tegoż jeziora wypływa rzeczka Zapanoryca a w pobliżu ciągną się błota pokryta drobnymi zaroślami; błota te znane w sieńskim pow. pod nazwą „Lejczonok” obfitują w zwierzyne.

Żlobin, (pow. rohaczewski). Niegdyś własność Woydzibunów. dziś spadkob. hr. Czernyszewa-Kruglikowa. W czasach dawnych znany pod mianem Chlepen. Jako jeden z punktów pogranicznych, bywał nieraz pustoszony i wydzierany z rąk do rąk, w końcu utracił nawet dawną nazwę. Żlobin-miasteczko pow. rohaczewskiego, stacja kolejowa przy zbiegu kolei Libawo-Romeńskiej i Rygo-Orłowskiej (odnoga Witebsk-Żlobin); dość duże i schłodne

miasteczko, jedno z najstarszych w gubernji. Trzyklasowa szkoła, cerkiew paraf. oraz szkoła ministerjum oświaty. Stacja statków na Dnieprze.

Żodziszki, m-ko, położone nad Wilją. w uroczej miejscowości, pow. święc., o 16 wiorst od st. kol. Smorgonie i 18 od m. Świra. W m-ku znajduje się parafialny kościół murowany, wzniesiony niegdyś przez Jezuitów, a za kościołem dwór Żodziszki (obecnie wł. g-owej Hokszańskiej). W pozostałych murach poklasztornych mieszka obecnie właścicielka. W majątku czynne są: gorzelnia i browar.

Żołudek, dwór i m-ko pow. lidzki, rz. Żołudka, Lida 40 w., st. kol. Mikoł.-Skrybowo w. 8. Niegdyś własność skarbu w. ks. lit. R. 1506 zniszczony od tatarów. R. 1516 król Zygmunt I zastawia Żołudok z włością, miastem i dochodami ks. Bazylemu Połubińskiemu, a w r. 1535 nadaje zbiegowi z Moskwy ks. Iwanowi Łąckiemu pierw jako dzierżawę, a w r. 1552 jako lenno. W w. XVII własność Sapiechów, po których około r. 1680 przechodzi do Frąckiewiczów Radziwińskich. W XVIII w. należy do Tyzenhauzów. Kościół tutejszy parafialny od początku w. XV istniejący eryguje król Kazimierz r. 1480, a po spaleniu go przez tatarów- król Zygmunt I, który r. 1529 w sobotę przed św. Jerzym fundusz dla kościoła wyznacza i dawniejszy potwierdza. R. 1702 kościół ten z przyczyny w nim dokonanego zabójstwa Kaczanowskiego od Krzysztofa Zawiszy na niejaki czas zamknięty. Kazimierz Frąckiewicz Radziwiński z małż. Anna ur. Naruszewiczówną r. 1680 fundują w m-ku Żoł. kościół i klasztor ks. ks. Karmelitów, co konfirmuje konstytuc. r. 1685. W r. 1706 w klasztorze tym przebywał król szwedzki Karol XII w oczekiwaniu przejścia przez Niemen pod Orlą. R. 1832 klasztor skasowany. R. 1835 na tym miejscu hr. Hermancya Uruska kościół nowy murowany wznosi. W kościele dawniejszym był grób Antoniego Tyzenhanza podskarbiego czasów. St.-Augusta. (zm. 1785) właściciela Ż. Dokąd się dzisiaj podział-niewiadome. Dobra Żołudek dziś stanowią własność ks. Sapieżyny, ur. hr. Uruskiej. W m-ku zarząd mieszczański i włościański, w r. 1872 - 1900, sędzia pokoju, poczta, telegraf, synagoga żydowska, szkoła ludowa, ochotnicza straż ogniowa. Mieszkańców w r. 1897- 1860, sklepów 52. Dziś mieszkańców 1969. Słynny jarmark na konie w dzień Zesłania Ducha św. Targi co poniedziałek. Od r. 1908 T-wo kredytu drobnego.

Żosle, m-ko rządowe nad jeziorem Żosielskim, Linem i Staszkuniszkiem, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 7 w. od Żyźmor ku Wilji, 35 w. od Trok i 2 i pół w. od st. kol. Petersb.- Warszaw. t. n. Ludności około 1600 osób. Zarząd gminny, szkoła ludowa. Parafialny kościół murowany p. wezw. św. Jerzego, z gruntu przebudowany przed dziesięciu laty (1899), filja w Kozakiszkach.

Żukowy-Borek, folwark radziwiłowski nad rzeką Joczanką, w powiecie mińskim, gub. mińskiej, pamiętny pobytem w młodości zasłużonego pisarza Antoniego Pietkiewicza (Adama Pługa), tudzież jako miejsce urodzenia w roku 1754 głośnego filozofa Salomona Majmonidesa.

Żuprany, m-ko i dobra nad rzeką Żupranką, w pow. oszmiańskim. gub. wileńskiej, o 10 wiorst od Oszmiany, przy trakcie pocztowym do Mińska, o 61 wiorstę od Wilna. Około 300 mieszkańców. Piękny kościół murowany parafialny pod wezw. św. Piotra i Pawła, przebudowany do nowa przez Ad. hr. Czapskiego. Dobra, jako atynencja do dom. w Nowosiółkach, należą do Ad. hr. Ilutten-Czapskiego. W miasteczku młyn i tartak.

Żurowice, m-ko, pow. bychowski, gub. mohylowskiej z ludnością przeważnie włościańską. Ludność żydowska znacznie się zmniejszyła wskutek emigracji do Stanów Zjednoczonych. Odległość od Bychowa 35 w., od stacji Krzysztopól szosy Moskiewsko-Warszawskiej 4 wiorsty. Kościół parafialny katolicki i cerkiew praw. Szkoła ministerjum oświaty. Własność niegdyś Judyckich, potem ks. Puzynów, Ghmyzowskich, Hołyńskich, Spytkowa (ros.), dziś braci Szablowskich (ros.). Cztery jarmarki w roku; 1) w Zapusty, 2) na Boże Ciało, 3) w dzień św. Eljasza (20 lipca) i 4) w dzień św. Paraskiewy (14 października).

Żydyki, m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 44 w. od Telsz i 7 w. od st. kol. ż. i st. poczt. Łusza. Mieszkańców około 650. Parafialny kościół murowany p. wezw. ś w. Jana, wzniesiony w r. 1636 przez Giełguda. Kaplica drewn. pojezuicka z t. r. Zarząd gminny i szkółka. Dobra obszaru 962 dz. stanowią dziedzictwo rodziny Pusłowskich.

Żyrmuny, dwór i wieś, pow. lidzkiego, Lida w. 14, st. kol. Pol. Bastuny w. 9. Dawniej dobra do Montowta należące. Marja ks. Holszańska, wdowa po Montowcie i potem po Michale Kozińskim, r. 1571 wiążąc się w trzecie małżeństwo wnosi Żyrmuny jako posag, w dom kniazia Andrzeja Kurbskiego, znakomitego zbiega z Moskwy z czasów Iwana Groźnego. Około r. 1600 Ż. przechodzą do Zawiszów, a dziś stanowią własność p. Anny Szwanebach. Król August U d. 28 listopada r. 1724 nadał Żyrmunom prawo magdeburskie. Dwór ziemi 2107 dz. We wsi-zarząd włościański od r. 1861 i szkoła ludowa od r. 1862.

Żyrowice, m-ko nad rz. Wiknią (dopływ Szczary) w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, o 9 wiorst od Słonima. Niegdyś własność Sołtanów. Miasteczko ubogie i liczy zaledwie około 600 mieszkańców, słynny niegdyś klasztor Bazylianów monaster obecnie, z cudownym obrazem Matki Boskiej, czczony zarówno przez katolików i prawosławnych. Cztery, cerkwie i seminarjum prawosławne, przerobione z niegdyś unickiego. Żyrowice niejednokrotnie było odwiedzane nawet przez królów, jak Jana III, Augusta II i Stanisława Augusta. Kościół z klasztorem założył sławny hetman Mieszko, a bogato następnie uposażył Lew Sapieha.

Żyźmory, miasteczko, wileńskiej gub., trockiego powiatu. Leży w 10 w. od st. Libawo-Rom kol. żel. Koszedary, przy szosie, łączącej Koszedary z Rotnicą, (pod Druskienikami) i przy gościńcu (trakt). Jest szkoła, kościół, apteka, doktor, skład apteczny, poczta, telegraf i t. d. Pod miasteczkiem leży folwark Żyźmory, własność p. Just. Strumiłły.

Napoleon Rouba

PRZEWODNIK
PO
LITWIE
I
BIAŁEJRUSI

Wilno 1909 – Gdańsk 1995

Powiat Lidzki

Bielica, miasteczko na prawym brzegu Niemna w powiecie lidzkim, gub. wileńskiej, przy ujściu rzeczułek Mołczadki i Niemenka, 116 w. od Wilna, i 28 od Lidy. Mieszkańców liczy około 10 tysięcy. Przystań na Niemnie i posterunek obserwacyjny. Bielica była niegdyś własnością Radziwiłłów, następnie przez ks. Hohenlohe została sprzedana. Kaplica katolicka.

Biniakonie, m-ko w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, własność Rymszów, od Wilna w. 47, od Lidy 43. Kościół parafialny nowy-Św. Jana Chrzciciela, założony niegdyś w r. 1634 przez Jana Czaplńskiego, filja w Butrymańcach. Zarząd gminny, Kółko rolnicze, znaczny sklep chrześcijański.

Dokudowo, m. i dobra w p. lidzkim gub. wileńskiej, na północ od prawego brzegu Niemna, niedaleko ujścia don Dzitwy, o 28 w. od Lidy i 116 w. od Wilna, położone na wyniosłym wzgórzu wśród błotnistych przestrzeni. Cerkiew parafialna, zarząd gminny i szkoła elementarna. Ludności około 400 osób. Długowieczne dziedzictwo Radziwiłłów, następnie Wittgeusteioów, sprzedane pod przymusem przez ks. Hohenlohe w r. 1892.

Ejszyszkj, m-ko pow. lidzkiego, gub. wileńskiej, od Lidy w. 35, st. koi. Pol. Bastuny i Biniakouie w. 22. Ks. Erdziwił po zawojowaniu r. 1246 Rusi Czarnej nadaje jednemu z wodzów swoich Ejkszowi „Ostrów, który poniem nazwał jest Ejkszyszkj i wsio przyłączaje ko powiatu Ejkszyskomu”. Za czasów Olgierda posiada E. Sudemunt, co się podpisał na umowie Witolda z krzyżakami r. 1384: Sudemont de Vesiskien. R. 1392 i 1402 nawiedzają je krzyżacy, a w r.1433- Swidrygiello. R. 1553 powietrze morowe. Już za czasów Jana Sobieskiego rządzi się prawem magdeburkiem, które Stanisław August r. 1792 odnawia R. 1696- 1796 przysadek ziemski lidzki. R. 1791- 1796 miasto powiatowe. R 1868 mieszkańców ma 1250, domów 250, sklepów 37, karczm 15, gorzelnię, browar piwny, garbarnię i młyn. Pożar r. 1895 niszczy 204 domy; w nim ginie osób 12. Pożar r. 1908 niszczy ul. Raduńską 63 d. Kościół paraf., r. 1413 od Witolda fundowany, r. 1506 przez Aleksandra, a w r. 1522 przez Zygmunta I uposażony. W r. 1852 murowany staraniem ks. Pawła Kalinowskiego-Pawłowicza. Dawniej E. na trakcie wielkim z Wilna do Krakowa najczęściej uczęszczanym; już najmniej trzy wieki sławią się swojemi targami co czwartek i jarmarkami. Przedmiot handlu bydło i nierogacizna, a dawniej przeważnie konie. Ten ostatni artykuł zwabiał do m-ka cyganów, którzy tu w w. XVIII tłumnie się roili. W ten sposób Ejszyszkj stały się niejako stolicą cygańską i czas niejaki służyły za miejsce pobytu starszego cygańskiego, zwykle nazywanego królem. „Królem” cygańskim w r. 1780- 1795 był szlachcic miejscowy Jakub Znamierowski, a w r. 1795 - 1799 również szlachcic Miłośnicki. Miasteczko ruchliwe. Ma synagogę, zarząd mieszczański i włościański, szkołę ludową (od r. 1864), stan, aptekę, szpital wiejski, pocztę, telegraf, towarzystwo kredytu drobnego, kasę pożyczkową; r. 1872 -1903 sędzia pokoju i sędzia śledczy (od r. 1907 w Biniakoniach), leśniczy skarbowy Koniański. Mieszk. w r. 1897- 3196, dziś według danych urzędowych 2448. Z okolic ożywna emigracja do Ameryki. O XV w. od m-ka dawne Horodyszczce podobno zabytek chorągwa Ejszyskiego, co w r. 1568 do pow. lidzkiego zostało przyłączonym.

Giesztowty, pow. lidzki, gub. wil., nad rzeką Dzitwą, wpadającą do Niemna i rzeczką Upiastnią, wpadającą do Dzitwy, położone, zamieszkałe do dziś przez ród Giesztowtów vel Giejsztowtów. Ród ten, jak niesie tradycja litewsko-pruska (od litewskiego słowa „Gieja”- śpiewać, - wajdelota), i uchodząc mordów krzyżackich po różnych kolejach losu, uzyskawszy przywilej W. Ks. Litewskiego, osiedlił się nad Mereczanką w późniejszym czasie, przyjąwszy herb „giejsz” wskutek koligacji z Giedygołdami, część takowego osiedliła się w dzisiejszej swej posiadłości przeszło lat 500 temu, o czym świadczą dokumenty. Reprezentując stany na sejmie Horodelskim, nie zgodzili się zmienić swego nazwiska na polskie. Podczas najazdów szwedzkich, za Jana Kazimierza, szwedzi, obwarowawszy się od Radunia, przy wsi dziś zwanej Horodyszczem, czego są ślady dotąd, a także od Pielosy na kamiennej grobli, znaleźli się w niedostępnej miejscowości i rozłożyli się obozem w zamożniejszej posiadłości, Giesztowtach, jednak, będąc ciągle napastowani przez szlachtę pod przewodnictwem tychże Giesztowtów z błot dztwiankich przez Dzitwę, musieli uchodzić po specjalnie zrobionych mostach, a na błotach siali groble budowlami Griesztowtów w kierunku na Ołtuski, co zachowało się w dztwiankich błotach do dziś na arszyn głębokości; podobnemu losowi uległy wojska Chowańskiego, tylko te przeprowały się w kierunku na okolicę Smolaki, czego ślady zachowały się na błotach do tego czasu. Potwierdzają to zanesione manifesty o spalaniu i zrabowaniu dokumentów na ziemię, zapisane przez tych właścicieli w grodzie lidzkim. Z ostatniego napadu Szwedów, jeszcze za pamięci starych ludzi egzystował i duży spichrz Giesztowtów, który j był przerobiony przez Szwedów na kirkę. Okoliczne wsie: Gudele, Narkuuy i inne mówiły tylko po litewsku, także kobiety i dzieci nie rozumiały nawet po polsku, a dziś wynarodowiły się i są liczeni jako białoruskie.

Giejszyszkj, wieś i dwór w pow. i gub. wileńskiej, o w. 33 od Wilna i wraz z folw. Europa, w pięknej glebie położone, za czasów Rzeczypospolitej stanowiły dziedzictwo Białtozorów. Ostatnio były w rękach ks. Giedroyciów. Ostatni właściciel Cezary ks. Giedroyc zmarnował ten piękny kawał ziemi i sprzedał go w ręce obce. We wsi cerkiew murowana.

Gielgudowski zam., w ruinie już obecnie będący, leży na prawym brzegu Niemna w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej. Od r. 1686 była to niegdyś własność i rezydencja Gielgudów, których smutnej pamięci generał (rielgud okrył się tu właśnie hańbą w r. 1831 i o mil kilka nad granicą pruską został zastrzelony przez podwładnego sobie oficera - rodaka Ruiny zamku w czworobok zbudowanego świadczą o jego niegdyś przepychu i obszerności.

Podanie wskazuje, iż był to niegdyś obronny zamek, który bądź to należał do żmudzinów, bądź też pozostawał w rękę krzyżaków. Pod ruinami ciągną się obszerne lochy. Obecnie zamek ten jest objęty inwentarzem posiadłości rodziny Pusłowskich, a największe skrzydło w nim zostało jako tako przerobione na spichrzę i składy. Z góry zamkowej, silnie zarośniętej, gdzieś ma się piękny widok na Niemen.

Hermaniszki, m-ko i dobra w pow. oszm., gub. wileń., na rz. Żyżmą położone, o 4 w. od Woronowa. Parafiany kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, fund. W r. 1686 przez biskupa wł. Brzostowskiego. Miasteczko liczy około 200 mieszk., dobra należą do bar. Leforta.

Holdów, dwór i wieś, powiatu lidzkiego, od Lidy wiorst 25, st. koi. Mikoł. Skrybo wo w. 10. Dawniej Ołdow i Oldow, dobra w XVI w. do ks. Wiśniowieckich należące, którzy wyprzedają je w r. 1581 Tryznom. Po Tryznach H. r. 1718 przechodzi do Franc. Węckowicza, a po tym ostatnim jako wiano, r. 1762 w dom Skarbków Ważyńskich. Aleksander Tryzna roku 1633 fundował tu przy cerkwi od dawna będącej, klasztor obrządku wschodniego, który po kilku najazdach, kłótniach i długich mitręgach, w r. 1747 ostatecznie zabrany na Bazyłjanów. W cerkwi paraf. starożytny obraz M. B. w stylu bizantyjskim. Dobra H. dzies. 668. Wieś Holdów dzies. 262, mieszkańców 276. Wyłącznie uprawa roli.

Horodno, dobra w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, w odległości od Wilna 70 w.; od Lidy 24 w.; od Ejszyszek 12 w. i od Żyrmun przy trakcie z Wilna do Nowogródka i Słonima 10 w. Niegdyś własność ks. Radziwiłłowej, następnie Ludwika Tyszykiewicza, ożenionego z siostrzenicą Stan. Augusta. Przepyszna magnacka rezydencja (choć drewniana). Po śmierci Tyszk. Horodno przeszło na własn. Aleksandrowej hr. Potockiej, następnie Maurycego Potockiego i w końcu Augusta, po śmierci którego w 1907 r. dobra puszczono na wyprzedaz częściami. Dobra te ogółem liczą obszaru 23200 dz., w tem dwa klucze i 15 większych folwarków. Parafialny kościół murowany w Ossowej, fundowany przez Ludwika i Konstancję z hr. Tyszykiewiczów.

Lida, miasto powiatowe, gub. wileńskiej, Lida i Kamionka od Wilna wiorst 88. Stać. kol. Pol. i Mikoł. Szosa do Grodna. Narbutt pisze o księstwie Dejnowskim i o założeniu Lidy r. 1180. Lecz Strykowski i latop. Woskr. zaledwie około r. 1330 wspominają o Lidzie. Możliwe, iż jako osada istniała od dawna i że podwaliny zamku tutejszego rzucone są przez Gedymina roku 1323, lecz pewniejsze wiadomości od połowy w. XIV pochodzą. Lida z włością należała do Olgerda, który ją około r. 1377 wydzierżawił powiernikowi swojemu znanemu w dziejach Litwy Wojdyli. Po śmierci Wojdyły Lidę posiadał Jagiełło, który r. 1392 odstępuje ją Dymitrowi Korybutowi. W tymże r. Witold odbiera Lidę od Korybuta i nowy zamek wznosi. R. 1394 Lida cierpi od najścia krzyżaków. W r. 1396- 1399 włość lidzką z nadania Witolda trzyma Tochtamysz, znakomity han tatarów zawołańskich, a w r. 1440-1446 Hadży-Gerej, co hanem perekopskim obrany stał się protoplastą Gerejów. Lida spalona r. 1433 przez Swirdygiełłę, w r. 1504, z przyczyny odebrania jej z dzierżawy Glińskiego przez króla Aleksandra i oddana Drodzowi, stała się przedmiotem głośniejszej sprawy, co znakomite rody litewskie poważniła i Glińskiego do buntu zagrzała. W r. 1506 zagoni tatarskie aż pod Lidę dotarły i zmusiły do wywiezienia ztąd w lektyce na wół umarłego Aleksandra. W XVI w. miasto podniosło się: płaciło bowiem r. 1550 do skarbu podatku groszy lit. kop. 10. Za czasów Stefana Batorego osiadają tu żydzi., którzy handel miejscowy podnoszą. R. 1590 Zygmunt III nadaje Lidzie prawo magdeburskie, a konst., 1611, potwierdza dawniej istniejące tu jarmarki Władysław IV r. 1640 potwierdza przywilej ojcowski dla Lidy. Lecz następne wypadki spowodowały upadek miasta. R. 1655 wojska moskiewskie rabują i palą miasto. R. 1656 głód, a w jesieni r. 1657 powietrze morowe niszczy ludność. Sejmik gromniczny r. 1658 dla niebezpieczeństwa od powietrza w Lidzie musiał zebrać się w Mycie. Na koniec r. 1659 ks. Chowański rujnuje miasto do szczytu: Król Michał Wiśniowiecki, bacząc na niedolę miasta r. 1669 kazał, ażeby żydzi na gruntach miejskich osadzeni, pełnili wszelkie obowiązki na równi z mieszkańcami, uwolnił mieszczan od tłok na gruntach dwornych i od obowiązku naprawiania grobli dwornej. Swoją kolejną konstytucją r. 1676 uwolniła L. od stanowisk, ugodę i ciężarów ze wszystkimi jurydykami. Lecz pożar w nocy 29 czerwca r. 1679 znowu zniszczył prawie całe miasto. Na domiar tyłu kłęsk r. 1702 Szwedzi rabują i znowu palą miasto, a w 1706 podczas pochodu na Moskwę uciemniają mieszczanstwo nieznośnymi ciężarami i podatkami. Sejm więc 1717 r. w celach podźwignięcia miasta zostawia Lidzie dawne ulgi i ponawia uwolnienie jej od hyberny i lokacji wojska, a król August II 7 sierpnia r. 1727, potwierdzając przywileje swoich poprzedników, nadaje mieszczanom grunta na czynsz wieczny, ustanawia targowe z kramnic i rzeźnicy, pozwala chrześcijanom bicie bydła i nakazuje dawanie wójtowi łopatkowego. August III d. 12 listopada r. 1744 potwierdził te wszystkie przywileje, a konstytucją r. 1776 zaliczyła Lidę do rzędu tych kilku miast litewskich, którym prawa magdeburskie zachowano. Na ten czas Lida powoli się znowu podnosi. R. 1784-1787 komisja bom ordinis porządkuje stosunki i, fundusze miejskie. R. 1792 liczy 242 domy i 1243 mieszkańców. R. 1794 Lida staje się świadkiem jednego z aktów powstania kwietniowego, w którym zamek lidzki na zawsze upada, w roku 1812 świadkiem popisu korpusu Dochturowowa przed Aleksandrem I, potem najścia francuzów i ucieczki ich, na koniec d. 23 maja r. 1831—zatknięcia się oddziału rosyjskiego z Chłapowskim. Pożar 1826 zniszczył podzamecze, a w r. 1843 rynek, ulicę Wileńską i przyległą wieś Rosłaki. W r. 1851 liczono w Lidzie domów murowanych 2, drewnianych 248 i 4845 mieszkańców, a po r. 1861 zaledwie 4087 mieszkańców. Lustracja r. 1851-1854 nadaje grunta dla miasta i mieszczan mi wieczność. R. 1870 Lida połączona telegrafem z Wilnem, w r. 1886 przeprowadzono tędy kolej Poleską, a w r. 1905 kolej Mikołajewską. Straszny pożar r. 1891 zniszczył tu 444 domy i do 600 budynków niemieszkalnych. Lecz pożar ten wyszedł na dobro dla zewnętrznej strony miasta, bo dziś liczy się w mieście już domów murowanych 207 i drewnianych 669. Kościół parafialny Podniesienia Krzyża św., fundowany przez króla Władysława Jagiełłę roku 1387, wymurowany przez ks. Tomasza Zienkiewicza r. 1765-1770. W r. 1672 Narbutowie fundowali tu karmelitów trzewickowych i kościół św. Józefa. Konwent i kościół skasowane r. 1832, a mury kościelne zburzono r. 1908. Ignacy de Campo-Scipion r. 1757 przeniósł do Lidy z Werenowa pijarów, którzy tu kollegium i szkołę założyli, a w początku w. XIX i kościół św. Kazimierza wymurowali. Kollegium skasowano i szkołę zamknięto w r. 1832, a kościół spłonął w

pożarze roku 1843. Ka cmentarzu grzebalnym kaplica drewniana z r. 1804. Cerkiew wyznania wschodniego od dawna na zamku istniejąca, w r. 3533 do miasta przeniesiona i wyświęcona pod wezw. św. Jerzego. Oprócz tej cerkwi w XVI w. są znane: św. Jana, św. Mikołaja (w rynku), św. Spasa i św. Przczystej (na Zarzeczcu). Wszystkie zabrane na unię. Dopiero r. 1650 Jan Kazimierz cerkiew św. Spasa zwraca obrządkowi wschodniemu reszta ginie podczas najścia Chowańskiego i Szwedów. Cerkiew św. Przczystej aż do początku w. XIX istnieje. Dziś istniejąca św. Michała Archanioła z murów b. kościoła św. Kazimierza r. 1863 powstała. Oprócz jej—cerkiew drewniana na cmentarzu grzebalnym i cerkiew wojenna kwaterującego tu 172 Lidzkiego pułku piechoty. Synagoga żydowska na mocy przywileju Stefana Batorego r. 1579 zbudowana. Król Władysław IV d. 28 lut. r. 1633 pozwolił żydom lidzkim restaurować starą synagogę i wznieść drugą nową. Po r. 1891 synagoga stanęła nowa murowana. Pozatem żydzi mają kilkanaście domów modlitwy. Zakłady dobroczynne: szpital miejski, szpital wojskowy, szpital kolejowy, szpital żydowski (r. 1868), towarzystwo dobroczynności r. 1896 (nie funkcjonuje), jaka taka straż ogniowa ochotnicza (r. 1898). Założone r. 1904: towarzystwo spożywcze upadło. Sklep spółkowy parafialny (r. 1908), kółko rolnicze (1907). Zakłady naukowe: po skasowaniu Pijarów w r. 1834 utworzono szkołę powiat. dla mieszczan, którą 1836 zreformowano na 5-cio klas. dla szlachty. Po kilku modyfikacjach r. 1864 zamieniono na szkołę powiatową 2-ch klas. R. 1902 tę ostatnią zreformowano na 3-ch klas. miejską. Szkoła parafialna miejska (od r. 1834) dziś 2-ch klasowa, także żeńska, szkoła ludowa z Dubrowna r. 1-886 do Lidy przeniesiona, żydowska męska, talmudthora, kilkanaście hederów. Od niedawna prywatne gimnazjum żeńskie, progimnazjum męskie i progimnazjum żeńskie. Biblioteka w szkole miejskiej, lecz niedostępna. Od roku 1907 wypożyczalnia książek prywatna. Jako zakłady kredytowe istnieją: kantor bankierski i towarzystwo drobnego kredytu (do 100 rb.). Z liczby zakładów fabrycznych cenniejsze - skład monopolowy, dwa browary piwne, tartak, odlewnia spiżu, trzy tytoniowych, mydła, rzeźnia. Ogółem zakładów 54, produkcja 1,216,415 rb., robotników fabrycznych 473. Dwie drukarnie. Handel dość znaczny. Dawniej kontrakty, dziś targi co poniedziałek i kilka nie wielkich jarmarków. Szczupłość rynku i brak odpowiedniego miejsca tamują wzrost handlu. Przedmiot handlu: bydło, nierogacizna i wogóle produkta wiejskie. Mieszkańców 7360, przeważnie żydów, potem katolików, prawosławnych i in. Pułk, zbieg dwóch kolei żel. i znaczna ilość urzędników służą za przyczynę wielkiego popytu na mieszkania. Położenie miasta pomiędzy gruntami włościańskimi tamuje rozwój jego w stronę najbardziej upragnioną ku st. koi. Stąd brak domów i mieszkań, stąd wygórowane komorne. Ceny na produkta spożywcze wysokie. Towarzyskiego życia żadnego. Rzadkie teatry amatorskie i klub z kartami, w którym zaledwie 13 członków się nzebiera.

Niemen, rzeka uchodząca do Bałtyku przez zatokę Kurońską. Źródło jej w błotnistych lasach pow. ihum. gub. mińskiej, pod wsią Dothinicze, poczem bierze większe od siebie dopływy Losze i Usse. W guber. wileńskiej Niemen przebiega 335 w., zaś w gub. kowieńskiej płynie na przestrzeni 130 w. i pod wsią Poświęte uchodzi do Prus poniżej o 10 w. od Jurborga. Długość Niemna wynosi 841 wiorst. Żeglownym jest Niemen od Stołpców, a więc na przestrzeni 729 w.

Przy normalnej głębokości 3,25 do 16 stóp, Niemen bywa nader często dużo płytszy i skutkiem tego ma mnóstwo ławin piaszczystych, które wraz z rapami stanowią rzeczywistą klęskę dla żeglugi po nim. Statki parowe kursują w okresie letnim pomiędzy Grodnem a Druskienikami, oraz Druskienikami i Kownem; atoli jedynie dobrą i stałą jest komunikacja pomiędzy Kownem i Jurborgiem.

Niemen nie obfituje w ryby, natomiast morskie rybitwy stale towarzyszą podróżnym częstokroć i po za Kownem. W granice Prus W. Niemen wchodzi pod wsią Smolnikami i ośmiu rękawami uchodzi do zatoki Kurońskiej. Dopływów rzeki tej tu nie wyliczamy, gdyż o każdym z tych dopływów jest mowa przy danej miejscowości.

Raduń, m-ko, pow. lidzki, rz. Raduń, Lida 28 w., st. koi. Pol. Bastuny w. 21. Po raz pierwszy wspomina o R. akt dzielczy Władysł. Jagiełły i Skirgiełły r. 1387 st-wo niegrodowe, własność skarbu w. ks. L w r. 1569 do liczby dóbr stołowych lit. zaliczone. Załedwie r. 1838 ks. Maciejewski przenosi z Koleśnik po ks. ks. Karmelitach kościół drewniany, który wystawia o w. 1 od m-ka w folw. funduszowym Popiszkach, dawniej Pojodupiem zwanym. W m-ku synagoga, zarząd mieszczkański, zarząd włościański, szkoła ludowa (r. 1861), poczta (r. 1905). Miasteczko biedne. Ma ziemi dzies. 1,160 i około 700 mieszkańców zatrudnionych prawie wyłącznie na roli. Handlu prawie żadnego.

O pół mili od m-ka przy wsi Horodyszczu- dawniejsze okopy, podobno jedyna pamiątka z czasów chorągwa Raduńskiego, przyłączonego do. pow. lidzkiego r. 1568. Z parafii tutejszej pochodzi ród Adama Mickiewicza, protoplasta którego Krupos otrzymał od Witolda bojarstwo i ziemię w tej miejscowości po r. 1410.

Szczuczyn, m-ko i dwór, pow. lidz. nad rzeką Turja, Lida w. 493/4, st. kol. Mikoł.-Rożanka w. 6. W początku w. XV posiadłość Piotra Lelusza wojew. trockiego. Około r. 1500 przechodzi w dom ks. Radziwiłłów, potem razem z Iszczoń nad Dowojnow i Limontow. W XIX w. Józefowiczów-Hiebickich, po których de-Campo-Scipionów. Od początku w. XIX ks. Druckich-Lubeckich.

Kościół parafialny założony r. 1436. Przy nim r. 1726 Scipionowie fundują kolegiuro pijarskie, jedne z najlepszych na Litwie; zreformowane przez Kom. Edukac. na gimnazjum 3-ch klas. R. 1742 Teresa Scipionowa zakłada zgromadzenie sióstr miłosierdzia i szpital. Na mocy przywileju króla Augusta III d. 18 majci r. 1761 m-ko otrzymało prawo magdeburskie, targi parmarki. R. 1832 Klasz. Prijarów i instytucje dobroczynne skasowano, a r. 1833 natomiast otworzono szkołę parafialną 2-ch klasow. R. 1865 założono cerkiew na miejscu zburzonej kaplicy rz.-k., kościół parafialny murowany wzniesiony przez ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego r. 1826—1829. M-ko r. 1860 liczyło mieszkańców 570, r. 1897—1738, obecnie 3815. Zarząd mieszczkański (1875), gmina (1861), stan, sędzia śledczy, poczta, telegraf, szpital wiejski, straż ogniowa Targi i jarmarki.

Trokiele, fol. skarb., pow. lidzki, o 17 w. od Lidy, około 90 mk. Gorzelnia, cegielnia, karczma. Kościół kat. pod wezw. N.M.P., drewniany. Własność niegdyś Jezuitów.

Wasiliszki, m-ko pow. lidzk., rz. Duma, albo Szkorda, Lida w. 35, st. kol. Mikoł. Skrybowo w. 12. Zawsze skarbowe. Za czasów Aleksandra, około r. 1500 namiestnikiem Wasil. jest książ Bazyli Lwowicz Gliński, dziad po matce Iwana Groźnego. Kościół parafialny na dawniejszej posadzce m-ka w Starych Wasiliszkach o w. 3 od dzisiejszych, W., fundowany przez króla Kazimierza r. 1489, erygowany od Bony r. 1540; po zrujnowaniu od starości w r. 1789, na nowo wybudowany. Ks. Franciszek Sokołowski r. 1903 murowany tu wystawia. R. 1658 Dominik Limont w m-ku przy kościółku św. Jana od dawna będącym funduje konwent Dominikański. W r. zaś 1769 na miejscu starego kościoła Dom. wznoszą nowy kościół murowany, konsekrowany przez biskupa Wołczackiego r. 1790. Klasztor zamknięto r. 1832, a kościół na parafialny zmieniony. Dziś kościół ten jest na cerkiew zabrany. W m-ku zarząd mieszczański, włościański i policyjny, szkoła ludowa. M-ko dość ruchliwe. Odnacza się targami i jarmarkami na bydło i produkta rolne. R. 1898 mieszkańców 2781, dziś według sprawozdań urzędowych 1983 (?). Poczta i telegraf.

Wasiurowszczyzna, okolica przyw. pow. lidzki, gub. wileńska, o 10 w. od Lidy ku Wilnu. Okolice ma 51 mk. katol.

Zabłocie, dwór i wieś, pow. lidzkiego, gub. wił., rz. Dworcanka, Lida w. 35 st. kol. Pet.-Warsz. Marcinkańce w. 30. Niegdyś własność skarbu W. Ks. Lit. około r. 1495 nadana ks. Bazylemu Lwowiczowi Glińskiemu. W XVIII w. własność Tyszkiewiczów. Ostatnia z tej linii córka Ludw. Tyszkiewicza (zm. 1808) Anna hr. Dunin Wąsowiczowa, w pierwszym małż. hr. Potocka r. 1856 drogą darowizny przyznaje Zabłocie synowi Maurycemu hr. Potockiemu, po którym według działu r. 1880 dziedziczy August hr. Potocki. Ten ostatni wyprzedaje Zabłocie razem z Horodną i przynależnościami Tjer-Asaturówowi, Asaturów - hr. Ignatijewowi, Ignatijew - Pleminnikowemu. Roku 1862-go bunt chłopski w Zabłociu gasi gen.-major Abramowicz. Kościół parafialny św. Trójcy r. 1623 przez Mikołaja Narbuta fundowany w r. 1812 nanowo wymurowany z funduszy zapisanych hr. Ludwika Tyszkiewicza. Kancelaria włościańska, szkoła ludowa.

Żołudek, dwór i m-ko pow. lidzki, rz. Żołudka, Lida 40 w., st. kol. Mikoł.-Skrybowo w. 8. Niegdyś własność skarbu w. ks. lit. R. 1506 zniszczony od tatarów. R. 1516 król Zygmunt I zastawia Żołudok z włością, miastem i dochodami ks. Bazylemu Połubińskiemu, a w r. 1535 nadaje zbiegowi z Moskwy ks. Iwanowi Łąckiemu pierw jako dzierżawę, a w r. 1552 jako lenno. W w. XVII własność Sapiechów, po których około r. 1680 przechodzi do Frąckiewiczów Radziwińskich. W XVIII w. należy do Tyzenhauzów. Kościół tutejszy parafialny od początku w. XV istniejący eryguje król Kazimierz r. 1480, a po spaleniu go przez tatarów—król Zygmunt I, który r. 1529 w sobotę przed św. Jerzym fundusz dla kościoła wyznacza i dawniejszy potwierdza. R. 1702 kościół ten z przyczyny w nim dokonanego zabójstwa Kaczanowskiego od Krzysztofa Zawiszy na niejaki czas zamknięty. Kazimierz Frąckiewicz Radziwiński z małż. Anna ur. Naruszewiczówną r. 1680 fundują w m-ku Żoł. kościół i klasztor ks. ks. Karmelitów, co potwierdza konstytuc. r. 1685. W r. 1706 w klasztorze tym przebywał król szwedzki Karol XII w oczekiwaniu przejścia przez Niemen pod Orlą. R. 1832 klasztor skasowany. R. 1835 na tym miejscu hr. Hermancya Uruska kościół nowy murowany wznosi. W kościele dawniejszym był grób Antoniego Tyzenhanza podskarbiego czasów St.-Augusta. (zm. 1785) właściciela Ż. Dokąd się dzisiaj podział - niewiadome. Dobra Żołudek dziś stanowią własność ks. Sapiożyny, ur. hr. Uruskiej. W m-ku zarząd mieszczański i włościański, w r. 1872 - 1900, sędzia pokoju, poczta, telegraf, synagoga żydowska, szkoła ludowa, ochotnicza straż ogniowa. Mieszkańców w r. 1897— 1860, sklepów 52. Dziś mieszkańców 1969. Słynny jarmark na konie w dzień Zesłania Ducha św. Targi co poniedziałek. Od r. 1908 T-wo kredytu drobnego.

Żyrmuny, dwór i wieś, pow. lidzkiego, Lida w. 14, st. kol. Pol. Bastuny w. 9. Dawniej dobra do Montowta należące. Marja ks. Holszańska, wdowa po Montowcie i potem po Michale Kozińskim, r. 1571 wiążąc się w trzecie małżeństwo wnosi Żyrmuny jako posag, w dom księcia Andrzeja Kurbskiego, znakomitego zbiega z Moskwy z czasów Iwana Groźnego. Około r. 1600 Ż. przechodzą do Zawiszów, a dziś stanowią własność p. Anny Szwanebach. Król August U d. 28 listopada r. 1724 nadał Żyrmunom prawo magdeburskie. Dwór ziemi 2107 dz. We wsi—zarząd włościański od r. 1861 i szkoła ludowa od r. 1862.